

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ ВА
МАРДУМШИНОСИИ БА НОМИ АҲМАДИ ДОНИШ

МУАРРИХ

(маҷаллаи илмӣ-назариявӣ)

№ 4 (32) 2022

Маҷаллаи илмӣ-назариявӣ «Муаррих» соли 2015 таъсис ёфта, дар давоми як сол чаҳор шумора ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад. Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти 174/МҚ-97 15-уми январи соли 2021 аз нав ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла аз 26-уми апрели соли 2018 дар рӯйхати маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии (КОА) назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аз санаи 21-уми феввали соли 2022 таҳти рақами №1520 дар Феҳристи маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии (КОА) назди Вазорати маориф ва илми Федератсияи Россия номнавис гардидааст.

САРМУҲАРРИР: *Насрулло УБАЙДУЛЛО, доктори илмҳои таърих, профессор*

МУҲАРРИРИ МАСЪУЛ: *Ҳамза КАМОЛ, доктори илмҳои таърих, профессор*

ХАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Юсуфшо ЁҚУБШО - академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Ҳайдаршо ПИРУМШО - узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих, профессор;

Абдулло ҒАҒУРОВ - номзади илмҳои таърих, дотсент;

Лариса ДОДХУДОЕВА - доктори илмҳои таърих, профессор;

Аскаралӣ РАҶАБОВ - доктори илмҳои таърих, профессор;

Абдували ШАРИФЗОДА - номзади илмҳои таърих;

Нуриддин САЙҒУЛЛОЕВ - номзади илмҳои таърих;

Саидмурод БОБОМУЛЛОЕВ - доктори илмҳои таърих;

Қосимшо ИСКАНДАРОВ - доктори илмҳои таърих;

Виктор ДУБОВИТСКИЙ - доктори илмҳои таърих (Русия);

Александр ЧУБАРЯН - академики Академияи илмҳои Русия,

доктори илмҳои таърих, профессор (Русия);

Франсис РИШАР - узви вобастаи хориҷии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих, профессор (Фаронса);

Анри-Пол ФРАНКФОР - доктори илмҳои таърих, профессор (Фаронса).

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ, АРХЕОЛОГИИ И
ЭТНОГРАФИИ ИМЕНИ АХМАДА ДОНИША

ИСТОРИК

(научно-теоретический журнал)

№ 4 (32) 2022

Научно-теоретический журнал «Историк» основан в 2015 г. и выходит четыре раза в год на таджикском, русском и английском языках. Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан под № 174/МХ-97 от 15 января 2021 г.

Журнал с 26 апреля 2018 года входит в перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии (ВАК) при Президенте Республики Таджикистан и с 21 февраля 2022 года под № 1520 входит в перечень ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР: *Насрулло УБАЙДУЛЛО, доктор исторических наук, профессор*

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР: *Хамза КАМОЛ, доктор исторических наук, профессор*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Юсуфшо ЁКУБШО - академик Национальной академии наук Таджикистана;
Хайдаршо ПИРУМШО - член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана, доктор исторических наук, профессор;
Абдулло ГАФУРОВ - кандидат исторических наук, доцент;
Лариса ДОДХУДОЕВА - доктор исторических наук, профессор;
Аскарали РАДЖАБОВ - доктор исторических наук, профессор;
Абдували ШАРИФЗОДА - кандидат исторических наук;
Нуриддин САЙФУЛЛАЕВ - кандидат исторических наук;
Саидмурод БОБОМУЛЛОЕВ - доктор исторических наук;
Косимшо ИСКАНДАРОВ - доктор исторических наук;
Виктор ДУБОВИЦКИЙ - доктор исторических наук (Россия);
Александр ЧУБАРЬЯН - академик Российской академии наук, доктор исторических наук, профессор (Россия);
Франсис РИШАР - иностранный член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана, доктор исторических наук, профессор (Франция);
Анри-Поль ФРАНКФОР - доктор исторических наук, профессор (Франция).

ISSN: 2709-7382

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF TAJIKISTAN

AHMAD DONISH INSTITUTE OF HISTORY,
ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

HISTORIAN

(scientific-theoretical journal)

№ 4 (32) 2022

The scientific-theoretical journal «Historian» founded in 2015, issues four times a year in Tajik, Russian and English languages. The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan under the № 174 / MJ-97 dated of January 15, 2021.

Since April 26, 2018 is the List of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission (HAC) under the President of the Republic of Tajikistan and since February 21, 2022 under No. 1520 HAC Ministry of Education and science of the Russian Federation.

CHIEF EDITOR: **Nasrullo UBAYDULLO** *Dr. of History, Professor*

EXECUTIVE EDITOR: **Hamza KAMOL** *Dr. of History, Professor*

EDITORIAL BOARD:

Yusufsho YOKUBSHO - Academician of the National Academy of Sciences of Tajikistan;

Haydarsho PIRUMSHO - corresponding member of the National Academy of Sciences of Tajikistan

the AS Republic of Tajikistan, Dr. of History, Professor;

Abdullo GAFUROV - Candidate of History, dotsent;

Larisa DODKHUOEVA - Dr. of History, Professor;

Askarali RAJABOV - Dr. of History, Professor;

Abduvali SHARIFZODA - candidate of historical sciences;

Nuriddin SAYFULLOEV - Candidate of History;

Saidmurod BOBOMULLOEV - Dr. of History;

Kosimsho ISKANDAROV - Dr. of History;

Victor DUBOVITSKIY - Dr. of History, (Russia);

Alexander CHUBARYAN - academician of the RAS,
Dr. of History, Professor (Russia);

Francis RISHAR - foreign corresponding member of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Dr. of History, Professor (France);

Henri-Paul FRANKFOR - Dr. of History, Professor (France).

МУНДАРИҶА - СОДЕРЖАНИЕ - CONTENTS

ТАЪРИХИ ВАТАНИЙ-ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИЯ-NATIONAL HISTORY	
Ҳамза КАМОЛ Ҷуғрофиёи таърихӣи Хуросони Бузург.....	5
Абдувалӣ ШАРИФЗОДА Сикказанӣ ва истилоҳоти нумизматӣ дар «Шоҳ-нома»-и Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ.....	16
САЙНАКОВ С. П. Сабабҳои таназзул ва сукути шоҳаншоҳии Ашкониён	28
ШАРИФЗОДА А. А. Марҳалаҳои давлатсозии Эмомалӣ Раҳмон.....	34
АРТЫКОВ А. А., ПИРУМШОЕВ М. Х. Первый российский форпост на «Крыше мира»	51
ПИРУМШОЕВ М. Х. Среднеазиатская научная экспедиция А. П. Федченко 1869 года.....	59
ҒУЛОМШОЕВ С. Таъсис ва рушди Академияи Гунди Шопур.....	65
ЗОКИРОВ Р. Ш. Анъанаҳои меъморӣ дар бунёди манзилҳои истиқоматии шимоли Тоҷикистон (асри XIX – ибтидои асри XX).....	74
ПАЙШАНБИЕВА Д. М. Инъикоси ҳодисаҳои таърихӣ ва авзои иҷтимоии замон дар ашъори шоирони охири асри XIX ва аввали асри XX дар ВМКБ.....	85
СОБИРОВА К. Д. Мобилизация народного хозяйства Таджикистана в годы Великой Отечественной войны	94
ИСУФОВ Ш. В., САЙНАКОВ С. П. Масъалаҳои омода намудани мутахассисон барои соҳаи кишоварзии вилояти Кӯлоби ҶШС Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945).....	104
АЛИМОВ Д. Х., ҚУРБОНОВ М. М. Рушди алоқаи почта дар солҳои 60-80-уми асри XX.....	112
ТАЪРИХНИГОРӢ ВА МАЪХАЗШИНОСӢ - ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ - HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDY	
ДОДХУДОЕВА Л., РИШАР Ф. Миниатюры рукописи «Шахнаме» Фирдоуси из собрания Национальной академии наук Таджикистана	119
БАКИЕВА М. К. Архивные документы экспедиций в Зарафшан XX-XXI веков (материалы этнографического архива НАНТ).....	126
САФАРЗОДА Н. Ш. Аҳаммияти «Масолик ва мамолик»-и Ибни Хурдодбех дар таҳқиқи ҷуғрофиёи таърихӣи давлати Тоҳириён.....	133
САИДАСАНОВ Ю., АЗИЗМАМАДОВА М. Историко – лингвистический анализ термина «цивилизация».....	140
МАРДУМШИНОСӢ – ЭТНОГРАФИЯ - ETHNOGRAPHY	
САЛИМЗОДА Ф. Ф. Бунёди манзили зист ва тарзи рӯзгордорӣи сокинони ноҳияи Данғара (солҳои 50-уми асри XX).....	146
МИРЗОМУДИНОВ С. Ҳ. Рушди хунари заргарӣ бо технологияи муосир дар замони истиқлол ва саҳми он дар ороишоти бонувон.....	158

УДК 91 (575)

ҶУГРОФИӢИ ТАЪРИХИИ ХУРОСОНИ БУЗУРГ**Ҳамза КАМОЛ,****Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш**

Таърихи тоҷикон маҳсули ғаболияти аҷдоди ӯ дар кишвари бекаронаест, ки дар аҳди бостон бо номи «Аириъанем-Ваеҷа» (airyaṇəṃ vaējō) - паҳнои ориёӣҳо, баъдан «Эронвич» (Ērān-vēž) – сарзамини аҷдоди эронӣён ва садаҳои баъдӣ бо номи Хуросон ё Хуросони Бузург зикр мешавад. Хостгоҳ ва омочгоҳи тоҷикон ин сарзамин аст.

Истилоҳи «Хуросон» аз тариқи вожаи тоҷикӣ-форсии xurāsān (خراسان) ба вожаи паҳлавӣ «xvarāsān» ва тавассути он ба вожаи қадимии забонҳои эронӣ «xvar-āsāna» мепайвандад, ки аз ду таркиб: «xvar» - хуршед, «āsāna» – «баромадгоҳ», «хостгоҳ», «тулӯ» иборат аст ва онро сарзамини тулӯи Хуршед ё самтҷое, ки Хуршед боло меравад, метавон гуфт. Вожаи тоҷикӣ-форсии Ховарзамин, ки ба маънии «сарзамини шарқӣ» маънидод шудааст, низ муодили ин истилоҳ аст. Фаҳридини Гургонӣ дар достони «Вис ва Ромин»-аш истилоҳи Хуросонро чунин маънидод мекунад:

Хушо чоё, бару буми Хуросон,
Дар ӯ бошу ҷаҳонро май хур осон.
Забони паҳлавӣ ҳар к-ӯ шиносад,
Хуросон он бувад, к-аз вай хур осад.
«Хур осад» паҳлавӣ бошад, «хур ояд»,
Ироқу Порсро хур з-ӯ барояд.
Хуросонро бувад маънӣ «хур оён»,
Кучо аз вай хур ояд сӯи Эрон.

Хуросон ба унвони истилоҳи ҷуғрофӣ аз замони ҳеле қадим арзи вучуд кардааст. Дар «Зайну-л-аҳбор»-и Гардезӣ ва «Шоҳнома»-и Саолибӣ омадааст, ки Ардашери Бобакон Хуросонро ҷаҳор бахш кард ва ҳар якеро марзбоне ғумошт. Гардезӣ онро аз қарори зайл меорад: яке марзбони Марви Шоҳҷон, дувумӣ Балху Тахористон, сеюм Ҳирот, Пушанг ва Бодғиз ва ҷаҳорум марзбони Мовароуннаҳр [12, б.48]. Аммо Саолибӣ онро бо андаке тафовут зикр мекунад: яке марзбони ду Марв (Марви Шоҳиҷаҳон ва Марв-рӯд), Толиқон ва Ҷузҷон, дувумӣ марзбони Ҳирот ва Бушанҷ, Бусту Систон, сеюмӣ марзбони Балху Табаристон ва ҷаҳорумӣ марзбони Фарорӯд (Мовароуннаҳр) [10, 249].

Дар замони подшоҳии Хусрави яқум маъруф ба Хусрави Анӯшервон (531-579) дар натиҷаи гузаронидани ислоҳоти маъмурӣ ва арзӣ кишвари Эрон ба ҷаҳор бахш қисмат шуд, ки бахши нахустӣ он Хуросон буд ва ба он

Тахористону Систон ва Балучистон пайваста буданд [10, 306]. Бинобар ин, Хуросон чун номи вилоят дар миёнаҳои садаи VI пайдо шуд.

Фирдавсӣ низ дар баёни подшоҳии Касрои Нӯшинравон – Хусрави Анӯшервон аз бахш кардани қаламрави шоҳаншоҳӣ ба чаҳор қисмат, ки бахши аввали он Хуросон буд, чунин менависад:

Шаҳаншоҳ донандагонро бихонд,
Суханҳои гетӣ саросар биронд.
Ҷаҳонро бибахшид бар чор баҳр
В-аз ӯ номзад кард ободшаҳр.
Нахустин Хуросон аз ӯ ёд кард,
Дили номдорон бад-ӯ шод кард [8, 56].

Хуросони «Шоҳнома» ин Хуросони ҳамосаҳо, устураҳо ва сахнаи кашмакашиҳо ва даргириҳои эронӣён бо туронӣён аст. Дар матни интиқодии «Шоҳнома»-и ҷопи Маскав Фирдавсӣ ба мафҳуми ҷуғрофӣ аз Хуросон бисту панҷ бор ёд мекунад ва он бахше аз Эрон аст. Марзҳои Хуросон танҳо як маротиба дар байти зер, ки он ҳам на дар матни аслий, балки дар бахши иловаҳо дар поварақ оварда шудааст, андаке мушаххас мешаванд:

*Хуросон бад-ӯ дод бо лашкаре,
Нишобур бо Балху марзи Ҳарӣ* [8, 419].

Аммо дар «Шоҳнома»-и таҳиянамудаи Камол Айнӣ ва Зоҳир Аҳрорӣ, ки соли 2009 нашриёти «Адиб» онро дубора ҷоп намуд, мисраи дувум чунин омадааст:

Нишопур бо Балху Марву Ҳарӣ [9, 392].

Фаросӯи соҳили рости Амударё дар «Шоҳнома» Турон аст. Ҷойи тазаккур аст, ки дар Авасто ва соири манобеи бостонӣ ба забони паҳлавӣ аз Турон ба унвони сарзамини ориёӣ ёд шудааст. Ба гуфтаи бисёре аз ховаршиносон ва шавоҳиди асноди муътабари таърихӣ эронӣён ва туронӣён аз як хонавода бархостаанд.

Фирдавсӣ чун Хуросонро вилояте аз Эрон меҳисобид, бинобар ин марзи Эрону Туронро соҳилҳои Амударё дониста, дар марзбандӣ исме аз Хуросон намебарад, дар сурате ки дар замони Фирдавсӣ Хуросон сарзаминҳои густурдаи ду ҷониби Амударёро фаро гирифта, дар сарчашмаҳои таърихӣ Хуросон ном бурда мешавад, ки зикри он матолиб дар зер хоҳад омад.

Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» кишвари зери фармони Фаредунро, ки Турону Эрон низ шомили онанд, якпорча медонад. Замоне ки ин кишварро Фаредун ба писаронаш Салму Туру Эраҷ ба се бахш: Рум ба Салм, Турон ба Тур ва Эрон ба Эраҷ қисмат мекунад, баъд аз қатли Эраҷ аз ҷониби Салму Тур миёни бозмондагони Туру Эраҷ барои Турону Эрон муборизаҳо оғоз мешавад. Аз ҷумла, Афросиёб, ки даъвии ҳаққи маврусии шоҳ будан дар Эронро мекунад, дар номае ба Ковус менависад: Матни интиқодии Маскав:

*Чунин гуфт, к-Эрон дурӯя марост,
Бибояд шунидан суханҳои рост.
Ки пури Фаредун ниёи ман аст,
Ҳама шаҳри Эрон сарои ман аст* [5, 148].

Ин байтҳо дар матни «Шоҳнома»-и таҳиянамудаи Камол Айнӣ ва Зоҳир Аҳрорӣ чунин омадааст:

*Бару буми Эрон дурӯя марост,
Бибояд шунидан суханҳои рост.
Ҳама шаҳри Эрон сарои ман аст,
Ки Тури Фаредун ниёи ман аст* [7, 170].

Ё боз Афросиёб мегӯяд:

*Ду баҳра ҷаҳон зери пои ман аст,
Ба Эрону Турон сарои ман аст* [7, 413].

Муборизаҳо барои тоҷу тахт дар «Шоҳнома» миёни турониён ва эрониён мафҳуми калидӣ пайдо мекунад ва он боис мешавад, ки баъдан дар дostonҳои «Шоҳнома» Эрону Турон ду сарзамини бо ҳам ҳасм матраҳ шаванд ва паногоҳи муҳолифони ҳамдигар гарданд. Дар ин иртибот панох бурдани Сиёвуш ба кишвари Афросиёб аз ин дostonҳо:

*Сиёвуш ба Туронзамин дил ниҳод,
Аз Эрон нагирад дигар ҳеҷ ёд* [6, 116].

Чуноне гуфта омад, Хуросони Фирдавсӣ ин вилояти шарқии Эрон аст. Илова намудани вожаи «бузург» ба исми сарзамини Хуросон пеш аз ҳама ба ҳадафи мутамоиз кардани ин сарзамин аз вилояти ҳамноми он – Хуросон, дар шарқи Эрон аст, ки дар он танҳо ҳудуди нима аз баҳши шарқии Хуросони Бузурги таърихӣ ҷойгир аст. Вожаи «бузург» ҳамчунин барои ташхиси мафҳуми ҷуғрофиёи густурда гузошта шуда, номи Хуросони Бузург барои тавсифи як минтақаи бузургтар истифода мешуд, ки он дар шимол аз Варорӯд: Суғду Хоразм то баҳри Хазар, дар самти ҷануб то биёбони Систон ва дар шарқ то кӯҳҳои Ҳиндукуш доман мегустарид. Ҷуғрофидонони араб бо ишора ба густариши маҳдудаи ин минтақа, ҳатто Ҳиндустон то дараи Синдро, ки дар ҳоли ҳозир шомили хоки Покистон аст, марбути қаламрави Хуросони Бузург донистаанд. Манобеи таърихӣ садаи XVI зикр кардаанд, ки Қандаҳору Ғазнию Кобул баҳши шарқии Хуросони Бузургро ташкил менамудаанд, ки аз назари ҷуғрофиёӣ дар имтидоди хутути шибҳи қораи Ҳинд қарор доранд. Дар зимн Заҳириддин Муҳаммади Бобур–поягузори давлати Бобуриёни Ҳинд дар «Бобурнома»-аш менависад, ки мардуми Ҳиндустон ҳар кишвареро берун аз маҳдудаи Ҳинд Хуросон мегӯянд, ба ҳамон шевае, ки аъроб хорич аз билоди Арабро Аҷам меномиданд.

То омадани арабҳо ба ин ҷо, сарзамини дар қисмати шимоли Амударё воқеъбудаи Хуросони Бузург бо номҳои Варорӯд, Варазрӯд ё Фарорӯд низ зикр мешуд. Рӯдакӣ менависад:

*Агар паҳлавонӣ надонӣ забон,
Варазрӯдро Мовароуннаҳр дон [13, 177].*

Ба назар мерасад Фирдавсӣ шояд аз ин байти Рӯдакӣ маънӣ гирифта бошад, ки дар достони Заҳҳок мегӯяд:

*Агар паҳлавонӣ надонӣ забон,
Ба тозӣ ту Арвандро Даҷла хон [4, 67].*

Вақте дар нимаи дуҷуми садаи ҳафтум арабҳо ба ишғоли сарзаминҳои соҳили ростӣ Амударё оғоз карданд, ин қаламравро Мовароуннаҳр (аз вожаи арабии «он сӯи дарё») номиданд. Дар давраи истилои араб то миёнаҳои садаи VIII Хуросон ағлаб ба исми вилояте ёд мешавад, ки ҳудудаш то соҳили чапи Амударё мекашид ва марказаш шаҳри Марв буд. Бо вучуди ин дар ин давра сарзаминҳои соҳили ростӣ Амударё то Фарғона ва Исфичоб ба исми Хуросон зикр мешаванд. Марзҳои Хуросон то ҳодисаи ваҳшатбори муғул сарзаминҳои густурдаи ду ҷониби Амударёро фаро гирифта, он дорои шаҳри шукуфоне чун Самарқанд, Бухоро, Балх, Ҳирот, Марв ва Нишопур буд.

Баррасии осори таърихӣ ва ҷуғрофиёии Истаҳрӣ («Масолику-л-мамолик»), нимаи дуҷуми асри IX-аввали асри X), Ибни Хурдодбеҳ («Китобу-л-масолик ва-л-мамолик», садаи IX), Яъқубӣ («Ал-Булдон», садаи IX) ва Ибни Руста («ал-Аълак ан-нафиса», нимаи аввали садаи X) дар бораи ҳудуди марзҳои Хуросони Бузург бо якдигар мутафовитанд. Сабаби асосии ихтилофи назари муаррихон ва ҷуғрофиёдонон дар бораи марзу ҳудуди Хуросони Бузург ин вукӯи ҳаводиси низомӣ ва сиёсӣ мебошад, ки дар тӯли даврони мухталиф дар тақсмоти ҷуғрофиёии ин сарзамин асаргузор будааст. Бинобар ин сабаб, бахшҳои аз Хуросони Бузург гоҳе аз он ҷудо ва гоҳе ба он пайванд шудаанд ва ин боиси ихтилофи тавсиф дар ҷуғрофиёи ин сарзамин гаштааст.

Дар аксари манобеи таърихӣ садаҳои миёна ҷуғрофиёи сарзаминҳои ду ҷониби Амударё ба мафҳуми Хуросон ёд шудаанд. Табарӣ истилоҳи ҷуғрофиёии «Суғди Хуросон»-ро истифода кардааст [15, 3433]. Вазири донишманди Сомониён Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Аҳмади Ҷайхонӣ, муаллифи асари ҷуғрофиёии «Ашқолу-л-олам» пойтахти Сомониён Бухороро тавсиф намуда, менависад: «...дар он ҷо (Бухоро) куҳандизи подшоҳони Хуросон аз Оли Сомон дар ин куҳандиз будааст» [17, 167].

Одамушшуаро Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ борҳо мафҳуми ҷуғрофиёии Хуросонро, ки шомилӣ он Варорӯд низ ҳаст, истифода кардааст. Аз ҷумла, амири Сомонӣ Наср ибни Аҳмадро (914-943), ки замони ҳукуматаш дурахшонтарин даврони давлатдорӣ Оли Сомон буд ва ҳудуди ӯ сол бо пойтахтии Бухоро фармонравӣ кардааст, борҳо дар ашъораш амири Хуросон ном бурда:

*Имрӯз, ба ҳар ҳоле, Бағдод Бухорост,
Кучо мири Хуросон аст, пирӯзӣ он ҷост [13, 21].*

Рӯдакӣ боз мегӯяд:

*Хусрав бар тахти пешгоҳ нишаста,
Шоҳи мулуки ҷаҳон – амири Хуросон* [13, 63].

Дар қасидаи маъруфи «Шикоят аз пирӣ» ду бор аз вожаи «Хуросон», ки манзури мост, истифода кардааст:

*Шуд он замона, ки шеъраш ҳама ҷаҳон бинвишт,
Шуд он замона, ки ӯ шоири Хуросон буд.
...Бидод мири Хуросон-и чил ҳазор дирам,
Ва-аз ӯ фузунӣ як панҷ мири Мокон буд* [13, 39-40].

Истахрӣ низ ин назарро дорад: «Ва подшоҳони Хуросон аз Оли Сомон Исмоил ибни Аҳмад буд ва дар Бухоро мақом дошт» [3, 245-246].

Муқаддасӣ, муаррих ва ҷуғрофиёдони араб, ки қаламрави Сомониёнро паймудааст, дар рисолаи ҳеш «Аҳсану-т-тақосим» ба хангоми баёни масоили ҷуғрофиёии ин сарзамин аз истифодаи истилоҳи «Мовароуннаҳр» худдорӣ намуда, онро Хуросон ва Ховарон зикр намуда, чунин далел бар яқпора будани сарзаминҳои ду ҷониби Амударё меорад: «Ду посух дорем, яке он ки нахостем кишвари Сомониёнро ду пора созем ва эшон ба подшоҳони Хуросон маъруфанд. Дувум ин ки Абуабдуллоҳи Ҷайхонӣ, ки ӯ низ дар ин дониш (яъне ҷуғрофиё) пешво аст, Хуросонро ду бахш накардааст. Пас равиши мо аз як сӯ мувофиқи он ду ва аз як сӯ бо онҳо дигаргун аст» ва идома медиҳад: «Ибни Хурдодбех ва Ибни Фақеҳ низ, ки худ аз пешвоёни ин дониш ҳастанд, ҳеҷ кадом Ховарон (Хуросон)-ро ду иқлим надонистаанд. Пас ман гуфтаи Форсӣ (Абузайди Балхӣ) дар ду сӯ будани ин иқлимо ба ду бахш будан маънӣ кардам ва гуфтаи дигаронро бар як иқлим будани Хуросон сарех шумурдам» [1, 101].

Абурайҳон Берунӣ Сомониёнро «соҳибони Хуросон» зикр кардааст [11, 152].

Низомии Арӯзии Самарқандӣ (таваллуд чоряки охири садаи XI- вафот нимаи дуоми садаи XII) Нух ибни Мансури Сомониро амири Хуросон ном мебарад [16, 35].

Ёқутӣ Ҳамавӣ муаррих ва ҷуғрофиёдони маъруфи охири садаи XII ва аввали садаи XIII марзҳои Хуросони Бузургро дар асараш «Маҷмау-л-булдон» чунин тавсиф кардааст: Хуросон сарзамини васеъ аст, ки як тарафи он аз Байҳақ ва Ҷувайн ба Ироқ мерасад ва тарафи дигараш аз Тахористону Ғазна ва Сичистон ба Ҳинд мунтаҳӣ мешавад... Ҷайхун ва Хоразмро ҳам баъзе тобегон он шумурдаанд ва гуфта шуда Хуросон дорои ҷаҳор марказ будааст.

Хуросон гоҳе аз ҷониби муаррихон ва ҷуғрофиёдонон ба Варорӯд маҳдуд шудааст. Ба сарзамини Варорӯд асосан вилоятҳои таърихӣ, монанди Тахористон, Суғд, Чоч, Уструшана, Фарғона ва Хоразм шомил мешуданд. Бояд зикр кард, ки бахше аз Тахористон бо пойтахтии шаҳри Балх дар қисмати соҳили чапи Амударё воқеъ гашта буд. Аммо Хоразм дар ҳар ду соҳили Амударё, дар поёноби он қарор дошт.

Бояд таъкид кард, ки бино ба гуфтаи аксари ҷуғрофидонони садаҳои миёна Мовароуннаҳр ба ҳеҷ вачҳ бахше аз Туркистон махсуб намешуд, аммо бахше аз ин сарзамин таҳти нуфузи ақвоми турк буд.

Шарқшиноси англис Ле Стренҷ марзҳои таърихии Хуросони Бузургро дар пояи манобеи таърихӣ муайян намуда, аз ҷумла менависад, ки Хуросон «дар авоили қуруни вусто ба таври кулӣ бар тамоми иёлотҳои исломӣ, ки дар самти ховари Кавири Лут то кӯҳҳои Ҳинд воқеъ буданд, итлоқ мегардид... Худуди хориҷии Хуросон дар Осиёи Вусто биёбони Чин ва Помир ва аз самти Ҳинд ҷиболи Ҳинд ва Кеш буд» [14, 408].

Хуросони Бузург дар маҳдудаи қаламрави Ориёно аз арзиши бузурги фарҳангӣ бархӯрдор буд. Забони адабии тоҷикӣ маҳз дар хоки Хуросони Бузург рушд кард ва ҷойгузини забонҳои қадимаи эронӣ гардид. Муқаддасӣ, ки тақрибан аз тамоми қаламрави давлати Сомониён дидан кардааст, матолибе дар бораи забони сокинони он меорад, ки хеле ҷолиб аст ва сазад, ки бо вучуди зиёд будани он матлаб, онро иқтибос кунем: «Яке аз шоҳони Хуросон ба вазираш дастур дод, то мардонро аз панҷ хӯраи асли (бахше аз вилоят ва ё ноҳия) гирд оварад. Пас чун омода шуданд, сағистонӣ (систонӣ) ба суҳан омад, вазир гуфт: «Ин забон барои ҷанг хуб аст». Сипас нишобурӣ ба суҳан омад, ӯ гуфт: «Ин забон барои доварӣ хуб аст». Сипас марвӣ ба суҳан шуд ва ӯ гуфт: «Ин забон вазоратро сазост». Сипас балхӣ суҳан гуфт, пас ӯ гуфт: «Ин забон номанигориро шояд» ва чун хиротӣ ба ғӯиш омад, ӯ гуфт: «Ин забон барои дастшӯӣ хуб аст...». Ин забонҳои аслии Хуросонанд (дар бахши бохтарӣ) ва дигарон пайрави эшонанд ва аз онҳо реша гирифтаанд ва бад - онҳо боз мегарданд. Масалан, забони Тусу Нисо наздики нишобурист. Ва забони Сарахсу Абевард наздик ба марвист... забони ҷузҷониён наздик ба балхию марвист, забони хоразмӣ фаҳмиданӣ нест..., забони тирмизӣ наздик ба балхист... Албатта, ин забон (бухориён) дарӣ мебошад ва аз он рӯй ин гуна забонро дарӣ номанд, ки номаҳои шоҳон бад-он навишта мешавад ва аз решаи «дар» сохта шуда, зеро ки забонест, ки дарбориён бад-он гуфтугӯ мекоранд. Сугдиёно низ забоне ҷудо аст, ки наздик ба забони рустоиёни Бухоро мебошад ва ҷанд гуна аст, ки ҳамагӣ онро мефаҳманд. Ман пешвои бузургвор Абубақр Муҳаммад ибни Фазлро дидам, ки бад-он бисёр суҳан меронд» [2, 490-491].

Такмили раванди ташаккули халқӣ тоҷик, пеш аз ҳама бо густариши забони муштараки тоҷикӣ-форсӣ иртибот дошт, ки он то ба забони ҳоким дар аҳди Сомониён рушд кард. Абуисҳоқ Иброҳим ибни Муҳаммад ал Форисӣ ал-Истаҳрӣ маъруф ба Қарахӣ (вафот 346 ҳ.қ./957-58) дар асари ҳеш «Масолик ва мамолик» менависад, ки сокинони Порсро «се забон аст: порсӣ, ки бо якдигар ғӯянд ва агарчи дар ноҳияҳо тафовуте бошад ҳама яксон буд, ҳамаи Порс забони якдигар бидонанд ва луғати пӯшида намонад; ва забони паҳлавӣ, ки ба рӯзгори порсӣ мукотибот ба он луғат будӣ. Онро ба тафсир ҳоҷат буд; ва забони тозӣ, ки имрӯз дар девонҳои подшоҳон мукотибот ва муомилот ба тозист омӯхтанд» [3, 120].

Дар ин мантақа адабиёти тоҷикии форсӣ зухур кард ва дар садаи IX-X ба авҷи рушди худ расид. То ҳодисаи даҳшатбори муғул Хуросони Бузург сарзамини олимону донишмандон, нависандагону шоирон, фақеҳону файласуфон пазируфта шуда, ба исми Рӯдакӣ, Шаҳиди Балхӣ, Абулаббоси Марвазӣ, Абуҳафси Сугдӣ, Фирдавсӣ ва дигарон шеърӯ адаби замон беназир гашт. Дар домони пурутуфати Хуросони Бузург олимони саршиносе чун Ибни Сино, Форобӣ, Берунӣ, Умари Хайём, Фаргонӣ, Насируддини Тусӣ, Шарафуддини Тусӣ ва дигарон, ки дар рушди улуми риёзӣ, нучум, фалсафа, тиб, кимиё ва ҷуғрофиё нақши боризе доштанд, парвариш ёфтанд. Муҳаддисон, муфасссирон ва соҳибмазҳабоне ба мисли Абуҳанифа, ал-Бухорӣ, ат-Тирмизӣ, Ғаззоли, Мотарудӣ, ар-Розӣ, Шайхи Тӯсӣ, Замахшарӣ ва дигарон дар ин хитта арзи вучуд карданд, ки олами Шарқ ба номи онҳо ифтихор мекунад.

Дар қаламрави Хуросони Бузург баъд аз истилои араб намояндагони хонадони ашрофи тоҷик, чун Тоҳириён, Саффориён, Сомониён, Ғуриён ва Куртҳои Ҳирот давлат таъсис доданд. Ин сарзамини паҳновар дар домони пурмехри худ шаҳрҳоеро мисли Самарқанду Бухоро, Урганчу Чочу Банокат, Истаравшану Хучанд, Кешу Балх, Зобулу Кобул, Ҳироту Ғазнӣ, Нишопуру Тӯсу Марв ва ғайраро парварид, ки ҳар яке ҷойгоҳи вижаеро дар тамаддуну фарҳанги ҷаҳонӣ пайдо кардаанд.

Ташаккули халқи тоҷик равандҳои этногенетикиро паймудааст, ки он дар қаламрави Хуросони шомили сарзаминҳои Суғд (ҳавзаи Зарафшон ва Қашқадарё), Бохтар (ҳавзаи Амударё), Хоразм, водии Фарғона, Чоч бо Илок (ҳавзаи Чирчиқ ва Оҳангарон), вилоёте дар ҷануби Осиёи Миёнаи кунунӣ: ҳавзаи Ҳилманд, Ҳарирӯд, Аргандоб ва Ҳомун буд, ба вуқӯъ пайваستاаст.

Академик А. А. Семёнов навишта буд, ки осори раҳшони фарҳанги ориёӣ дар ниҳояти фароҳӣ берун аз марзҳои ҳозираи Тоҷикистони имрӯз қарор доранд. Тоҷикистони имрӯзӣ танҳо бахши хурде аз мероси ғании ориёӣҳои Осиёи Миёнаро фаро гирифтааст. Дар тасвири куллие аз зиндагии гузашта ин бахш танҳо ҷузъе аз он аст ва наметавонад бидуни иртибот бо дигар бахшҳои ин тасвир баррасӣ гардад [18, 113].

Тоҷикон аз аҳди бостон дар сарзамини Хуросони Бузург сукунат ихтиёр кардаанд. Мувофиқи ахбори сарчашмаҳои таърихӣ дар замони ишғоли арабҳо ин сарзамин ба ҷаҳор минтақаи аслии қавмҳои ориёӣ: Суғд дар шимол, Фарғона дар шимолу шарқ, Хоразм дар ғарб, Тахористон ва ҳавзаи Ҳилманд дар ҷануб ҷудо мешуд, ки сокинони онҳо дар тӯли асрҳо фарҳанги хос ва вижагиҳоеро дар зиндагии рӯзмарраи худ ҳифз кардаанд. Ишғоли Хуросони Бузург аз ҷониби арабҳо раванди ба ҳам омадани ин гурӯҳҳои этниқиро боз дошт. Бо зухури силсилаҳои ашрофи маҳаллӣ, монанди Тоҳириён ва Саффориён дар Хуросони Бузург ба раванди бавучудоии ҳастаи халқи тоҷик тақвият мебахшад. Бо таъсис ва густариши давлати Сомониён дар асрҳои IX-X раванди ташаккули халқи тоҷик ба поён мерасад.

Сокинони бумии Хуросони Бузург, яъне тоҷикон бо фарҳанг ва сунану анъанот ҳамеша аз дигарон фарқ доштанд. «Мардуми Мовароуннаҳр, -

менависад Истахрӣ, дар хайр роғиб бошанд ва мардумоне бебаду босаломат ва беғоила (бе шӯру фасод) ва дастгушода бошанд ва бештар родтабъ ва шермард ва силоҳдӯст бувад. Ва фароҳии он ҷо чунон бувад, ки дар ҳама иқлимҳо қаҳт афтад ва он ҷо камтар бувад. Ва агар як сол офате афтад, захираи соли гузашта чандон бувад, ки эшонро як солу бештар бардорад» [3, 226-227].

Истахрӣ дар ҳисоли меҳмоннавозии тоҷикон мегӯяд: «...фароҳдастӣ ва нонпораии эшон чунон бошад, ки ҳеҷ касро аз меҳмон кароҳият наояд. Ва агар касе тааммул кунад пиндорад, ки ҳама Мовароуннаҳр ба ин маънӣ як хона аст. Ва чун ғарибе он ҷо расад, ҳама кас ҷаҳди хеш дар хидмати ӯ ба ҷой орад ва ҷашми мукофот надорад. Ва далел бар муруввати эшон он бас, ки ҳар деҳқоне, ки ӯро каффофе (он миқдор рӯзӣ ва хӯрок, ки инсонро бас бошад) бувад, лобуд кӯшке ва меҳмонхона дорад. Ва ҳамасола кори ӯ он бувад, ки барги меҳмонхона созад. Ва чун ғарибе он ҷо расад, бо якдигар муноқиша кунанд, то ӯро ба хона барад ва пешдастӣ намоянд. Ва ҳамаи неъматҳои эшон бар меҳмондорӣ ҳазина шавад» [3, 227-228].

Истахрӣ замоне ки ба Суғд мерасад, хонае мебинад, ки дарвозааш ҳамеша кушодааст ва ин ҳолат ӯро ба ҳайрат мегузорад ва менависад: «Ман дар Суғд сароӣе дидам ва дари он саро ба девор боздӯхта буданд ба меҳ. Пурсидам, ки ин чӣ маънӣ дорад? Гуфтанд сад сол зиёд аст, ки ин дар боз аст, ки шабу рӯз набастаанд. Ва бувад, ки сад савор ва бештар ногаҳ беҳангом бирасанд ва худованди сароӣро ҳоҷат набуд, ки аз ҷойи худ бичунбад. Барги мардум ва сутур ҳама муҳайё бошад. Ва чун меҳмон фаро расад, худованди хона шодӣ намояд ва тозарӯйӣ кунад. Ва ин маънӣ дар ҳеҷ иқлим нашнавидаам магар дар ин диёр» [3, 228].

Ин муаллиф, ки шаҳрҳову кишварҳои зиёдеро дида, аз суннату анъанаҳои онҳо боҳабар шуда буд, аз ободкориҳо ва таваҷҷуҳи мардумони Варорӯд ба кори хайр ангушти хайрат мегзад ва ин бардошти худро, ки мамлу аз муҳаббат ба ин мардум аст, чунин тасвир мекунад: «Ва ба дигар шаҳрҳо худовандони неъмат моли хеш бар хосагони худ ҳазина (сарф) кунанд ва дар фисқу фасод ба қор баранд. Ва мардуми Мовароуннаҳр ҳама бар кори хайр ва пулу рабӯт ҳазина кунанд. Ва ҳеҷ шаҳру манзил ва биёбон набинӣ дар Мовароуннаҳр илло ки ба ҳар манзил рабӯте ва ҷойгоҳе сохтаанд, зиёдат аз он ки ҳоҷат ояд ва онро авқоф ва арзоқ падида карда. Ва шунавидам, ки дар Мовароуннаҳр зиёдат аз даҳ ҳазор рабӯт аст, ки ҳар чанд мардум, ки он ҷо бирасанд, алафи сутур ва таоми мардум бидиҳанд» [3, 228].

Имрӯзҳо дар кишвари мо теъдоди каме аз донишмандон истилоҳи ҷуғрофиёии Хуросон ва ё Хуросони Бузургро дар нигоштаҳояшон истифода мекунанд ва тақрибан аксари онҳо дар баёни матолиби таърихӣ истилоҳи ҷуғрофиёии «Осиёи Миёна»-ро тарҷеҳ медиҳанд.

Аҳди Сомониёнро замони эҳёи фарҳангу тамаддуни хеш медонем ва давлатдории онҳоро аҳди тиллоӣ давлатдории тоҷикон меҳисобем. Чун дар аксари манобеи таърихӣ амирони Сомониёро амирони Хуросон ё Хуросони Бузург ном мебаранд, пас истилоҳи ҷуғрофиёии «Хуросон» ва ё «Хуросони

Бузург» барои таърихи тамаддун ва фарҳанги мо на танҳо бегона нест, балки баёнгари он аст, ки ин сарзамини ахурой ва омовгоҳи Хуршед хостгоҳи ватани аҷдоди мост ва онро набояд хурд кунем ва ба номаш бегонагӣ зоҳир намоем. Зеро Тоҷикистони мо як бахши кӯхистонии Хуросони Бузург аст, ки дар масири таърих бо ҳазор андар ҳазор восита бо ин сарзамин чӯш хӯрдааст ва ягонагии забонию фарҳангии он натиҷаи ин чӯшхӯрданҳост.

АДАБИЁТ

- 1.Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Аҳмади Муқаддасӣ. Аҳсану-т-тақосим фӣ маърифату-л-ақолим. Ҷ.1.Тарҷумаи А. Мунзавӣ.Техрон, ҷопи аввал, 1361.-368 с.
- 2.Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Аҳмади Муқаддасӣ. Аҳсану-т-тақосим фӣ маърифату-л-ақолим. Ҷ.2. Тарҷумаи А. Мунзавӣ. Техрон, ҷопи аввал, 1361. С.372-729.
- 3.Абуисҳок Иброҳими Истаҳрӣ. Масолик ва мамолик. Ба эҳтимоми Э. Афшор. Техрон, 1340. -334 с.
- 4.Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Матни интиқодӣ. Ҷилди 1. Таҳти назари Е. Э. Бертелс. Москва, 1960. -272 с.
- 5.Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Матни интиқодӣ. Ҷилди 2. Таҳти назари Е. Э. Бертелс. Тасҳеҳи матн ба эҳтимоми А. Е. Бертелс, Л. Т. Гузалён, М. Усмонов, О. И. Смирнова, А. Тоҳирҷонов. Москва, 1962. -261 с.
- 6.Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷ. 3. Матни интиқодӣ. Тасҳеҳи матн ба эҳтимоми О. И. Смирнова. Таҳти назари А. Нӯшин. Москва, 1965.- 260 с.
- 7.Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷ. 2. Таҳияи матн ва луғату тавзеҳот аз К. Айний ва З. Аҳрорӣ. Душанбе: Адиб, 2007. -480 с.
- 8.Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷ.8. Матни интиқодӣ. Тасҳеҳи матн ба эҳтимоми Р. Алиев. Зери назари А. Озар. Маскав, 1970. -435 с.
- 9.Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷ. 9. Таҳияи матн ва луғату тавзеҳот аз К. Айний ва З. Аҳрорӣ. Душанбе: Адиб, 2009. -480 с.
- 10.Абумансур Абдулмалик ибни Муҳаммади Саолибии Нишопурӣ. Таърихи ғуруру-с-сияр маъруф ба «Шоҳнома»-и Саолибӣ. Тарҷума аз арабӣ ба форсӣ С. Рӯҳонӣ. Баргардон ба расмулхати тоҷикӣ Н. Зоҳидов. Душанбе, 2014. -444 с.
- 11.Абурайҳон Берунӣ. Осору-л-боқия. Душанбе: Ирфон, 1990. - 432 с.
- 12.Абусаъид Абулхай ибни Заҳҳок ибни Маҳмуди Гардезӣ. Зайну-л-ахбор. Таҳия ва нашри электронии Алиризо Каёнӣ. Мунташиршуда дар торнамои www. TARIKHFA.COM.
- 13.Девони одамушшуаро Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ. Душанбе: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ, 2000. - 189 с.
- 14.Ле Стренч. Ҷуғрофиёи таърихӣ сарзаминҳои хилофати шарқӣ. Тарҷумаи Маҳмуди Ирфон. Ҷопи севум. Техрон, 1367. - 910 с.
- 15.Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ. Таъриху-р-русули ва-л-мулк. Китоби 5. Му-тарҷим Абулқосими Поянда. Бо таҳрир ва тасҳеҳи Н. Амиршохӣ. Душанбе, 2014. -726 с.
- 16.Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола. Омодакунандагони нашр Х. Шарифов ва У. Тоиров. Душанбе: Ирфон, 1986.-160 с.
- 17.Порчаҳо аз «Ашқолу-л-олам»-и Ҷайхонӣ. Таҳияи А. Мухторов//Сомониён ва эҳёи тамаддуни форсии тоҷикӣ. Душанбе, 1998. С.151-191.
- 18.Семёнов А. А. Материальные памятники арийской культуры//Таджикистан. Сб. Статей. Ташкент, 1925. С.113-150.

ҶУҒРОФИЁИ ТАЪРИХИИ ХУРОСОНИ БУЗУРГ

Нигоранда дар ин мақола бар асоси матолиби манобеи таърихӣ ба табиини вожаҳои ҷуғрофиёии «Хуросон» ва «Хуросони Бузург» ва баёни назари худ дар бораи ҳудуди таърихӣ ин сарзамини паҳновар мепардозад.

Хуросон дар «Шоҳнома» Хуросони ҳамоса, асотир ва маҳалли чангҳо ва набардҳои эронӣ ва туронӣ аст. Лозим ба таваҷҷуҳ аст, ки дар Авасто ва соири манобеи бостонӣ аз Турон ба унвони сарзамини ориёӣ ёд мешавад. Ба гуфтаи бисёре аз муаррихон ва ховаршиносон ва иттилооти муваффақ аз манобеи таърихӣ эронӣ ва туронӣ аз як хонаводаанд. Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» борҳо аз марзҳои Эрон ва Турон, ки ағлаб аз Чайхун мегузашт, ёд мекунад. Табиатан дар натиҷаи ин даргириҳо ҳудуди қаламрави Хуросон тағйир мекард.

Пеш аз вуруди аъроб сарзамини қисмати шимолии Амударёи Хуросони Бузург бо номҳои Варорӯд, Варазрӯд ё Фарорӯд ёд мешавад.

Ҳангоме ки дар нимаи дувуми садаи ҳафтум аъроб шуруъ ба тасарруфи сарзаминҳои соҳили рости Амударё карданд, ин мантақаро Мовароуннаҳр номиданд. Дар замони истилои аъроб то миёнаҳои садаи ҳаштум ғолибан аз Хуросон ба унвони мантақае ёд мешуд, ки қаламрави он то қаронаи чапи Амударё имтидод дошт ва маркази он шаҳри Марв буд. Аммо дар ин давра сарзаминҳои самти рости Амударё то Фарғонаву Исфичоб ба номи Хуросон низ зикр шудаанд. Марзҳои Хуросон пеш аз ҳамаи ҳалокатбори муғул сарзаминҳои васеъро дар ду сӯи Амударё фаро мегирифт ва шаҳрҳои пурравнаке чун Самарқанд, Бухоро, Балх, Хирот, Марв ва Нишопур дар густурдаи он қарор доштанд.

Тоҷикон аз аҳди бостон дар сарзамини Хуросони Бузург зиндагӣ кардаанд. Бар асоси манобеи таърихӣ, дар замони ишғоли аъроб сарзамини мазкур ба ҷаҳор минтақаи аслии қавми ориёӣ тақсим мешуд: Суғд дар шимол, Фарғона дар шимолу шарқ, Хоразм дар ғарб, Тахористон ва ҳавзаи Ҳилманд дар ҷануб. Ишғоли Хуросони Бузург тавассути аъроб раванди наздикшавии ин халқҳоро мутаваққиф кард. Бо зуҳури ашрофи маҳаллии Тоҳириён ва Саффорӣ дар Хуросони Бузург раванди ташаккули ҳастаи халқи тоҷик оғоз гардид. Бо эҷоди давлати Сомонӣ дар асрҳои IX-X раванди ташаккули халқи тоҷик дар сарзамини Хуросони Бузург тақмил ёфт.

Дар ҳоли ҳозир бархе аз донишмандони кишварамон дар пажӯҳишҳои хеш аз истилоҳи ҷуғрофиёӣ «Хуросон» ё «Хуросони Бузург» истифода мекунанд ва аммо тақрибан ақсари пажӯҳандагон ҳангоми ироаи матолиби таърихӣ худ истилоҳи ҷуғрофиёӣ «Осиёи Миёна»-ро тарҷеҳ медиҳанд. Истилоҳи ҷуғрофиёӣ «Хуросон» ё «Хуросони Бузург» на танҳо ба таърихи тамаддун ва фарҳанги мо бегона нест, балки ба ин маъност, ки ин сарзамини бихишӣ ва тулӯи хуршед ватани ниёкони мост ва набояд онро хурд шумурд ва номи онро барои хеш бегона ҳисобид. Тоҷикистон қисмати кӯхистонии Хуросони Бузург аст, ки дар тӯли таърих бо ҳазорон роҳ бо ин сарзамин пайванд хӯрдааст.

Калидвожаҳо: *Хуросон, Хуросони Бузург, Турон, Эрон, Тахористон, Ҳилманд, Фарғона, Хоразм, Исфичоб, Амударё, Тоҳириён, Саффорӣ, Сомонӣ*

ИСТОРИЧЕСКАЯ ГЕОГРАФИЯ ВЕЛИКОГО ХОРАСАНА

В данной статье автор, основываясь на материалах исторических источников, разъясняет географические термины «Хорасана» и «Великого Хорасана» и высказывает свое мнение об исторических границах этой обширной земли.

Хорасан в «Шахнаме» – это Хорасан эпоса, мифов и место боев и сражения между иранцами и туранцами. Следует отметить, что в Авесте и других древних источниках Туран упоминается как арийская земля. По мнению многих историков и востоковедов и достоверных сведений исторических источников иранцы и туранцы происходили из одной семьи. Фирдоуси в «Шахнаме» неоднократно упоминает границы Ирана и Турана, которые часто проходили через Джайхун. Естественно, в результате этих конфликтов изменились границы территории Хорасана.

До прихода арабов земля Великого Хорасана, расположенная в северной части Амударьи, также упоминалась под названиями Вараруд, Варазруд или Фараруд.

Когда во второй половине VII века земли на правом берегу Амударьи стали занимать арабы, они называли этот район Мавераннахр (от арабского слова «заречье»). Во время арабского завоевания до середины VIII века Хорасан часто упоминался как область, территория которой простиралась до левобережья Амударьи, и центром которой был город

Марв. Тем не менее, в этот период земли на правобережье Амударьи до Ферганы и Исфиджаба упоминаются под именем Хорасана. До страшного нашествия монголов границы Хорасана охватывали обширные земли по обе стороны Амударьи, и в нем были процветающие города, такие как Самарканд, Бухара, Балх, Герат, Марв и Нишапур.

Таджики жили на земле Великого Хорасана с древних времен. Согласно историческим источникам, во времена арабской оккупации на упомянутой земле были разделены четыре основных региона проживания арийских народов: Согд на севере, Фергана на северо-востоке, Хорезм на западе, Тахористан и бассейн Гильменда на юге. Оккупация Великого Хорасана арабами остановила процесс сближения этих народов. С появлением в Великом Хорасане местной знати Тахиридов и Саффаридов, процесс формирования ядра таджикского народа начал усиливаться. С созданием Саманидского государства в IX-X вв. завершился процесс формирования таджикского народа на земле Великого Хорасана.

В настоящее время некоторые ученые в нашей стране используют в своих исследованиях географический термин «Хорасан» или «Великий Хорасан», и почти большинство из них при изложении своих исторических материалов отдают предпочтение географическому термину «Средняя Азия». Географический термин «Хорасан» или «Великий Хорасан» не только не чужд истории нашей цивилизации и культуры, но и означает, что эта райская земля и восхода солнца является родиной наших предков, и мы не должны умалять ее и считать ее имя для себя чужим. Таджикистан – это горная часть Великого Хорасана, который в ходе истории тысячелетий и тысячелетий путей связанная с этой землей.

Ключевые слова: *Хорасан, Великий Хорасан, Туран, Иран, Тахаристан, Гильманд, Фергана, Хорезм, Исфиджаб, Амударья, Тахириды, Саффариды, Саманиды.*

HISTORICAL GEOGRAPHY OF GREAT KHORASAN

In this article, the author, basing on the materials of historical sources, explains the geographical names «Khorasan» and «Great Khorasan» and expresses his opinion about the historical boundaries of this vast land.

Khorasan in the «Shahnameh» is the Khorasan of the epic, myths and the place of battles and fighting between Iranians and Turanians. It should be noted that in the Avesta and other ancient sources Turan is mentioned as the Aryan land. According to many historians and orientalist and reliable information from historical sources, Iranians and Turanians came from the same family. Firdowsi in the «Shahnameh» repeatedly mentions the borders of Iran and Turan, which often passed through Jayhun. Naturally, as a result of these conflicts, the borders of the territory of Khorasan have changed.

Before the arrival of the Arabs, the land of Great Khorasan, located in the northern part of the Amu Darya, was also referred to as Vararud, Varazrud or Fararud.

When in the second half of the 7th century the Arabs began to occupy the lands on the right bank of the Amu Darya, they called this area Movarunnahr (from the Arabic word «riverside»). During the Arab conquest until the middle of the 8th century, Khorasan was often mentioned as an area whose territory stretched to the left bank of the Amu Darya, and the center of which was the city of Marv. Nevertheless, during this period, the lands on the right bank of the Amu Darya to Fergana and Ispijab are mentioned under the name of Khorasan. Before the terrible Mongol invasion, the borders of Khorasan covered vast lands on both sides of the Amu Darya, and there were prosperous cities such as Samarkand, Bukhara, Balkh, Herat, Marv and Nishapur.

Tajiks have lived on the land of Great Khorasan since ancient times. According to historical sources, during the Arab invasion, four main regions of Aryan peoples' residence were divided on the mentioned land: Sogd in the north, Fergana in the northeast, Khorezm in the west, Takhoristan and the Helmand basin in the south. The occupation of Great Khorasan by the Arabs stopped the process of rapprochement of these ethnic groups. With the appearance of the local nobility of the Tahirids and Saffarids in Great Khorasan, the process of forming the core of the Tajik people began to intensify. With the creation of the Samanid state in the 9th-10th centuries the process of formation of the Tajik people on the land of the Great Khorasan has ended.

Currently, some scientists in our country use the geographical name «Khorasan» or «Great Khorasan» and almost most of them prefer the geographical term «Middle Asia» when presenting their historical materials. The geographical term «Khorasan» or «Great Khorasan» is not only alien to the history of our civilization and culture, but also means that this paradise land and sunrise is the homeland of our ancestors, and we should not belittle it and consider its name alien to ourselves. Tajikistan is a mountainous part of the Great Khorasan, which in the course of history has been connected with this land by thousands and thousands of ways.

Key words: *Khorasan or Great Khorasan, Turan, Iran, Takhoristan, Helmand, Fergana, Khorezm, Ispijab, Amu Darya, Tahirids, Saffarids, Samanid.*

Сведения об авторе: **Хамза Камол (Камолов Хамзахон Шарифович)** – Институт истории, археологии и этнографии имени А. Дониша НАНТ, доктор исторических наук, профессор, заведующий отделом древней, средневековой и новой истории. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33. E-mail: hamza_Kamol@mail.ru

About the author: **Hamza Kamol (Kamolov Hamzakhon Sharifovich)** – A. Donish Institute of History, Archeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of Department of Ancient, Medieval and New History. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Rudaki Ave. E-mail: hamza_Kamol@mail.ru

УДК 737 (575.3)

СИККАЗАНИЌ ВА ИСТИЛОҲОТИ НУМИЗМАТИ ДАР «ШОҲНОМА»-И ҲАКИМ АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ

Абдувалӣ ШАРИФЗОДА

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ

ба номи А. Дониш

«Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ яке аз сарчашмаҳои муҳим ва дар навбати худ пуртазод доир ба таърихи сикка ва сикказаниҳои эронӣ мебошад. Сикка, ки яке аз ихтирооти бузурги башарӣ ва далели муътамади таърихӣ доир ба пешрафти фарҳангу тамаддун мебошад, он ба пайдоиш ва инкишофи муносибатҳои молиқӣ пулӣ ва таърихи сиёсӣ иқтисодӣ алоқамандии зич дошта, илова бар ин ба эҷодиёти олимони шоирони давраи замони гуногун таъсири ҳамаҷониба расонидааст. Дар таърихи адабиёт ва таърихнигорӣ Шарқ як зумра олимону шоирон, аз ҷумла Аҳмад ибни Фазлон ибни ал-Аббос ибни Рошид ибни Ҳаммод, Абубакр Муҳаммад ибни Ҷаъфари Наршахӣ, Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ, Абуиш-ҳок Иброҳим Истаҳрӣ, Абулқосим ибни Ҳавқал ан-Нусайбӣ, Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Аҳмади Макдисӣ, муаллифи гумноми «Ҳудуду-л-олам мина-л-машриқ ила-л-мағриб», Абулқосим ибни Аҳмади Ҷайхонӣ, Шаҳобуддин Абуабдуллоҳ ибни Абдуллоҳ ал-Ҳамавӣ ар-Румӣ ал-Бағдодӣ, муаллифи номаълуми «Таърихи Систон», Бурҳониддин Абулмаонӣ Маҳмуд ибни Аҳмад ибни Абдулазиз ал-Бухорӣ ал-Ҳанафӣ, Закариёи Қазвинӣ, Абдусамад Абдулҳайи Гардезӣ, Мақризӣ, Мирхонд, Ибни Халдун ва ҷанде дигарон дар осори худ сикка ва сикказаниро ҳам ба таври бадеӣ ва ҳам ба таври илмӣ инъикос намудаанд [1,69-88]. Як қисми осори олимони ҷаҳоншинос доир ба таърихи сикказаниҳои Шарқ ханӯз дар асрҳои XIX - XX олимони машҳури сиккашинос, ба мисли Х. Д. Френ [2], П. Савелев [3], В. Тизенхаузен [4], В. Григорев [5], П. Лерх [6] таҳқиқ

намуда буданд [7,58-70]. Аммо дар байни осори зикршуда «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ вобаста ба мавзуи сикказанӣ ва муомилоти пулӣ мавриди таҳқиқи пурраи сиккашиносон қарор нагирифтааст. Ҳол он ки дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ илова бар вожаҳои зиёди нумизмати як баҳши мухтасар доир ба сикказании асри VI масеҳӣ мавҷуд аст. Мусаллам аст, ки дар нусхаҳои зиёди «Шоҳнома» мо фарқиятҳои зиёди ҷузъиро мушоҳида менамоем ва ин нукта кайҳо дар шоҳномашиносии ошкор шуда буд. Дар таҳқиқи мавзуи мазкур илова бар нусхаҳои зиёди «Шоҳнома», нусхаи ҷопи Душанберо, ки солҳои 2007-2010 нашриёти «Адиб» дар доираи силсилакитобҳои «Ахтарони адаб» ҷоп намудааст, мавриди таҳқиқ қарор гирифт.

Албатта, доир ба қорбурд ва истифодаи вожаву истилоҳоти соҳаҳои гуногуни илм дар «Шоҳномаи»-и Абулқосим Фирдавсӣ аз ҷониби муҳаққиқони хориҷӣ ва ватанӣ қорҳои зиёде ба анҷом расидааст, вале то ҳоло пажӯҳиши комиле роҷеъ ба сикказанӣ ва қорбурди истилоҳоти нумизмати (сиккашиносӣ) дар асари мазкур рӯйи қор наомадааст.

Чун «Шоҳнома» фарогири таърихи шоҳону паҳлавонон мебошад, аз ин сабаб дар он бештар вожаҳои ганҷу гавҳар, зарру сим ва ё динору дирам ба назар мерасанд. Зеро пулу сарват як василаи муҳимми давлатдорист. Як вижагии «Шоҳнома» ҳамин аст, ки дар достонҳои асотирии он вожаҳои нумизмати «дирам» ва «динор» барои ифодаи сиккаҳои нуқрагӣ ва тиллоӣ истифода шудаанд. Аниқтараш ҳақим Фирдавсӣ илова ба давраи Ҳахоманишиҳо, Искандари Мақдунӣ, Ҳайтолиён, ҳоконати турк, императории Чин ва Сосониён вожаҳои нумизматиро дар тасвири замоне истифода менамояд, ки он вақт сикка ҳанӯз ихтироъ нашуда буд. Агар ба таърихи сикка бингарем, мебинем, ки пешрафти иқтисодиёт ва зарурати танзиму тақмили тиҷорат, пардохти ҳаққи қор ва дар умум мустаҳкам намудани соҳти давлатдорӣ ҳанӯз дар замони қадим зарурати зарби сиккаро ба миён оварда буд. То замони ихтироъ ва истифодаи сикка муомилоти пулӣ вучуд надошт ва асоси ҳақпардозӣ ва муомилоти тиҷоратиро табодули мол, аз ҷумла, маҳсулоти гуногуни кишоварзӣ, қорводорӣ ва маъданӣ ташкил менамуд [8,56]. Чунончи тибқи матни Вандидоти Авасто дар Эрони бостон ба пизишк барои табобати шаҳриёр як гардунаи ҷаҳор-аспа, барои табобати ҳамсари шаҳриёр шутур, барои табобати хонахудо (қадхудо) хурдтарин қорво (сутур), барои табобати ҳамсари раиси хона маркаб, барои табобати раиси деҳа қорвои миёна, барои табобати ҳамсари раиси деҳа гов, барои табобати раиси ноҳия қорвои қалон, барои табобати ҳамсари раиси ноҳия асб, барои табобати қорвои қалон қорвои миёнава барои табобати гӯсфанд хӯроки гӯштӣ музди қор муайян шудааст [9, 520].

Дар айни ҳол ҳулосаи аксари сиккашиносон ин аст, ки инсон бори нахуст дар асри VIII пеш аз милод сиккаро ихтироъ намуд, ки он филизпораи шакл, иёр, вазн ва қурби меъёридошта буда, то имрӯз моҳияташро гум накардааст. Ҳеродот лидиягӣҳоро аввалин ихтироъгарони сикка дар ҷаҳон номидааст [10, 42]. Аз ниёкони мо аввалин шуда Ҳахоманишиҳо дар

асри VI, аниқтараш дар соли 515 пеш аз милод аз нукра ва тилло сикка заданд. Ҳахоманишиҳо аз мис сикка намебароварданд ва сиккаҳои мисии онҳо дар Тоҷикистон кашф нашудаанд. Маълум нест, ки худи Ҳахоманишиҳо ин сиккаҳоро чи меномиданд. Вале, юнониёни қадим сиккаҳои тиллоии ҳахоманиширо «дарикус статер» ва сиккаҳои нукрагиро «мидикус сиглус» меномиданд. То имрӯз вобаста ба маъно ва хостгоҳи вожаи «дарик» ҳулосаи ягона вучуд надорад. Бархе олимон ба ин ҳулосаанд, ки номи ин навъи сиккаи тиллоии ҳахоманишӣ аз номи Дориюши бузург гирифта шудааст. Дар ҳақиқат Дориюши бузург дар таърих аввалин шуда, тасвири шоҳро сикка мезанад ва то ӯ ягон шоҳи дигар ин корро анҷом надода буд. Ба ин нигоҳ накарда, гурӯҳи дуҷумла олимон, ба вижа донанда ва муҳаққиқи барҷастаи забонҳои бостонӣ, Ҳусейн Ризои Боғбедӣ чунин мешуморад, ки «Номи Дориюш» дар забони форсии бостон вучуд надорад, аз ин рӯ ин вожа ро наметавон гирифта аз номи Дориюш донист...». Дарик» дар форсии бостон «дарӣ» ба маънои «заррин, тиллоӣ» будааст» [11,8]. Ба сиккаи нукрагии ҳахоманишӣ шикл (сикл) гуфта мешуд, ки он номвожа аз забони бобуӣ ба маънои «санҷидан» ва «пардохтан» аст. Навъи дигари сиккаи ҳахоманишӣ карош ном дошт. Аммо Абулқосим Фирдавсӣ ин сиккаҳои ҳахоманиширо зикр накардааст. Яке аз вожаҳои қадимаи марбути сиккашиносӣ дар забони қадимаи форсӣ вожаи «мех» мебошад, ки он дар матни «Шоҳнома» борҳо зикр шудааст. Аз ҷумла, Абулқосим Фирдавсӣ дар достони «Подшоҳии Сосониён» қиссаи Шопурро хангоми ҷавгонбозӣ шинохтани падараш Ардашери Бобакон (224-240) нақл карда, чунин мефармояд:

Зи май хӯрдану бахшишу кори базм,
Сипаҳ бастану кӯшишу кори разм.
В-аз он пас дигар кард меҳи дирам,
Ҳамон меҳи динору ҳам бешу кам.
Ба як рӯй-бар номи шоҳ Ардашер,
Ба рӯйи дигар номи фаррухвазир [12, 349].

Яке аз корҳои маъмули сикказанӣ ин буд, ки ҳар шоҳ баъди ба тахт нишастанаш барои ивази сарсиккаҳо ва ба номи ҳудаш задани сикка фармон меод ва яке аз шахсони наздики боломақомашро масъули назорати сикказанӣ таъйин мекард.

Фирдавсӣ дар абёти боло ин амалро ба хубӣ тасвир кардааст. Яъне Ардашери Бобакон бо ба даст гирифтани инони давлат сарсиккаҳои дираму динорро ба номи худ иваз намуд. Дар абёти боло «меҳи дирам» ба маънои сарсикка ва сиккаи нукрагӣ, «меҳи динор» ба маънои сарсикка ва сиккаи тиллоӣ омадааст.

Сарсикка муҳрест аз филизи саҳт, ки дар он нақши сикка ҳаққокӣ шуда, сипас он бар варақи тилло ва нукра, ки шакл, вазн ва иёри меёри дошт, зада мешуд. Дар ин дoston Фирдавсӣ дар асри III милодӣ сиккаи тиллоӣ-динор ва сиккаи нукрагӣ-дирам задани Ардашерро ба назм кашида, зикр намудааст, ки дар як тарафи сиккаҳои Ардашер номи ӯ ва

дар тарафи дигараш номи вазираш ҳақ шудааст. То имрӯз сиккаҳои зиёди Ардашер дастрас шудаанд. Динор ва дирамҳои кашфшудаи Ардашери Бобакон, ин гуфтаҳои Фирдавсиро қисман тасдиқ менамоянд (аксҳои 1, 2). Масалан дар маркази як тарафи динори Ардашер симои тоҷдори босалобати ӯ тасвир шуда, дар хошияи ин тасвир навиштори «Маздопарест худойгон Ардашер шоҳаншоҳи Эрон» мавҷуд аст. Аммо дар катибаи ин сиккаҳо номи вазири Ардашер зикр наёфтааст.

Акси 1. Динори Ардашер.

Акси 2. Дирами Ардашер.

Дар охири асри VI масеҳӣ намояндаи яке аз хонадонҳои пурнуфузи Эрон Баҳроми Чӯбина ба майдони муборизаҳои сиёсии замон қадам мениҳад. Баҳром, ки сипаҳсолори Хурмузи чорум (578-590) буд, соли 589 лашкари ҳокони туркро шикаст дода, ҳоконро ба қатл мерасонад. Аммо Хурмуз бо таҳрики вазираш Яздон Гушнаб аз Баҳром барои ба хазинаи шоҳаншоҳӣ насупоридани ҳамаи ғаниматҳои ҷангӣ бадгумон шуда, ба ӯ бо Мардоншоҳ як дӯки ресандагӣ ва ҷомаи занона мефиристад. Баҳром аз ин таҳқири шоҳаншоҳи Сосонӣ ба исён бархоста, як муддати кӯтоҳ (590-591) ба тахти шоҳаншоҳӣ соҳиб мешавад. Баҳроми Чӯбина аз номи Хусрави Парвиз (570-628) сикка мезанад ва бо ин роҳ Хурмузро бар зидди писараш - Хусрави II Парвиз мешӯронад. Ин воқеаи сиёсӣ дар аксари нусхаҳои «Шоҳнома» «Сикка задани Баҳром ба номи Хусрави Парвиз» ва дар баъзе нусхаҳо «Меҳи дирам задани Баҳром ба номи Хусрави Парвиз» номида шудааст.

Дар зимн бояд зикр намоем, ки дар машхуртарин луғатномаҳо вожаи «сикка» арабӣ доништа шудааст. Аммо камина бар ин назарам, ки вожаи «сикка» муарраб аст ва асли он форсии «چک» аст. «چک» ба маънои чизеро бар чизе саҳт задан мебошад ва асбоби асосии задани сикка ҳам ҷаққуш ном дорад. Ин мавзӯро доктор Шуштарӣ низ баррасӣ кардааст [13, 365].

Воқеаи аз номи Хусрави Парвиз сикка задани Баҳроми Чӯбинаро Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ бо истифода аз вожа ва ибораҳои нумизмати «меҳи дирам», «меҳ созид» ва «дирам» чунин тасвир намудааст:

Яке нома бинвишт пурбоду дам,
 Суҳан гуфт ҳар гуна аз бешу кам...
 Ба бозоргон гуфт: «Меҳи дирам,
 Чу Ҳурмуз бубинад, бупечад зи ғам [14, 393].
 Чу нома ба наздики Ҳурмуз расид,

Рухаш гашт аз он нома чун шанбалид.
Пас огоҳӣ омад зи меҳи дирам,
Якояк бар он ғам бияфзуд ғам.
Бупечиду шуд бар писар бадгумон,
Бигуфт ин ба Оингушасп он замон.
Ки «Хусрав ба мардӣ ба чое расид,
Ки аз мо ҳаме сар бихоҳад кашид,
Дирамро ҳаме меҳ созид низ,
Сабук доштан бештар 3-ин чӣ чиз?» [15, 394].

Ин иттилои Фирдавсӣ дар сарчашмаҳои дигари таърихӣ тасдиқи худро меёбад, Аз ҷумла, Балъамӣ навиштааст, ки «...Баҳром бифармуд то сад ҳазор дирам ба номи Парвиз бизананд ва он дирам ба бозоргонон дод ба Мадоин баранд ва он ҷо коло харанд то он дирам ба дасти мардум афтад» [16,1080]. Диноварӣ бо кам нишон додани миқдори дирам, ин воқеаро возеҳтар нигоштааст: «...пас он Баҳром бо сипоҳи хеш сӯи Ироқ роҳсипор гашт ва чун ба шаҳри Рай расид, дар он ҷо иқомат гузид ва сиккае барои зарби дирҳам бо тасвири Хусрави Парвиз таҳия кард ва даҳ ҳазор дирҳам аз рӯи он зарб кард ва дастур дод, ки онҳоро маҳрамона ба Мадоин бибаранд ва байни мардум паҳш кунанд». Ин нуктаро Яъқубӣ низ таъкид кардааст. Соли 590 дарбориён Ҳурмузро кӯр ва зиндонӣ намуда, Баҳроми Чӯбина 9 марти ҳамин сол бар тахти Сосониён таъя мезанад ва аз номи худ дар меҳкадаҳои Хваррашопур (Шуш), Ваҳардашер, Наҳованд, Ҳамадон, Рай, Омул ва Балх сикка мебарорад (аксҳои 3, 4).

Акси 3. Динори Баҳроми Чӯбина.

Акси 4. Даврами Баҳроми Чӯбина.

Аммо подшоҳии Баҳроми Чӯбина дер давом намекунад ва Хусрави Парвиз баҳори соли 591 бо ёрии императори Рум Маврикия Баҳромро шикаст медиҳад ва ӯ ба назди ҳокони турк мегурезад ва оқибат бо макри Парвиз ва мусоидати зани ҳокон кушта мешавад. Тибқи навиштаи Табарӣ ҳангоми гурехтани Баҳром аз Мадоин аз ганчинаи ӯ 22.000.000 дирам, ки муроди 80 тон нукра (!) мебошад, ғанимат гирифта мешавад.

Хусрави Парвиз баъди ғалаба бар Баҳроми Чӯбина ба яке аз шохан-шоҳони тавоноии Сосонӣ табдил меёбад. Фирдавсӣ фароҳшавии подшоҳии Хусрави Парвиз ва ривочи сикказанӣ ва бочгирии Сосониёнро дар ин даврон чунин баён намудааст:

Чу дайҳими мо бисту шашсола гашт,
 Зи ҳар гавҳаре ганҷҳо мола гашт.
 Ба ҳар бадра-дар буд даҳу ду ҳазор,
 Пароканда динор буд шоҳвор.
 Пароканда, афканда, пайдовасӣ,
 Ҳама чарми пайдовасӣ порсӣ.
 Бад-он сол чун бож чустам шумор,
 Чу сад бординор буд сад ҳазор.
 Дирамро яке меҳи нав сохтем,
 Сӯи шодиву фарруҳӣ тохтем.
 Чи аз божу аз сови Ҳиндустон,
 Чи аз кишвари Руму ҷодуситон [15, 276-277].

Тибқи фармудаи болои Фирдавсӣ як бадраи динори ҳазинаи Хусрави Парвиз 12000 динор дошт ва боҷи яксолаи даврони ӯ то ба 20.000.000 динор мерасад. Инчунин бо амри Хусрави Парвиз ислоҳоти пулӣ гузаронида шуда, навӣ нави дирам зада мешавад.

Дар баҳши асотирии «Шоҳнома» мо бештар ба вожаҳои дирам, динор ва бадра вомеҳурем. Чунончи дар достони Фаридун чунин омада:

Дигар ҳафта мар базро кард соз,
 Сари бадраҳои дирам кард боз...
 Кушодан дари ганҷҳо шоҳ дид,
 Дирам хор шуд, чун писар шоҳ дид [17, 125].

Ибораи бадраҳои дирамро мо дар қиссаҳои Сиёвуш бештар мушоҳида менамоем:

Зи динору аз бадраҳои дирам,
 Зи дебову аз гавҳарон бешу кам [18, 352].
 Зи дидору аз бадраҳои дирам,
 Зи ёкуту пирӯза аз бешу кам [18, 470].
 Зи динор в-аз бадраҳои дирам,
 Зи пӯшиданиҳову аз бешу кам [19, 18].
 Фиристодаро дод чандин дирам,
 Ки оранда гашт аз кашидан диҷам [19, 49].
 Бидех, ҳар чи бояд зи ганҷу дирам,
 Зи аспу парастандаву бешу кам» [19, 135].
 Дари ганҷҳои куҳан боз кард,
 Зи ҳар гунае шоҳро соз кард.
 Зи дебову динору дурру гуҳар,
 Зи аспу силеху кулоҳу камар.
 Ҳам аз тахту ҳам бадраҳои дирам,
 Зи густурданиҳову аз бешу кам.
 Ҳама пеши Кайхусрав овард зуд,
 Ба доду диҳиш офарин барфузуд [19, 136].

Зи кишвар саросар меҳонро бихонд,
 Дирамдоду ганчи куҳан барфишонд.
 Намонд эҷ дар дашт аспон яла,
 Биёвард чӯпон ба майдон гала.
 Дари ганчу кӯполу баргустувон,
 Ҳамон теғу тиру камони гавон.
 Ҳамон ганчи динору зарру гуҳар,
 Ҳамон афсару тавку заррин камар.
 Зи дастуру ганчур бистад калид,
 Ҳама коху майдон дирам густарид [19, 153-154].

Бадра дар забони форсӣ халтачаеро гӯянд, ки дар он дираму динор-хоро дар ганчинаи шоҳӣ нигоҳ медоштанд. Ҳатто дар достонҳои таърихӣ ба Сосониён бахшида Фирдавсӣ гунҷоиши бадраро зикр намудааст:

Ба ҳар бадрае дар дирам даҳ ҳазор,
 Бад-он то кунанд аз ҷаҳон хостгор [23, 436].

Ё дар тавсифи базмҳои Анушервон бо Бузургмехр вожаи бадра чунин зикр ёфта:

Ниғаҳ кард Кисро ба гуфтори ӯй,
 Дилаш ғашт зинда ба дидори ӯй.
 Чу гуфтӣ, ки зех, бадра будӣ ҷаҳор,
 Бад-ин гуна буд бахшиши шаҳриёр.
 Ҳамеша ба кайвон-ш фармонравон,
 Чу бо зех бигуфтӣ, зехозех ба ҳам.
 Чиҳил бадрабудӣ зи ганчу дирам,
 Чу ганчур бо шоҳ кардӣ шумор.
 Ба ҳар бадра будӣ дирамдаҳ ҳазор,
 Шаҳаншоҳ бо зех зехозех бигуфт.
 Ки гуфтори ӯ бо дирам буд ҷуфт,
 Биёвард ганчури хуршедҷаҳр
 Дирамбадраҳопеши Бузарҷмехр [23, 15-16].

Аз ин гуфтаи Фирдавсӣ маълум мешавад, ки дар базми шоҳӣ ҳар гоҳ, ки Анушервон ба касе «зех» мегуфтааст, ба ӯ чор бадра, яъне 40.000 дирам ва ҳар вақте ба «зех» шоҳаншоҳ «зехозех»-ро якҷо мегуфт, ба вай 40 бадра дирам нисор мешуд, ки он баробари 400 ҳазор дирам мебошад. Дар «Шоҳнома» ҷо-ҷо «бадраи динор» ҳам зикр шудааст:

Ба Рустам дусад бадра динор дод,
 Ҳам он Гевро чиз бисёр дод [21, 403].

Ба Рустами Достон додани 200 бадра динор, ки муроди 2. 000.000 динор аст, муқобили аст. Дар «Шоҳнома» се навъи сикка - динор, дирам ва пашиз бештар зикр шудааст, ки динор дар аввал воҳиди вазни тилло ва

дирам воҳиди вазни нукра буда, бо ихтирои сикка ба сиккаҳои тиллоӣ дино́р ва ба сиккаҳои нукрагӣ дирам гуфта мешавад. Асли ин ду вожа дар аксари вожаномаҳои нумизмати лотинӣ, юнонӣ ва румӣ гуфта шудаанд. Вале баъзе олимон решаи ин вожаҳоро сомӣ медонанд. Зоҳиран ба назар чунин мерасад, ки Фирдавсӣ дар достонҳои асотири вожаҳои динору дирамро барои зикри тиллову нукра истифода кардааст. Аммо дар асл чунин нест. Чунки ў, масалан дар достони Сиёвуш «Ҳамон ганчи динору зарру гуҳар» гуфта буд, яъне дар ин сатр дино́р сиккаи тиллоӣ ва зар тиллоӣ хом мебошад. Дар байти зерин ҳам дирам ва сим ба таври ҷудогона зикр шудаанд:

Ҳамон беҳ, ки сӯи Калоту Чарам,
Биронем бо симу зарру дирам.

Ё дар қиссаи «Омадани Рустам ба Мозандарон» чунин фармуда:

Миёни ялон сарфарозат кунам,
Зи симу дирам бениёзат кунам [23, 115].

Яке аз сабабҳои ихтирои сикка ин зарурати пардохти маоши сарбозони кироӣ мебошад. Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» ин нуктаро борҳо ёдрас шуда, зарурати онро таъкид намудааст. Вожаҳои нумизмати дар абёти марбут ба зарурати пардохти кофӣ ва саривактии маоши сарбозон аз ҷониби Фирдавсӣ моҳирона ба кор бурда шудаанд:

Ба тахти Манучеҳр-бар бор дод,
Сипаҳро дирамдоду динор дод [22,401].
Силеҳу дирамдодан оғоз кард,
Ҷаҳонро зи гурдон пуравоз кард [22, 450].
Дирам доду динору теғу сипар,
Киро буд дархур, кулоҳу камар [19,36].
Мар он бандро ҳеҷ натвон кушод,
Мадеҳ марду ганҷу дирамро ба бод [19,50].
Чунон лашкаре бо силоҳу дирам,
Набинӣ якеро аз эшон диҷам [19, 88].
Сипаҳро дирамдодан оғоз кард,
Ба дашт омаду размо саз кард [20, 76-77].

Дар достони «Оғоҳӣ ёфтани Кайхусрав аз қори сипоҳ» ҳам мо қорбурди фаровони вожаҳои нумизмати ро мушоҳида менамоем:

Зи динору ганҷу зи тоҷу гуҳар,
Кулоҳу қамону қаманду қамар.
Биёвард ганҷури Хусрав қалид,
Сари бадраҳи дирам бардарид.
Ҳама шоҳи Эрон ба Рустам супурд,
Чунин гуфт, қ - «Эй номбардор гурд.
Сипаҳро дирамдодан оғоз кард,

Ба дашт омаду разро соз кард [20, 76-77].
 Ба фармони дорандаи хуру мох,
 Таҳамтан биёяд бар ин разроғоҳ.
 Чӣ дорӣ наҷанд ахтари хешро,
 Дирам бахшу динор дарвешро [20, 120].

Абулқосим Фирдавсӣ бо истифодаи ибораҳои нумизмати «динори чинӣ», «динори румӣ», «динори қайсарӣ» ва «динори хусравӣ» сиккаҳои роиҷи даврони Сосониёнро ёдовар шудааст. Шоистаи зикр аст, ки дар аксари сарчашмаҳои арабии асрҳои IX-X сиккаҳои сосонӣ «хусравӣ, хусравонӣ» ва сиккаҳои румӣ «қайсарӣ» номида шудаанд. Аз ин бармеояд, ки Ҳаким Фирдавсӣ бо чунин осори хаттӣ ошноӣ доштааст. Дар умум дар се қисми асосии «Шоҳнома» вожаи дирам 287 бор ва вожаи динор 311 маротиба истифода шудааст.

Вojaи нумизмати «пашиз» дар «Шоҳнома» зиёда аз 10 маротиба зикр гашта, он сиккаи мисиро ифода менамояд. Дар замони Сомониён (819-1005) низ илова бар фалс бар сиккаи мисӣ пашиз гуфта мешуд. Як навъи дигари сиккаи сосонӣ «зӯзан» номида мешуд, вале Фирдавсӣ аз он ёд накардааст. Дар «Шоҳнома» вожаи «пашиз» бештар камарзиширо ифода менамояд:

Пашизе беҳ аз шаҳриёре чунин,
 Ки на кеш дорад, на ойин, на дин.
 Ба вижа зи Баҳром в-аз Ревниз,
 Ҳама чони хешам наярзад пашиз [20, 13].
 Сар овардам ин разми Комус низ,
 Дароз асту н-афтод аз ӯ як пашиз [20, 316].
 Ту эрониёнро бифармой низ,
 Ки то гавҳар ояд паид аз пашиз [22, 417].
 Ҳама аз дарат бозгардад ба чиз,
 Ҳама чизи гетӣ наярзад пашиз [22, 202].
 Чаҳонҷӯй чандин бикӯшад ба чиз,
 Ки он чизу кӯшиш наярзад пашиз [22, 210].

Истифодаи вожаҳои «ман», «харвор» «уштурвор» ва «донг» дар «Шоҳнома» барои пешбурди таҳқиқи сиккашиносӣ аҳамияти калон дорад. Онҳо вазнҳои гуногунро ифода менамоянд. «Ман» дар давраҳо ва минтақаҳои гуногун вазни ҳархеларо ифода менамояд. Мани шаръӣ 846 грам аст. Харвор муодили 300 кило ва муодили шутурвор бо мо маълум нашуд. Ба шашяки ҳар чизе донг гуфта мешавад ва баъзе муҳаққиқон бар ин ақидаанд, ки вожаи мансубии муғулии «танга», ки «денги»-и русӣ гирифта аз он аст, ҳамин вожаи донгӣ (донагӣ) мебошад ва муарраби он «доник» аст. Шаш донг баробари як дирам аст. Як дирам 3.12 грам вазн дорад. Дирамсанг ҳам муодили дирам мебошад.

Чойи истехсоли сикка дар «Шоҳнома» «сарои дирам» номида шудааст. Инчунин дар чанд чойи «Шоҳнома» мо зикри арзиши баъзе молу ашёро тавассути вожаҳои нумизматӣ мушоҳида менамоем:

Ба дино́р аспе харид арчманд,
Яке камбаҳо зину гурзу каманд [22, 54].
Чунон шуд, ки аз бе́ди сурхафса́ре,
Ду дино́р ме́хостандӣ са́ре.
Яке шо́хи на́ргис баҳо як дирам,
Харидӣ, касе з-он нагаштӣ ди́жам [23, 210].
Баҳо дод ёку́тро ша́ш ҳа́зор,
Зи дино́ру зар он чи оя́д ба ко́р [22, 57].

Ҳамин тавр, пажӯҳиш нишон дод, ки Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» доир ба сикказании Сосониён дар асрҳои III ва VI идтилои муҳим дода, дар ин асари безаволаш вожаҳои нумизматӣ корбурди васеъ дошта, 42 вожа ва ибора-истилоҳоти зерини нумизматӣ истифода шудааст:

1.Ме́хи дино́р	22.Ди́рамгон
2.Ме́хи на́в	23.Са́нги ди́рам
3.Ме́хи ди́рам	24.Ди́рамса́нг
4.Ме́х со́зид	25.Ди́рамбадра́ҳо
5.Ме́хи ди́рам за́дан	26.Га́нчи ди́рам
6.Си́кка за́дан	27.Ди́рамҳои га́нҷӣ
7.Му́ҳр	28.Наби́штан ба́р ди́рам
8.Са́рои ди́рам	29.Бе́дирам
9.Ди́но́р	30.Ди́рамгӯ
10.Ди́но́ри чи́нӣ	31.Ди́рам со́хтан
11.Ди́но́ри ру́мӣ	32.Ди́рамҳои ога́нда
12.Ди́но́ри ху́срав	33.Па́шиз
13.Ди́но́ри қайса́рӣ	34.До́нг
14.Ди́но́ри на́в	35.Ма́н
15.Ди́но́ри за́рд	36.Ха́рвор
16.Ди́но́ргон	37.Шу́турвор
17.Дево́ни ди́но́р	38.Ба́дра
18.Ди́но́рба́р	39.Ча́к
19.Ди́но́рхо́	40.Бо́ч
20.Ди́но́рдо́р	41.По́ра
21.Ди́рам	42.Со́в.

Аз ин вожаҳои зикршуда як миқдори онҳо ба монанди дино́р, ди́рам, па́шиз, за́ру си́м, до́нг, ма́н, ха́рвор, ча́к, ди́рамса́нг, са́нги ди́рам, са́рои ди́рам дар замони Сомониён низ истифода мешуданд, ки аз ин аҳаммияти «Шоҳнома» дар таҳқиқи сикказанӣ ва муомилоти пулии Сомониён боз ҳам меафзояд. Ҳамзамон, аз нигоҳи решашиносӣ (этимологӣ) мавриди пажӯҳиш қарор додан ва аниқ намудани моҳияти ҳар як вожаи нумизматиӣ дар «Шоҳнома» зикршуда барои таҳияи вожаномаҳои соҳавӣ ва сиккашиносии миллии мо хеле муҳим мебошад.

АДАБИЁТ

- 1.Шарифзода А. Инъикоси сикказанӣ ва муомилоти пулии давлати Сомониён дар сарчашмаҳои хаттии арабӣ ва форсӣ/Муаррих. – Душанбе, №1, 2022. С. 69-88.
- 2.Fraehn Ch. M. Recensio numorum muhammedanorum Academiae imp. scient. inter prima Academiae imp. saecularia edita-Petropoli. –Petropoli, 1826. - 743 с.
- 3.Савельев П. Топография кладовъ съ восточными монетами и изделиями VII, VIII, IX, X и XI века, въ России и При-Балтийскихъ странахъ, объясненная историческими свидетельствами о торговле северо-востока Европы въ эпоху основания и утверждения Русскаго государства.- Санктпетербургъ, 1846.- 180 с.
- 4.Тизенгаузен В. О саманидских монетах//В. Тизенгаузен//Труды восточного отделения Императорского археологического общества. Часть первая. – Санкт-Петербург, 1853.- 520 с.
- 5.Григорьев В.В. О куфических монетахъ находимыхъ въ России и Прибалтийскихъ странахъ, какъ источниковъ для древнейшей отечественной истории//Туркестанский сборникъ. Собрание сочинений о Туркестанскомъ крае вообще и сопредельныхъ съ нимъ странъ Средней Азии. Составляемый В. И. Межовымъ- Санктпетербургъ, 1878, Томъ 119. С.107-169.
- 6.Лерх П. И. Монеты Бухар-худатов//Труды Восточного отделения Императорского Русского археологического общества. -Санкт-Петербург, 1909.- 161с.
- 7.Шарифзода А. Таҳқиқи сиккаҳои сомонӣ дар Россияи императорӣ//Муаррих. – Душанбе, №3, 2021. С. 58-70.
- 8.Шарифзода А. Қадимтарин сиккаи Осиёи Миёна аз Кӯлоб//Аҳбори Осорхонаи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, №3, 2021. С. 56-62.
- 9.Авасто//Таҳияи Бобоназар Ғафур. – Душанбе, 2014. -784 с.
- 10.Геродот. История//Перевод Г. А. Стратановского. – Ленинград, 1972. - 600 с.
- 11.Богбедӣ Ҳ. Р. Сиккаҳои Эрон дар давраи исломӣ. Аз оғоз то баромадани Салҷуқӣ. -Техрон, 1393 – 745 с.
- 12.Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома.- Душанбе, Ҷ. VII, 2009- 480 с.
- 13.Шуштарӣ Муҳаммадалӣ. Фарҳанги вожаҳои форсӣ дар забони арабӣ. – Техрон, 1347.- 820 с.
- 14.Абулқосими Фирдавсӣ. Шоҳнома.- Душанбе, Ҷ. V, 2008. - 480 с.
- 15.Абулқосими Фирдавсӣ. Шоҳнома.- Душанбе, Ҷ. X, 2009. - 416 с.
- 16.Балъамӣ Абуалӣ Муҳаммад ибни Муҳаммад. Таърихи Балъамӣ. -Техрон, Ҷ. II, 1353. -1266 с.
- 17.Абулқосими Фирдавсӣ. Шоҳнома/Таҳияи матн ва луғату тавзеҳот аз Камол Айнӣ ва Зохир Аҳрорӣ. -Душанбе, Ҷ. I, 2007. - 480 с.
- 18.Абулқосими Фирдавсӣ. Шоҳнома. -Душанбе, Ҷ. II, 2007. -480 с.
- 19.Абулқосими Фирдавсӣ. Шоҳнома. -Душанбе, Ҷ. III, 2008. -480 с.
- 20.Абулқосими Фирдавсӣ. Шоҳнома. -Душанбе, Ҷ. IV, 2008. -480 с.
- 21.Абулқосими Фирдавсӣ. Шоҳнома. -Душанбе, Ҷ. V, 2008. -480 с.
- 22.Абулқосими Фирдавсӣ. Шоҳнома. -Душанбе, Ҷ. VII, 2009. -480 с.
- 23.Абулқосими Фирдавсӣ. Шоҳнома. -Душанбе, Ҷ. VIII, 2009. -480 с.
24. Абулқосими Фирдавсӣ. Шоҳнома. -Душанбе, Ҷ. IX, 2009. -480 с.

СИККАЗАНӢ ВА ИСТИЛОҲОТИ НУМИЗМАТӢ ДАР «ШОҲНОМА» - И ҲАКИМ АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ

Муаллиф чигунагии инъикоси сикказанӣ ва корбурди вожаҳои нумизматиро дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ таҳқиқ намудааст. Тибқи иттилои Фирдавсӣ Ардашери Бобакон баъди ба сари қудрат омадан, сарсиккаҳоро иваз намуда, аз номаш дирам ва динори нав мебарорад ва вазирашро масъули сиккабарорӣ таъин менамояд. Дар асри VI хангоми подшоҳии Хурмуз Баҳроми Чубина, ки Сомониён худро аз авлоди ӯ меҳи-собидаанд, аз номи Хусрави Парвиз сикка мебарорад ва бо ин роҳ низоми

сикказании сосониёро ҳалалдор менамояд. Зеро дар вақти подшоҳии Ҳурмуз аз номи Хусрави Парвиз сикка баровардан мумкин набуд. Ин иттилои Фирдавсиро муаллифони дигар сарчашмаҳои хаттӣ низ тасдиқ менамоянд. Хусрави Парвиз баъди шикаст додани Баҳроми Чӯбина ислоҳоти пулӣ мегузаронад.

Абулқосими Фирдавсӣ маҳшургарин вожаҳои нумизмати «динор» ва «дирам»-ро ҳам дар дос-тонҳои асотири ва ҳам дар дostonҳои таърихӣ истифода кардааст. Вожаҳои динору дирам дар дostonҳои асотири гоҳҳо паҳлӯи ҳам ба шакли зару динор ва симу дирам қорбурд шудаанд. Аз ин бармеояд, ки динору дирами дostonҳои асотирии «Шоҳнома» ба маънои сиккаи тиллоӣ ва нуқрагӣ мебошад. Аммо сикка танҳо дар асри VIII пеш аз милод ихтироъ шуда буд.

Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» зиёда аз 40 ибора ва вожаҳои нумизматиро ба қор бурдааст, ки муаллиф номгӯи онҳоро муайян ва пешниҳод кардааст. Ӯ иброн муадааст, ки аз нигоҳи решашиносӣ (этимологӣ) мавриди пажӯҳиши амиқ қарор додан ва аниқ намудани маъно ва маҳияти ҳар як вожаи зикршуда барои таҳияи вожаномаҳои соҳавӣ ва сиккашиносии Тоҷикистон хеле муҳим мебошад.

Калидвожаҳо: Сомониён, сикказанӣ, вожаҳои нумизматӣ, Ардашери Бобакон, иваз кардани сарсиккаҳо, Баҳроми VI, ислоҳоти Хусрави Парвиз, сиккаҳои бухорхудотӣ, Фирдавсӣ, Шоҳнома, меҳи динор, меҳи дирам, дирам, дирамгон, дирамсанг, дирамбадраҳо, динор, диноргон, динори чинӣ, динори румӣ, динори хусрав, девони динор, динорбар, динорҳо, меҳ задан, сикка задан, пашиз, донг, ман, харвор.

МОНЕТНОЕ ДЕЛО И НУМИЗМАТИЧЕСКИЕ ТЕРМИНЫ В «ШАХНАМЕ» ХАКИМА АБУЛКАСИМ ФИРДАВСИ

Автор исследовал отражение проблемы чеканки монет и использования нумизматических терминов в «Шахнаме» Абулкасыма Фирдавси. Как выявил автор, по словам Фирдавси, Ардашери Бобакон после прихода к власти менял штемпели, выпускал новые драмы и динары от своего имени и назначил своего министра ответственным за правильное чеканки монет. В VI веке, во время правления Хурмуза IV (578-590), Бахром Чубина, потомками которого считали себя Саманиды, чеканил монеты от имени Хусрава Парвиза и тем самым нарушил сасанидский порядок чеканки монет. Потому что во время правления Хурмуза нельзя было выпускать монеты от имени Хусрава Парвиза. Эти сведения Фирдавси подтверждают и авторы других письменных источников. По словам Фирдавси Хусрав Парвиз после победы над Бахромом Чубином проводит денежные реформы.

Фирдавси использует самые известные нумизматические слова «динар» и «дирам», как в мифологических, так и в исторических преданиях. В мифологических историях термины «динар» и «дирам» иногда используются рядом друг другом, как «зарру динор» – золото и золотая монета, «симу дирам» – серебро с серебряная монета. Отсюда следует, что «динар» и «дирам» в мифологических поэмах «Шахнаме» означают золотые и серебряные монеты, хотя чеканка монет была изобретена только в VIII веке до нашей эры.

В «Шахнамэ» Фирдавси использовал более 40 нумизматических фраз и слов, которые выявлены и предложены автором статьи.

Автор также отмечает, что с этимологической точки зрения, очень важно углубиться в изучение, уточнить значение и сущность каждого из приведенных слов для разработки отраслевых и нумизматических словарей в Таджикистане.

Ключевые слова: Саманиды, монетное дело, нумизматические термины, Ардашери Бобакон, Варахрана VI, реформа Хусрава Парвиза, Бухархудатские монеты, Фирдавси, Шахнама, меҳи динор, меҳи дирам, дирам, дирамгон, дирамсанг, дирамбадра, динар, динаргон, китайский динар, римский динар, сасанидский динар, девони динар, динорбар, штемпель, чеканить монеты, пашиз, донг, ман, харвор.

COIN MINTS AND NUMISMATIC WORDS IN «SHOHNOMA»

HAKIM ABULQOSIM FIRDAVSI

The author investigated the reflection of the problem of minting coins and the use of numismatic terms in the «Shohnoma» by Abulqosim Firdavsi. As the author revealed, according to Firdavsi, after coming to power, Ardasher Bobakon changed stamps, issued dirams and dinars on his own behalf and appointed his minister responsible for the correct minting of coins. In the 6th century, during the reign of Hormuz, Bahrom Chubin, whom the Samanids considered themselves to be his descendant, minted coins on behalf of Khusrav Parviz and thereby violated the Sasanian coinage system. Because during the reign of Hormuz it was impossible to issue coins in the name of Khusrav Parviz. This information of Firdavsi is also confirmed by the authors of other written sources. According to Firdavsi, Khusrav Parviz, after defeating Bakhrom Chubin, is carrying out monetary reforms.

Using numismatic terms, Firdavsi provided important information about Sasanian coins, especially about the coins of Ardasher Bobakon and Bahrom VI. This information of Firdavsi is confirmed by the authors of other written sources. More than 40 numismatic phrases and words are used in Firdavsi's «Shohnoma», which the author has identified and proposed. He expressed that from the point of view of etymology, it is very important to deeply research and clarify the meaning and essence of each of the mentioned words for the development of field dictionaries and numismatics of Tajikistan.

Key words: Samanids, coinage, numismatic terms, Ardasher Bobakon, Varahran VI, reform of Bhusravi Parviz, bukhorkhudot coins, Firdavsi, Shohnoma, stamp of dinor, stamp of diram, diram, diramgon, diramsang, dirambadra, dinor, dinorgon, Chinese dinar, Roman dinar, Sasanian dinar, devoni dinor, dinorbar, stamp, mint coins, pashiz, dong, man, kharvor.

Сведения об авторе: Абдували Шарифзода – кандидат исторических наук, заведующий отделом истории науки и техники Института истории, археологии и этнографии им А. Дониша НАНТ. Tel.: 900-55-75-75. E-mail: abduvali05@mail.ru.

Information about the author: Abduvali Sharifzoda-Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of History of Science and Technology of the A. Donish Institute of History, Archeology and Ethnography of the National Academy of Sciences. Tel.: 900-55-75-75. E-mail: abduvali05@mail.ru.

УДК 9 (575)

САБАБҲОИ ТАНАЗЗУЛ ВА СУҚУТИ ШОҲАНШОҲИИ АШКОНИЁН

САЙНАКОВ С. П.,

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш

Таназзул ва суқути шоҳаншоҳии Ашкониён бо сабабҳои айниву зехнӣ, ки аз раванди қонуниятҳои таърихӣ берун нест, рух дод. Агар ин сабабҳоро баршуморем, онҳо аз қарори зайланд: Якум ҷангҳои доимии Ашкониён бо Рим, ки иқтисоди музофотҳои ғарбии мамлакатро заиф гардонид. Дуюм сар задани низои дохилисулолавии Ашкониён. Севум вазъияти дохилисиёсии мамлакат, ки дар натиҷаи заифшавии ҳукумати марказӣ ҳокимони музофотҳои алоҳида аз итоат намудан ба марказ сарпечӣ мекарданд. Чаҳорум оғози ҷанги шаҳрвандӣ дар Чин ва идома ёфтани он, ки омили аз равақ мондани тичорат тавассути Роҳи абрешим шуда, воридот ба хазинаи Ашкониён кам гардид.

Дар охири асри I ва ибтидои асри II дар Порт низоҳои дохилӣ шиддат ёфта, хусусияти домиро ба худ гирифт. Ин боиси заифшавии пояҳои қудрати

шоҳаншоҳии Ашкониён гардид. Рақиби асосии шоҳаншоҳии Ашкониён империяи Рим аз ин ҳолат сӯйистифода намуда, император Траян ба лашкаркашии шарқии худро оғоз бахшид. Траян аз байни сарлашкарони римӣ аввалин касе буд, ки то халиҷи Форс расид [2, 53]. Ӯ солҳои 114-116 дар мубориза бо Ашкониён чанд ғалабаро ба даст овард, ки дар натиҷа Арманистон ишғол гардида, ба қаламрави Рим пайваस्त шуд. Соли 116 римиҳо аз ҳисоби сар-заминҳои дигари ишғолӣ вилоятҳои Байнаннаҳрайн ва Ошурро таъсис доданд. Траян шаҳрҳои Бобул ва Тайсафунро низ забт намуда, бо неруи баҳрии худ ворида халиҷи Форс шуд. Аммо ғалабаҳои ӯ дерпоя набуданд. Замоне ки Траян бо неруи дарёӣ ба ҷануб ҳаракат мекард, дар минтақаҳои ишғолӣ шӯриши зидди римиҳо сар зад. Баъди муборизаҳои вазнин ва бебарор дар Байнаннаҳрайн Траян маҷбур шуд, ки ба Рим баргардад, аммо моҳи августи соли 117 дар роҳи бозгашт вафот кард.

Натиҷаи сиёсати Траян дар Шарқ ин буд, ки Ашкониён, ки муддати ду аср марзҳои шоҳаншоҳиро тавассути Фурот таҳким бахшида, барои Арманистон муваффақона мубориза карда, борҳо барои мавҷудияти ҳукмронии Рим дар Сурия низ таҳдидҳо намудаанд, ин бор натавонистанд, ки минтақаҳои барои худ муҳим – Моварои Қафқоз ва Байнаннаҳрайнро ҳимоя намоянд. Аммо ба римиён ҳам муяссар нагардид, ки дар қаламрави ишғолияшон ҳокимияти худро дар дарозмуддат устувор намуда, нигоҳ доранд. Дар давраи императори наватӣ – Адриан римиҳо маҷбур гардиданд, ки аз музофотҳои нават даст кашанд [3, 254]. Дар аҳди шоҳаншоҳони Ашконӣ Балоши II ва Балоши III дар Порт муддате вазъи дохилии кишвар ором гардид. Дар замони ҳукмронии Балоши II дар Яҳудия бар зидди сиёсати Рим шӯриш сар зад, ки нисбат ба ҳодисаи мазкур Ашкониён мавқеи бетарафиро гирифтанд. Аммо баъди марги император Антонин Пий соли 161 байни ду давлат низоъ оғоз гардид.

Соли 161 шоҳаншоҳи Ашконӣ Балоши III бо лашкараш аз дарёи Фурот гузашта, ворида Сурия гардид. Римиҳо, ки то Бобул ва Тайсафун расида буданд, натавонистанд, ки ба ғалабаи комил дастёб гарданд. Зеро неруи онҳо барои ҳифзи ин қаламрав кофӣ набуд. Бо истифода аз ин вазъият Ашкониён ба римиҳо зарба заданд, аммо бартарии низомиро ягон ҷониб ба даст наовард [4, 680-681]. Римиҳо дар баробари омодагии ҳарбӣ, иқдомоти дипломатӣ пеш гирифта, ба Ашкониён дар асоси усули «status quo ante bellum» пешниҳоди қатъи ҷанг ва бастанӣ сулҳро намуданд, чунки аз натиҷаҳои манфиатовари идомаи ҷанг барои худ боварӣ надоштанд [3, 254]. Бо ин амал шояд римиён меҳостанд, ки аз вақт ба ба манфиати худ истифода намоянд. Ин буд, ки дар аввали тобистони соли 163 лашкари Рим бо фармондеҳии Марк Статсий Приск пойтахти Арманистонро ишғол кард. Ҳокими ашкони Арманистон Покор ба Байнаннаҳрайн фирор намуда, римиён Сохэм ном шахсро шоҳи Арманистон эълон карданд. Покор соли 164 кӯшиш кард, ки ҳукумати Арманистонро дубора ба даст оварад, аммо ноком монда, ба асорат афтод.

Дар натиҷаи амалиёти Арманистон соли 163 римиҳо тавонистанд, ки хориҷ аз сарҳадоти Сурия шаванд ва тирамоҳи соли 164 римиҳо бо фармондеҳии сарлашкар Публий Марсий Вер ба ҳучуми умумӣ гузашта, то Тайсафун ва Селевкия расиданд. Сокинони юнониасли Селевкия дарвозаҳои онро ба римиҳо боз намуданд. Ин замон Балоши III барои мудофия иқдом накарда, аз Тайсафун фирор намуд. Аммо баъди ишғоли Селевкия байни лашкари Рим ва аҳолии муқимӣ задухӯрдҳо рух дода, римиён на танҳо Селевкия, Тайсафунро низ гонат карда, ба оташ кашиданд [3, 274 – 275].

Байнаннаҳрайн низ ба дасти римиҳо ишғол шуд ва онҳо вориди Мод гардиданд. Аммо пайдо шудани бемории сироятии тоун ва гирифтории низомиёни Рим ба ин беморӣ боис шуд то римиён аз мавзеъҳои ишғолнамудаи худ ақибнишинӣ кунанд. Баъдтар ин беморӣ тавассути сарбозони сироятёфтаи римӣ то Италия паҳн гардид [9, 86].

Ин ҳолат мӯҷиб шуд то Рим дигар натавонист, ки чангро бо Ашкониён идома диҳад ва маҷбур гардид пешниҳоди сулҳ намояд. Соли 166 шартномаи навбатии сулҳ баста шуд, ки мутобиқ ба он қисми шимолу ғарбии Байнаннаҳрайн ба Рим гузашт ва Арманистон агар чи ба зоҳир истиқлол дошт, аммо амалан зери назорати Рим монд.

Дар натиҷаи ҷангҳои солҳои 161-166 қаламрави Арманистон ва ғарбии Байнаннаҳрайн замимаи давлати римиён шуда, мавқеи стратегии империяи Рим беҳтар гардид. Ҷангҳои мазкур барои Ашкониён ба зарар анҷомид. Аз даст додани бахше аз қаламрав, аз ҷумла пойтахт, обрӯи шоҳаншоҳ Балоши III-ро дар назди табақаҳои ҷамеаи кишвар, хусусан назди сулолаҳои маҳаллӣ коста гардонид [3, 276].

Сулҳи соли 166 байни ду давлат 30 сол оромиро хифз кард. Мушкилоти дохилии ҳар ду давлат низ имконият наметод, ки ҷонибҳо ҷангҳоро идома диҳанд. Масалан, дар сарҳадоти шимолии Рим вазъ бисёр вазнин буд. Дар шимол ҷанг бо қабилаҳои германӣ тӯл кашид, дар Миср шӯриш ба амал омад, соли 175 кӯшиши табaddулотии давлатӣ аз ҷониби Авидий Кассий анҷом ёфт. Аммо Ашкониён натавонистанд аз ин вазъ ба манфиати худ истифода намоянд, зеро дар дохили давлати Ашкониён низ вазъият дигар муътадил набуд.

Рӯз ба рӯз дар теъдод аз вилоятҳои шоҳаншоҳии Ашкониён ҳокимони алоҳида мавқеаашро мустаҳкам намуда, аз итоат ба сулолаи Ашкониён сарпечӣ мекарданд. Ҷанги шаҳрвандӣ низ кишварро фаро гирифта буд.

Соли 191 дар шоҳаншоҳии Ашкониён Балоши IV ба сари қудрат омада, то соли 208 ҳукумат кард. Ӯ хост, ки аз вазъи мушкили сиёсии дохилии Рим истифода намуда, қаламрави дар натиҷаи ҷангҳои солҳои 161-166 аз даст додари пас бигирад. Соли 197, замоне ки нерӯҳои асосии римиён дар қисмати ғарбии империя машғули ҷанг буданд, Балоши IV аз нав Байнаннаҳрайнро ишғол карда, шаҳри Нисибисро дар муҳосира гирифт. Аммо Ашкониён бо муқовимати сахти римиён бо сардорӣ сарлашкар Лет рӯ ба рӯ шуданд [6, LXXV. 9 (1)]. Римиҳо тавонистанд, бо лашкари имдодии аз ғарб расида, лашкари Балоши IV-ро аз минтақаи ишғолӣ берун намояд. Соли 198 императори

Рим Лусий Септимий Север шахрҳои Селевкия ва Бобул, ки сокинонаш он-хоро тарк карда буданд, ишғол карда [6, LXXV 9 (3)], андаке баъдтар Тайсафунро забт кард [6, LXXV. 9 (4); 5, III. 9]. Императори Рим Север дарк кард, ки минтақаҳои наздик ба Тайсафунро муддати дароз дар даст нигоҳ дошта наметавонад, бинобар ин шахро ғорат намуда, тибқи маълумоти Дион Кассий аз минтақа 100 ҳазор нафарро барои ба ғуломӣ фуруҳтан ба Сурия бурд [6, LXXV 9 (4)]. Ҳамин тавр, дар муносибатҳои сиёсӣ - ҳарбии абарқудратҳои мазкур бори сеюм шуда, римҳои Тайсафунро забт намуданд [10, 259].

Дар натиҷаи мулоқоти Лусий Септимий Север ва Балоши IV шимоли Байнаннахрайн ба таври қатъӣ қаламрави Рим эътироф гардид. Ба сифати ҷуброн ба Ашкониён як қисми шарқии Арманистон дода шуд [3, 283].

Соли 216 императори навбатии Рим Септимий Бассиан Каракалла (Марк Аврелий Север Антонин Август), ки орзу дошт мисли Искандари Мақдунӣ сарҳади давлати худро то Ҳинд расонад, аз низои дохилии Ашкониён истифода карда, ногаҳон ба Байнаннахрайн ҳучум намуда, дар шаҳри Арбил гурӯҳи шохони Ашкониҳо кушода, қасадхоро берун кашида, дар рӯи замин пошид. Ин ҳашму ғазаби шоханшоҳ Артабон ва начибзодагони эрониро ба вучуд оварда, ашрофи Ашкониҳо дар атрофи ӯ муттаҳид намуд. Артабони V лашкари бузургро гирди ҳам овард, ки он теъдод сарлашкарони римиро ба тарсу воҳима андохт. Теъдоде аз онҳо аз идома ёфтани ҷанг ҳаросида, бо сарвари Марк Опеллий Макрин ба ҷони Каракалла сӯйиқасд ташкил намуда, 8 апрели соли 217 ўро ба қатл расониданд. Баъди ин воқеа Макрин, ки вориси Каракалла эълон гардид, ба назди Ашкониён сафорати сулҳро фиристод, аммо Артабон хоҳиши римӣро рад менамояд. Ҳамин тавр, соли 217 дар наздикии Нисибис муҳорибаи шадиди серӯза байни римӣ ва Ашкониён сурат гирифт. Бино ба ахбори Геродиан майдони ҷанг аз кушташудагон ва хуни онҳо пур шуд [5, IV. 15 (5)]. Ҳамлаҳои шадиди Ашкониён лашкари римӣро то ба сарҳади нобудӣ овард. Агар як рӯзи дигар муҳориба идома меёфт, аз лашкари Рим касе зинда наменонд. Ин ҳолат Макринро водор намуд, ки бо Артабон ба гуфтушунид гузарад. Дар бегоҳии рӯзи сеюми муҳориба Макрин ба назди Артабон сафорати худро оид ба пешниҳоди сулҳ фиристод. Танҳо мактуби шахсии Макрин ба Артабон имконият фароҳам овард, ки ҷанг хотима ёбад ва миёни тарафҳо сулҳ баста шавад. Дар номаи худ Макрин менависад, ки сабабгори ҳамаи ин бадбахтиҳо император Каракалла ҳаст, ки ба шартнома ва қасами худ содиқ намонд ва барои ин кирдораш ҷазои сазовор гирифт ва давлат ҳукумати мавҷудбудаи Римро ба ӯ супоридааст. Ман бошам кирдори пешинаро маъқул намедонам ва омода ҳастам он асироне, ки дар дасти мо ҳастанд ва он шахру қалъаҳои ишғолкардаю амволи ғоратшударо дар Байнаннахрайн баргардонда, душманиро ба дӯстӣ иваз намуда, сулҳро бо қасамхӯрӣ ва бастанӣ шартнома пайдор намоям.

Артабон номаро аз сафирон гирифта, ҷазои ба Каракалла расондари қонёқунанда дониста, бо Макрин қарордоди сулҳро мебандад [5, IV. 15 (6 –

9)]. Артабон талаб намуд, ки тамоми он сарзаминҳое, ки императорони пешини Рим забт карда буданд, баргардонид, римиён бояд 200 миллион сестерсий (тангаи нукрагии Рими Қадим) тавони ҷанг бипардозанд ва танҳо баъди иҷрои ин шартҳо ӯ пешниҳоди сулҳро қабул менамояд.

Мувофиқи маълумоти Теодор Моммзен товони ҷангии пардохтшуда 50 миллион динар будааст [8]. Римиҳо Арманистон ва қисме аз Байаннаҳ-райро аз даст доданд. Яъне Ашкониён дар набарди охири худ бо Рим ғалаба ба даст оварданд. Макрин бо боқимондаи лашкари як замон фотеҳи император Каракалла ба Рим баргашт ва тамоми дастовардҳои ҷангии императорони пешини Рим дар муносиботи ҷарбӣ бо шоҳаншоҳони Ашкониёро ба сифр расонид.

Ҳамин тавр, набардҳои навбатии римӣ, ки онҳоро Каракалла оғоз намуда буд, ба нокомӣ анҷомиданд. Рақобат байни шоҳаншоҳии Ашкониён ва Рим хотима ёфт. Замоне ки Ашкониён дар муҳорибаи Карр (соли 53 п. м.) лашкари Римро мағлуб намуданд, тибқи ахбори муаррихони атиқа ҷаҳон байни ин ду давлат тақсим шуд. Натиҷаи муҳорибаи Нисибис (соли 217) шаҳодат аз он дод, ки рӯҳия ва неруи ҷарбии Ашкониён хеле қавӣ будааст ва орзуи бархе аз императорони Рим, ки мехостанд корномаи Искандари Мақдуниро такрор намојанд, амалӣ нагардид.

Дар саҳнаи сиёсӣ ва муносиботи байналмилалӣ он давр нерӯҳои нав падида омаданд. Империяи Рим дар симои олмонитаборон рақибӣ навбатии худро медид, ки оқибат империя аз ҷониби онҳо барҳам дода шуд. Шоҳаншоҳии Ашкониён бошад ба бӯҳрони шадиди дохилӣ рӯ ба рӯ гардид. Ин шоҳаншоҳиро бӯҳрони пулӣ (дар қаламрави он сиккаҳои қалбақӣ зарб мекарданд), иҷтимоӣ ва фарҳангӣ фаро гирифта буд. Минтақаҳои ғарбии империяро римиён харобу ғорат карданд. Дар шарқ империяи Хан гирифтори ҷангҳои шаҳрвандии дуру дароз, ки соли 184 оғоз ёфт, гардида, ҳаракати қорвоноҳои тичоратӣ тавассути Роҳи Бузурги Абрешим қатъ гардида, даромад аз бӯчи гумрукию андоз ба ҳазинаи Ашкониён коҳиш ёфт. Шоҳаншоҳони охири Ашконӣ бо ин сабабҳо маҷбур шуданд, ки барои пур кардани ҳазина роҳи даромади навро ҷустуҷӯ намојанд, ки он аз сулолаҳои маҳаллӣ молиёти бештарро талаб кардан буд. Ин амал ба муҳолифат ва бархӯрдҳои низоми байни Ашкониён ва ҳокимони вилоятҳо мунҷар гардид [3, 285 – 286]. Дар натиҷа шоҳаншоҳии мутамаркази Ашкониён охишта-охишта ба иттиҳоди конфедеративӣ табдил ёфт, ки дар он ҳокими олий дар Тайсафун менишаст ва мақоми аввал дар байни баробармартабаҳо дошт [3, 287].

Роҷеъ ба шоҳаншоҳии Ашкониён Саолибӣ мегӯяд: «Ҷама Ашкониёро бузург мешумориданд ва дар номаҳои худ аз онон ба бузургӣ ёд мекарданд ва номи ононро пеш аз номи худ меоварданд, ҷӣ бар он буданд, ки аз табори шоҳонанд. Дигар ин ки бар нофи замин фармонраво буданд» [1, 233]. Лекин дар ибтидои асри III шоҳаншоҳии Ашкониён, ҷуноне ки зикр шуд, дар натиҷаи ҷангҳои дуру дароз бо Рим ва низоъҳои дохилӣ рӯй ба таназзул ниҳода, муборизаи дохилисулолавӣ оғоз шуд. Соли 213 Ардавони V бар зидди бародари худ, шоҳи Ашконӣ Балоши V исён карда, худро шоҳ эълон

намуда, мавқеашро дар Мод, Порт ва қисме аз Байнаннаҳрайн бо пойтахташ Тайсафун таҳким бахшид. Балош бошад то дами маргаш (с. 223) идоракунии қисмати боқимондаи давлати Ашкониёнро бо пойтахташ дар Селевкия идома дод.

Дар ибтидои асри III милодӣ шоҳаншоҳии Ашкониён таҷассуми як давлати парокандаро мекард. Ҳукумати марказии заиф дигар наметавонист дар сатҳи зарурӣ вазъиятро дар мамлакат, ки дар он на танҳо музофотҳои канорӣ, инчунин музофотҳои марказӣ аллакай ниммустақил ё ин ки мустақилона бо роҳбарии ҳокимон аз хонадонҳои маҳалӣ амал мекарданд, идора намояд. Муаррихи машҳури Шӯравӣ М. М. Дяконов менависад, ки шоҳаншоҳии Ашкониён на аз зарбаи берунӣ, гарчанде ки ҷангҳои дарозмуддат бо Рим вазъияти Ашкониёнро вазнин гардонда буд, балки аз равандҳои мураккаби дохилӣ, ки ба тағйирёбии сохтори иҷтимоии мамлакат оварда расонд, барҳам хӯрд [7, 231].

АДАБИЁТ

1. Абумансур Абдулмалик ибни Муҳаммади Саолибии Нишопурӣ. Таърихи ғузар-уссияр маъруф ба «Шоҳнома» - и Саолибӣ. – Душанбе: Бухоро, 2014. -444 с.
2. Арутюнян А. Ж. Восточная политика императора Марка Аврелия (160 – 181 гг.) и аршакидская Армения//Вестник Томского государственного университета. История. – Томск. 2014. № 4 (30). С. 53-55.
3. Бокшанин А. Г. Парфия и Рим (исследование о развитии международных отношений позднего периода истории античного мира). Часть II. Система политического дуализма в Передней Азии. -М.: Издательство Московского университета, 1966. -304 с.
4. Всемирная история. В десяти томах. Т. II. -М.: Государственное издательство политической литературы, 1956. -900 с.
5. Геродиан. История императорской власти после Марка в восьми книгах. -СПб.: Алетейя, 1995. -289 с.
6. Дион Кассий. Римская история. Книги LXIV-LXXX. -СПб.: Филологический факультет СПбГУ; Нестор-История, 2011. - 456 с.
7. Дяконов М. М. Очерк истории Древнего Ирана. -М.: Издательство восточной литературы, 1961. - 445 с.
8. Моммзен Т. История Рима. Т. 5. Провинции от Цезаря до Диоклетиана. Перевод с немецкого под общей редакцией Н. А. Машкина. -М.: Издательство иностранной литературы, 1949. - 631 с.
9. Пигулевская Н. В. Города Ирана в раннем средневековье. -М. -Л.: Издательство Академии наук СССР, 1956. -363 с.
10. Фрай Р. Наследие Ирана. Издание второе, исправленное и дополненное. -М.: Восточная литература, 2002. -463 с.: ил. (Культура народов Востока: Материалы и исследования: Осн. в 1969 г.).

САБАБҲОИ ТАНАЗЗУЛ ВА СУҚУТИ ШОҲАНШОҲИИ АШКОНИЁН

Дар мақолаи мазкур оид ба масъалаи сабабҳои таназзул ва суқути шоҳаншоҳии Ашкониён суҳан меравад. Муаллиф аҳбори сарчашмаҳои таърихӣ ва осори илмӣ олимони ватанию хориҷро баррасӣ карда, ба ҳулосае меояд, ки дар натиҷаи ҷангҳои тӯлонӣ бо Рим пояи қудрати сиёсӣ низомии сулолаи Ашкониён заиф мегардад. Сабаби дувуми таназзули ин шоҳаншоҳӣ низомӣ дохили сулолаи Ашкониён аст, ки дар натиҷаи заифшавии ҳукумати марказӣ ҳокимони вилоятҳои алоҳида аз итоат намудан ба марказ сарпечӣ мекарданд. Сабаби дигар ҷанги шаҳрвандӣ дар Чин, ки омили поёнравии тичорат тавассути Роҳи

абрешишуда, даромад ба хазинаи Ашкониён кохиш ёфт ва оқибат ба сукути ҳукумати сулолаи Аршакиён оварда расонид.

Калидвожаҳо: *Порт, Рим, Сосониён, сулола, қудрат, давлат, сиёсат, таназзул, барҳамхӯрӣ.*

ПРИЧИНЫ ЗАКАТА И ПАДЕНИЯ АШКАНИДСКОГО ШАХАНШАХСТВА

В данной статье рассматриваются причины упадка и падения династии Аршакидов. Автор рассматривает исторические источники и научные труды отечественных и зарубежных ученых и приходит к выводу, что в результате длительных войн с Римом ослабевает основа политической и военной мощи династии Аршакидов.

Второй причиной упадка этого царства является внутрдинастический конфликт аршакидов, в результате ослабления центральной власти правители отдельных областей отказывались подчиняться центру. Еще одной причиной стала гражданская война в Китае, явившаяся фактором упадка торговли по Великому Шелковому пути, в результате уменьшились поступления доходов в казну государства, что, как следствие, привело к падению правления династии Аршакидов.

Ключевые слова: *Парфия, Рим, династия, власть, государство, политика, упадок, упразднение.*

REASONS FOR THE DECLINE AND FALL OF THE PARTHIAN EMPIRE

This article discusses the reasons for the decline and fall of the Arshakid dynasty. The author examines historical sources and scientific works of domestic and foreign scientists and comes to the conclusion that as a result of long wars with Rome, the basis of the political and military power of the Arshakid dynasty is weakening. The second reason for the decline of this kingdom is the intra-dynastic conflict of the Arshakids, as a result of the weakening of the central power, the rulers of certain regions refused to obey the center. Another reason was the civil war in China, which was a factor in the decline of trade along the Great Silk Road, as a result, revenues to the state treasury decreased, which, as a result, led to the fall of the Arshakid dynasty.

Key words: *Parthia, Rome, Sassanids, dynasty, power, state, politics, decline, abolition.*

Сведение об авторе: *Сайнаков Сайнак Парпишоевич - Институт истории, археологии и этнографии имени А. Дониша НАНТ, кандидат исторических наук, доцент, ведущий научный сотрудник отдела древней, средневековой и новой истории. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33; тел: (+992) 934162099), E-mail: saynakov2012@mail.ru; saynak.rushon.saynakov@mail.ru*

Information about the author: *Saynakov Saynak Parpishoevich - A. Donish Institute of History, Archeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Candidate of Historical Sciences, Leading Researcher of the Department of Ancient, Medieval and New History. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33.; тел: (+992) 934162099), Rudaki Ave. E-mail: saynakov2012@mail.ru; saynak.rushon.saynakov@mail.ru*

УДК 32 (575.3)

МАРҲАЛАҲОИ ДАВЛАТСОЗИИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН

ШАРИФЗОДА А. А.,

Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Вакилони Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми масъулиятро дар назди таърих, халқу Ватан ва ҷомеаи ҷаҳонӣ ба дӯш гирифта, дар Иҷлосияи XVI самтҳои тараққиёти ҷумҳуриро муайян карданд.

Дар вазъияти даҳшатбори бӯхронӣ Иҷлосияи XVI Шӯрои Олиӣ дар таърихи муосири Тоҷикистон нақши басо ҳам тақдирсоз бозид.

Рохбари боэътимод, ки дар он вазъи мушкили сиёсӣ ва низомӣ бояд кишварро идора карда, масъулияти таърихию ба уҳда мегирифт, дар ин Иҷлосия ба таври қонунӣ интиҳоб шуд.

Аз 197 нафар вакилон, ки дар Иҷлосияи XVI Шӯрои Олӣ иштирок доштанд, 186 нафар ба ҷонибдорӣ мухтарам Эмомалӣ Раҳмон овоз доданд ва ҳамин тариқ, ин фарзанди барӯманди миллат Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб шуданд [6, 1].

Бояд зикр кард, ки мардуми Тоҷикистон дар Раёсати олии кишвар шахсияти ормониро дидан меҳостанд, ки аз қалби мардум бархоста, шебу фарозҳои зиндагӣ, талхиву ширинӣ, дарду мушкilot ва орзуву омоли ӯро донад, розу ниёзҳои кунуниву таърихӣ миллатро дар ниҳоди худ парваридаву эҳсос намояд, бо садоқати фарзандӣ халқу Ватанро ҳимоят ва ба зиндагии шоиста ҳидоят намояд.

Мардум хостори шахсияте буданд, ки бар иловаи истеъдоди роҳбариву давлатдорӣ бо ростиву покӣ, бо доштани ҳикмати зиндагии мардумони одӣ, бо донишу хиради азалии орошта бошад. Вакилон бо тақя ба ин ҳусни нияти мардуми азияткашида ҷавонмардеро ба сарвари миллат баргузиданд, ки бо ҷасорату тавонмандӣ, ғазилати давлатдорӣ ва мардумсолорӣ, бо нуруи заковати ғитрӣ, бо садоқат ва муҳаббати бекарон ба халқу Ватан ба заҳмҳои хушвори миллат дармон бахшиданро бар дӯш гирифт.

Интиҳоби вакилони халқ интиҳоби саҳеҳ ва мувофиқ ба ормонҳои хостаҳои ҷомеаи тоҷикон буд. Дар нахустин суҳанронии худ ба ҳайси Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон боэътимод ба дилу ният ва тақя ба он боварие, ки намояндагони халқ ба ӯ иброз намуданд, бармабноси хиради мардум савганд ёд кард, савганди садоқат ба Ватану миллат, ба дирӯзу имрӯзу фардои тоҷикон, ки ҷароғашро афрӯхта хоҳад дошт, бо ҷаҳондорӣ муносиб ба ҷадди аълои миллати хеш ба сарманзили мақсуд ҳидоят хоҳад кард, заврақи умедро ба соҳили мурод хоҳад расонид [16, 00: 29.38-00: 30.18].

Рохбари нави давлат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон барқарор намудани сулҳро аз вазифаҳои асосӣ ва аввалиндараҷаи худ ҳисобида, гуфта буданд: «Ман қасам ёд мекунам, ки тамоми донишу таҷрибаамро барои дар ҳар хона ва ҳар оила барқарор шудани сулҳ равона карда, барои гулгулшукуфии Ватани азизам садоқатмандона меҳнат мекунам. Барои ноил шудан ба ин нияти муқаддас агар лозим шавад, ҷон нисор мекунам, ҷунки ман ба ояндаи неки ватанам ва ҳаёти хушбахтонаи халқи азияткашидаам бовар дорам» [7].

Вакилони халқу намояндагони тарафҳои муқобил ва дар симони онҳо мардуми ҷумҳурӣ роҳбари фидокор ва ба қавлу амали худ содику устуворро пайдо намуданд.

Рохбари нави давлат аз лаҳзаҳои аввал хуб медонистанд, ки ҷӣ меҳоханд ва ҷӣ бояд кард, дар сурате, ки аксари мардуми Тоҷикистон дар ҳолати яъсу ноумедӣ ва нобоварӣ ба ояндаи нек умр ба сар мебуданд.

Мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар назди худ чунин ҳадаф гузошта буданд: «Бояд мардумро дубора сарчамъ карда, давлати навини тоҷиконро аз парокандагӣ наҷот диҳем. Барои ин ман тамоми ҳастиамро бахшидаам».

Эмомалӣ Раҳмон аз нахустин рӯзҳои барқарор гардидани соҳти конституционӣ зина ба зина асосҳои давлати нави тоҷиконро бунёд гузоштанд.

Ва хизмати таърихӣ Эмомалӣ Раҳмон аз он иборат аст, ки дар замони бухрони шадиди сиёсӣ иқтисодӣ, ки давлату миллат дар ҳолати нобудшавӣ қарор дошт, бо қабули як қатор санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ба бунёду таҷдид ва таҳкими сохторҳои давлат ва шохаҳои ҳокимияти давлатӣ асос гузоштанд.

Таҳияи аслҳои бунёдгузори Конститутсия ва дигар асноди ҳуқуқии во-баста ба он, аз ҷумла, қонунҳои мутобик ба замон ва шароити нави таърихӣ аз омилҳои асосии суботи иҷтимоӣ сиёсии ҷомеа ба ҳисоб мераванд. Тағйироти куллии низоми давлатдорӣ расмияти воқеият ёфтани онро дар низоми қонунгузори мамлакат низ тақозо дошт, ки аввалин падидаҳои он дар ҷараёни Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба зухур омада буд.

Бо ҳидояту дастуроти Раиси Шӯрои Олӣ, ки бунёди асосҳои давлати соҳибистиклоли тоҷиконро бар пояи манфиатҳои милли ҳадафи олӣ эълон дошта буданд, бунёди ғоявии ислоҳоти низоми қонунгузорӣ муайян кард шуд. Савганд ва суҳанронии Эмомалӣ Раҳмон дар маснади Раиси Шӯрои Олӣ, пайваста бо фаъолияти роҳбарӣ ва изҳороти суҳанронӣ ӯ назариёт ва фалсафаи давлатдориро ба вучуд оварда, заминаи концептуалии таҷдудди низоми қонунгузори фароҳам сохт:

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон андешаҳои худро доир ба соҳти давлатдорӣ Тоҷикистон аввалин бор дар Иҷлосияи XVI Шӯрои Олӣ баён дошта, изҳор карда буданд, ки «ман ҷонибдори давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва иҷтимоӣ ҳастам. Ин мақсаду мароми аксарияти аҳолии ҷумҳурӣ мебошад. Ин роҳи ягонаи мост ва мо ҳеҷ вақт аз ин роҳ барнамегардем». Таърих исбот намуд, ки Пешво ва роҳнамои миллат ба ин принципҳои бунёдӣ ҳамеша содиқ монданд. «Он замони мураккаб – ёдовар мешавад, Пешвои миллат, - Тоҷикистон бо таъсири ҷанги таҳмилӣ ва дасисаи душманони хориҷӣ метавонист аз харитаи ҷаҳон нест шавад, миллатро парешонӣ ва парокандагӣ интизор буд» [8, 2].

Қаъбият, пофишорӣ ва суботи сиёсии Роҳбари давлат дар таъйиди соҳти давлатдорӣ – давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ бо ҳифзу иршоди ҳувияти милли ҳадафе буд, ки пайванди таъриху замон ва Тоҷикистону ҷаҳонро аз назари низоми қонунгузорӣ имконпазир мегардонид.

Бинобар ин, оғози солҳои навадуми қарни сипаришуда пас аз эълони Истиклолияти давлатӣ дар Тоҷикистон зарурати ташаккули заминаи бозғамии ҳуқуқӣ, ки така ба арзишҳои милли ва рукнҳои таърихӣ тавонад ба эъмори давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ҳифзи яқпорчагии кишвар, ташаккули мақомоти ҳокимияти давлатӣ, таъмини ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, таҳкими худшиносии милли ва инкишофи озодонаи ғояҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ мусоидат намояд, ба миён омад.

Шароити соҳибистиклолӣ талаб менамуд, ки дар кишвар ҳар чи зудтар ислоҳоти конституционӣ гузаронида, Конституцияи давлати соҳибхитёр қабул гардад ва дар он мақсаду мароми ҷомеа, давлат ва соҳти давлатдорӣ, инчунин, масъалаҳои дигари калидии ҷомеа – соҳибхитёри, демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ ва ягонагии давлат, унсурҳои дигари асосии соҳтори конституционӣ, аз ҷумла, соҳибхитёрии халқ, арзиши олий будани инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ муайян карда шаванд.

Ин ҳадаф имконият меод, ки Тоҷикистон ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамчун давлати соҳибхитёр муаррифӣ гардида, дар як вақт, дар заминаи он санадҳои меъёрии ҳуқуқие эҷод шаванд, ки тартиби ташкил ва фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатиро муайян карда, манфиатҳои миллии халқи тоҷикро ҳимоя намоянд ва муносибатҳои ҷамъиятиро, ки дар давраи аввали таърихии гузариш аз низоми идоракунии сотсиалистӣ ба низоми демократӣ қарор дошт, танзим карда тавонад.

Қабули Эълония «Дар бораи истиқлолияти давлатии Тоҷикистон» ва Қарори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 сентябри соли 1991, №392 «Дар бораи эълон намудани истиқлолияти давлатии Тоҷикистон» [18] вазъи муносибатҳои сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҳуқуқии кишварро ба кулӣ тағйир дода, ба рушди он заминаи воқеӣ фароҳам овард.

Марҳалаҳои давлатсозии Асосгузори давлати нави тоҷикон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро шартан ба 6 давра тақсим кардан мумкин аст.

Давраи аввал ин солҳои душвортарини барқарорсозӣ ва ташаккули соҳторҳои давлатӣ (19 ноябри соли 1992-6 ноябри соли 1994).

Эмомалӣ Раҳмон 6 ноябри соли 1994 бо роҳи овоздиҳии умумихалқӣ дар асоси алтернативӣ бо ба даст овардани беш аз 60 фоизи раъйҳо ба мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардида ба марҳалаи дуюми давлатсозии тоҷикон оғоз намуд [12, 197].

Бори нахуст 16 ноябри соли 1994 дар Иҷлосияи Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вазъияти тантанавӣ ҳангоми шуруъ ба иҷрои мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба халқи Тоҷикистон савганд ёд намуданд, ки тамоми ҳастиву фаъолияти хешро барои рушди пешрафти давлати Тоҷикистон, таъмини шароити арзанда ва шоистаи зиндагонии ҳар фард, ҳифзи тамомияти арзии сарзамин, истиқлоли сиёсӣ иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар мебахшанд.

Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Сарвари давлат бо қотеият таъсиси давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявиро ҳадафи ҷомеа ва ниҳоми сиёсати худ дар пайдории Истиқлоли миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон доштанд. Ҳамзамон Роҳбари давлат моҳияти меҳварии Консепсияи ҷомеаи демократии ҳуқуқбунёдро бар пояи вижаҳои манфиатҳои миллий, таърихӣ ва динии тоҷикон тайид намуданд, ки бар пояи омӯзиши мактабҳои давлатдорӣ Шарку Фарб қарор дорад.

Ин вусъат ва умқи андешаву тафаккури сиёсии Пешвои миллат дар Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бозтоби хешро пайдо намуд ва бо раъю иродати мардум тасдиқ гардид.

Ба ин маънӣ, он низоми нави сиёсӣву ҳуқуқӣ, ки Президент баъд аз раёйпурсии умумимардумӣ роҳандозӣ намуданд, дар ботини худ, ҳам ҷавҳари таҷрибаи тафаккури мардумсолории ҳазорсолаҳо ва ҳам таҷрибаи сиёсати имрӯзаи ҷаҳони муосирро фаро гирифта буд.

Ҳамин тавр, хидмати бузургу таърихии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар дуҷумин марҳалаи таърихи давлатсозӣ дар солҳои 1994-1999 аз он иборат аст, ки маҳз ба шарофати истеъдод ва ғафилатҳои давлатдорӣ ӯ ҳатари нобудшавии давлату миллатро пешгирӣ намуд, оташи ҷанги шаҳрвандиро хомӯш кард, сохторҳои ғалаҷардидаи ҳокимият, хусусан мақомоти ҳифзи ҳуқуқро барқарор сохт, артиши миллий ва нерӯҳои посбони сарҳадро таъсис дод, барои таҳкими ҳокимият ва давлат шароит фароҳам овард, сулҳу ризоияти миллиро бунёд ниҳод, гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷбориро ба Ватан бозгардонид, заминаи устувори эъморӣ ҷомеаи навини Тоҷикистонро гузошт, ислоҳоти конститусиониро дар мамлакат амалӣ кард, Конститутсияи нави Тоҷикистонро таҳия намуд, Парчам ва Нишону Суруди миллиро қабул кард, имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллиро дар Тоҷикистон таъмин ва заминаҳои эҳёи миллиро фароҳам сохт, ба корҳои азими созандагӣ ифтиҳо бахшид, аҳволи иҷтимоӣ ва иқтисодии мардумро ба кулӣ беҳтар гардонид, эътибори сиёсии Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ баланд бардошт.

Гузашти солҳо собит намуд, ки Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар натиҷаи амалӣ сохтани сиёсати хирадмандонаву дурандешона барои рушду пешрафти тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсии кишвар хизматҳои беназирро анҷом доданд. Ин ҳама дастовардҳо, ки иборат аз сулҳ, ваҳдат, ободӣ, рушд, амният, ҷовидонагии давлати миллии мо мебошанд, натиҷаи заҳмату талошҳои Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон буда, марҳалаи муҳимми тақдирсозии таърихи навини халқи тоҷик ба шумор меравад.

Дар ҷумҳурӣ асоси ҳуқуқии таъсиси ҳам мақоми олии намояндагӣ - Маҷлиси Олӣ ба сифати ягона мақоми қонунгузор ва ҳам мақомоти иҷроия ва маҳаллӣ ба вуҷуд омад.

Бо дарназардошти тағйироту иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоботи навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор шуд.

6 ноябри соли 1999 Эмомалӣ Раҳмон дар асоси алтернативӣ ва бо роҳи овоздиҳии умумихалқӣ бори дуюм ба муҳлати ҳафт сол Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб гардиданд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Иҷлосияи ғайринавбатии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 16 ноябри соли 1999 ба Ватану миллат савганди садоқат ёд карданд. «Ман, ҳамчун Президент савганд ёд мекунам, ки Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро ҳимоя менамоям, таъмини ҳуқуқ, озодиҳо ва шарафи шаҳрвандонро кафолат медиҳам, сарзамин, истиқлолияти сиёсӣву иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистонро ҳифз мекунам, ба халқ содиқона хидмат менамоям» [1, 42-43].

Дар фосилаи пас аз интиҳоботи соли 1999 то соли 2006 Тоҷикистон таҳти роҳбарии хирадмандонаи Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба дигаргунсозӣҳои кулӣ ва созандагиву бунёдкорӣҳои азим ноил гардида, ба сохтмони туннели Анзоб, роҳи оҳани Қўрғонтеппа-Кўлоб, роҳи байналхалқии мошингарди Душанбе – Кўлоб – Хоруғ – Кулма - Қароқурум, ба истифода додани кони гази Хочасартез ва идомаи сохтмони Неругоҳи барқи обии «Роғун» мушарраф ва дар ин марҳалаи таърихӣ рушд ва пешрафти иқтисодию иҷтимоии ҷумҳуриро ҳамаҷиҳата таъмин намуд.

Бешубҳа таҷлили чашни 1100-солагии давлатдорӣ Сомониён дар ин марҳала аз рӯйдодҳои муҳим на танҳо дар самти шинохти миллий ва давлатдорӣ тоҷикон ба шумор меравад, балки ба баланд гардидани обрӯю эътибори ҷаҳонии Тоҷикистон шаҳодат медиҳад.

Таҷлили чашни 1100-солагии давлатдорӣ Сомониён парчае гардид, ки мардуми моро ба ваҳдат овард, хувияти миллий ва ҳисси худшиносии онҳоро боло бурд, оромиву осудагӣ ва сулҳу суботро дар мамлакат пойдор сохт, эҳсоси расидан ба қадри истиқлолу давлатдорӣ миллиро дар замири сокинони ҷумҳурӣ бедор кард ва раванди бунёдкориву созандагиро ба меъёри ҳаррӯзаи зиндагӣ табдил дод.

Ифтитоҳи минтақаи роҳи автомобилгарди «Кўлоб-Хоруғ-Мурғоб-Кулма» дар ноҳияи Мурғобро идомаи корҳои бузурги бунёдкорӣ дар ин марҳала метавон арзёбӣ кард.

Ба шарофати сулҳу салоҳ дар давоми ду сол дар арафаи чашни 1100-солагии давлати Сомониён дар ҷумҳурӣ бештар аз 500 иншооти истеҳсолию маъмурӣ ва иҷтимоию фарҳангӣ ба истифода дода шуданд.

Эмомалӣ Раҳмон дар асоси интиҳоботи озоду шаффофи демократӣ 6 ноябри соли 2006 бори сеюм бо роҳи овоздиҳии умумихалқӣ ба таври алтернативӣ миёни 5 нафар номзад аз 5 ҳизби сиёсии ҷумҳурӣ бо ба даст овардани 79,3 фоизи раъӣи интиҳобкунандагон ба муҳлати ҳафт соли оянда ба мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб шуданд [14,7].

18 ноябри соли 2006 дар толори Кохи «Сомон»-и Бӯстонсарои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маросими ба иҷрои вазифа шуруъ намудани Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баргузор шуд.

Бо гузашти 15 сол аз даврони Истиқлоли давлатӣ касб намудани Тоҷикистони азиз боз се оӣин ё рукаи давлатдорӣ миллии шакли президентӣ, яъне Ливо ва Нишони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва маросими савганди афроди Қувваҳои Мусаллаҳ ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва маросими расмӣ ба иҷрои вазифа шуруъ намудани Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мукаммалу муназзам гашт.

Дар мамлакат ислоҳоти идорӣ ва сохторӣ идома дошт. Бо мақсади дар амал ҷорӣ намудани талаботи Конвенсияи СММ оид ба мубориза бар зидди коррупсия, тақвияти муқовимат ва муборизаи бевосита бо коррупсия дар мамлакат, муттаҳид намудани саъю кӯшишҳои зиддикоррупсионии давлат, ба мубориза ҷалб намудани ҷомеаи шаҳрвандӣ, намояндагони тичорат ва созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ, инчунин, баргараф намудани тақрори

вазифа ва ваколатҳои мақомоти давлатӣ барои муқобилият бо коррупсия бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 10 январи соли 2007 Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақоми махсус таъсис дода шуд [19].

Таъсиси Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ифодаи иродаи олии сиёсии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон мебошад, ки бо назардошти муҳим будани проблемаҳои коррупсия ва муқовимат бар он амалӣ гардонида шудааст. Ин ташаббуси навбатӣ идомаи мантиқии корҳои созандагӣ ва бунёдкории Сарвари давлат дар роҳи пешрафту инкишофи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, таъмини ҳаёти ошоштаи шаҳрвандони Тоҷикистон мебошад.

Бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз моҳи феврал соли 2008 Вазорати кишоварзӣ ва ҳифзи табиати Ҷумҳурии Тоҷикистон - Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон номгузорӣ шуда, Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфта, ба зиммаи он вазифаҳои ҳифзи муҳити зист, обҳавошиносӣ, ҳифзи ҷангал ва масъалаҳои марбут ба ҳудудҳои табиӣ махсус муҳофизатшаванда вогузор шуданд.

Бо мақсади тақмили қонунгузорӣ ва ҳамзамон баланд бардоштани самаранокии фаъолияти эҷоди ҳуқуқ соли 2009 бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд [4].

Худи ҳамин сол бо мақсади дар амал татбиқ намудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» бо фармони Президенти мамлакат Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил шуд.

Соли 2010 бо мақсади татбиқи минбаъдаи ислоҳоти идораи давлатӣ, ташаккули низоми шаффофияти фаъолияти идоракунӣ ва таъмини рушди устувори иқтисодию иҷтимоӣ тибқи фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи Кумитаи давлатии оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин, Кумитаи давлатии заминсозӣ ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи Агентии заминсозӣ, геодезӣ ва харитасозии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфтанд.

Дастоварду комёбиҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангию сиёсии мамлакат дар давоми солҳои 2006-2013 таҳти раҳнамоӣ ва иштироки бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон беназир буда, беҳуда ин давраро олимону пажӯҳишгарон давраи «Оғози фатҳи қуллаҳо» номгузорӣ накардаанд.

Дар ин солҳо Стратегияи миллии рушди кишвар то соли 2015 таҳия ва амалӣ гардида, 10-солагии ба имзо расидани Созишномаи умумии истикрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон бо ибтикор ва иштироки бевоситаи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба таври пуршуқуқ таҷлил шуд.

Дар давраи солҳои 2006-2013 сохтмону навсозии роҳҳои мошингард, пулҳо ва нақбҳо, аз ҷумла, навсозии шоҳроҳҳои мошингарди Душанбе-Қўрғонтеппа, Душанбе – Хучанд – Бўстон - Чанок, Душанбе – Рашт – Ҷиргатол – сарҳади Қирғизистон, Қўрғонтеппа - Дўстӣ - Панҷи Поён ва Душанбе-Данғара оғоз ёфта, ба анҷом расиданд.

Дар ин давра, ҳамчунин, сохтмони нақбҳои мошингарди «Озодӣ» ба дарозии 2223 м/т, Шаҳристон ба дарозии беш аз 5 км ва «Хатлон» ба дарозии қариб 5 км ба поён расиданд [13].

Таби соҳҳои 2006-2013 танҳо дар болои рӯди Панҷ миёни Тоҷикистону Афғонистон се пули азим дар мавзёҳои Ишқошим, Панҷи Поён ва Ванҷ сохта ба истифода дода шуда, сохтмони пули ҷаҳорум дар мавзеи Шӯрообод дар арафаи анҷомёбӣ қарор дошт. Мавриди зикри хос аст, ки маҳз тавассути пулҳои мошингард гардиши молу маҳсулот миёни Тоҷикистону Афғонистон дар солҳои охир беш аз 100 баробар афзоиш ёфт.

Дар ҷумҳурии солҳои 2006-2013 аз ҳисоби ҳама гуна шаклҳои фаъолият зиёда аз 870 ҳазор ҷойҳои кории нав муҳайё шуданд.

Ба узвияти Созмони ҷаҳонии савдо (СҶС) пазируфта шудани Тоҷикистон аз муҳимтарин дастовардҳои кишвар дар давраи муосири рушди муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ ба шумор меравад [9].

Дар шаҳри Душанбе дар як вақт пазиroy намудани ҳамоишҳои сарони давлатҳои се созмони қаламрави собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ – ИДМ, Иттиҳоди Иқтисодии Аврусиё ва Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастҷамъӣ 5-6 октябри соли 2007, ҷаласаи навбатии Шӯрои сарони давлатҳои аъзои Созмони Ҳамкориҳои Шанхай ва мулоқоти сечонибаи сарони давлатҳои Тоҷикистон, Афғонистон, Эрон 28 августи соли 2008, мулоқоти сечонибаи сарони давлатҳои Тоҷикистон, Афғонистон, Покистон ва ҷаҳорҷонибаи Тоҷикистон, Афғонистон, Покистон ва Федератсияи Русия 30 июли соли 2009, Конфронси байналмилалӣ сатҳи баланд доир ба ҳамкориҳои ҷаҳонӣ дар соҳаи об моҳи августи соли 2013 аз қорҳои муҳими сиёсӣ ва иқтисодӣ ба шумор меравад.

Эмомалӣ Раҳмон 6 ноябри соли 2013 бо дарёфти 84,23 Ҷоизи ифҳори иродаи овоздиҳандагон барои давраи ҷорум дар интиҳоботи навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба таври умумихалқӣ, мустақим, баробар, овоздиҳии пинҳонӣ ва алтернативӣ бо иштироки шаш нафар номзад-намояндагони шаш ҳизби сиёсии кишвар баргузор шуд, ғолиб омад [14, 3].

16 ноябри соли 2013 маросими ба иҷрои вазифаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шуруъ намудани роҳбари навинтиҳоби давлат Эмомалӣ Раҳмон дар Кохи Сомони бӯстонсарои шаҳрии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо шукуҳи хоса баргузор гардид. Маросими мазкур дар Қасри Миллат бо супоридани шаҳодатномаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз ҷониби Раиси Комиссияи интиҳобот ва раёйпурсии Тоҷикистон Шермуҳаммад Шоҳиён оғоз гардид. Сипас, Раиси Суди Конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҳмудзода Маҳкам Аъзам ба муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон шаҳодатномаи Нишони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикис-

тонро супорид. Баъд маросими тантанавӣ дар майдони «Дӯстӣ»-и пойтахт бо савгандёдкунии Қувваҳои Мусаллаҳи кишвар ба Президенти навинтиҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба анҷом расид [10].

Бо анҷом ёфтани расми гузашти низомӣ Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон аз Майдони «Дӯстӣ»-и кишвар ба Қасри Миллат бозгашта, чун Президенти тозаинтиҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз нав барои 7 соли оянда ба ин мақоми олӣ интиҳоб гардидааст, расман ба ҷаъолият шуруъ намуданд.

Мавриди зикри хос аст, ки ин ҷорабинӣ дар таърихи давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон бо ҷунин тартиб бори дуюм ҷараён гирифта, аз эҳёи боз як оилини бостонии давлатдории ниёгонамон гувоҳӣ медиҳад.

Ба хотири арҷгузорӣ ва эҳтиром ба мансаби олии давлатӣ – Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун рамзи садоқат ба Ватан, Президент ва миллат, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти таҷрибаи байналмилалӣ ва воқеияти ҳаёти ҳукукии Тоҷикистон лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ворид намудани илова ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рӯзҳои ид» ба баррасии Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардид, ки он 14 марти соли 2016 аз ҷониби Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул ва 15 апрели соли 2016 Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон онро ҷонибдорӣ намуд ва минбаъд дар ин замина ҳамасола 16 ноябр дар мамлакат ҳамчун «Рӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» таҷлил карда мешавад.

Дар натиҷаи таҷдиди сохтори мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ, ҷиҳати баланд бардоштани нақши мақоми ваколатдори соҳаи хизмати давлатӣ ва ҳамзамон бо мақсади ташаккули низоми самараноки идоракунии давлатӣ, таъмини банақшагирии стратегӣ ва рушди устувори иқтисодию иҷтимоии мамлакат, рушди хизмати давлатии касбӣ тибқи фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 19 ноябри соли 2013 «Дар бораи тақмили сохтори мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» Раёсати хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Агентии хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил дода шуд, ки яке аз нишонаҳои таваҷҷуҳи махсуси Пешвои муаззами миллат ба низоми хизмати давлатӣ мебошад [15, 63-64].

Бо мақсади ташаккули низоми самараноки идоракунии давлатӣ ҷиҳати таъмини банақшагирии стратегӣ ва рушди устувори иқтисодию иҷтимоии мамлакат дар асоси ин фармон ба сохтори Ҳукумати ҷумҳурӣ як қатор тағйирот ворид гардид. Дар заминаи Вазорати энергетика ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон Вазорати энергетика ва захираҳои об ва Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуданд.

Бо мақсади пешбурди ислохот дар низоми идоракунии маҳал, ҳамоҳангсозии ҷаъолияти мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, мусоидат дар рушди баробари минтақаҳои кишвар Кумитаи рушди маҳали назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил ёфт.

Ҳамчунин ба ҷойи Вазорати мелиоратсия ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон Агентии беҳдошти замин ва обёрӣ ва хоҷагии чанғали назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуданд. Дар заминаи вазоратҳои меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли ва тандурустӣ, Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил шуданд.

Бо мақсади тақвияти низоми ҷамоагонии сиёсати рушд 17 январи соли 2014 фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҷдиди сохтори Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба тасвиб расид, ки рисолати он дар давраи гузариш аз ҷамоагонии таҷбики сиёсати миллии рушд, таъмини фаъолияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун ҳомии Конститутсия ва кафили ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд, аз ҷумла фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат буда, ба таҳлили вазъ дар макроиқтисодиёт, таҳияи ташаббусҳои стратегӣ, дурнамо ва мониторинги таҷбики стратегия ва сиёсат, ҷамоагонии раванди ислохот, муайян кардани афзалиятҳои рушд, инчунин таҳияи пешниҳодҳои асоснок равона гардидааст.

Яке аз фазилатҳои умдаи фарҳанги давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон таваҷҷуҳи хос ба дурнамои ҳаёти кишвар ва миллат аст, ки дар тарҳандозии тарбияти фикриву ахлоқии ҷомеа, таҳияи барномаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва таҷаддуи умури идорӣ нақши равшан гузоштааст.

Тасодуфӣ нест, ки аз ибтидои солҳои 90-уми асри гузашта Президент масъалаи мавқею мақом ва рисолати ҷавононро дар ҳама ибтикорот ва тасмимгириҳои худ рӯйи назар намудааст. Соли 1993 аввалин вохӯрии Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун мулоқоти Раиси Шӯрои Олӣ бо намоёндагони ҷавонони мамлакат баргузор гардид, ки ҳосили ин суҳбати гарму самимона таъйини ҷа-вонони болаёқат ба вазифаҳои пурмасъулияти давлатӣ, сарпарастии ҷавонон ва ғамхориҳои нисбат ба ин табақаи ояндасози ҷомеа ба ҳисоб меравад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон» ҳарчанд санаи 12 марти соли 1992 қабул гардид, аммо аслу моҳияти ҳукукиву иҷтимоии он танҳо баъд аз Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба воқеият пайванд ёфт ва асосҳои ҳукукиву қонунии имтиёзҳои насли фардонигар заминагузори шуданд. Таҷдиди назар ба қонун ва таҳияву қабули дувуми он 15 июли соли 2004 дар фаъолияти баъдинаи созмонҳои ҷавонон, ба вижа ҷалби ҷавонони соҳибихтисос ба мақомоти роҳбарии кишвар, тавсеаи нуфузи сиёсии насли ҷавон дар ҳалли мушкилоти иҷтимоиву иқтисодӣ ва барномарезии домнадори умумимиллӣ аҳаммияти хос касб намуд.

Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша таъкид бар он дорад, ки: «Мо бояд сиёсати давлатии ҷавононро дар қатори масъалаҳои стратегияи давлатӣ гузорем, зеро ҷа-вонон дар раванди бунёди давлати соҳибистиклол, демократӣ ва ҳукуқбунёд дар Тоҷикистон мақоми ҳалқунанда дошта, тақдири ниҳии раванди мазкур аз бисёр ҷиҳатҳо ба ин қувваи бузург саҳт алоқаманд аст».

Дар баробари сиёсати давлатии ҷавонон масъалаи мақоми зан дар ҷомеа аз ҷумлаи масъалаҳои мубраме буд, ки аз солҳои 90-уми асри гузашта ҳамеша мавриди таваҷҷуҳи хоси Сарвари давлат қарор дошт. Тасвиби фармони махсуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа» [3] 3 декабри соли 1999, ташкили мақоми давлатии Кумитаи қор бо занон ва оилаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷалби занон ба вазифаҳои роҳбарӣ ширкати бонувоноро дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва маънавии мамлакат бамаҷоротиб вуҷуд бахшид. «Нақшаи миллии тадбирҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба баланд бардоштани мақом ва нақши занон барои солҳои 1998-2005», Барномаи миллии «Самтҳои асосии сиёсати давлатӣ оид ба таъмини ҳуқуқ ва имкониятҳои баробари мардон ва занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2001-2010», «Барномаи миллии саломатии репродуктивӣ ва ҳуқуқи репродуктивӣ» 2 декабри соли 1999, «Барномаи давлатии тарбия, интиҳоб ва ҷобачогузори кадрҳои роҳбарикунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби занону духтарони лаёқатманд барои солҳои 2007-2016», «Стратегияи миллии фаъолгардонии нақши занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020» ҳалқаҳои як занчире мебошанд, ки давра ба давра пойгоҳҳои ҳуқуқӣ ва сиёсии рушди иҷтимоии занонро фароҳам оварданд.

Дар партави Қонун «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки баъди баррасии умумихалқӣ бо раъйи иродати комили мардум ба тасвиб расид, ниҳоди нав – Раёсати танзими ҷашну маросимҳо дар Дастгоҳи иҷроияи Президенти ҷумҳурӣ таъсис ёфта, бо дастгирии аҳли ҷомеа дар тамоми қаламрави мамлакат татбиқи қонун шуруъ гардид. Сипас, Раёсати мазкур бо тамоми ваколатҳояш ба ҳайати Кумита оид ба қорҳои дини назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки баъдан номи Кумитаи дин, танзими анъана ва ҷашну маросимҳои миллии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро гирифт, шомил шуд.

Бо мақсади тайёр кардани бехтару босифати касбии кадрҳои роҳбарикунандаи хизмати давлатӣ ва мусоидат ба татбиқи сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати мамлакат бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 феввали соли 2020 дар заминаи Донишқадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил ёфт, ки он метавонад, ба ташкили боз ҳам васеътари давраҳои бозомӯзӣ, тақмили ихтисоси хизматчиёни давлатӣ, ташкили таҳқиқоти бунёдӣ оид ба идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ тақони ҷиддӣ бахшад.

Яке аз самтҳои фаъолияти пурмахсули Президент Эмомалӣ Раҳмон дар эъмори давлати навини тоҷикон эҳё ва бунёди биноҳои мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар вилоят ва шаҳру ноҳияҳо ба шумор меравад. Дар солҳои соҳибистиклолӣ тамоми биноҳои мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоят, шаҳру ноҳияҳои мамлакат, ба шумули сохторҳои суду прокуратура, вазоратҳои адлия, қорҳои дохилӣ, маорифу илм, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли, Кумитаи андоз, Бонки давлатии амонат-

гузории Ҷумҳурии Тоҷикистон «Амонатбонк» ва дигар ниҳодҳои давлатӣ пурра аз нав бунёд шуданд, ки маросими расмӣ ифтихои аксари онҳо бо иштироки Президенти мамлакат, Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сурат гирифтааст.

Ҳамзамон дар ҷумҳурӣ вилояту ноҳияҳои нав, аз ҷумла 2 декабри соли 1992 аз ҳисоби якҷоя кардани вилоятҳои Кӯлобу Қўрғонтеппа вилояти Хатлон ташкил гардида, маркази маъмуриаш шаҳри Қўрғонтеппа (ҳозира шаҳри Бохтар) муқаррар карда шуд [5,2], дар ҳудуди ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 14 январи соли 1992 ноҳияи Шаҳринав, 2 феввали соли 1996 дар вилояти Хатлон ноҳияи Бешкент ва ноҳияи Балҷувон, 2 феввали соли 1996 дар вилояти Суғд ноҳияи Кӯҳистони Мастҷоҳ таъсис ёфта, дар муддати кӯтоҳ тамоми сохторҳои ҳокимияти иҷроияи маҳаллии ин ноҳияҳо ташкил шуда, ба фаъолият оғоз намуданд, ки онҳо меваи замони соҳибистиклолии мамлакат мебошанд.

Бо ибтикор ва ташаббуси бевоситаи Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади арҷгузорӣ ба гузаштаи пурифтихори халқи тоҷик моҳи декабри соли 1993 ноҳияи Пролетар ба Ҷаббор Расулов, моҳи ноябри соли 1994 Вилояти Автономии Бадахшони Кӯҳӣ ба Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, моҳи июни соли 1999 ноҳияи Хучанд ба Бобочон Ғафуров, моҳи ноябри соли 2000 вилояти Ленинобод ба Суғд, шаҳри Ўротеппа ба Истаравшан, моҳи апрели соли 2001 ноҳияи Ғарм ба Рашт, моҳи июли соли 2003 шаҳри Кофарниҳон ба Ваҳдат, ноҳияи Дарбанд ба Нуробод, моҳи ноябри соли 2003 ноҳияи Фрунзе ба ноҳияи Сино, ноҳияи Марказӣ ба ноҳияи Фирдавсӣ, ноҳияи Ленин ба Рӯдакӣ, Нов ба Спитамен, моҳи феввали соли 2004 ноҳияи Совет ба Темурмалик, Хочамастон ба номи Абдурахмони Ҷомӣ, Ғозмалик ба Хуросон, ноҳияи Москва ба Мир Сайид Али Ҳамадонӣ, моҳи июли соли 2004 ноҳияи Роҳи Оҳан ба Шохмансур, Бешкент ба ноҳияи Носири Хусрав, март соли 2012 шаҳри Табашар ба Истиклол, феввали соли 2016 шаҳри Қайроққум ба Гулистон, Чкалов ба Бӯстон, ноҳияи Ҳисор ба шаҳри Ҳисор, ноҳияи Чилликӯл ба Дӯстӣ, Қумсангир ба Ҷайхун, Колхозобод ба Ҷалолуддини Балхӣ, Шӯрообод ба Шамсиддин Шохин, Тавилдара ба Сангвор, Ҷиргатол ба Лахш, Ғонҷӣ ба Деваштич, феввали соли 2018 шаҳри Қўрғонтеппа ба Бохтар, шаҳри Сарбанд ба Леваконт, ноҳияи Бохтар ба Кӯшонӣ номгузорӣ шуд [17, 00:18:31-00:20:40].

Эҳёи номҳои ҷуғрофӣ таърихӣ аз шаҳраку деҳот то ноҳияву вилоятҳои бузург, аз қабилӣ Хатлону Суғду Рашт ва ба номи Исмоили Сомонӣ, Рӯдакию Фирдавсӣ, Синову Носири Хусрав, Темурмалику Спитамен, Абдурахмонӣ Ҷомӣ ва Мир Сайид Али Ҳамадонӣ, Ҷалолуддини Балхӣ, ки ҳадиси рӯзгор ва корномаҳои ҳар кадоме аз ин бузургворон як саҳифаи дурахшони таърихи миллатро дар худ таҷассум кардааст, на танҳо санади барҷастаи арҷгузории чехраҳои оламшумули таърих ва фарҳанг, балки аз сарчашмаҳои муҳими ташаккули худшиносии миллии насли имрӯз ба ҳисоб меравад [15, 113].

Солҳои роҳбарии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон солҳои 2013 то 2020-ро метавон давраи «Идоми

тадбирҳо барои рушди устувор» номид. Ин марҳала аз 6 ноябри соли 2013 оғоз гардида, баҳри баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволӣ ва фароҳам сохтани зиндагии шоиста равона гардидааст.

Бузургтарин дастовардҳое, ки мардуми кишвар дар ин солҳо ноил шуданд, татбиқи амиқи ҳадафҳои стратегии муайянкардаи Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба расидан ба истиқлоли комили энергетикӣ, баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва саноатикунонии босуръати кишвар аст, ки ба хоҳири беҳдошти сатҳи зиндагии мардум қабул гардидаанд.

Агар ба таърихи ҳафт соли охир назар созем, баръало мушоҳида мегардад, ки дар ин давра дар баробари муаррифии шоистаи давлату миллати тоҷик дар арсаи олам бо талошҳои шабонарӯзии Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва бо пуштибонии халқи шарафманди тоҷик аз сиёсати созандаи роҳбарияти давлату Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои шукуфои сарзамини аҷдодӣ, рушду пешрафти иқтисоду иҷтимоӣ, беҳдошти сатҳи зиндагии мардум ва татбиқи ҳадафҳои созанда Тоҷикистон ба дастовардҳои арзанда ноил гардидааст.

Дар сатҳи баланди сиёсӣ баргузор шудани интиҳоботи даъвати нави вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва маҷлисҳои маҳаллии вакилони халқ (1 марти соли 2020), интиҳоби раёсат ва аъзои Маҷлиси миллии Маҷлиси Олӣ (17 апрели соли 2020), бо маърифати баланди сиёсӣ аз ҷониби мардуми кишвар интиҳоб кардани намояндагони халқ - вакилон ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҷлили бошукуҳи чандин иду чашнҳои бузурги миллий, аз ҷумла, чашни 20-солагии Ваҳдати миллий, 25-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иҷлосияи таърихӣ тақдирсозии XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 25-солагии қабули Парчами давлатӣ ва Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 25-солагии таъсисёбии Артиши миллий, чашнҳои Наврӯзи байналмилалӣ, Сада, Меҳргон, Тиргон, Рӯзи забон, модарон ва дигар чашнҳоро метавон аз чорабиниҳои муҳими давраи 7 соли охир номид.

Ҳамаи ин чорабиниҳо хусусияти ба худ хос дошта, дар болоравии нуфузу эътибори давлату миллати тоҷик дар арсаи олам нақши муассир гузоштаанд ва ҳамаи он бо шарофати сиёсати дурбинонаи Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон насиби мардуми тамаддунсозии тоҷик гардид.

Хизматҳои Эмомалӣ Раҳмон дар таъсиси давлати навини тоҷикон хеле бузург аст. Вобаста ба ин халқу мардуми сарбаланди тоҷик хизматҳои шоён ва муборизаҳои ҷоннисоронаи ӯро дар бунёди давлати навини Тоҷикистон пос дошта, ӯро маротибаи панҷум ба мақоми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбарӣ намуданд ва рӯзи 11 октябри соли 2020 аз тариқи интиҳоботи умумихалқӣ номзад аз Иттифокҳои касабаи мустақили Тоҷикистон, Идтифоқи ҷавонони Тоҷикистон ва Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо 90,92% овози интиҳобкунандагон ба таври алтернативӣ аз нав ба мақоми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб шуданд.

30 октябри соли 2020 маросими ба иҷрои вазифаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шуруъ намудани Сарвари давлат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар толори ойнабандии Қасри Миллат, бо супурдани шаҳодатномаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Эмомалӣ Раҳмон аз ҷониби Раиси Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсии Тоҷикистон Бахтиёр Худоёрзода оғоз ёфт.

Ҳамзамон шаҳодатномаи Нишони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро Раиси Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон Ашӯрзода Абдулҳафиз ба Эмомалӣ Раҳмон супорид.

Дар толори Кохи Сомон Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Рустами Эмомалӣ ва Раиси Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҳмадтоир Зокирзода тибқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аъзои Маҷлиси миллий ва вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ чаласаи якҷояи сеюми Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон даъвати шашумро ифтитоҳ карданд.

Дар толор ҳамчунин аъзои Ҳукумати мамлакат, роҳбарони намояндагиҳои дипломатии кишварҳои хориҷӣ, собиқадорони ҷангу меҳнат ва намояндагони аҳли ҷомеа ҳузур доштанд.

Қатори мошинҳои Сарвари давлат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон барои ёд кардани савганд аз Қасри Миллат ҷониби Кохи Сомони бӯстонсарои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаракат намуданд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба болои шохсуфа баромада, мутобиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дасти рост ба болои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон гузошта, савганд ёд карданд ва шуруъ аз ин лаҳза ба марҳалаи нави роҳбарии давлат расман ворид шуданд [11].

Таҷзияи шоҳаҳои ҳокимият бо тавзеҳи рисолати нав, таҷдиди низоми парламентаризм, раёйпурсӣ ва интиҳоботи умумихалқӣ, фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ, озодии суҳан, ақоид ва вичдон, хусусигардониҳои моликият, тарҳрезӣ ва татбиқи барномаи фаъолиятҳои инфиродии иқтисодӣ, такмили низоми бонкӣ ва ниҳодҳои хусусии иҷтимоӣ, пайвастан ба низоми ҷаҳонии иқтисод ва садҳо ибтикороти дигар, ки аз дидгоҳи замониву таърихӣ, дурнамои рушди мамлакат, бархӯрди нирӯҳои ҷамъиятиву сиёсӣ, аз дидгоҳи одамияту диёнат, равандҳои минтақавию ҷаҳонӣ як дунё гиреху печидагӣ дар ботини доштанду доранд, дар таносуб ва пайвастагии диалектикӣ ба ҳамдигар ҳамвора тақмилу татбиқ ёфт.

Ин фазилати ҳоси давлатдорӣ Президент аст, ки бо ҳусни таваҷҷуҳ ба ормонҳои мардуми Тоҷикистон адолати иҷтимоиро дар бунёди низоми нави давлатдорӣ поя гузошт, ки аз ҷумлаи заминаҳои муҳимми рушду тараққиёти Тоҷикистони тозаистиклол мебошанд.

Ин истикболи пурифтихори сатҳи ҷаҳонии миллати тоҷик аст, ки дар масири эҳёи мавқеи хеш бо эътиқоди комил ва бо барномаи фарогири Пешвои муаззами худ, ки ҷавҳари асосии онро ормонҳои саодати миллат ташкил медиҳанд, тасмим гирифтаанд. Ин аст, ки Президент Эмомалӣ Раҳмон дар

саросари кишвар чун Пешвои ормонии миллӣ маҳбубияти беназир ва бесобиқа пайдо кард ва дар миқёси байналмилалӣ ба ҳайси Пешвои воқеии тоҷикон ва ҳомии миллат эътибори бузургро ба худ касб намуд.

Агар ибтикоротеро, ки Эмомалӣ Раҳмон дар бунёди хохи муҳташами Истиқлоли Тоҷикистон роҳандозӣ намуд, бишуморем, феҳристи тӯлонӣ хоҳад шуд, зеро роҳбарии анқариб сисолааш сол ба сол рӯз ба рӯзу соат ба соат он хазинаи бебаҳои миллати тоҷикро ташkil медиҳад, ки ҳаҷми бунёдкорӣҳои созандааш бузургтару муаззамтар аз ҳаҷми замони ғайриятӣ ӯ ба шумор мераванд.

Хизматҳои Эмомалӣ Раҳмон дар таъсиси давлати навини тоҷикон барҳақ бениҳоят бузург ва таърихист. Аз ин лиҳоз, ҳалқу мардуми сипосгузори тоҷик азҳудгузаштагӣ ва муборизаҳои ҷоннисоронаи Сарвари худро дар бунёди давлати муосири Тоҷикистон пос дошта, ӯро ба мақоми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат пешбарӣ карданд.

Дар воқеъ рӯйдоди одилонаву фараҳбахши таърихӣ қабули Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат» мебошад, ки 26 октябри соли 2016 аз ҷониби вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд [2].

Қабули Қонуни конститусионӣ «Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат» аз ҷониби Парлумони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуҷҷати барозандаи истиқболи самимонаи ҳалқи Тоҷикистон аз корномаҳои сарнавиштсози Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва ниҳояти ифтихору шукргузории миллати тоҷик аз фарзанди ҷаҳоншумули худ буд, ки дар сафҳои таърих ҷовидона сабт гардид [14, 7].

Эмомалӣ Раҳмон дурахшонтарин чеҳрае мебошад, ки ин рисолати муқаддасу ормонӣ дар саропои фитраташ бо шукуҳи тамом таҷаллӣ кардааст, нахустин тоҷике дар таърихи навин мебошад, ки дар маснади муаззами роҳбарӣ паёмҳои миллии моро дар паҳнои ҷаҳон интишор дод ва ба рағми тоҷиксизеҳо ва кӯтоҳбиниҳо бо хираду ҷасорати камназир Тоҷикистонро бо он ҳама сармояҳои бузурги фарҳангӣ ва тавонмандии ҳозирааш дар бунёди давлати миллии демократӣ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ аз мақоми арҷманде бархурдор намуд.

Ҳақ ба ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аст, ки пайвасти таъкид менамоянд: «Шукр бояд намоем, ки чунин давлат ва сарзамини бихиштосе дорем».

Оре, чӣ тавре, ки академик Фарҳод Раҳимӣ хуб қайд кард: «Истеъдоди ғавқулодаи давлатдорӣ, маҳорати беназири сиёсатмадорӣ ва ҷидду ҷаҳди ҳастанопазирӣ пайвасти Пешвои муаззами миллат, Ҷаноби Олӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои тадриҷан ба давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона табдил ёфтани Ҷумҳурии соҳибистиқлоли Тоҷикистон заминаи мусоиде фароҳам овард. Ин ҳама кӯшишу ғайрат, азму талош баҳри бунёди Тоҷикистони бихиштосе ва рӯзгори ободу осудаи мардум ба ҳалқи Тоҷикистон ҳамвора рӯҳу илҳами тоза мебахшад ва барои пешрафти минбаъдаи

соҳаҳои мухталиф, аз ҷумла, илму фарҳанг, маориф, иқтисоду саноат, тандурустӣ ва дар маҷмуъ ҷиҳати боз ҳам баланд бардоштани мардуми кишвар ҳамаҷониба мусоидат менамоянд» [20].

АДАБИЁТ

- 1.Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе: Нашриёти Ганҷ, 2016. -135 с.
- 2.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 декабри соли 2015, № 1259, «Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат»//Маҳзани марказонидашудаи иттилооти ҳуқуқӣ «Адлия» [Манбаи электронӣ].
- 3.Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 1999, №5, «Дар бораи тадбирҳои баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа»//Маҳзани марказонидашудаи иттилооти ҳуқуқӣ «Адлия» [Манбаи электронӣ].
- 4.Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 марти соли 2009, № 637, «Дар бораи таъсиси Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон»//Маҳзани марказонидашудаи иттилооти ҳуқуқӣ «Адлия» [Манбаи электронӣ].
- 5.Қарорҳои Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон//Ҷумҳурият, 16 декабри соли 1992. № 214.
- 6.Иттилоия//Садои мардум, 24 ноябри соли 1992, № 214.
- 7.Мурочиатномаи Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба халқи шарифи Тоҷикистон//Садои мардум, 12 декабри соли 1992, № 224.
- 8.Гузориши фишурда//Садои мардум, 27 ноябри соли 1992, №217.
- 9.Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Созмони ҷаҳонии савдо шомил шуд, 10 декабри соли 2012// Сайти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj/node/3828>.
- 10.Маросими савгандёдкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон 16 ноябри соли 2013//Сомонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj/node/5592>.
- 11.Маросими савгандёдкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, 30 октябри соли 2020//Сайти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj/node/24378>
- 12.Шарипов А., Фаттоев С. Эмомалӣ Раҳмонов – наҷотбахши миллат (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар солҳои 1992-1995). -Китоби 1. -Душанбе: «Деваштич», 2006. -372 с.
- 13.Шарифзода А. Қосимӣ З. Оғози фатҳи қуллаҳо//Ҷумҳурият, 14 феввали соли 2014, №32.
- 14.Шарифзода А., Айниддин С. Эмомалӣ Раҳмон ва 30 соли Истиқлолият (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021). Китоби 21. – Душанбе: Дониш, 2022. – 372 с.
- 15.Салимӣ Н., Шарифзода А. Тоҷики оламшумул. (Нашри дувуми такмилёфта). – Душанбе: Дониш, 2022. – 364 с.
- 16.Филмномаи «Эмомалӣ Раҳмон-Асосгузори давлати навини тоҷикон». Филми 1. (муаллифон: Шарифзода А., Ҳакимзода А., роҳбари лоиҳа: Асадулло Раҳмон, соли 2021).
- 17.Филмномаи «Эмомалӣ Раҳмон - Асосгузори давлати навини тоҷикон». Филми 3. (муаллифон: Шарифзода А., Ҳакимзода А., роҳбари лоиҳа: Асадулло Раҳмон, соли 2021).
- 18.Аҳбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 1991, № 18, мод. 239.
- 19.Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 январӣ соли 2007, № 143 «Дар бораи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон»
- 20.Пешвои миллат ва истиқлоли давлатӣ//Ҷумҳурият, 10 сентябри соли 2021, № 178.

МАРҲАЛАҲОИ ДАВЛАТСОЗИИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН

Дар мақола муаллиф кӯшиш намудааст, ки нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмонро ҳамчун Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ ва давлати навини тоҷикон бо далелҳои асноди муътамад ба қалам диҳад.

Муаллиф саҳми боризи Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дар таъмини сулҳу субот ва таҳкими ваҳдати миллӣ, ба эътидол овардани вазъи муташанничи сиёсӣ дар кишвар, ислоҳоти конститусионӣ ва эъмори давлати ҳуқуқбунёд ва марҳалаҳои давлатсозиро мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Мақолаи мазкур дар шинохти шахсияти ғавқулода ва хизматҳои бузурги муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои мардуми шарифи Тоҷикистони соҳибистиклолу соҳибқиломон ва миллати тоҷик мусоидати бештар хоҳад кард.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, истиқлоли давлатӣ, сулҳ, ризоияти миллӣ, ваҳдати миллӣ, ислоҳоти конститусионӣ, давлатсозӣ, иқтисодиёт, фарҳанг, маориф, ҷавонон, занон, дин.

ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ ЭМОМАЛИ РАХМОНАМ

В статье автор попытался описать роль Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, как Основателя мира и национального единства и нового государства таджиков посредством веских аргументов и достоверных документов.

Автор исследовал выдающийся вклад Президента страны Эмомали Рахмона в обеспечение мира и стабильности, укрепление национального единства, нормализацию напряженной политической ситуации в стране, конституционные реформы и установление правового государства, а также этапы формирования государственности.

Эта статья поможет признать незаурядную личность и большие заслуги Эмомали Рахмона перед благородным народом независимого и благословенного Таджикистана.

Ключевые слова: Таджикистан, государственная независимость, мир, национальное согласие, национальное единство, конституционная реформа, государственное строительство, экономика, культура, образование, молодежь, женщины, религия.

STAGES FORMING THE STATEHOOD OF EMOMALI RAHMON

The author tried to analyze in the article the role of the President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon, as the Founder of Peace and National Unity and the new state of Tajiks through strong arguments and reliable documents.

The author researched the outstanding contribution of the President of the country, Emomali Rahmon, to ensuring peace and stability, strengthening national unity, normalizing the tense political situation in the country, constitutional reforms and establishing the rule of law, as well as the stages of statehood formation.

This article will help to recognize the outstanding personality and great merits of Emomali Rahmon before the noble people of an independent and blessed Tajikistan.

Key words: Tajikistan, state independence, peace, national accord, national unity, constitutional reforms, state building, economy, culture, education, youth, women, religion.

Сведения об авторе: Абдуфаттох Шарифзода-пресс-секретарь – руководитель Пресс-службы Президента Республики Таджикистан, доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент Национальной Академии наук Таджикистана. Адрес: 734023, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 80. Тел: +992-37-2212520. Электронная почта: abdufatoh@yahoo.co.uk

About the author: Abdufattoh Sharifzoda -press Secretary – Head of the Press Service of the President of the Republic of Tajikistan. Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 80, Rudaki ave. Dushanbe, 734023, Republic Tajikistan. Tel: +992-37-2212520. Email: abdufatoh@yahoo.co.uk

ПЕРВЫЙ РОССИЙСКИЙ ФОРПОСТ НА «КРЫШЕ МИРА»

АРТЫКОВ А. А., ПИРУМШОЕВ М. Х.,
Российско -Таджикский (Славянский) университет

История первого Пограничного отряда на Памире начинается в XIX веке. Основанием в 1892 г. Шаджанского [16] пограничного отряда была поставлена точка в «Большой игре» двух империй – Британии и России в Центральной Азии. На следующий год в восьми километрах от этого места был построен Памирский пост – второй погранотряд на Памире.

Основанию первого погранотряда на «Крыше мира» предшествовало присоединение Средней Азии к России. Это важное политическое событие обострило англо-русские противоречия на рубежах Центральной Азии.

Чтобы не осложнять отношения с Британией в 1873 г., накануне похода на Хиву, Россия признала принадлежность Вахана и Бадахшана афганскому эмиру, при этом свободу действий по отношению стран нейтрального пояса, – это нашло отражение в присоединении к России в 1876 г. Кокандского ханства, под юрисдикцией которого находилось Шугнанское княжество с входившим в его состав Рушаном.

С этого времени последнее *de facto* стало числиться за Россией, однако она, в условиях русско-турецкой войны 1877-1878 гг. и нежелания обострять отношения с Англией, не решилась присоединить его, чем и воспользовались другие участники Большой игры. Нарушение англо-русского договора о разграничении произошло в 1877-1878 гг., когда бухарский эмир вторгся в пределы Дарваза, включив в свои владения ту его часть, которая находилась на левом берегу Амударьи. В ответ афганский эмир с молчаливого согласия, а точнее, при поддержке англичан, захватил в 1883 г. Шугнан и Рушан. В итоге англо-русский договор 1872-1873 гг. был нарушен, поскольку эти княжества находились в зоне российского влияния [7,182].

Тирания афганского эмира над жителями Западного Памира длилась с 1883 по 1895 гг. и это был самый тяжёлый период в истории жителей Памира, который некоторые исследователи называют «настоящей инквизицией в памирском варианте». Трижды население Западного Памира восставало против угнетателей, но все восстания буквально потоплялись в крови.

Тысячи памирских семей эмигрировали в другие страны, в основном в Ферганскую область, где они и получили первое представление о России и о его народе. На имя российского императора Александра III были посланы десятки писем с просьбой принять их в свое подданство. С целью выяснения истинного политического положения дел в результате оккупации афганцами Западного Памира, 2 июня 1891 года из Ферганы выступил отряд под командованием командира 2-го Туркестанского линейного батальона полковника М. Е. ИONOва [11, 223].

В ходе этого похода М. Е. Ионов изгнал капитана Янгхазбенда и арестовал английского лейтенанта Дэвисона. Лондон быстро отреагировал на эту акцию – нотой в российский МИД.

Прибытие в 1891 г. на Памир русского отряда полковника Иопова «вызвало прилив антибританских настроений в Канджуте, правитель которого Сефдер-Али-хан направил к Ионову своих посланцев с письмом, содержащим просьбу о принятии в подданство России» [10, 31].

В апреле 1892 г. в Петербурге состоялось «Особое совещание» по памирскому вопросу, которое приняло решение направить летом 1892 г. на Памир новый отряд под командованием полковника Иопова, чтобы произвести рекогносцировку Памира и «восстановить права России» на него.

После первого памирского похода отряда полковника М. Е. Иопова летом 1891 г., зимой 1891-1892 гг. усилились грабительские набеги афганцев и китайцев на памирских кыргызов. Поэтому «Особое совещание» по памирскому вопросу в 1892 г. приняло решение оставить в местности Шаджан русский военный отряд численностью в 215 чел. и 25 джигитов под командованием капитана П. А. Кузнецова.

Так впервые на Памире появились русские пограничники. Они оказались в истинно экстремальных условиях – на высоте свыше 4 тыс. метров над уровнем моря, сильно разреженном воздухе, лютых морозах, буранах и т.п. Русским пограничникам – солдатам и офицерам – пришлось жить в киргизских юртах, изношенных и скудно обогреваемых. Тем не менее, все они достойно перенесли суровейшую зиму на «крыше мира», где изо дня в день несли охрану рубежей России, отгоняя наглеющих афганцев и китайцев» [9,336].

Для пресечения враждебных действий противников России на «крыше мира» и установления там должного пограничного порядка памирские походы русских войск продолжались в 1892-1895 гг.

В 1896 г. по высочайшему повелению была отчеканена медаль для ношения на владимирско-георгиевской ленте, с лицевой стороны которой были изображены вензеля Николая I, Александр II, Александра III и Николая II, а на обратной стороне была надпись: «За походы в Средней Азии 1853-1895 гг.» [15,42]. Этой медалью были награждены все воины памирских отрядов.

В течение всех походов на Памире действовали постоянные пограничные отряды. С учётом суровых климатических условий Памира было решено сделать здесь пограничные отряды сменными, т.е. служить там в течение одного года – с июня по июнь - июль следующего года, уступая место новому подразделению русских пограничников.

Такая практика замены пограничных отрядов на Памире после годичного (или несколько более) пребывания в последующем утвердилась как единственно приемлемая в экстремальных условиях службы [9, 337].

Иногда отряд мог задержаться на некоторое время. Так, например, во время работы русско-английской комиссии по разграничению Памира в 1895 г. отряд капитана А. Г. Скерского пробыл на Памире 16 месяцев, помогая ее

работе. Ровно столько же на «крыше мира» пребывал первый Памирский (Шаджанский) отряд. Штаб Туркестанского военного округа докладывал 12 января 1894 г. в Главный штаб «о прекрасном состоянии отряда, находившегося столь продолжительное время в крайне суровых климатических условиях Памира» [14, 198].

Памирский отряд был специфическим пограничным подразделением в царской России и находился в ведении Военного министерства, т.е. военного ведомства страны. И на этом его специфика заканчивалась, во всем остальном Памирский отряд исполнял те же функции, что и остальные пограничники по охране рубежей Российской империи. Вместе с тем служба на Памире проходила в сложных условиях: здесь были весьма суровые климатические условия, зимние и весенние холода стояли по 8 месяцев в год; летом было теплее, но только на солнце, а в тени вода замерзала даже летом.

Первый Памирский (Шаджанский) отряд провёл зимовку на Памире в кыргызских юртах, и такая зимовка была временной. И в 1893 г. началось сооружение стационарных казарм и помещений.

Газета «Туркестанские ведомости» писала, что 22 июля 1893 г. начальник сменного Памирского отряда капитан Зайцев заложил первый камень в строительство казарм на Мургабском посту, а 30 октября 1893 г. работы были закончены [14, 200].

Так, А. Г. Серебрянников, участник памирских походов 1892-1895 гг., писал: «Значительно перенасыщенный влагой воздух Памира, способствуя испарению воды, увеличивает сухость кожи, уменьшает отделение слизистой оболочки дыхательных путей, вызывая часто воспаление их, а также образование трещин слизистой оболочки губ, носа и т.д.» [14, 199]. Б. В. Станкевич, российский дореволюционный исследователь указывал: «Тяжело нашим туркестанским орлам, свившим гнездо над роскошной Индией» [14, 199].

После переноса штаба отряда на Западный Памир – в Хорог претерпела изменения внутренняя организация пограничной службы в регионе. Зона ответственности отряда была поделена на районы: 1) район восточных постов; 2) Хорогский район; 3) Ишкашимский район; 4) Лянгарский район. Таким образом, она охватывала и западно-памирские бухарские бекства – Шугнан и Рошан. Несмотря на свою относительную малочисленность, посты Памирского отряда работали эффективно – они практически не допускали проникновения на российскую территорию враждебных вооруженных формирований из Афганистана или Китая, контрабандистов и т.п. [9, 340].

Необходимо отметить, что офицеры, командовавшие отрядом или пограничными постами на Памире, получали более быстрое продвижение по службе, новые назначения и т.п. Так, некоторые из них стали позже генералами – В. Н. Зайцев, М. Е. Ионов, П. А. Кузнецов, А. Г. Скерский, А. Е. Снесарев и др.

Приказом от 4 июля 1899 г. командующий войсками Туркестанского военного округа генерал-лейтенант С. М. Духовской полностью подчинил Памирский отряд военному губернатору Ферганской области, а 20 января

1905 г. Памирский отряд в военном отношении был подчинён начальнику штаба Туркестанского округа.

Памирский отряд в силу своего уникального расположения – на самом близком соприкосновении границ Российской и Британской империй в Азии, был одним из эффективных подразделений русской военной разведки в регионе, что позволяло получать достоверную информацию о ситуации на этой территории Центральной Азии. Руководство разведдеятельностью было возложено на начальника отряда, и к ней были причастны также начальники погранпостов.

Разведывательная деятельность осуществлялась на основании специальной секретной инструкции, разработанной в штабе Туркестанского военного округа и утверждённой окружным генерал-квартирмейстером [6, 37].

В целом деятельность Памирского пограничного отряда отвечала государственным интересам России и жизненным устремлениям местного коренного населения Памира и способствовало его интеграции в Российскую империю.

Вопрос финансирования деятельности памирских пограничных отрядов был сложным для царского правительства: в суровых условиях Памира финансирование должно быть достаточным для обеспечения нормальных условий для трудной службы на «Крыше мира». Так, «за время существования в 1892-1898 гг. Памирский отряд обошелся казне в 827 814 руб.» [6, 37].

Штаб Туркестанского военного округа считал, что для того, чтобы сократить расходы на содержание Памирского отряда, надо продлить срок его пребывания на «крыше мира». Отряду штабс-капитана Каарло Эдварда Кивекяса [8] первому пришлось бессменно пробыть на Памире два года. Каарло Эдвард Кивекяс был первым начальником Памирского отряда, пребывавшем не на Мургабском посту, а в Хороге, куда после построения здесь форта в 1896 г. переместилась штаб-квартира этого воинского подразделения. Кивекяс неоднократно занимал должность начальника Сменного Памирского отряда: в 1897-1899 гг., в 1901-1902 гг. и в 1905-1908 гг. В общем штабс-капитан артиллерии Кивекяс был самым молодым начальником Памирского отряда и в течение десяти лет служил на Памире.

Следующим начальником отряда был А. Е. Снесарев, которого считают отцом русской геополитической школы. А. Е. Снесарева на этом посту сменил подполковник И. Муханов, с именем которого связаны постройка мостов через р. Гунт в районе Хорога и активное освоение заброшенных и невозделанных земель, разработка проектов подъездных путей. После подполковника И. Муханова начальником отряда стал подполковник Г. А. Шпилько, с чьим именем связана первая экспедиция к Сарезскому озеру, огромный фотоархив о Памире, постройка и организация преподавания в школе для «туземных детей».

Так, в созданной Г. А. Шпилько школе «преподавались чтение и письмо на русском языке, география, история России, гигиена, анатомия и первая медицинская помощь. Школа существовала на частные пожертвования и

суммы, которые Шпилько отпускал из «экстраординарных средств» отряда. Таким образом, отряд не только защищал местное население, но еще и способствовал его образованию, причем делал это из собственных средств [5, 100].

К 1912 году Памирский отряд организационно состоял из 6 постов, несших службу по охране границы: Хорогский, располагавшийся в кишлаке Хорог; Памирский – в урочище Шаджан; Ишкашимский – в кишлаке Нют; Лянгарский – при впадении реки Памир в Вахан-Дарью; Ранг-Кульский – у восточной окраины Ранг-Кульской котловины; Кызыл-Рабатский – в урочище Кызыл-Рабат. Личный состав отряда состоял из 7 офицеров, 1 врача и 170 нижних чинов (98 стрелков, 64 казаков и 8 нестроевых) [13].

В 1914-1917 гг. начальником отряда был известный военный востоковед-филолог И. Д. Ягелло. Его командование пришлось на сложные годы Первой мировой войны (1914-1918) и революции 1917 г.

21 марта 1917 года полковник И. Д. Ягелло получил сообщение о победе Февральской революции в России.

Во второй половине апреля 1917 года в Хороге был образован Общепамирский комитет Временного правительства, председателем которого был избран поручик А. Белов. В комитет также вошли представители местной власти [12, 75].

26 июня 1917 года Туркестанский комитет Временного правительства одобрил «Временное положение об управлении Памирским районом». В соответствии с ним все гражданское население Памира и административные функции начальника Памирского отряда переходили к комиссару Памирского района, главной задачей которого являлась организация перевыборов местной администрации и создание повсеместно новых органов – «народных комитетов». Комиссаром Памирского района был назначен И. И. Зарубин, прибывший в Хорог 25 июля 1917 года. В компетенции начальника Памирского отряда, которым к моменту приезда И.И. Зарубина был уже полковник В. В. Фенин, сохранялись лишь обязанности непосредственного управления отрядом. В должности комиссара Памирского района И. И. Зарубин пробыл до февраля 1918 года [4, 30].

В годы гражданской войны обстановка на Памире была сложной, но при этом учитывалась стратегическая важность Памирского района. Так, в одном из постановлений СНК Туркестана говорилось: «Советом народных комиссаров Туркестанского края 10 июня 1918 года признано было необходимым удержать за нами пограничный Памирский район ввиду особенного значения его как в политическом, так и в военном отношении» [4,127].

В 1920-1930-е гг. были сформированы несколько отрядов: Пянджский, Калай-Хумбский, Хорогский, Мургабский. В это время пограничники продолжали традиции, заложенные военными царской армии. Кроме охраны государственной границы, пограничники участвовали в общественной жизни Памира: вместе с местными жителями убирали урожай, строили Хорог и т. д.

В годы Великой Отечественной войны более 400 пограничников были откомандированы на фронт.

Особое внимание к памирским погранотрядам было в годы Афганской войны (1979-1989). В этот период на отряды возлагались функции не только охраны госграницы Советского Союза, но и оказания гуманитарной помощи жителям приграничного афганского Бадахшана. Пограничники доставляли сюда продовольствие, медикаменты, керосин, бензин и другие товары первой необходимости. Кроме того, в нескольких приграничных афганских кишлаках пограничники отстроили медпункты и школы.

В годы гражданской войны в Таджикистане (1992-1997) к стратегическому региону Памир были устремлены экстремистские силы, «однако попытки прорыва как через Тавилдару, так и по Кулябскому направлению были остановлены. Следы этих боев ... можно видеть на горных склонах» [2,85].

В разгар гражданской войны фронт остановился, и началась блокада ГБАО, которая привела к продовольственному кризису и гибели населения. В этой ситуации пограничники защищали Памир как от банд с сопредельной стороны, пытались переправляться через Пяндж, так и от резни, сопровождавшей братоубийственную войну.

С 1986 г. до распада СССР в Душанбе располагалась Оперативная группа Краснознамённого Средне - Азиатского пограничного Округа (КСАПО) КГБ СССР, которая курировала служебно-боевую деятельность Пянджского, Московского, Хорогского, Ишкашимского (образован в 1990 г.) пограничных отрядов. Мургабский пограничный отряд в то время входил в состав Краснознамённого Восточного пограничного округа. С распадом СССР в декабре 1991 года единая пограничная служба распалась, заметно ослабла охрана внешних государственных границ молодых суверенных государств бывшего Союза, а внутренние границы при этом оставались фактически прозрачными [3].

25 мая 1993 года было подписано «Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Таджикистан о сотрудничестве по пограничным вопросам», в результате чего охрана границы Таджикистана с Китаем и Афганистаном официально делегирована Погранвойскам РФ. В 1998 году одновременно с преобразованием Группы пограничных войск в Пограничную группу ФПС РФ в Республике Таджикистан началась передача границы в ведение Пограничной службы Таджикистана.

Российские пограничники ушли из Бадахшана в 2003 году в соответствии с двусторонними соглашениями о постепенной передаче охраны государственной границы ПС Таджикистана. 13 июля 2005 года завершился полный вывод российских пограничников из Таджикистана.

Так закончилась более чем столетняя история пограничных отрядов, начало которой было положено русским офицером М. Е. Ионовым, поставившим первый пограничный камень с надписью: «полковник Ионов. Памир. 1891 год».

ЛИТЕРАТУРА

- 1.Алексеев А. К. Россия на «Крыше мира»: Памирский отряд в политической и культурной жизни Бадахшана. К 115-летию похода генерала М. Е. Ионова в Западный Памир (1894 г.)//Вестник Санкт-Петербургского университета. 2009. Вып. 3. С. 76-90.
- 2.Баранов А. Пограничному управлению ФСБ России в Таджикистане исполняется 12 лет. Народная газета № 41 (13.10.2004).
- 3.Бухерт В.Г. «Настоятельнейшие нужды Памирского района». Записка И. И. Зарубина. 1917 г//Восточный архив. № 2 (24). 2011. С. 30-32.
- 4.Гаврилюк А., Ярошенко В. Памир/Под общ. ред. чл.-корр. АН СССР М. С. Асимова. М.: Планета, 1987. -477 с.
- 5.Гоков О.А. Особенности военной разведки России на мусульманском Востоке (1856 - 1890-е гг.)//Канадско-американское славяноведение. 2011. № 1(45). С. 36-75.
- 6.Искандаров Б. И. Восточная Бухара и Памир во второй половине XIX в. Душанбе: Изд-во АН Таджикской ССР, 1962. -357 с.
- 7.Каарло Эдвард Кивекяс (1866-1940) – военачальник Российской императорской армии (1890-1918), генерал-майор. В мае 1893 г. участвовал в военных действиях отряда генерала М. Е. Ионова против афганских войск. С июля 1918 г. – в Финляндии, с июля по сентябрь 1919 г. – Верховный главнокомандующий Сил обороны Финляндии. Выйдя в отставку в 1928 г. в звании генерал-лейтенанта, работал в министерстве обороны Финляндии.
- 8.Литвинов В.П. Памирский отряд – форпост российской цивилизации в Центральной Азии (из истории пограничных войск России)// Россия: цивилизация, патриотизм, культура. Материалы Пятой Всероссийской научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых. Москва, 25 апреля 2003 г. М.: РУДН, 2003. С.335-341.
- 9.Литвинов П.П. Внешнеполитические аспекты истории киргизов Памиро-Алая конца XIX – начала XX в. Фрунзе: Илим, 1989. -310 с.
- 10.Лужецкая Н.Л. Материалы Архива востоковедов ИВР РАН о движении летучего отряда полковника Ионова на р. Бартанг в Рушане. 1893 г//Коллекции и архивы. С. 223-236.
- 11.Назаршоев Н.М. На южном рубеже. Российские пограничники в Таджикистане XIX-XXI вв. М.: Яуза-каталог, 2017. -432 с.
- 12.Назаршоев Н. М., Завурбеков Ф. З. Становление пограничной службы на Памире // [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://khogu.tj/index.php/en/component/k2/item/404-stanovlenie-pogranichnoj-sluzhby-na-pamire> (Дата обращения 26.09.2021).
- 13.Некрасов О.В. Памирский отряд: охрана российской границы на «Крыше мира» и управление русскими Памирами/ Власть. 2017. № 1. С. 196-203.
- 14.Тагеев Б.Л. 1900. Русские над Индией. Очерки и рассказы из боевой жизни на Памире. СПб.: Тип. В. С. Эттингера, 1900. -254 с.
- 15.Шаджанский пограничный отряд стоял на месте, где сейчас расположен Мургабский погранотряд, ныне стоит посёлок Мургаб. На военной карте Памира 1892 г. стоит надпись «Шаджань» – это название в литературе последний раз было упомянуто в 1911 г.

ПЕРВЫЙ РОССИЙСКИЙ ФОРПОСТ НА «КРЫШЕ МИРА»

Статья посвящена организации и деятельности первого российского пограничного отряда на Памире. В 1892 г. русский полковник, впоследствии генерал М. Ионов основал Шаджанский пограничный отряд. Так впервые на Памире появились русские пограничники. По сути, Шаджанский пограничный отряд поставил точку в «Большой игре» Британии против России в Центральной Азии. Этим важным шагом было окончательно утверждено присутствие России на Памире, закреплённое англо-русским Соглашением 1895 г. Памирский пограничный отряд в силу своего расположения – близком соприкосновении границ Российской и Британской империй в Азии, был одним из эффективных подразделений русской военной разведки в регионе. Это уникальное расположение позволяло получать достоверную информацию о ситуации на этой территории Центральной Азии.

Ключевые слова: Россия, Памир, Британия, Бадахшан, «Большая игра», «Крыша мира», пограничный отряд, Шаджан, М. Е. Ионов, российские пограничники.

THE FIRST RUSSIAN OUTPOST ON THE «ROOF OF THE WORLD»

The article is devoted to the organization and activities of the first Russian border detachment in the Pamirs. In 1892, a Russian colonel, later general M.. Ionov, founded the Shadzhansky border detachment. This is how Russian border guards appeared in the Pamirs for the first time. In fact, the Shadzhan border detachment put an end to the «Great game» of Britain against Russia in Central Asia. This important step finally approved the presence of Russia in the Pamirs, enshrined in the Anglo-Russian Agreement of 1895. The Pamirs border detachment, due to its location – the close contact of the borders of the Russian and British empires in Asia, was one of the most effective units of Russian military intelligence in the region. This unique location made it possible to obtain reliable information about the situation in this territory of Central Asia.

Key words: Russia, Britannia, Badakhshan, «Great game», Roof of the world, border detachment, Shadzhan, M..E. Ionov, Russian border guards.

АВВАЛИН ПОСТГОҲИ ТАЛОЯИ РУС ДАР «БОМИ ҶАҲОН»

Мақола ба ташкил ва фаъолияти аввалин дастаи марзбонии Русия дар Помир бахшида шудааст. Соли 1892 полковники рус, баъдан генерал М. Ионов дастаи марзбонии Шочонро ташкил кард. Инак, аввалин бор дар Помир марзбонони рус пайдо шуданд. Воқеан, дастаи марзбонии Шочон ба «Бозии бузург»-и Англия ба муқобили Русия дар Осиёи Миёна хотима гузошт. Ин иқдоми муҳим ниҳоят ҳузури Русияро дар Помир тайид кард, ки он бо Созишномаи соли 1895-и Англия ва Русия тазмин гардид. Дастаи марзбонии Русия ба далели мавқеяи маконии худ – тамоси марзҳои императории Русия ва Англия дар Осиё, яке аз воҳидҳои муассири иқтишофии низомии Русия дар минтақа буд. Ин мавзеи нодир имкони ба даст овардани иттилооти муассир дар мавриди вазъияти сарзамини Осиёи Миёнаро фароҳам овард.

Калидвожаҳо: Русия, Помир, Англия, Бадахшон, «Бозии бузург», «Боми ҷаҳон», дастаи марзбонӣ, Шочон, М. Э. Ионов, марзбонони рус.

Сведения об авторах: **Аргыков Абдурафик Абдраманжанович** – кандидат исторических наук, доцент кафедры всеобщей и отечественной истории факультета истории и международных отношений Российско -Таджикского (Славянского) университета (РТСУ) (Республика Таджикистан, г. Душанбе), E-mail: rafick_rtsu@mail.ru

Пирумшоев Мунир Хайдаршоевич – кандидат исторических наук, доцент кафедры всеобщей и отечественной истории факультета истории и международных отношений Российско-Таджикского (Славянского) университета (РТСУ) (Республика Таджикистан, г. Душанбе), E-mail: munir.85@mail.ru

Information about authors: **Artikov Abdurafik Abdramanjanovich** - Candidate of Common Historical Sciences, Associate Professor, Department of Russian History, Faculty of History and International Relations of the Russian-Tajik (Slavonic) University (RTSU) (Republic of Tajikistan, Dushanbe), E-mail: rafick_rtsu@mail.ru

Pirumshoev Munir Khaidarshoevich - Candidate of Common Historical Sciences, Associate Professor, Department of Russian History, Faculty of History and International Relations of the Russian-Tajik (Slavonic) University (RTSU) (Republic of Tajikistan, Dushanbe), E-mail: munir.85@mail.ru

СРЕДНЕАЗИАТСКАЯ НАУЧНАЯ ЭКСПЕДИЦИЯ А. П. ФЕДЧЕНКО 1869 ГОДА

ПИРУМШОЕВ М. Х.,
Российско - Таджикский (Славянский) университет

Алексей Павлович Федченко принадлежит к числу выдающих исследователей Средней Азии. Он относится к тем категориям ученых, которые за свою короткую жизнь успели сделать для науки то, что возможно другим при нормальной обычной для научной работы способности хватило бы на долгую жизнь.

Научное и общественное мировоззрение А. П. Федченко формировалось под воздействием событий происходивших в России после вступления ее на капиталистический путь развития. Его научная деятельность как и целая плеяда путешественников совпала с присоединением Средней Азии к России, событие сыгравшее, определяющую роль в исторических судьбах Среднеазиатских народов.

Стремление царизма создавать условия для утверждения своей колониальной политики в Средней Азии и вытекающих из них интересов буржуазии в этом регионе привело к необходимости исследования этой обширной и малоизвестной европейской науке территории, которая издавна словно магнит притягивал интересы ученых и путешественников к себе.

А. П. Федченко бесспорно относится к числу тех всемирно известных исследователей – естествоиспытателей, посвятивших науке долгие годы жизни. В этой связи уместны следующие слова советского ученого – географа А. А. Азатьяна «Первоисследователь Туркестана – П. П. Семенов – Тянь-Шанский, Н. А. Северцов, А. П. Федченко, И. В. Мушкетов – проникли в наиболее труднодоступные и путанные районы и дали науке ценнейшие сведения об этой огромной и мало изученной территории. Вместе с тем исключительно велика роль этих ученых как проводников передовой культуры в отсталую окраину царской России» [1,5].

Алексей Павлович Федченко родился 7 февраля (по старому стилю) в Иркутске в семье золотопромышленника. Отец будущего ученого умер, когда Алексей был еще юным гимназистом.

Большие материальные затруднения привели мать к решению прекращения дальнейшей учебы Алексея в гимназии. Но благодаря вмешательству старшего брата Григория окончившего при жизни отца Московский университет и к этому времени ставшим профессором технического училища в Москве [6,6]. Алексей получил возможность окончить гимназию в Иркутске. Частые посещения библиотеки, выставок, естественных коллекций, курсы лекции по химии, анатомии, медицины и другие события происходившие с 1857 по 1860 годы в Иркутске побудили в сознания молодого А. П.

Федченко серьезное стремление к познанию. Для этой цели матери пришлось продать все ценное имущество и всей семьей переехать в Москву.

Осенью 1860 года 16 летний Алексей поступил на первый курс отделения естественных наук физико-математического факультета Московского университета. Студенческие годы А. П. Федченко совпали с началом крупных перемен происходивших в социально-экономической жизни страны. Отмена крепостного права, утверждения капитализма в экономике не могли не влиять на культуру страны в целом.

Особую роль в формировании А. П. Федченко как ученого сыграл, организованный под руководством профессора Московского университета А. П. Богданова кружок естествоиспытателей. Целью кружка была распространение материалистических идей среди широких кругов научной общест-венности и естественно историческое изучение Средней Азии. 15 октября 1863 года «Богдановский кружок был преобразован в общество любителей естествознания, антропологии и этнографии» [2,72]. Это еще больше расширяет влияние этой организаций и делает возможным втянуть в свою сферу талантливую молодежь. А. П. Федченко принимал активное участие в деятельности общества. При обществе под его руководством была создана энтомологическая комиссия [2,73].

Таким образом, в формировании научного и общественного мировоззрения А. П. Федченко влияло все передовое, прогрессивное Российской науки и культуры.

Его талант как ученого раскрылся в студенческие годы. При университете, несмотря на нехватку материальных средств, он успешно занимался выполнением различных поручений. Работал в качестве секретаря антропологического отдела Общества любителей естествознания антропологии и этнографии. Являясь действительным членом Общества акклиматизации животных и растений, выполнял обязанности местного секретаря Лондонского антропологического общества [2,73]. Молодой ученый проявлял большой интерес к зоологии, ботанике, энтомологии, антропологии, геологии и геодезии [3,58]. Еще в 1863 г сопровождая одного из профессоров Технологического института изучавшего соляные озера юга России, собрал богатый гербарий.

В 1864 г. хотя и окончив блестяще университет со степенью кандидата, тем не менее, материальные трудности вынудили временно отказаться от своих научных увлечений. А. П. Федченко определен согласно прошению резолюцией члена Совета по учебной части Московских училищ, учителем естественной истории в 3 классах тех училищ [9,26].

Он использовал малейшую возможность заняться наукой, сам факт, что он состоял действительным членом таких солидных учебных обществ как: «Общество любителей естествознания», «Общества сельского хозяйства», «Общества для исследования Ярославской Губернии в естественно-историческом отношении», «Общество испытателей природы», «Зоолого-ботанического общества» в Вене, «Берлинского энтомологического общества» и

членом – корреспондентом «Лондонского антропологического общества» [9,28] свидетельствует о его тесной связи с научным миром. В течении 1865-1866 гг. им было опубликовано несколько работ по энтомологии губернии московского учебного округа и переведен на русский язык первый том «Антропологии первобытных народов» Вайца [1,8-9]. Составлен подробный отчет антропологического отделения за 1865 г. (опубликовано в «Изд. Общ. Любит. естествознания», 1866. Т. III, вып.1). Написана статья под названием «Череп египетских муллит и мнис. Турнер-Бся о происхождении египтян» («Изд. Общ. Люб. Естествознания» 1965. Т. П.).

По настоящему А. П. Федченко начал приобщаться к научному миру после его назначения на должность помощника инспектора студентов Московского университета в октябре 1866 г. В 1867 год добившись, разрешения Министра Народного посещения А. П. Федченко с супругой Ольгой Александровой выпускницей Никольского института получившую хорошую подготовку к самостоятельной работе по ботанике, выезжали в Финляндию и Швецию для пополнения своих знаний по антропологии. «Интересно отметить, пишет советский исследователь Б. В. Юсев, что о состоянии антропологической науки в странах Скандинавии и о различных вопросах антропологии народов Скандинавии научные круги стран узнавали из работ русского ученого Федченко» [11, 9].

Получив, необходимую подготовку к моменту создания Туркестанского генерал-губернаторства А. П. Федченко, мечтал принимать участие в изучении этого региона. По воле судьбы когда встал вопрос о необходимости изучения Средней Азии, наиболее подготовленного подходящего для этой работы чем А. П. Федченко кандидатуры найти было трудно. После строгого предварительного обсуждения по избранию кандидатуры для командирования в Туркестанский край, выбор пал на молодого ученого секретаря Антропологического отдела общества А. П. Федченко, служившего в должности инспектора при Московском университете.

О неслучайности выбора и удачной кандидатуры А. П. Федченко свидетельствует, отзыв Общества в письме от 31 января 1868 г. где в частности сказано: «Этот молодой человек, специально занимался зоологией и антропологией, заявил себя почтенными трудами, путешествием с научной целью в Финляндию и Швецию и участием в деятельности Общества. Будучи специалистом по зоологии он имеет необходимейшие связи по ботанике и геологии и будет в состоянии также удовлетворить наиболее существенным требованиям по изучению края в области этих наук» [9,28].

Прибыв к началу января 1869 г. в город Самарканд А. П. Федченко при содействии начальника округа А. К. Абрамова начал подготовку научных поезде по округу. Параллельно с этим он провел исследование в Самарканде и его окрестностях, собрал большую коллекцию животных и растений. Зоологическая коллекция к середине апреля включила до 8.000 экземпляров, ботаническая – 2.500.

Получив необходимые распоряжения и инструкции, указания начальника округа о маршруте исследования окраин экспедиции и мерах содействия в исследованиях и укомплектования снаряжения, туркестанская научная экспедиция во главе с А. П. Федченко 24 апреля выехала из Самарканда и следовала по раннее утвержденному маршруту, который проходил от Самарканда в Катта-Курган оттуда на юг к Денау до крайне Шахрисябских владений, далее на северо-восток в Пенджикент до Дашти-Казы (восточные пределы русских владений), а оттуда по северной окраине долины к Самарканду.

По утверждению самого ученого «только часть Зеравшанской долины занятая русскими могла быть посещена им лично. Относительно другой весьма значительной, находящихся во владения различных беков, осталось прибегнуть к самому элементарному способу – расспросам... Занятая нами часть Зеравшана составляет только четверть всего течения этой реки. Окончание ее находится в пределах Бухарского ханства». (Федченко А. П. Путешествие в Туркестан. 1950. М., стр. 20-127).

Согласно составленной ученым по возвращении в Самарканд (4 июня), «Записок о занятиях Туркестанской ученой экспедиции с 24 апреля по 20 июня 1869 г.», экспедиция собрала очень богатый и разнообразный материал. В частности, собранные животные из разных классов до 10 тыс. экземпляров, большой гербарие горных и степных растений, богатая коллекция горных пород и минералов, важные сведения о географическом распределении местного населения: таджиков и узбеков. Обстоятельная съемка маршрута (8000 кв. верст) произведенная командированными при экспедиции офицером Куцем и топографом Новоселовым, Расспросные сведения о долинах Шахрисябза, Мачинском и Киштутском ущельях и об озере Искандар-Куле.

Оставаясь до конца июля в Самарканде, А. П. Федченко занимался сбором различных сведений о крае, составленные коллекции для естественной истории местных домашних животных и изучением паразита – «ришты» от которого страдало местное население. Следует отметить, что впервые А. П. Федченко исследовал причины возникновения болезни и эффективные методы борьбы с ней. Изучая, и наблюдая признаки появления этой болезни, он указывает, что человек заражается этим паразитом через питьевую воду. Ему удалось наблюдать вхождение зародышей «ришты» в весьма маленьких водяных речушках и через них в организме человека. Данный паразит в изобилии встречаются в местных прудах.

Более полугода ученый находился в Средней Азии собрав богатейший материал, требующий систематизации и изучения. Поэтому он просил разрешения и содействия генерал-губернатора о своем отъезде и отправке коллекции в Москву.

Получив, соответственное распоряжение и разрешения о его командировке в сентябре 1869 году А. П. Федченко приехал в Москву 12 октября и незамедлительно приступил к разборке и изучению привезенной коллекции. При чем к изучению материала были привлечены ведущие специалисты соответствующих научных направлений. Выступил на годичном заседании

Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии ученый выступил с отчетом, где подвел главные итоги возглавленной им экспедиции.

Особый интерес А. П. Федченко проявлял изучению шелководства края. «Шелковичный червь составляет, - пишет он, - как известно, в Туркестане прирост обширной промышленности, и можно без преувеличения сказать, что тамошнее шелководство есть одна из главнейших, если самая главная отрасль промышленности, наиболее выгодна» [8,110-111].

Далее ученый пишет о своих наблюдениях по развитию шелководства, его перспективы, причины болезни шелковичного червя, способы предохранения червя от болезни, дает ценные советы относительно будущего шелководства в Средней Азии.

Следует отметить, что А. П. Федченко обобщил сведения путешественников, представивших этот регион до него это исследовали Пандер (1820-1821), Эвересманн (1820-1821) и Леман (1841-1842), указывает насколько поверхностны их исследования. К тому же он подвергает резкой критике выводы Лемана о том, что растительность и животные исследования в этом регионе не древнего происхождения и не свойственны данному району и не отличаются разнообразностью. Ученый выдвигает совершенно иную точку зрения, отличающуюся глубоко научной обоснованностью. Он в частности утверждает, что в данном районе есть свои своеобразные формы, которые отличаются от европейских. Эти формы предоставляют величайший интерес и дают множество подтверждающих фактов для теории происхождения видов путем изменений. Но есть много и таких форм, которые вполне заслуживают названия новых видов, а иногда и родов, и предают Зеравшанской фауне своеобразный характер, дают пожалуй, основание считать Зеравшанскую фауну за особый фаунистический отдел. Причем ученый его не отделяет особняком от всей Средней Азии. [8,116-117]. Важное значение имела написанная по итогам экспедиции 1869 г. работа А. П. Федченко под названием «Топографический очерк Зеравшанской долины и заметки о соседних бекствах и памятниках Самарканда».

В работе впервые дается более подробная информация о физической географии Зеравшанской долины [7,84]. Обществу была предоставлена «Карта Зеравшанской долины и прилежащих стран составленную в штате Зеравшанского округа на оснований съемок». «Мне пишет он, доверилось не раз говорить с людьми, происходившими так называемый Белуртог (Балор – М. П.), посетившими Памир, видевшими Бадахшан и другие страны в верховья Аму-Дарьи, и однако, не могу прибавить никаких подробностей к географии этих доселе не известных частой Азии. По этому, я решился нанести на карту только отрасли ближайшие к Самарканду, где показания нескольких рассказчиков можно было взаимно проверять» [10,126].

Таким образом, результаты данной экспедиции были весьма успешны как для науки, так и для самого ученого. В топографических отделах подробно отмечены маршруты экспедиции, населенные пункты дальней местности, действ, сведения социально-экономической характера посетивших членов

экспедиции местности, и соседних владений. Основываясь на собранные сведения экспедиции А. П. Федченко, впервые из путешественников дает действительно подробные сведения о политическом устройстве Матчинского, Маргианского, Шахриябского, Гиссарского, Кулябского и Каратегинского бекств. Не ускользнул от любопытного взора ученого древний Самарканд. Обобщая, имеющиеся у него под рукой материал, подробно описал город и изложил короткую историю его отдельных памятников.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азатьян А. А., А. П. Федченко как исследователь Средней Азии ред. к кн. А. П. Федченко. Сборник документов, -Госиздат. Уз. ССР. 1956. -С.5.
2. Азатьян А. А. Выдающийся исследователь природы Средней Азии. -Ташкент, 1960. -С. 72.
3. Андреев Д. Л., Матвеев С. Н. Замечательные исследователи горной Средней Азии. -М., 1946. - С.58.
4. Арендаренко Г. А. Дарваз и Каратегин (этнографический очерк). Военный сборник. -Т. 154. -1883. - Стр. 145-147.
5. Кузнецов П. А. Дарваз. Новый Маргелан. -1893. - Стр.2-5.; Арендаренко Г. А. Дарваз и Каратегин (этнографический очерк). Военный сборник. Т. 154. -1883. -Стр. 145-147.
6. Леонов Н. И. Алексей Павлович Федченко (1844-1873), -М., -1972, - С.6.
7. Статья о физической географии Зеравшанской долины. Он прочитал в качестве доктора на заседании Общества 10 декабря 1869 г. №24. Стр.84. Федченко А. П. опубл. документов. -1956. -Стр.84.
8. Федченко А. П. Отчет Туркестанской ученой экспедиции путешествие в Туркестан. -М. Госиздат. -1950. - С.116-117.
9. Федченко А. П. Сборник документов. -Ташкент. -Госиздат. Уз.ССР. -1956. - С.28.
10. Федченко А. П. Топографический очерк Зеравшанской долины и заметки о северных бекствах и памятниках Самарканда. Путешествие в Туркестан. -Стр.126.
11. Юсов Б. В. Исследования А. П. Федченко в Средней Азии, Вступ. Статья в кн. - Федченко А. П. Путешествие в Туркестан. -М. -Госиздат. -1950. -С.9.

СРЕДНЕАЗИАТСКАЯ НАУЧНАЯ ЭКСПЕДИЦИЯ А. П. ФЕДЧЕНКО 1869 ГОДА

В статье рассматриваются исследования и результаты Среднеазиатской научной экспедиции А. П. Федченко 1869 года. Русский ученый, биолог, географ и путешественник, исследователь Средней Азии и Памира А. П. Федченко, находясь у истоков подлинного научного изучения горных районов Средней Азии, по сути, положил начало комплексному изучению отдельных районов дореволюционного Таджикистана. Знакомство с наследием А. П. Федченко раскрывает широкий круг научных проблем, которые интересовали его. Путешествуя по Средней Азии (1868-1871 гг.), ученый собрал материал по флоре, фауне, географии и этнографии региона. Итоги экспедиции были столь значительны, что привлекли внимание широких научных и общественных кругов.

Ключевые слова: царизм, завоевания, колония, ботаническая, зоологическая, топография, геодезия, гидрография, Средняя Азия, Туркестан, Самарканд, Зеравшанская долина, Джизак, Памир, Тянь-Шань.

— МУАРРИХ-ИСТОРИК-HISTORIAN —
**CENTRAL ASIAN SCIENTIFIC EXPEDITION OF
A. P. FEDCHENKO IN 1869 YEAR**

The article discusses the research and results of the Turkestan scientific expedition of A. P. Fedchenko in 1869. A Russian scientist, biologist, geographer and traveler, researcher of Central Asia and the Pamirs. Being at the origins of a genuine scientific of the mountainous regions of Central Asia, the scientist, in fact, laid the foundation for a comprehensive study of certain regions of pre-revolutionary Tajikistan. Acquaintance with the legacy of A. P. Fedchenko reveals a wide range of scientific problems that interested him. Traveling through Central Asia (1868-1871), scientist collected material on the flora, fauna, geography and ethnography of the region. The results of the expedition were so significant that they attracted the attention of wide scientific and public circles.

Key words: Tsarism, conquest, colony, botanical, zoology, topography, geodesy, hydrography, Central Asia, Turkestan governor-general, Samarkand, Zeravshan valley.

**ЭКСПЕДИТСИЯИ ИЛМИИ ОСИЁИ МИЁНАИ
А. П. ФЕДЧЕНКО СОЛИ 1869**

Дар мақола таҳқиқот ва натиҷаҳои экспедитсияи илмии Осиёи Миёнаи А.П. Федченко дар соли 1869 мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Олими рус, биолог, ҷуғрофиёдон ва сайёҳ, муҳаққиқи Осиёи Миёна ва Помир. А. П. Федченко, ки дар оғози таҳқиқоти воқеии илмии ноҳияҳои кӯҳии Осиёи Миёна буд, ба омӯзиши пурраи ноҳияҳои алоҳидаи Тоҷикистони тоинкилобӣ замина гузошт.

Шиносоӣ бо осори А. П. Федченко доираи васеи масоили илмиро, ки таваҷҷуҳи ӯро ба худ ҷалб кардаанд, ошкор мекунад. Олим дар сафари Осиёи Миёна (1868-1871) оид ба олами набототу ҳайвонот, ҷуғрофия ва мардумшиносии ин минтақа мавод ҷамъ кардааст. Натиҷаҳои экспедитсия ҷунон назаррас буданд, ки таваҷҷуҳи доираҳои васеи илмӣ ва ҷамъиятиро ба худ ҷалб карданд.

Калидвожаҳо: ҳукумати мутлақ, футуҳот, мустаъмира, ботаника, зоология, топография, геодезия, гидрография, Осиёи Миёна, Туркистон, Самарқанд, водиҳои Зарафшон, Ҷиззах, Помир, Тиёншон.

Сведения об авторе: **Пирумшоев Мунир Хайдаршоевич** – кандидат исторических наук, доцент кафедры всеобщей и отечественной истории факультета истории и международных отношений Российско-Таджикского (Славянского) университета (РТСУ) (Республика Таджикистан, г. Душанбе), E-mail: munir.85@mail.ru

About the author: **Pirumshoev Munir Khaidarshoevich** - Candidate of Common Historical Sciences, Associate Professor, Department of Russian History, Faculty of History and International Relations of the Russian-Tajik (Slavonic) University (RTSU) (Republic of Tajikistan, Dushanbe), E-mail: munir.85@mail.ru

УДК- 61+930.85

ТАЪСИС ВА РУШДИ АКАДЕМИЯИ ГУНДИ ШОПУР

ҒУЛОМШОЕВ С.,

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш

Давраи Сосониён дар таърихи ташаккули фарҳанги халқиятҳои ориёӣ-табор нақши калон гузошта, Эронзамин ба маркази тамаддуни умумибашарӣ табдил гардид. Аҳди Сосониён яке аз давраҳои рушди илмҳои тиб, риёзиёт, нучум ва фалсафаю ҷуғрофия ба шумор рафта, дар ташаккули он Академияи Гунди Шопур нақши бузург бозид.

Гунди Шопур шаҳр ва ё урдугоҳи бузурги низомӣ буда, барои нигоҳ доштани тақрибан ҳафтод ҳазор нафар асирон бо супориши Шопур I (242-

272) ба ҷойи вайронаҳои Ҷанто Шопур («Богҳои зебо») бо ёрии асирони румӣ сохта шудааст. Бунёди он аз рӯи нақшаи шаҳри Антиох шабеҳи тахтаи шатранҷ ба ҳам пайваста анҷом ёфтааст. Ба Академияи Гунди Шопур фарзанди асосгузори Сосониён Ардашер (коҳини маъбади Анохито) Шопури I дар миёнаи асри III дар қисми ҷанубии ҳозираи Эрон асос гузошт. Шопури I амр кард, ки баъди ба анҷом расидани сохтмони он дар болои дарвозаи шаҳр ин суханхоро: «Донишу хирад аз шамшер зӯртар аст» сабт намоянд [11, 584-585].

Мувофиқи баъзе ривоётҳо Шопури I бо духтари императори Рум - Аврелиан (Aurelianus, 214 -275) хонадор шуда, ин румидухтар ҳамроҳи худ ду табиби юнониро ба Гунди Шопур овард, ки таълимоти онҳо бар пояи тибби Букрот асос ёфта буд [14].

Соли 529 императори Византия Юстиниан (483-565) тамоми академияҳои амалкунандаи Афинаро баст ва донишмандон ба Эрон омада, соли 271 милодӣ дар қаламрави ҷанубии Эрон, дар наздикии шаҳри Хузистони муосир, Шопури I шаҳреро бо номи Академияи «Гунди Шопур» таъсис дод. Ин маркази илмиро дар адабиёти таърихӣ бо номҳои: «Гундишопур», «Гандишапур», «Ҷундишапур» ва «Ҷандишапур» ном мебаранд. Азбаски арабҳо бо ҷойи ҳарфи «г» гоҳе ҳарфи «ҷ», гоҳе ҳарфи «ғ» менависанд, ин ду калимаи аввал шакли таҳрифшудаи калимаи «Канди Шопур» мебошанд. Калимаи «канд» аслан сугдӣ буда, маънои «ҷой», «шаҳр», «макон» ва «кишвар»-ро дорад. Академияи Канди Шопур аслан маънои «Академияи шаҳри Шопур»-ро дошт [4, 229-262].

Бо дастури Шопури I олимони асарҳои машҳури табибони Юнону Ҳиндро ба забони паҳлавӣ (забони давлатии Сосониён) тарҷума мекарданд. Вай ҳамчунин амр карда буд, ки матнҳои Авасторо гирд оварда, мураттаб намоянд. Дар давоми мавҷудияти беш аз 400-солаи давлати Сосониён Гунди Шопур ба маркази ҳақиқии илму фарҳанг табдил ёфт. Табибон ба тоифаи махсуси аҳли давлати Сосониён мансуб буда, сазовори ҳурмату эҳтиром буданд ва имтиёзҳои хос дошта, аз андозу хироч озод буданд [2, 120].

Академияи Гунди Шопур нахустин маркази тиббии ҷаҳон аст, ки то андозае дар он ҷо илми тиб аз таъсири дин озод гашт ва заминаи махсуси муолиҷавӣ ва шӯъбаи дорусозӣ дошт. Раванди таълим аз қисмҳои назариявӣ ва амалӣ иборат буда, то панҷ сол дар сурат мегирифт. Дар барномаи таълимии табибон ғайр аз омӯзиши фанҳои тиббӣ боз омӯзиши забону адабиёт, таърих, илми нучум, санъати сухан, фалсафа ва ғайра пешбинӣ мешуд. Донишҷӯён бо забонҳои паҳлавӣ ва юнонӣ ва суриёнӣ таҳсил мекарданд. Савияи донишу малакаи донишҷӯён бевосита дар сари бистари бемор санҷида мешуд.

Дар давлати Сосониён ду гурӯҳ табибон - табибони ҷисм ва табибони рӯҳ амал мекарданд. Якум беморонро бо ёрии доруи теғи ҷарроҳӣ ва дуум (табибони рӯҳшинос - тимсоли психотерапевтони ҳозира) бо ёрии сеҳри сухан, маросиму дуохонӣ ва соири воситаҳои таъсир ба рӯҳи бемор муолиҷа мекарданд.

Ба Донишгоҳи тиббӣ фақат ҷавононе пазируфта мешуданд, ки ҳафт ҷузъи муҳиммтарини илмро (саҳву нахв, ҳандаса, ҳисоб, нучум, диалектика, илми маонӣ ва баён, мусиқӣ) омӯхта, дар ин соҳаҳо дониши кофӣ дошта бошанд.

Хусусияти ғавқулодаи низоми таълими табибони ояндаи Гунди Шопур ҳамин буд, ки дар онҳо дар баробари тибби Эрони қадим, тибби ҳинду араб ва юнонию римӣ низ меомӯхтанд [7, 120].

Мувофиқи талаботи Гунди Шопур табиб бояд сохти узвҳои одамро нағз донад, вазифаҳояшро ба ҳубӣ иҷро кунад, китоби бисёр хонад, дар бораи гиёҳҳои шифобахш дониши ҳаматарафа дошта бошад, асбоби ҷарроҳиро истифода карда тавонад, дар мавриди зарурӣ ба аёдати беморон ҳозир шавад, дунболи сарвату давлат нагашта, аз рӯйи меҳру шафқат ва нақӯкорӣ беморонро муолиҷаю парасторӣ намуда, вазифаи ҳудро садоқатмандона иҷро кунад ва нисбат ба беморон меҳрубону пуртоқат бошад [7, 94].

Донишгоҳи тиббии Гунди Шопур дар давраи Сосониён аз нахустин марказҳои таълимиву тиббии ҷаҳон ба шумор меравад, ки дар баробари табobati маризон, инчунин табибонро низ омода мекард ва дар назди ин бемористонҳо нахустин дорухонаҳо ба вучуд омаданд [7, 74].

Академияи Гунди Шопур дар замони Хусрави I (531-579), ки бо номи Хусрави Анушервон маъруф аст, ба маркази илмҳо табдил ёфта, дар он ҷо табибони эронӣ, ҳиндӣ, юнонӣ ва суриягӣ аз таҷрибаи ҳамдигар васеъ истифода мебуданд.

Хусрави I ба донишмандони юнонӣ ва масеҳиёни суриягӣ, ки аз таъқиби империяи Византия фирорӣ буданд, паноҳ дод. Дар навбати худ, шоҳ ба фирориён супориш дода буд, ки ба тарҷумаи матнҳои тиббӣ аз забонҳои юнонию сурёнӣ ба забони паҳлавӣ (порсии миёна) машғул шаванд [8, 96].

Дар замони Хусрави I ва Бузургмеҳр бисёр донишмандон сарфи назар аз ақидаҳои динӣ, наҷодӣ ва забон дар Академияи Гунди Шопур фаъолият намуда, ба маъхазҳои гуногуни илмӣ тавачҷуҳи зиёде доштанд. Намунаи барҷастаи он кӯшиши Хусрави I барои аз ҳиндуҳо гирифтани китоби махфии онҳо «Панҷтантра» («Ҷовидон хирад») мебошад, ки то имрӯз бо номи «Калила ва Димна» боқӣ мондааст. Ӯ барои ин кори муҳим донишманди машҳур Барзӯйро пинҳонӣ ба Ҳиндустон фиристод.

Барзӯй бо шарофати истеъдоди баланди дипломатии худ ин асарро пайдо намуда, нусхаи онро ба Академияи Гунди Шопур овард. Дар он ҷо «Калила ва Димна»-ро ба паҳлавӣ ва забонҳои дигар тарҷума карда, асрори тибби Ҳинди қадим дастраси олимони кишварҳои Шарқу Ғарб гардид [13, 177].

Донишгоҳи Гунди Шопур беш аз 300 сол фаъолият намуда, дар омӯзиши тиб ва нучум аҳаммияти калон дошт ва табибони он ба таълим, тарҷумаи асарҳо ва тартиб додани маҷмӯаҳои қомусӣ машғул буданд.

Дар Академияи Гунди Шопур панҷ ҳазор нафар донишҷӯён таҳсил доштанд, ки ба тарбияи онҳо панҷсад нафар устодон (омӯзгорон) машғул буда, дар назди он китобхонаи калон мавҷуд будааст.

Донишгоҳ дорои китобхонаи бузург буд, ки 259 бино дошта, мавод ба забонҳои паҳлавӣ (аз забонҳои юнонию ҳиндӣ, ба монанди «Калила ва

Димна» тарчума шуда буданд), юнонӣ ва санскрит иборат буданд. Ҷолиби таваҷҷуҳ аст, ки сартабиби дармонгоҳ (клиника) дар як вақт вазифаи раиси донишгоҳро низ иҷро мекард.

Ба ин мансаб мутахассиси донишманду ботаҷриба Бахтишо таъйин гардид. Академияи Гунди Шопур ҳамчун маркази ташкили бисёр ҷамъомадҳои олимони интиҳоб гардид. Масалан, бо амри Хусрави I Анӯшервон ханӯз соли 561 дар Гунди Шопур аввалин ҷамъиши олимони тиббии донишгоҳҳои қариб ҳамаи давлатҳои мутараққӣ даъват шуда, он ба инкишофи минбаъдаи илми тиб мусоидат намуд [3,60]. Дар ҳаёти Гунди Шопур ғайр аз донишқадаи асосии тиббӣ шӯбаҳои дигар - файласуфӣ риёзидонӣ, адибу мунаҷҷимӣ ва мутахассисони дигари соҳаи илмҳои гуманитарӣ фаъолият мекарданд.

Дар замони ҳукмронии шӯҳрони Сосонӣ табибон муваффақиятҳои калонро соҳиб шуданд. Аз ҷониби табибони Гунди Шопур ба таври пурра омӯхтани қисми тиббии китоби «Авесто» ба роҳ монда шуда буд. Онҳо бемории сирояткунанда, рӯҳӣ ва маризҳои дигарро, ки дар тиббии «Авесто» зикр ёфтаанд, табобат мекарданд [3,66].

Хизмати калони шӯҳрони Сосонӣ ва мутахассисони тиббии форс-тоҷик дар он аст, ки онҳо тиббии «Авесто»-ро бо илми тиббии юнонӣ, ҳинд, тибетӣ мутобиқ намуда, онро аз маҳдудияти ҷаҳдинасраи динӣ озод карда, зина ба зина баланд бардоштанд. Дар соҳаи тиб усулҳои наватарини муолиҷа кашф ва тавсия кардаанд, ки назар ба усулҳои мактабҳои тиббии юнонӣ ҳинд самараноктар буданд. Ихтироъ ва истифодаи доруҳо ривҷ ёфта, истифодаи васеи омехтаҳои тилло, нукра, мис, оҳан ва хлору сулфат оғоз гардид. Маҳз аз ин давра масъалаҳои муҳофизати модару кӯдак, гигиенаи шахсӣ ва ҷамъиятӣ, масъалаҳои одоби ахлоқи тиббӣ матраҳ гардид [6, 4-12].

Дар аҳди Сосониён бо ёрии табибон таълимоти Авесто доир ба никоҳ ва бунёди оила боз ҳам инкишоф ёфта, маҷмӯаи махсуси қонунҳои интишор гардиданд, ҷанд фасли он ба масъалаи никоҳ ва оила бахшида шуда буданд. Ин қонунҳои манфиати модар ва кӯдакро ҳифз мекарданд. Никоҳи байни хешовандони наздик манъ шуда, духтарони 14-сола ва писарони 16-18 сола ба балоғатрасида доништа мешуданд. Никоҳ фақат дар сурате имконпазир доништа мешуд, ки агар шавҳару ҳамсар ҳамдигарро аз рӯи меҳру муҳаббат интиҳоб карда бошанд. Амалияи муоҳидаи никоҳ дар ҳузури камаш панҷ шӯҳид пеш аз занашӯӣ тартиб дода шуда ба он муоҳида домоду арӯс ва шӯҳидон имзо мегузоштанду муҳр мемонданд. Мувофиқи муоҳидаи никоҳ шавҳар ва зан ҳардуяшон баробарҳуқуқ доништа мешуданд ва касе, ки агар хиёнат мекард, ҳатман ҷарима месупорид [8, 178-195].

Солҳои сиёсии асри XX ҷўпоне бо номи Ҷўраалӣ - сокини деҳаи Хайр-обод, аз кўҳи Муғи қаламрави ноҳияи ҳозираи Айнии Тоҷикистон ҳуҷҷатҳои ҷолиби сўғдиёни қадимро пайдо кард, ки дар байни онҳо муоҳидаи никоҳи байни домод Уттеген ва арӯс Чата мавҷуд буд. Дар он Уттеген ба Чата қавл додааст, ки шавҳари поквичдону содиқ ва сазовори ҳамсари худ хоҳад шуд [8,86]. Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки аҷдоди мо, хусусан табибон аз замонҳои қадим ба масъалаҳои никоҳ ва оила таваҷҷуҳи хоса зоҳир

менаумудаанд. Зеро ба хубӣ медонистанд, ки оила сарчашмаи асосии саломатӣ ва посдории маънавии ҷамъият, покизагии авлод ва ояндаи тавоноии давлат мебошад [14,10-35].

Соли 651 давлати Сосониён таназзул ёфта, як қисми табибон ва китобхонаи Гунди Шопур дар замони халифа Ҳорунуррашид (786-809) ба пойтахти хилофати Аббосиён ба «Байтул-ҳикма»-и Бағдод интиқол дода шуданд. Дар байни онҳо Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ, Бармакӣ, Рӯзбех барин донишмандони машҳур буданд.

Ибни Муқаффаъ ба туфайли китобхояш «Адаби калон» ва «Адаби хурд» шуҳрати калон пайдо кард, ки онҳо доир ба тарбия ва ахлоқу одоб бахшида шудаанд [7,87]. Ҷӯда рисолаҳои машҳури худ доир ба ғайолияти нахустин омӯзгорону шогирдони Гунди Шопур маълумот дода, яке аз китобҳои қадимтарини ҳиндӣ «Калила ва Димна»-ро аз забони паҳлавӣ ба забони арабӣ тарҷума намудааст.

То замони мо дар асарҳои Абубакри Розӣ ва Абуалӣ ибни Сино фақат номи баъзе аз омӯзгорону шогирдони Гунди Шопур зикр ёфтааст, ки ба Бағдод кӯчидаанд.

Аз ҷумла, доир ба саромади сарсулолаи аввалин сарвари Донишгоҳи Гунди Шопур - Бахтишӯи I, ки асли насабаш аз Сурияи насронӣ буд. Дар он ҷо як зумра пизишкони оилаи Бахтишӯъ кор мекарданд. Аз нимаи аввали асри VI то асри XI дар оилаи Бахтишӯ пешаи пизишкӣ аз насл ба насл гузашта, намояндаи машҳуртарини сулолаи Бахтишӯъ Ҷурҷис ба шумор меравад, ки асари калонтарин ӯ «Пандектҳои машҳур» мебошад. Вай соли 755 ба сифати мудири дармонгоҳи (клиникаи) мактаби тиббии Гунди Шопур бо шогирдонаш Айс ва Иброҳим ба назди халифаи бемори Бағдод ал-Мансур хонда шуда, ӯро муолиҷа кардаанд. Ҷурҷис бо хоҳиши халифа ҷор сол дар Бағдод монда, таҷрибаи худро ба табибони маҳаллӣ омӯзонда, яқчанд асари тиббиро низ аз забони юнонӣ ба забони арабӣ тарҷума кардааст. Писари Ҷурҷис Бахтишӯи II (соли 801 вафоташ) табиби асосии халифаи Бағдод Рашид буд, ки вай саломатии худро ба ин табиб пурра бовар мекард [3,69]. Сулолаи Бахтишӯъ бештар аз 200 сол сарвари табибони олами исломиро дар Гунди Шопур бар уҳда дошта, яке аз муассисони он маҳсуб мешуданд. Табиби шинохтаи Донишгоҳи Гунди Шопур Барзӯи ориёитабор буда, дар ҷамъоварии китоби «Калила ва Димна» нақши бориз гузоштааст.

Барзӯя бо супориши шаҳаншоҳи Сосонӣ - Хусрави Анӯшервон (531-579) ба Ҳиндустон рафта, китоби «Панҷатантра»-ро («Ҳаёти безавол») ба Эрон оварда, онро аз забони ҳиндӣ қадима ба забони паҳлавӣ тарҷума карда, «Калила ва Димна» номид. Барзӯя ба ин китоб боби маҳсусро илова намуд, ки он дараҷаи тибби замони Сосониён ва одобу ахлоқи табибро дар бар мегирад [2, 30-33].

Китоби «Калила ва Димна» дар асри VIII аз ҷониби табиби машҳури Гунди Шопур Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ (721-779) аз забони паҳлавӣ ба забони арабӣ тарҷума шуда, дастраси тамаддуни ҷаҳонӣ гардид ва баъдан он боз бо 60 забони дунё тарҷума гардида, 200 маротиба нашр шудааст [2,35].

Дар асри XII Абулмаалии Насруллоҳ «Калила ва Димна»-ро аз забони арабӣ аз нав ба забони форсӣ тарҷума намуд, ки он то асри XV шуҳрати дошт ва дар асри XV Мавлоно Ҳусайн Воизи Кошифӣ ба тарҷумаи Абулмаалии Насруллоҳ либоси нав пӯшонид, «Калила ва Димна»-ро аз нав таҳрир намуд. Ӯ ба шарофати Шайх Аҳмади Суҳайлӣ, ки аз наздикони султон Ҳусайни Бойқаро (1468-1506) буд, ба ин китоб «Анвори Суҳайлӣ» ном гузошт [13, 154-155].

Баъди заволи ӓфтани Гунди Шопур бо таъсири он як силсила марказҳои тиббӣ, дар Эрони Фарбӣ, Марв ва Хоразму Бағдод барпо гардидаанд [8, 185-187].

Доир ба тиббу дорусозӣ аввалин маротиба дар қисмати «Вандидод»-и китоби «Авасто» низ маълумот дода шудааст. Дар китоби «Авасто» зиёда аз сад намуди гиёҳҳои шифобахш, ба мисли қоқу, хума (бандак), сипанд, зира, кунҷит, сир, пиёз, сабзӣ, турб ва ғайра номбар шудаанд, ки дар байни онҳо «хаома» (хома) хеле машҳур буд. Ин растанӣ дар байни мардум бо номи хум ӓ бандак маълум буда, аз вай бо усули махсус шарбати «хаома» тайёр мекарданд [2, 90].

Ҳамин тариқ, дар ташаккули тибби Шарқ, ки шуҳрати ҷаҳонӣ дорад, табибони форсу тоҷик, Абубакр Муҳаммад Закариёи Розӣ, Шайхурраис - Шарафулмулк Абуалӣ ибни Синои Бухорӣ, Абубакр Рабъ ибни Аҳмад Аҳвайнии Бухорӣ, Абурайҳон Муҳаммад ибни Аҳмад Берунии Хоразмӣ, Шарафуддин Абулфатҳ Сайид Исмоили Ҷурҷонӣ ва дигарон бо таъсири бевоситаи Гунди Шопур саҳми калон доранд [6, 60].

Табиби намоёни насронӣ Теодорус солҳои зиёд дар Академияи Гунди Шопур аз тибби юнонӣ дарс меод ва табиби шахсии Шопур (310-379-и милодӣ) буд. Теодорус китоби тиббиеро бо номи «Тавлдорус» бо забони паҳлавӣ таълиф кард ва Шопур ба нишони миннатдорӣ дар назди Гунди Шопур барои ӯ калисои насронӣ сохта, бисёр ҳамватанони ӯро аз асорати ҳарбии озод кард [2, 60].

Табиби ҳиндуиасл Манка (Манга) ал-Ҳиндӣ солҳои дароз дар Академияи Гунди Шопур фаъолият дошта, китоби тиббии ҳинди қадим «Шонакака»-ро бо номи «Китоб-ус-самум» аз ҳиндӣ ба паҳлавӣ тарҷума карда, онро шоғирдони Гунди Шопур ба сифати китоби дарсӣ истифода мекарданд [5, 169]. Намояндагони давраи охирини (асрҳои VIII-IX)-и Гунди Шопур Абузакриё ибни Масавайх донишманди машҳур (дар баъзе адабиёт Абузакриё Яҳё ибни Мосуя -777-857) сарвари дорусозони Гунди Шопур буд. Ибни Масавайх (Юҳанно) ин касбро аз табиби машҳур Бахтишӯи I омӯхта, баъдтар дар дарбори халифаҳои Бағдод Ҳорунуаррашид ва Мутаваккил қору фаъолият намудааст. Машғулияти асосии ӯ тарҷумаи асарҳои тиббӣ ва таълимӣ буда, ба қалами ӯ 10 рисола: «Мачмуаи ибни Масавайх», «Мачмуаи тиб», «Комил», «Китоб дар боби маҳав», «Китоб дар боби адвияи бадалӣ» мансуб мебошанд.

Намояндаи дигари ин мактаб Шопур ибни Саҳл (вафоташ соли 869) дар шаҳри Гунди Шопур дар оилаи табиб ба дунё омада, дар заминаи таҷрибаи

бойи дорушиноси ба камол расида, солҳои 848-850 дар шаҳри Бағдод ғаъолият доштааст. Ӯ дар таърихи илми дорусозӣ аввалин китобро бо номи «Китоб-ал-қарабодин-ул-кабир» таълиф намудааст. Ин китоб аз 17 лавҳа иборат буда, доир ба ҳосияти доруҳои гуногун маълумот додааст, ки ҳоло дастхати ягонаи он дар Китобхонаи Мюнхен мавҷуд мебошад [8,125].

Аз охири асри VII таҷриба ва таҳқиқоти назариявии табибони Гунди Шопур дар рушду такомули илмҳои тиб ва дорусозӣ дар Бағдод, Мовароуннахру Хуросон ва Бухорову Самарқанд ва Хучанд шароити хеле мусоидро ба вучуд овард.

Пас аз нимаи дууми асри VII бо сабаби бо забони арабӣ тарҷума гардидани китобу рисолаҳои тиббӣ, осори дорушиносӣ ва дорусозии Шарқу Ғарб дар тибби араб паҳн гардидааст.

Сабаби асосии паҳншавии тибби Шарқ ба қисматҳои қитъаи Аврупо асосан Испания ва қазираи Ситилияи Италия маҳсуб мешуданд, ки дар инҷо дини ислом ҳукмрон буд. Дар шаҳри Толедои Испониё Раймунд маҷмае ба номи «Анҷумани мутарҷимон» ташкил намуда, дар он донишмандону адибонро ҷалб намуд. Дар аҳди Фридрихи Барбарос (Сурхриш), тарҷумаи асарҳои зиёд авҷ гирифт.

Мутарҷими бузурги испонӣ Жерари Кременӣ (1114-1187) дар байни солҳои 1170 то 1187 аввалин шуда, китоби «Қонуни тиб»-и Ибни Сино ва баъдтар китоби нодири Закариёи Розӣ «Тибби Мансурӣ»-ро ба забони лотинӣ тарҷума карда, олами ғарбро комилан тасхир намуд [1,160].

Хулоса, Академияи Гунди Шопур зиёда аз сесад сол ғаъолият дошта, баъдтар соли 832 намояндагони он ба маркази хилофати Аббосиён Академияи «Байтул-ҳикма»-и («Хонаи хирад») Бағдод ба қор гузаштанд.

Қадимтарин маркази илмии дунёи Академияи Афлотун қариб 900 сол ғаъолият дошта, дар он асосан фалсафа ва донишҳои табиӣ риёзӣ омӯхта мешудаанд, Академияи Гунди Шопур зиёда аз 300 сол ғаъолият дошта, дар он ҷо донишмандони намоёни кишварҳои Миср, Юнон, Ҳиндустон, Рум ба таълиму тадрис ва омӯзиши донишҳои тиббӣ, фалсафӣ, ситорашиносӣ ва ғайра машғул буданд.

АДАБИЁТ

1. Ибни Қ. Дар дуруҳаи фано ва эҳёи миллати қадим. - Душанбе. Эр-граф, 2007. - 170 с.
2. Исҳоқӣ Ю., Тоҷиев Я. Таърихи мухтасари тибби тоҷик. - Душанбе, 1993.
3. Исҳоқӣ Ю. Б., Тоҷиев Я. Таърихи тиб. - Душанбе, 1997.
4. Комилӣ А. Аз таърихи пайдоиши академия ва Академияи илмҳо//Илм, технология ва технологияи инноватсионӣ. - Ашқобод, 2014. - С. 229-262.
5. Курбон И. Дар дуруҳаи фано ва эҳёи миллати қадим. - Душанбе, 2007.
6. Нуралиев Ю.Н., Додалишоев Ҷ. Гиёҳномаи Абӯмансури Муваффақ. - Душанбе: Ирфон, 1989.
7. Нуралиев Ю. Медицина эҷодаи Авиценна. - Душанбе, 1981. - 192 с.
8. Нуралиев Ю. Медицина эҷодаи Мухаммада ал-Хоразмӣ//Хоразм ва Мухаммад ал-Хоразмӣ дар ҷаҳони таърих ва фарҳанг. - Душанбе: Дониш, 1983. - С. 187-195.
9. Нуралиев Ю. Тибби замони Абуалӣ ибни Сино. - Душанбе, 1981.

10.Нуров А. Р., Исупов С. Ч. Таърихи мухтасари пайдоиш ва инкишофи илми дорусозӣ дар асрҳои VIII-X. -Душанбе, 2012.

11.Расулиён Қ. Гунди Шопур//Энсиклопедияи миллии тоҷик. -Қ. 4. -Душанбе: СИЭМТ, 2015. - С.584-585

12.Умарзода И. Таърихи тамаддуни ориён. -Душанбе, 2008. - С. 436

13.Шарофзода Р. Таърихи номаҳои Ачам. -Душанбе, 1997. -239с.

14.Якубов Ю. Ёдгориҳои болооби Зарафшон. -Душанбе, 1977. - С.10-35.

[Электронный ресурс]. -Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Cyril_Elgood.

ТАЪСИС ВА РУШДИ АКАДЕМИЯИ ГУНДИ ШОПУР

Мақола доир ба яке аз нахустин марказҳои тиббии замони Сосониён Академияи Гунди Шопур маълумот медиҳад, ки он шаҳр ва ё урдугаҳи бузурги низомӣ буда, бо супориши Шопур I (242-272) соли 271 дар назди Хузистон бунёд ёфтааст. Дар он ҷо зиёда аз панҷ ҳазор нафар донишҷӯиён таълим мегирифтанд, қариб панҷсад нафар омӯзгорон ба таълим ва тарбияи онҳо машғул буданд. Дар болои дарвозаи Гунди Шопур суханҳои: «Донишу хирад аз шамшер зӯртар аст» сабт шуда, дар назди он китобхона бо ҷаҳорсад ҳазор нусха китоб мавҷуд будааст.

Гунди Шопур аз бемористон, дармонгоҳ ва дорухона иборат буда, дар баробари табобати маризон, табибонро низ омода менамуд.

Дар замони Хусрави I Анушервон (531-579) ва Бузургмехр бисёр дониш-мандон сарфи назар аз ақидаҳои динӣ, наҷодӣ ва забонӣ дар Академияи Гунди Шопур фаъолият доштанд. Бо супориши Хусрави I барои аз Ҳиндуҳо гирифтани китоби «Панҷтантра» («Ҷовидон хирад») Барзуйро пинҳонӣ ба Ҳинд фиристод ва онро бо номи «Калила ва Димна» ба Гунди Шопур дастрас намуд.

Академияи Гунди Шопур беш аз 300 сол фаъолият намуда, дар омӯзиши тиб аҳамияти калон дошт. Аз ҷониби табибони Гунди Шопур ба таври пурра омӯхтани қисми тиббии китоби «Авесто» ба роҳ монда шуда, онро бо тибби юнонӣ, ҳинд, тибетӣ омехта намуданд. Аз растанӣ ва омехтаҳои тилло, нукра, мис, оҳан, тайёр намудани дору оғоз гардид.

Дар академияи Гунди Шопур донишмандони Миср, Юнон, Ҳиндустон, Рум ба ташаққули илмҳои тиб, риёзӣ, нучум ва фалсафаю ҷуғрофия машғул буданд ва пас аз шикаст ҳурдани давлати Сосониён намоёндагони он ба маркази хилофати Аббосиён Академияи «Байт-ул-ҳикма»-и Бағдод кӯчиданд.

Калидвожаҳо: Академияи Гунди Шопур, бемористон, гиёҳҳои шиғобахш, дармонгоҳ, дониш, дорусозӣ, илм, китоб, таҳқиқот, тиб, табиб, табобат, Эрони қадим.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ АКАДЕМИИ ГУНД ШАПУРА

В данной статье речь идёт об одном из первых медицинских центров эпохи Сасанидов – Академии Гунд Шапура. Этот город или военный лагерь был построен по приказу Шапура I (242-272) в 271 году в близ г. Хузистана. Там обучались больше пять тысяч студентов и около пятисот преподавателей. На воротах, Гунди Шапура была надпись: «Знания и мудрость сильнее меча» и поблизости находилась большая библиотека с четырёхста тысячами книг.

Академия Гунд Шапура имела больницу, клинику, аптеки и там одновременно проводили лечение больных и готовили будущих специалистов в области медицины.

Во время правления Хусрава I АнушERVана (531 -579) и его везира Бузургмехра многие учёные независимо от вероисповедания, расы и языка осуществляли свою научную деятельность в Академии Гунд Шапура.

По приказу Хусрав I с целью доставания книги «Панҷтантара» («Вечный мудрость») Барзуй тайно отправлено в Индии и он доставал этой книгой под название «Калила и Димна», который принёс в Гунд Шапура.

Академия Гунд Шапура существовала более 300 лет, и имел большое значение для развитие медицины. Учение Гунд. Шапура впервые начали изучение медицинской части книгу «Авесто» и синтезировали с греческой, индийской и тибетской медицине. Из лечебной

растений и примесь золота, серебро, мед, железа началось изготовление лекарства. В Академии Гунд Шапур работали египетских, греческих, индийских, римских учёных внесли свою лепту в развитие медицинских, математических, астрономических, философских и географических науки.

После падения Сасанидского государства представителей данной научный центр переселялись в Академии «Байт ул хикма» в столицу Аббасидского Халифата Багдада.

Ключевые слова: Академия Гунд Шопур, больницы, лечебные растения, поликлиника, знания, фармакология, наука, книги, исследование, медицина, врач, лечения, древний Иран.

FORMATION AND DEVELOPMENT ACADEMY OF GUND SHAPUR

In this article, we are talking about one of the first medical center of the Sassanid era - Gund Shapur Academy, which this city or military camp was built on the orders of Shapur I (242-272) in 271 near Khuzistan. More than five thousand students and about five hundred teachers studied there. On the gate of Gundi Shapur there was an inscription «Knowledge and wisdom are stronger than the sword» and nearby there was a large library with four hundred thousand books.

In this article, we are talking about one of the first medical center of the Sassanid era - Gund Shapur Academy, which this city or military camp was built on the orders of Shapur I (242-272) in 271 near Khuzistan. More than five thousand students and about five hundred teachers studied there. On the gate of Gundi Shapur there was an inscription «Knowledge and wisdom are stronger than the sword» and nearby there was a large library with four hundred thousand books.

Gund Shapur had a hospital, a clinic, a pharmacy, and they simultaneously treated the sick and trained future doctors. During the reign of Khusrav I Anushervan (531-579) and his vizier Buzurgmehr, many scientists, regardless of religion, race and language, carried out their scientific activities at the Gund Shapur Academy. By order of Khusrav I, in order to get the book «Panchantra» («Eternal Wisdom»), Barzui was secretly sent to India and he got this book called «Kalila and Dimna», which he brought to Gund Shapur.

The Gund Shapur Academy existed for more than 300 years and was of great importance for the development of medicine. The teachings of Gund Shapur first began studying the medical part of the book «Avesto» and synthesized with Greek, Indian and Tibetan medicine. From medicinal plants and an admixture of gold, silver, honey, iron, the manufacture of medicine began. Egyptian, Greek, Indian, Roman scientists worked at the Gund Shapur Academy and contributed to the development of medical, mathematical, astronomical, philosophical and geographical sciences.

After the fall of the Sasanian state, representatives of this scientific center moved to the Academy «Bayt ul Hikma» in the capital of the Abbasid Caliphate, Baghdad.

Key words: *Gund Shapur Academy, hospital, medicinal plants, polyclinic, knowledge, formocorlogy, science, book, illness, Sosonidi, research, medicine, doctor, treatment, ancient Iran.*

Сведения об авторе: *Гуломшоев Сулаймонию* - кандидат исторических наук, научный сотрудник отдела древней, средневековой и новой истории Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ. Тел.: (+992) 93-526-68-52. E-mail: gulomshoev@mail.ru

Information about the author: *Gulomsoev Sulaymonsho* - candidate of Historical Sciences, research assistant of the Department of Ancient, and Medieval History of the Institute of History, Archeology and Ethnography named after. A. Donish of the Academy of Tajikistan. Sciences of the Republic of. Phone: (+992) 93-526-68-52. E-mail: gulomshoev@mail.ru

АНЪАНАҲОИ МЕЪМОРИ ДАР БУНЁДИ МАНЗИЛҲОИ ИСТИҚОМАТИИ ШИМОЛИ ТОҶИКИСТОН (асри XIX – ибтидои асри XX)

ЗОКИРОВ Р.Ш.,

**Донишкадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон
ба номи академик М. С. Осимӣ дар шаҳри Хучанд**

Маданияти бинокории муосир дар така бо мероси пурғановати меъморӣ ҳамеша бо алоқамандии ҳамдигар инкишоф меёбад. Ёдгориҳои моддӣ маданӣ - ҳама мероси таърихӣ ва ҷузъи фарҳанганд, ки дар даврони гузашта бунёд шуда, арзишҳои гузаштара ҳифз карда, аҳаммияти умумимилӣ ё байналмиллалӣ дорад.

Бино ё иншоот ҳамчун унсuri муҳими меросӣ бо мавҷудияти моддӣ худ фарқ мекунад. Дар ин замина, бешубҳа, мавҷудияти тамаддунҳои қаблӣро мунтазам нав мекунад ватавассутии домаи таҷрибаҳо ва арзишҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ байни наслҳоро таъмин менамояд.

Анъана хотираи фарҳанг буда, он хеле муҳим ва дархури ҷаҳони муосир аст. Ин аст меросе, ки имрӯз пойбарҷост, гузаштае, ки барои ҳамзамонони мо ва насли оянда муҳим аст. Анъана таҷассуми мавҷудияти гузашта дар имрӯзу фардост.

Таърихи инкишофи ҷамъияти инсонӣ дар ҳамаи марҳалаҳои тамаддуни ҷаҳонӣ дар ёдгориҳои меъморӣ инъикос ёфтаанд, зеро онҳо дар маҷмӯъ симои шаҳру деҳотро ба вучуд меоранд. Мушкilotи мероси меъморӣ ташаккули сохтори меъморию тарҳрезии сохтмони манзил дар Тоҷикистон вадар тамоми Осиёи Миёна бо давомнокии таҳайюли эҷодӣ ва татбиқи истифода алоқаманд аст. Воқеан яке аз ҷиҳатҳои ҳалли он ҳамоҳанг гардондани таҷрибаи лоиҳакашӣ ва сохтмон мебошад, ки тӯли марҳалаҳои таърихӣ амиқ тақомул ёфтааст.

Азбаски ҳудуди Тоҷикистонро 93 дарсад кӯҳҳо ишғол кардаанд, ба масъалаҳои оқилона ва самаранок истифода бурдани қитъаҳои замин аҳаммияти махсус дода мешавад.

Дар ин марҳалаи пуриштилофи ҷаҳонишавӣ тамаддунҳо ва рушди ҷомеа барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифзи асолати миллӣ ва анъанаҳои аҳаммияти бузург дорад. Ҷиҳати аз гузашта омӯхтан ва ҷорӣ намудани таҷрибаи ҳунармандони мардумӣ мурочиат карда, метавон гузашта ва усулҳои кор бо ба назар гирифтани таҷрибаи сохтмон дар давраи Шӯравӣ дар солҳои 1917-1991 барои ҳамоҳангии анъана ва навгониҳои муосир дар фарҳанги сохтмони биноӣ иншоотро мавриди омӯзиш қарор дод [7, 206].

Давраи Ҳокимияти Шӯравӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити сохти банақшагирӣ бо истехсоли корҳои сохтмонӣ васл ва насби биноӣ иншоот азхуд намудани масолеҳи нави бинокорӣ: семент, хишти пухта, шиша, металл, фанер, шифер, сафолакҳо, масолеҳи пардоздихӣ, рангубор

ва монанди онҳо ба роҳ монда шуда, техника ва усулҳо, принципҳои шахрсозӣ дар шароити мураккаби маданияту геологӣ, шиддатнокии баланди сейсмикӣ, ғуруравӣ, таҳшинии хок ва иқлими гарм бошанд аз масъалаҳои ҳалталаби минтақа ба ҳисоб мерафтанд.

Омӯзиш ва муайян намудани ташаккули усулҳои истеҳсолот ва техникаи бинокорӣ дар меъмории халқӣ яке аз масъалаҳои актуалии эҷодиёти меъморӣ ва малакаҳои бунёди, ки дар ҳақиқат метавонад кумаки амалӣ расонад дар эҳёи расму оинҳо, махсусан дар шаҳракҳо, эҳёи пештараи деҳоти ба ғӯшаи фаромӯшиҳо рафтааст. Бинобар ин, дар айни замон он ба кас имкон медиҳад, ки роҷеъ ба масъалаҳои лоиҳакашӣ ва раванди сохтмон бодикқат андеша намояд [8, 22].

Бояд қайд намуд, ки мурочиати мо ба урфу одат тақозои замон аст, зеро меъморон ва ҳунармандони халқии тоҷик дар тӯли асрҳои аср таҷриба ва маҳорати бой ҷамъ кардаанд. Истеҳсоли қорҳои бинокорӣ, ғачқорӣ, пардоздихӣ ва қандақорӣ ҳангоми сохтмони қиноҳои истиқоматӣ ва қиноҳои анъанавии меъмории халқӣ равшан ба назар мерасад.

Бинобар ин, дар марҳалаи ҳозираи тараққиёти сохтмон, махсусан дар шаҳракҳои таърихӣ шимоли Тоҷикистон арзишҳои таҷрибаи ниёгон то дараҷае ба тезонидани суръати қорҳои сохтмон мусоидат мекунад, ки қиҳати мустаққамӣ ва устувории қиною иншоот махсусан дар меъмории халқӣ аҳаммияти ҳоса дода шавад.

Ҳоло бархе аз шаҳрвандон дар қитъаҳои наздиҳавлиғиашон аз ҳисоби худ дар шаҳру деҳот қиноҳои истиқоматӣ месозанд дар шаклҳои қиношӯна, дуошӯна ва сеошӯна, ба таъби худ бо услуби шарқӣ ва бо истифода аз унсурҳои меъмории миллӣ ва аврупоӣ аз анъанавии маҳаллӣ ва таҷҳизоти муосири сохтмонӣ, бо шабақаи ҳавотозакунӣ, пардозқунӣ, шабақаи об, масолеҳи муосир бунёд намуда истодаанд.

Бояд ғуфт, ки таъсири мутақобилаи анъанаҳо ва қимонавӣ махсусан дар сохтмони иншооти фарҳангӣ дар қиноҳои динӣ, амсоли масҷидҳо, мақбараҳо, иншоотҳои маданӣ ва инчунин қиноҳои алоҳидаи қамъияти санъати бинокориро самаранок ба қор мебаранд. Техникаи қор, эҷодиёт ва қомёбҳои устодони халқии асримиёнагии Тоҷикистон дар симои ёдқориҳои бозмонда бо санъати нотақрор ва беҳамтои худ ифодақунандаи ормонҳои қандиасраи миллӣ зери ливои анъана таҷассум ёфтаанд. Умуман, бо принципҳои умумии тараққиёти меъморию бинокории Осиёи Миёна дар ташаккули маданияти сохтмони қиноҳои истиқоматии Шимоли Тоҷикистон ҳусусиятҳои анъанавиро нигоҳ дошта, асолат ва робитаи зич, ки аз шароити табию иқлимӣ ба амал омадаанд ва давомнокии анъанаҳои ғузашта инъикос шудаанд [6, 205]. Бо вучуди ин, ба назар мерасад, ки бунёди манзилҳо, ки дар натиҷаи тараққиёти иқтимоию иқтисодии шаҳрҳои таърихӣ, ки меъморон ва бинокорон ба амал баровардаанд, доир ба масолеҳ ва технологияи сохтмони қиноҳо маълумоти қофӣ доштанд. Формулаҳои амалии ҳандаса, воситаҳои ташаккули шаклу қузьҳои

меъморӣ, ки хуб азхуд намудаанд системаҳои тектоникии биноҳои табиноти гуногунро тарҳрезӣ ва бунёд менамуданд.

Тафовути шароити табию иқлимии ҳудуди Тоҷикистони Шимолӣ, анъанаҳои таърихӣ санъати монументалӣ ва меъморӣ хусусиятҳои бадею ороиши маҳаллиро муайян кардааст, ки махсусан дар манзили халқӣ возеҳ ба назар мерасад. Чӣ тавре ки таҳқиқоти Рустам Муқимов нишон медиҳад, дар минтақаи таҳқиқшаванда ҳам сохтмони манзили шаҳрӣ ва ҳам дар деҳот паҳн гардидааст [12, 206-223]. Амсоли манзили шаҳрҳои таърихӣ меъморӣ манзилии Хучанд, Истаравшан (Уротеппа), Конибодом, Исфара, Панҷакент ва як қатор шаҳракҳои Тоҷикистони Шимолӣ, мисли Навкат, Шайдон, Ғонҷӣ хос аст, ки мо дар ин ҷо якчанд намунаи биноҳои истиқоматиро мавриди омӯзиш қарор додаем. Маҳалҳои деҳоти Тоҷикистони Шимолӣ ба се намуд: ҳамворӣ, доманакҳо ва кӯҳӣ тасниф мешаванд [11, 95-105]. Дар ин маврид мо ба навъи якуми аҳолинишини деҳот (ҳамворӣ), ки ба онҳо маданияти шаҳрдории шаҳрҳои наздики Осиёи Миёна: Хучанд, Самарқанд, Бухоро, Қўқанд, Андиҷон ва ғайра бештар таъсир расонидааст.

Ташаккули биноҳои истиқоматии шаҳрии Тоҷикистони Шимолӣ дар солҳои XIX ва ибтидои асри XX бо ягонагии принципҳои ташкили сохтори нақшавӣ, усулҳои бадеӣ ва ороиши дохилию берунӣ, ки ба он шароити умумии таърихӣ ва иҷтимоию иқтисодии рушди меъморӣ, санъат ва фарҳанги сохтмонӣ, хусусиятҳои ландшафтӣ хоси тамоми вилоят аст, таъсир расонидааст. Фаромӯш набояд кард, ки шаҳру посёлкаҳои Тоҷикистони Шимолӣ асосан дар қисми ҳамвор ва доманакӯҳҳои тоҷикистони водии Фарғона воқеъ гардидаанд. Ҳар як хонаи истиқоматии шаҳрӣ аз қисмҳои ҳатмӣ иборат буд: биноҳои истиқоматӣ (хона), барои қабули меҳмонон (меҳмонхона), долонҳо (дахлез), ошхона (оштонхона ва танӯрхона), анборҳо ва ҳучраҳои ёрирасон ва биноҳои хоҷагӣ (ҳезумхона, молхона ва ғ.) хонаҳои истиқоматиро террасаи тобигона - айвон муттаҳид мекунад. Қисмати даромадгоҳ, ки баъзан дуошёна (дарвозахона) аст, махсусан намоён аст. Ҳавлӣ дар маҳаллаи таърихан ташаккулёфтаи шаҳр ҳеҷ гоҳ ҳалли ҳаҷмии дурусти нақшаро надошт, ки дар он биноҳои нав ва кӯҳна дар тӯли якчанд даҳсолаҳо бо усули «сабзиш» пайдо шуданд (ва баъзан нопадид шуданд), симои кӯҳнаҳо тағйир меёфт, яъне хона доимо меафзуд, вобаста ба таркиб, талаботи иҷтимоӣ ва сарвати оила дигаргун мегардид.

Бастакорӣ ҳавлии манзилҳои истиқоматӣ, ки дар ибтидои асрҳои миёна ташаккул ёфта буд, [9, 79-85] аз бинои одии дорои 2-3 ҳучра ва айвон, ки дар периметри мавзеъ ҷойгир шуда, ба даруни ҳавлӣ рӯ ба рӯ шуда буд, иборат буд. Системаи пӯшида, аз муҳити беруна ҷудошуда, ҳавлӣ ба шароити табию иқлимии минтақаҳои ҳамвор бо иқлими гарму хушк ва таъсири шадиди офтоб комилан мувофиқ буд.

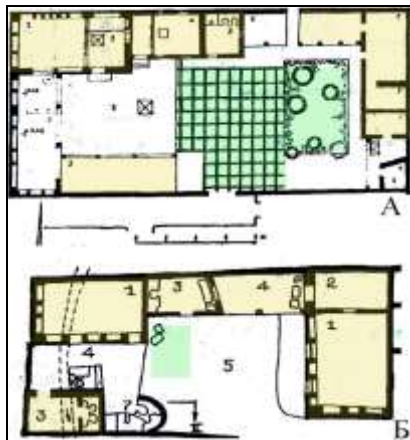
Дар шимоли Тоҷикистон сохтори ҳавлӣ дар шаҳрҳо ва шаҳракҳои калони шаҳрнишини деҳот ё ба ибораи дигар, шаҳракҳои таърихӣ, ки дар онҳо фарҳанги шаҳрӣ бештар дарк карда шуда буд ва дар онҳо ободонӣ

манзилҳои ба ҳам блоконидашуда ҳифз мешуд, бартарӣ дорад. Вале аксаран самтгирии ҳавлӣ дар шароити сараҳои ва азхудкунии блокҳои рӯя карда намешуд, вале онҳо кӯшиш мекарданд, ки манзилгоҳро ба минтақаҳои мусоиди атроф мутобиқ гардонанд. Дар сурате ки ин имконнопазир бошад, пас айвонҳои пайдо шуданд, ки бо пардаҳои ҳаракаткунандаи навъи «равон» баста буданд. Дар воқеъ дар тарҳрезии ҳавлӣ тақсимои мавсимии биноҳо - ҳуҷраҳои тобигона ва зимистона, айвонҳо, суфаҳои зери тоқзор, шипангҳо - саройҳои ҷӯбини пӯшида барои ҳоб ва истироҳат пешбинӣ мешуданд. Охирин яке аз шаклҳои меъмории боғу гулгаштҳо буда, дар тамоми водии Фарғона ва Зарафшон паҳн шудааст [6, 55]. Ҷузъи ивазнашавандаи хонаҳои шахрӣ (ва ҳамчунин деҳотӣ) Тоҷикистони Шимолӣ мӯрӣ - оташдон бо шабакаи ихроҷкунанда буд [3, 84-86]. Ҳамин тавр, танӯр барои анвои нонӣ - унсурҳои ҷудонашавандаи ҳар як манзили шахрии Тоҷикистони Шимолӣ паҳншуда мебошад. Дар кишварҳои мухталифи Осиёи Ғарбӣ ва шимолу ғарби Осиёи Ҷанубиро ҳамчун тонур, танӯр, тандур, тамдир, тандир, тон меноманд [15, 201]. Дар минтақаи мавриди омӯзиш танӯр барои нонпазӣ дар ду шакл воқеъшуда: уфӯкӣ (бардошташуда), амудии заминӣ (дар болооби водии Зарафшон) ва дар шакли иншооти печи пӯшида (дар манзилҳои шахрҳои Хучанд, Истаравшан, Исфара ва ғ.).

Хусусияти муҳими манзилҳои шахрҳои Тоҷикистони Шимолӣ мавҷуд будани айвонҳои пардабардори «равон» мебошад. Аксар вақт он дар дохили хона ҷойгир карда шуда, қисми истиқоматино аз пеш ҷудо мекард. Дар истиқоматгоҳи анъанавии Тоҷикистони Шимолӣ хонаи меҳмонхона, хонаи қабули меҳмонон мавқеи махсусро ишғол мекунад. Маҳз дар ҳамаи ҳуҷраҳо муҳари баланди ҳунармандони маҳаллиро дар ороиши дохилӣ мебинем. Он дар ороиши ғании шифти болори рангоранг, кандакории моҳирона дар девор ва кандакории дару пардаҳои ҷӯбӣ зоҳир мегардад [11,116]. Хусусиятҳои хоси биноҳои истиқоматиҳои шахрии Тоҷикистони Шимолӣро дар мисоли хонаҳои истиқоматиҳои Шарифов Камол дар кӯчаи Ҷӯра Зокиров, 33, шахри Хучанд, Мирзоев Мурод дар кӯчаи Стаханов, 50 (**расми 1а**), Тошхоча Асирӣ дар кӯчаи Осаваҳим, 24 нишон додан мумкин аст. Манзили Камолов ва дигарон дар ҳамаи шахр, Ҳайдар Раҳматов, Ҳамид Рабиев бошад, дар шахри Истаравшан, Қориев Саид (**расми 1б**), дар шахри Панҷакент ва ғайра меъмории ин манзилҳо умуман аз ҷиҳати ташкилаш ба бинои истиқоматиҳои Осиёи Миёна наздик аст, ду ҳисса будани он, сохт, мавҷудияти айвон-дахлезҳо, меҳмонхона (**расмҳои 2 ва 3**) ва ғайра аз умдатарин ҷузъҳои хоси манзили анъанавии минтақа мебошад.

Ҳанӯз дар асри биринҷӣ (ибтидои ҳазораи II пеш аз милод) қисми ғарбии водии Фарғона қаламраве буд, ки дар он аллакай марказҳои тамаддуни бостон бо сатҳи баланди фарҳанги деҳқонони ибтидоӣ мавҷуд буданд. Хусусияти минтақаи мавриди баррасӣ (худуди қисмати тоҷикони муосири водии Фарғона бо дарёи Сир) аз он иборат буд, ки дар ин ҷо, дар соҳили рӯсти чапи Сирдарё қабिलाҳои даштӣ (маданияти Қайроққум) ва

ибтидоӣ деҳқононе, ки марказашон дар шарқи водӣ воқеъ буд, бо ҳам зиндагӣ мекарданд. Б. А. Литвинский дар мавзеи Қайроққум, ки ҳоло обанбори ҳамин ном қарор дорад, фарҳанги махсуси Қайроққумиро кашф кардааст, ки ба асри биринҷӣ ва аввали оҳан тааллуқ дорад [5, 115-124].

Расми 1. А. Тарҳи манзили истиқомати Мурод Мирзоев, шаҳри Хучанд, соли 1904.

Б. Тарҳи манзили истиқомати Саид Қориев, шаҳри Панҷакент, деҳаи Ёрӣ, ибтидои асри XX, 1-хучра, 2-дахлез, 3-ошхона, 4-айвон, 5-хавлӣ.

(Таҳқиқи Р. С. Муқимов, соли 1972).

Расми 2. Намуди дохилии меҳмонхона дар ибтидои асри XX. (Таҷдиди графיקии муаллиф).

Расми 3. Айвони манзили Б. Саъдиев дар ш. Конибодом.

Шаҳри давраи бостонӣ дар макони Хучанди ҳозира як шаҳраки тақрибан мураббаъшакли мустаҳками шаҳрӣ буда, паҳлӯҳояш 400 метр буда, бо арк дар кунҷи шимолу шарқӣ мустаҳкам шуда буд ва тавре Т. В. Беляева қайд мекунад, биноҳои шаҳраки ибтидоӣ. мувофиқи системаи шаҳрсозии Юнон ба вучуд омадаанд [2, 95]. Майдони шаҳр ба 16 гектар мерасид. Минбаъд (асрҳои II-I пеш аз милод - V милод) дар натиҷаи задухӯрдҳои байни халқҳои Хинну ва Юэчзей дар қисми шимолу шарқии Осиё шаҳри водии Фарғона, ки ба тобеияти Давон дохил мешуд, аз он ҷумла Искандарияи Ақсо (Эсхата) ба таназзул меафтад, ҳудуди мавзеҳои истиқоматӣ кам мешавад, шумораи аҳолии шаҳр низ кам мешавад ва сифати техникаи маҳсулоти ҳунармандӣ коҳиш меёбад.

Арабҳо бори аввал дар ибтидои асри VIII аз парокандагии сиёсии Осиёи Миёна истифода бурда, ба ҳоки Хучанд ворид шуданд. Аз рӯи маълумоти муаррихони арабзбони асрҳои IX-X (Балозурӣ, Табарӣ), номи шаҳр аллакай дар замони зикршуда (дар нимаи дуҷуми асри VII - ибтидои асри VIII) вучуд дошт. Ҳуди вилояти Хучанд дар воҳаи Чоч (дар шимол), Фарғона (дар шарқ), Уструшана (дар ғарб) ва Самарқанди Суғд (дар

чануб) воқеъ буд. Чуноне ки дар китоби «Таърихи Ленинобод» зикр шудааст, Хучанд дар ибтидо ба ҳайати Фарғона дохил шуда, баъдан (дар оғози асри VIII) ба вилояти мустақили маъмурӣ-сиёсӣ табдил ёфт [4, 68]. Баъди ба хилофати Араб шомилгардидани Хучанд ба яке аз чорроҳаҳои асосии роҳҳои тиҷоратии Осиёи Миёна-Абрешим табдил ёфт. Ба воситаи он роҳҳо ба Фарғона ва минбаъд ба Чин, Чоч, Самарқанд, Бухоро ва баъдан ба Эрон, Византия ва ғайра мегузаштанд. Дар он вақт он ҳамчун шаҳри феодалӣ инкишоф ёфта, аз қасри ҳукмрон (арк), шаҳристон (худи шаҳр) ва работ (дар канори шаҳр) иборат буд. Бинобар гуфтаи Табарӣ, канори шаҳр низ девору дарвозаҳои махсуси худро дошт [17]. Шаҳр як хатти рост қад-қадӣ Сирдарё тӯл кашида буд. Хучанд маъмулан аз иморатҳои зич сохта шуда, хонаҳояш ба ҳам наздик буданд.

Хучанд дар асрҳои минбаъда тараққӣ карда, ба яке аз калонтарин ва зеботарин шаҳрҳои на танҳо дар Осиёи Миёна, балки дар тамоми Шарқ табдил меёбад. Ба туфайли ба шаҳристону работ дохил шудани ноҳияҳои нави Чоршанбе, Панҷшанбе ва як гурӯҳ маҳаллаҳо дар атрофи Ҳазрати Бобо, Тубахон, Кулолгарон, Пули Баланд, Таги Савр, Ҷувозгарон ва ғайра ба шаҳристону работ афзоиши минтақавии шаҳр ба амал меояд. Дар қалъаи шаҳр ва арк қорҳои таъмиру сохтмон тақроран анҷом дода, баъзе қисматҳои девору манораҳо нав карда шуданд. Дар арк ба ҷои биноҳои кӯҳна маҷмааҳои нави қасрҳо бунёд шуданд. Дар ин замон шаҳр номи пурифтҳои «Тирози Чаҳон»-ро гирифт, яъне зебои дунё ё арӯси дунё [1, 215-216]. Дар соли 1220 [15, 52-57] дар муборизаи қаҳрамононаи хучандӣҳо бар зидди муғулҳо шаҳр хароб шуда, ба гуфтаи Ҳофизи Абрӯ, харобаҳои қалъаи Хучанд то ибтидои асри XV боқӣ мондааст [18]. Дар охири асри зикргардида Хучанд барқарор карда шудааст, аммо дар асрҳои минбаъда (асрҳои XVI-XVII), ки таҳқиқоти бостоншиносӣ шаҳодат медиҳад, дар натиҷаи ҷангҳои байниҳамдигарӣ ва ҳучумҳои хориҷӣ шаҳр борҳо ба сӯхтор ва харобиҳо дучор шуд [16, 51-65]. Дар ибтидои асри XIX Хучанд як шаҳри калони феодалӣ буд, ки гирду атрофи онро деворҳои мустаҳкам ихота карда буд, ки хусусиятҳои муҳандисии ҳарбии он таваҷҷуҳи мутахассисони русро ба худ ҷалб мекард [15]. Дар он замон шаҳр ҳашт дарвоза дошт, ки аз онҳо роҳҳо ба минтақаҳои гуногуни Осиёи Миёна мерафтанд. Аз дарвозаи Қалъаи Нав ва Қозӣ - ба қари водии Фарғона ва ба шаҳрҳои Конибодом ва Кӯканд, дарвозаҳои Чорбек, Чорчироғ ва Чӯянҷӣ - ба чануб. Дарвозаи Уротеппа (ё Масҷиди Савр) - ба роҳи Уротеппа. Дар назди дарвозаҳои шаҳр ҷи дар дохили шаҳр ва ҷи аз берун дӯконҳо, устохонаҳои наълдӯзӣ, либосдӯзӣ ва таъмири аробаҳо воқеъ буданд [10, 40-46].

Дар миёнаи асри XIX шаҳри бостонии Хучанд дорои зиёда аз сад маҳаллаҳои истиқоматӣ буд, ки 3,5 ҳазор манзилро фаро мегирифт. Онҳо аз рӯйи риштаҳои ҳунарий, маҳаллӣ, хусусиятҳои миллий, инчунин аз рӯйи намудҳои фаъолияти касбӣ дар маҳалҳо ҷой гирифтаанд. Шаҳр қариб 719 гектарро ташкил меод. Он аз ҳудуди 200 роҳу кӯчаҳои сарбаста иборат

буд, ки аз онҳо тавассути дарвозаҳои шаҳр барои мадда, дар ҳудуди ду бозори асосӣ – Панҷшанбе ва Чоршанбе убури мекарданд. Фаъолияти муваффақонаи иқтисодию маъмурию мустамликавии рус баъди ба мулки русҳо ҳамроҳ шудани Хучанд дар Туркистон ба таҷдиди сохтори шаҳрӣ бо васеъшавии ҳеле кӯчаи марказии аз қалъа то истгоҳи роҳи оҳан мусоидат намуд [13, 44]. Ин кӯчаи асосӣ он вақт як кӯчаи ноҳамвор ва қатънамуда буд, ки барои ҳаракати нақлиёт номувофиқ буда, бараш аз 3,55 то 4,26 метр нишонае аз тамаддуни замони гузашта буд.

Маҳаллаи истиқоматӣ ҳамчун воҳиди сохтори ҳаёти шаҳрӣ аз ибтидои асрҳои миёна маълум буд ва то имрӯз қариб бетағйир боқӣ мондааст. Маҳалла на танҳо як воҳиди ҳудудӣ, балки воҳиди маъмурию иҷтимоӣ буд, ки сокинони он аз замони қадим дар як нафъ ҷамоат муттаҳид шуда буданд. Робитаҳои ҷамоатӣ чунон қавӣ буданд, ки бисёре аз маҳаллаҳо ё гурӯҳҳои хурди истиқоматӣ бо дарвозаҳои, ки шабона баста буданд, аз ҳамдигар ҷудо мешуданд. Ин сохторҳои истиқоматӣ ба номи роҳбари як гурӯҳи калони оилавӣ Кауна, ки дар ин ҷо зиндагӣ мекард, номгузори карда шуданд. Аксари маҳаллаҳо ба ғайр аз масҷидҳои ҳавздор боз бозори хурд, ҳаммом, ҷойхона ва қабристон доштанд. Одатан ин иншоотҳо (ба ғайр аз қабристон) ба маркази ҷамъиятию савдои маҳаллӣ дар мобайни маҳаллаи истиқоматӣ ва баъзан дар ду ва аз ин ҳам зиёд ҷойҳо муттаҳид карда мешуданд. Хучанд ба ғайр аз марказҳои ҷамъиятию савдои байни маҳаллӣ якҷанд марказҳои умумишаҳрӣ низ дошт, ки асосан бозорҳои Чоршанбе ва Панҷшанбе буданд. Бозорҳо на танҳо маркази ҳаёти иқтисодии шаҳр, балки марказҳои ҳунармандӣ низ буданд. Дар ин ҷо қорвонсарой, биноҳои бузурги динию ҷамъиятӣ ҷойгир буданд (масалан, маҷмааи Шайх Муслиҳиддин ва масҷиди ҷомеъ бо манора дар маркази савдои Панҷшанбе). Сохтмони манзилҳои истиқоматӣ маҷмуи зичи хонаҳои ҳавлӣ бо гузаргоҳҳои пӯшида ё нимпӯшида ва қанораҳои сарбастаи байни онҳо (теппа, долон) буд. Дар ин хонаҳои тангу ҳавлии якдуошӯна қариб ҳеҷ сабззор набуд. Дар фаслҳои гармӣ сол сокинонро асосан бо айвонҳои кушод ва биноҳои нимторик бо тирезаҳои қулфпӯш, фаршҳои гилин ва шифтҳои азими гилин хунук мекарданд.

Вале, чун дар бисёр шаҳрҳои феодалий, Хучанд дар ҳудуди худ заминҳои кишт дошт, ки он ҳамчун гувоҳи рабоби вақтҳо берун аз деворҳои қалъа мавҷуд буд. Масалан, як қатор муаллифони рус (В. И. Масалский, А. А. Маев ва дигарон) қайд кардаанд, ки дар Хучанд қисми ғарбии он аз боғҳо, дарахтони зардолу, чормағз, тут ва ғайра бой аст. Сохти шаҳрсозии Панҷакент ва Конибодом ба шаҳрҳои миёнаи таърихии дигари ҳамин минтақа, мисли Исфара, ки аз се қисм таркиб ёфта, манзилҳои истиқоматӣ дар шакли периметралии қисман қатънамуда ва маҳаллаҳои зич иморат иборат буданд, таркиб ёфтаанд.

Манзилҳои истиқоматии шаҳракҳои Гонҷӣ, Шайдон бошад, асосан аз ду қисм: истиқоматӣ бо меҳмонхона ва хоҷагӣ, ки аксаран аз ҳам ҷудо бунёд шуда, қисми истиқоматиро, махсусан айвонҳои яксутуна, ду ё

сесутуна бо сахни хавлӣ мепайваст. Қайд намудан бомаврид аст, ки аҳолии ин минтақа аксаран манзилро дар фасли зимистон ва оғози баҳор истифода бурда, ҳаёти худро дар бошишгоҳҳои кишоварзӣ, ки ба деҳқонӣ ва чорводорӣ машғул мешуданд, мегузaronиданд. Яъне ин ҷо хусусияти истифодаи мавсимӣ доштани манзил дар ин минтақаҳо то андозае ба сохтори тарҳрезии бинои истиқоматӣ таъсири бевосита расонидааст.

Робитаи зичи шаҳр бо ҳудуди агломеративии он дар алоқаҳои мустаҳкамаи иқтисодӣ, маъмурӣ ва маданӣ бо қисмҳои алоҳидаи ҳудудҳои ҳамсоя, инчунин иштироки бевоситаи аҳолии шаҳракҳо дар кори хоҷагидорӣ кишоварзӣ зоҳир мегардид. Махсусан, дар фасли гарми сол бисёр сокинони шаҳр ба деҳоти наздишаҳрӣ, участкаҳои наздишаҳрӣ рафта, он ҷо ба кори хоҷагии кишоварзӣ машғул буданд. Дар сурати ба миён омадани хатар онҳо дар мулкҳои мустаҳкам ва қалъаҳое, ки Хучандро дар як ҳалқаи зич ихота кардаанд, муҳофизат мешуданд. Ин анъана дар ибтидои асрҳои миёна ба вучуд омадааст ва аз он замон то ҳол тағйир наёфтааст.

Дар ниҳояти муҳокимаи масъала ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дар шароити маҳалҳои аҳолинишини деҳот ва шаҳракҳо се намуди манзил ба вучуд омадааст: водӣ, доманаи кӯҳ ва кӯҳистон, ки аввалини онҳо ба навъи шаҳрӣ наздиктар аст. Қимати бадеии усулҳои композитсионӣ дар тарҳрезии бинои истиқоматӣ на танҳо дар тарҳрезии ороишии ҳамворҳои деворҳои бино, ороиши кандакорӣ сутунҳо, дарҳо, шифтҳо, балки дар фароҳам овардани шароит барои сохтани биноҳо низ мебошад. Омӯзиши пайдоиш, рушди меъморӣ ва санъат дар манзилҳои Тоҷикистони Шимолӣ, ташаккули услубҳои меъморӣ ва бадеии маҳаллӣ, мактабҳо (масалан, Хучанд, Истаравшан, Зарафшон ва ҳоказо) раванди хеле мураккаби таъсири мутақобила ва давомнокии анъанаҳо дар тамоми минтақаи мавриди омӯзиш ифода ёфтааст. Зиёда аз он, дар шароити Тоҷикистони Шимолӣ шароити махсуси тараққиёт (иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсӣ, табиӣ иқлимӣ, маишӣ ва ғайра) боиси хусусияти мактаби меъморию бадеии маҳаллӣ гардид, ки дар тӯли садсолаҳо анъанаҳои эҷодии бисёр сатҳи баланди фарҳангӣ ва дар навбати худ як қатор хусусиятҳои мусбатро паҳн мекунад. Чунин ба ҳам пайвастанӣ анъанаҳо маҳз моҳияти ташкили гилдиявии касбҳои меъморӣ ва рассомӣ, вақте имкон дошт, ки устодон дар тамоми фазои Осиёи Марказӣ робитаи васеъ дошта бошанд. Аз ин ҷост, ки дар дурдасттарин шаҳру деҳот анъанаҳои эҷодӣ меъморию бадеии шимолӣ Тоҷикистон пайдо шуданд.

Таваҷҷуҳи амиқ ба масъалаҳои таъсири мутақобилаи анъанаҳо дар эҷодӣ меъморӣ ва бадеии манзилгоҳҳои шаҳрӣ дар Тоҷикистони Шимолӣ имкон дод, ки баъзе тамоюлҳои инкишоф ва таъсири мутақобилаи меъморӣ бо санъати фазоӣ - наққошии ороишӣ дар девор, шифт, кандакорӣ ҷӯб, гач ва ғайра муайян карда шавад. Ин ба мо имкон медиҳад, ки оид ба падидаи синтези меъморӣ тоҷик бо санъат мавқеи концептуалӣ

муайян карда шавад ва ин падида дар оянда бояд дар маданияти тамоми Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳои сазовор гирад.

Дар айни замон меъмории биноҳои истиқомати Тоҷикистони Шимолӣ чун дигар манотиқи ҷумҳурӣ, кишварҳои ба ҳам наздики Осиёи Миёна дар марҳалаи худшиносӣ қарор дорад. Охирин на дар алоҳидагӣ, балки дар мазмуни умумии системаи байналмиллалӣ меъмори ва санъат ба амал меояд. Аз ин рӯ, зарур мешуморем, ки меъмории биноҳои истиқомати шаҳракҳои таърихӣ шимолӣ Тоҷикистон дар мушкилоти дохилии эҷодии худ дар таваққуф қарор нагирифта, барои ғанисозии мутақобилан меъмории худ дар фазои муштаракӣ фарҳангии минтақавӣ Осиёи Марказӣ талош хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Бартолд В. В. К истории орошения Туркестана/В. В. Бартолд. -Соч. -Т. Ш. -М.: АН СССР, 1965, -520 с.
2. Беляева Т. В. Архаический, античный и раннесредневековый Ходжент по данным письменных и археологических источников/Т. В. Беляева//Исследования по истории и культуре Ленинабада. -Душанбе: Дониш, 1986, с. 95.
3. Захидов П. Самаркандская школа зодчих. XIX -нач. XX вв/П. Захидов. -Ташкент: Наука, 1965, -200 с.
4. История Ленинабада. Научно-популярный очерк. -Душанбе, 1986, -250 с.
5. История таджикского народа. -Т. 1. -М., 1963, - 330 с. (автор главы Б. А. Литвинский).
6. Мамаджанова С. М. Взаимодействие традиций кочевого мира и оседлых цивилизаций/С. М. Мамаджанова, А. Кожалиев//Политехнический вестник. Серия Инженерные исследования. -2017. -№ 4(40). - С. 203-211.
7. Мукимов Р.С. История и теория таджикского градостроительства. Монография//Р.С. Мукимов. -Душанбе: ООО «Контраст», 2009. -604.
8. Мукимов Р.С. Некоторые вопросы освоения традиций таджикского зодчества в архитектуре современного села/Р. С. Мукимов//Современные проблемы застройки и планировки городов и поселков: материалы республиканской конференции (г. Душанбе, марта 1989 г.). -Душанбе: Ирфон, 1989. - С. 21-24.
9. Мамаджанова С. М. Архитектурные памятники Уструшаны VI-X вв. (исследование и реконструкция): дисс...кан. Архит/С. М. Мамаджанова. -М., 1983, - 130 с.
10. Мирбабаев А. К. Историческое наследие Худжанда/А. К. Мирбабаев. -Душанбе: Ирфон, 1995, -150 с.
11. Мукимов Р. С. Зодчество Таджикистана/Р. С. Мукимов, С. М. Мамаджанова. -с. 116.
12. Мукимов Р. С. Зодчество Северного Таджикистана V-начала XX вв. (генезис, эволюция, взаимовлияния и типологические особенности). -Дисс. докт. арх/Р. С. Мукимов. -М., 1991, -290 с.
13. Мукимов Р. С. Народная архитектура Верхнего Зеравшана, с. 62-88; Он же. Композиционно-планировочные особенности селских поселений Северного Таджикистана/Р. С. Мукимов. -300 с.
14. Негматов Н. Н. Ходжент во второй половине XIX-начале XX вв/Н. Н. Негматов//Изв. АН Тадж. ССР. Отд. Обществ. Наук. - 1962. - 2 (29), -250 с.
15. Типы традиционного жилища народов Юго-Западной и Южной Азии. -М.: Наука, 1981, -350 с.
16. Турсунов Н. О. Темурмалик в отечественной и всемирной историографии/Н. О. Турсунов//Ирано-Славика. -2004. -М. -№ 1. -С. 52.

17. Annales quos scripsit Айу Djafar Mohammed iйн Djarir at-Тайари cum alliis ed M.J.de Goeje. Lugduni Ыатаforum, series I, t. I-VI. 1879-1890; series II, t. I-III, 1881-1889; series III, t. I-IV, 1879-1890; Introductio, glossarium addenda et emendanda, 1901, Indices, 1901.

18. Hafiz-I-Aйru. Chronique des Rois Mongols en Iran. Texte persan edite et traduit par K. Ыayani. II. Traduction en Notes. -Paris, 1936.

АНЪАНАҲОИ МЕЪМОРИ ДАР БУНЁДИ МАНЗИЛҲОИ ИСТИҚОМАТИИ ШИМОЛИ ТОҶИКИСТОН (асри XIX – ибтидои асри XX)

Дар мақола масъалаи ташаккул ва рушди таърихӣ, усулҳои истехсолоти сохтмониву равишҳои бинокории мардумӣ – яке аз масоили мубрами санъати меъморӣ ва маҳорати бинокорӣ, ки дар ҳақиқат баъҳеи расму анъанаҳо, махсусан дар манотиқи шаҳракҳои таърихии шимоли Тоҷикистон робитаи бевосита дорад, мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Ин имкон медиҳад, ки ба ҳамаи самтҳои масоили раванди лоиҳакашӣ ва сохтмони манзилҳои истиқоматӣ мулоҳиза қарор гирад.

Ғайр аз ин, дар мақола зикр гардидааст, ки рӯ овардан ба анъанаҳои таърихии меъмории халқӣ талаботи замон аст, чунки меъморони тоҷик ва ҳунармандони мардумӣ тӯли асрҳо ҳангоми бардоштани биноҳои мухташаму анъанавӣ таҷрибаву малакаи бой андӯхтаанд. Таъсири анъанаҳо ба маданияти сохтмонӣ махсусан дар бинои истиқоматию фарҳангӣ, ки бо истифода аз санъатҳои ҷудогона ва таҷҳизоти сохтмонӣ, дар шаҳрҳои деҳоти Шимоли Тоҷикистон барпо шудаанд, маҳорату дастовардҳои ҳунармандони халқии асримиёнагӣ эҳсос мешаванд.

Раванди татбиқи сохтмонро меъморону бинокороне, ки доир ба масолеҳ ва технологияҳои мувофиқати он, формулаҳои ҳандасавии амалӣ, воситаҳои ташаккулёбии шаклҳои ҷузъиёти меъморӣ, услубҳои тектоникии биноҳои гуногун таъинот дониши хуб доштанд, амалӣ мекарданд.

Дар ин мақола масъалаҳои ҳамоҳангии анъанаҳо дар эҷодиёти санъати меъморӣ ва бадеии манзилҳои истиқомати Шимоли Тоҷикистон дида баромада шудаанд, ки дар ин макон, тамоюлҳои рушд ва ҳамоҳангии меъморӣ бо намудҳои санъатҳои тасвирии фазоӣ ба ташаккулёбии раванди махсуси меъморӣ ва бадеи оварда расониданд, аз нигоҳи инкишоф дар марҳалаи муайяни таърихӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: манзилҳои истиқоматӣ, санъат, меъморӣ, раванди меъморӣ-бадеӣ, анъана, маданияти сохтмонӣ, меъмории муосир, санъати бинокорӣ.

АРХИТЕКТУРНЫЕ ТРАДИЦИИ В ЗАСТРОЙКЕ ЖИЛЫХ ДОМОВ СЕВЕРНОГО ТАДЖИКИСТАНА (XIX - начало XX века)

В статье рассматривается вопрос исторического становления и развития, методов строительного производства и подходов к народному строительству - один из важнейших вопросов архитектурного искусства и строительного мастерства, который действительно имеет прямое отношение к возрождению обычаев и традиций, особенно в районах исторических поселений. Это дает возможность вдумчиво рассматривать все аспекты процесса проектирования и строительства жилых домов.

Кроме того, в статье упоминается, что обращение к историческим традициям народного зодчества является требованием времени, ведь таджикские зодчие и народные мастера на протяжении веков накопили богатый опыт и умение при возведении величественных и традиционных зданий. В традициях строительной культуры, особенно в жилых и культурно-бытовых зданиях с применением различных искусств и строительной техники, сложившейся в городах и селах Северного Таджикистана, чувствуется умение и достижения средневековых народных мастеров.

Процесс внедрения строительства осуществлялся архитекторами и строителями, хорошо владеющими материалами и технологиями их сочетаемости, практическими геометрическими формулами, способами формирования архитектурных форм и деталей, тектоническими стилями зданий различного назначения.

В данной статье рассматриваются вопросы гармонии традиций в создании архитектурно-художественного искусства жилых домов Северного Таджикистана, где тенденции развития и сотрудничества архитектуры с видами пространственного изобразительного искусства привели к формированию особого архитектурно-художественного процесса

Ключевые слова: *жилые дома, искусство, архитектура, архитектурно-художественный процесс, традиция, строительная культура, современная архитектура, строительное искусство.*

ARCHITECTURAL TRADITIONS IN DEVELOPMENT OF RESIDENTIAL BUILDINGS IN THE NORTH OF TAJIKISTAN (19th - early XX centuries)

The article deals with the issue of historical formation and development, methods of building production and approaches to folk construction - one of the most important issues of architectural art and building skills, which really has a direct bearing on the revival of customs and traditions, especially in areas of historical settlements. This makes it possible to thoughtfully consider all aspects of the process of designing and building residential buildings.

In addition, the article mentions that turning to the historical traditions of folk architecture is a requirement of the time, because Tajik architects and folk craftsmen have accumulated rich experience and skills in the construction of majestic and traditional buildings over the centuries. The influence of tradition on building culture, especially in residential and cultural buildings with the use of various arts and construction techniques that have developed in the cities and villages of Northern Tajikistan, one can feel the skills and achievements of medieval folk craftsmen.

The process of implementation of construction was carried out by architects and builders who are well versed in materials and technologies of their compatibility, practical geometric formulas, methods of forming architectural forms and details, tectonic styles of buildings for various purposes.

This article discusses the issues of harmony of traditions in the creation of architectural and artistic art of residential buildings in Northern Tajikistan, in this place, development trends and cooperation of architecture with types of spatial fine arts led to the formation of a special architectural and artistic process, some historical processes are discussed from the point of view of the development of the area.

Key words: residential buildings, art, architecture, architectural and artistic process, tradition, building culture, modern architecture, building art.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зокиров Раҳимҷон Шарифович - омӯзгори Донишқадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М. С. Осимӣ дар шаҳри Хучанд. Телефон: (+992) 92-807-67-66. E-mail: zokirov_1974_rahimjon@mail.ru

Information about the avtor: Zokirov Rahimjon Sharifovich - Lecturer of the Tajik Polytechnic Institute at the M.S.Osimi TTU, Khujand, Republic of Tajikistan. Phone: (+992) 92- 807-67-66. E-mail: zokirov_1974_rahimjon@mail.ru

ИНЪИКОСИ ҲОДИСАҲОИ ТАЪРИХӢ ВА АВЗОИ ИҶТИМОИИ ЗАМОН ДАР АШӢОРИ ШОИРОНИ ОХИРИ АСРИ XIX ВА АВВАЛИ АСРИ XX ДАР ВМКБ

**ПАЙШАНБИЕВА Д. М.,
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Осори насриву назмӣи адибони гузашта яке аз сарчашмаҳои муътамади омӯзиши таърихи воқеии ҳар як давр ба ҳисоб меравад. Чунонки Ҳаким Абулқосими Фирдавӣ дар оғози асари безаволаш «Шоҳнома» менигорад:

Басе ранҷ бурдам дар ин соли сӣ
Ачам зинда кардам бад-ин порсӣ [7, 16].

Адибон бехтарин таърихнигорон мебошанд ва омӯзиши осори онҳо барои дарки ҳақиқати таърихӣ хеле муҳим аст. Ҳангоми таҳлили ашъори шоирони охири асри XIX ва аввали асри XX дар Бадахшон ба хулосае омадем, ки инъикоси таърих ва авзои иҷтимоии халқ дар ин осор хеле барҷаста тасвир шудааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз суханронӣҳои ҳеш иброз доштанд: «Омӯхтани таърих танҳо барои донишмандони гузашта не, балки барои шукуфоии фардои ҳар як миллату давлат зарур аст ва мо бояд аз гузашта сабақ гирифта, дурнамои ояндамонро муайян созем» [7, 98]. Аз ин лиҳоз, баррасии ин мавзӯ муҳим буда, барои равшан намудани баъзе ҳодисаҳои таърихӣ аз манфиат ҳолӣ нест. Қобили зикр аст, ки доир ба ин мавзӯ, яъне инъикоси таърихӣ ва авзои иҷтимоӣ дар ашъори шоирони охири асри XIX ва аввали асри XX-и Бадахшон дар маводи илмӣ баъзе муҳаққиқон, махсусан олими шинохтаи тоҷик, доктори илмҳои филологӣ Амирбек Ҳабибов дар китоби «Аз таърихи адабиёти тоҷик дар Бадахшон» ва осори назмӣи китоби «Таърихи Бадахшон»-и Мирзо Сангмуҳаммад ва Фазлаллибеки Сурхафсар маълумот дода бошанд ҳам, доманаи таҳқиқи ин мавзӯ хеле фарох буда, ба таҳқиқи иловагӣ ниёз дорад.

Инъикоси мавзӯи таърихӣ дар ашъори шоирони охири асри XIX ва аввали асри XX дар Бадахшон дар ду самт таҷассум ёфтааст. Самти аввал инъикоси воқеа ва рӯйдодҳои таърихӣ ва самти дуюм тасвири шахсият ва симоҳои таърихӣ. Дар самти дуюм шоирон симоҳои амирон ва амалдорони даврро гоҳ мусбат ва гоҳ манфӣ тасвир кардаанд.

Аз ҷумла, олими тоҷик, муҳаққиқи осори адибони гузаштаи Бадахшон Амирбек Ҳабибов дар китоби худ оид ба тақсмоти ҳудудии Бадахшон байни аморати Бухоро, Англия ва давлати Русия аз ашъори Мулло Назаршои Ишқошимӣ ёдрас шуда, шеърӣ ӯро мисол оварда, менависад, ки «яке аз

шоирони маҳаллӣ Мулло Назаршои Ишкошимӣ, воқеаи тақсимои ҳудудро ба риштаи назм дароварда, мухаммас бастааст:

Фасли баҳор бигашт, омад маҳи тамус,
Омад садои тум-туми овозаи урус.
Лашкар кашид аз тарафи тура бини Кӯс,
Ҳоким наёфт фурсати пӯшидани чамус.
Тақсими мулк ғайсала карданд бо фаранг,
Аз ҳадди Зуркӯл ба Помир то Варанг...[8,19].

Ҳамин тариқ, шоир тақсимои ҳудудиро, ки соли 1895 сураи гирифт ва мутобиқи он ҳудуди Бадахшон аз ноҳияҳои Рӯшон, Шугнон ва қисми Вахон то деҳаи Вранг ба тобеияти Аморати Бухоро гузашта буд, зикр мекунад.

Ишғоли ноҳияҳои Кӯҳистон аз қабилҳои Дарвоз, Ванҷ, Шугнон, Рӯшон, Ишкошим аз тарафи амирони манғитӣ яке аз даврҳои сангин ба ҳисоб меравад. Амирони манғитӣ, ки аз соли 1753 то инқилоби Бухоро ҳукм ронда буданд, ба сари мардуми кӯҳистон зулму ситами беинтиҳоро раво диданд. Маҳз ҳамин рӯзгори вазнин дар ашъори шоирони ин давр инъикос гардидааст. Чунончи шоир Мулло Ёри Ванҷӣ менависад:

Олам аз шӯру шари манғитиён лабрес аст,
Ханҷари наҳси замон аз ду бараи хунрез аст.
Ёрӣ, озоише аз умр ба Дарвоз маҷӯ,
Ки дар ин ҷо дами селоваи даврон тез аст [2,12].

Дар ҷои дигар:

Ғурури нилаи ин хираманғит,
Зи оҳу сӯзи мардум ҳам намеша [2,13].

Дар шеъри зерини Мулло Хишол воқеаи кушта шудани шоҳи Шугнон Маҳбатхон, ки бо супориши бародараш Асфалихон аз тарафи ғумоштагонаш Шоҳабдулғайз ва қозӣ Абдулқарим амалӣ шуд, тасвир ёфтааст:

Султони посбоне дар олами ҷавонӣ,
Бе хоҷа монд мардум, рафт аз ҷаҳони фанӣ.
Бо ҷон бикард бозӣ, афсӯс аз ҷавонӣ,
Абдулқарими кӯса, ҷурғот бурд ба кӯча.
Бо шаҳ бикард буна, ӯ рафт аз ҷаҳоне,
Заҳраш бикард дар ҷой, дод ӯ ба марди барной.
Нӯшида мурд аз ҷой, дунёи бевафое,
Муҳаббатхон кард нола, дардаш расид ба сина.
Мавҷуд бикард ғиря, ғуфто: «Худо ту донӣ»,
Ҷамъ шуданд ба як ҷо, Шоҳабдулғайз дар салоҳ.
Куштанд ӯро бегуноҳ, бедину бедие [5,131].

Аз осори илмӣ ва фолклорӣ маълум аст, ки Азизхон яке аз симоҳои таърихӣ буда, барои ободии диёр ва дастгирии мардуми бенаво хизмати таъ-

рихӣ анҷом додааст. Вале симои ин шахсияти таърихӣ хеле гуногун муаррифӣ гардидааст. Масалан, дар китоби нависанда Павел Лукнитский «Субҳи ҷавонии мо» Азизхон ҳамчун қаҳрамони манфӣ тасвир ёфтааст. Бо тақия ба ин асар дар филми коргардон Давлат Худоназаров Азизхон ҳамчун як қаҳрамони манфӣ ва золим офарида шудааст. Дар ин хусус муҳаққиқ Қурбон Аламшоев менависад ки: «дар системаи тарғиб ва ташвиқоти даврони Шӯравӣ образи Азизхон чун чехраи иртиҷоӣ ва қаҳрамони манфӣ офарида шуда, ӯ ҳамаҷониба сиёҳ ва «душмани халқ» нишон дода шудааст. Вале дostonҳои хайру саховат, ҷавонмардӣ, адлу инсоф ва вичдони поки ӯ дар фолклори шиғоҳии мардум ба қиссаҳои аҷоиб табдил ёфтаанд» [1, 230].

Қудрати Шугнонӣ дар симои Азизхон шахси босаҳо ва бечорапарварро таҷассум мекунад:

Ҳазорон шукр мингбошии сардор,
Зи сар то пуни Шугнон кард ҳамвор.
Варо Қудрат бувад бо ҷон харидор,
Мадоро мекунад он сурхи айёр.
Набинад меҳнату дарду балоро,
Ҳазорон бор Ширинхону Қудрат.
Дар ин лайлу наҳор гӯянд шукрат,
Ки мингбошию хоҷианд бадавлат,
Ки як рӯ медиҳанд инъому хилъат.
Кафан созанд вақти марг моро [5,16].

Яке аз шахсиятҳои дигари таърихӣ шоҳ Юсуфалихон мебошад ва симои он низ ба таври мухталиф офарида мешудааст. Масалан шоир Саид Фаррухшоҳ ин шоҳро чунин ситоиш мекунад:

Ҷаҳон аз гулбуни Абдурахимхон,
Баромад аз ҷаман Юсуфалихон.
Ба зебу зиннат он шоҳи накубахт,
Пас аз аҷдоди худ биншаст бар тахт.
Ҳам аз ақлу ҳам аз ҷуду ҳам идрок,
Баромад тумтароқи шаҳ бар афлок [1,23].

Баъзе аз корҳои созандагиву ободкорӣ, ки аз тарафи ҳокимони давр амалӣ мегаштанд, дар ашъори шоирони ҳамон замон инъикос мешуданд. Баровардани ҷӯйборҳо ва кушодани заминҳои нав яке аз муҳимтарин василаҳои беҳтар намудани рӯзгори мардуми кӯҳистон буд.

Шоир Саид Фаррухшоҳ таърихи бунёди ҷӯйбори Сароии Баҳорро, ки ба давраи ҳукмронии шоҳ Амирхон тааллуқ дорад, чунин тасвир кардааст:

Дар соли наҳанг омадӣ мор,
Аз ҳичрати он расули ҷаббор.
Ғе омаду ре у соду зе ҳам,
Ин чор ҳуруфро ту бишмор.
Кардем Сарои дилрабо,ро,

Обод бинои қасру чӯйбор [8,105] (соли 1297 х.к/1879-1880).

Мулло Ёри Ванҷӣ

Дар замони асри он мири Музаффар подшоҳ,
Як ғуломе буд номаш буд Давлатдодхоҳ.
Хикмате фармуд шаҳ ўро ба Дарвози шариф,
Дафъатан ҳамроҳи сарбозони худ ў шуд ба роҳ.
Муддати ду сол он ҷо маснаду маъво гирифт,
Баъд аз ин ду сол ҷояш рафт Қосимдодхоҳ [2,8].

Тасвири шахсиятҳои маъруф инчунин дар осори яке аз шоирони хуш-салиқаи Мир Авлиёхусайн Мағмуи Дарвозӣ низ хеле хуб дида мешавад. Агарчанде ки ашъори пурмазмунаш аз ҷониби олимони адабиёти шинохта, Шоирони халқии Тоҷикистон Муъмин Қаноат, доктори илмҳои таърих Қосимшо Искандаров, доктори илмҳои филологӣ Худой Шарифов, Климитский, Розенфелд, Амирбек Ҳабибов, Ҳокими Азиз мавриди таҳия ва таҳқиқ қарор дода шуда бошад ҳам, ҳанӯз то имрӯз мукамал омӯхта нашудааст. Ин ҳулосаи моро доктори илмҳои филологӣ Худой Шарифов тасдиқ карда, менависад, ки: «Дар бораи шахсияти ин шоир дар маҷаллаҳо ва инчунин маҷмуаҳои Тоҷикистону Афғонистон ахбор ҳаст, аммо ин ахбор бисёр кӯтоҳу нокифоя ва аз лиҳози таҳқиқ нокифоя аст» [3,9].

Шеъри Мир Авлиёхусайн Мағмуи Дарвозӣ аз лиҳози баҳоғат ва фасоҳати суҳан нисбат ба дигар шоирони ҳамонвақтаи ҳавзаи адабии Дарвоз фарқкунанда мебошад. Ба қавли Шоирони халқии Тоҷикистон Муъмин Қаноат: «Бидуни шак Мир Авлиёхусайн Мағмум яке аз шоирони тавоноии ин ҳавзаи адабӣ аст, хушбахтона девони ашъораш ба ҳусни хатти ҳудаш боқӣ мондааст» [3,124]. Дар шеъри зерини Мир Авлиёхусайн Мағмуи Дарвозӣ оид ба ду шахсияти бузурги ҳамонвақтаи Дарвоз Халифа Хайрулло ва ҳазрати шайх Абдулқосими Шӯрёнӣ маълумот дода шудааст. Аз ин шеър маълум мегардад, ки ин ду шахс дар ҳамон давра, дар байни мардум бо донишу мақоми хеш соҳиби эҳтиром буданд:

Ба ҳаққи он ду кутби нури раҳшон,
Ки ҳастанд хоб дар қишлоқи Кеврон.
Буданд ҳар ду шаҳаншоҳи мукаррам,
Валии барҳаку ақтоби олам [3,124].

Дар байти баъдӣ соли вафоти Хайруллохро чунин ёдрас кардааст:

Дами об аз дами соқии Кавсар,
Ба Хайруллоҳ деҳ ё раб ба маҳшар.
Ба соли як ҳазору дусаду даҳ,
Ду дар болои он зам соз ҷумла.
Ки таърихи вафоти он нақӯном,
Шавад андар ҳисоби сол итмом [3, 124]. (соли 1212 х.к/1792-1798).

Шоир инчунин оид ба шахсияти дигар шайх Абдулқосим Шӯрёнӣ рочеъ ба макони таваллуд ва соли вафоташ маълумоти аниқ додааст:

Дуюм бошад Абулқосим шаҳи дин,
Амири тахти ирфон қофи тамкин.
Зи Шӯрён ҳаст мавлуду низомаш,
Ба Кеврон буда мадфуну мақомаш.
Ҳазору дусад панҷоҳу се сол,
Зи ҳичрат рафта к-он шоҳи фаррухфол [3, 125] (соли 1253 ҳ.к/1837-1838).

Маълумоти дигаре, ки дар ин шеър оид ба зиндагии ин ду нафар дода шудааст, пайрави тариқай нақшбандия будани онҳо мебошад:

Ба даври он ду қутби неққирдор,
Намуда хоб он маҷмуи аброр.
Сулуки ҷумлагишон нақшбандӣ,
Худо дода ба эшон сарбаландӣ [3, 125].

Дар байти баъдина шоир аз авлоди эшон буданахро низ тасдиқ кардааст:

Камина камтарин 3-авлоди эшон,
Вале афсӯс 3-аҳволи парешон [3, 126].

Дар шеъри зерини шоир Мухлис таърихи чулуси амир Абдул-аҳад зикр гардидааст:

Бо хирад гуфтам, ки таърихи чулусаш чист? Гуфт:
«Домани матлаб ба каф «Кайхисрави олифарид» [8, 46].

Ибораи «Кайхисрави олифарид» моддаи таърих буда, мусодиф ба соли 1301 ҳ.к/1883-1884 мебошад. Аммо Абдулаҳад 31 октябри соли 1885 ба тахт нишаста буд.

Дар шеъри зерини Ҳубои Дарвозӣ таърихи бунёди боғи Қалъаи Хум оварда шудааст:

Шаҳ сохт бинои қалъаро дар боғе,
Офат нарасид ба мевааш аз зоғе.
Таърихи бинои Қалъаи Хум кардам,
Дар синаи душманон ниҳодам «доғе» [4, 106].

Дар мисраи охири шеъри боло калимаи «доғе» моддаи таърих буда, соли бунёди боғро, ки (1015 ҳ.к/1606-07) мебошад, ифода мекунад. Ҳубои Дарвозӣ дар шеъри дигар низ таърихи бунёди боғро, ки ба Шоҳ Исмоилхон тааллуқ дорад, баён кардааст:

Сабук санҷид чархи нилгунайвони Кайвонро,
Ба таъзими бинои Боғи Хумхам кард мизонро.
Баҳораш булбулонро шӯри сад маҳшар барандозад,
Насимаш атр мебезад димоғи хушхаёлонро.

Ба даври Шох Исмоилхон девори кохи Хум,
Ба ин тартиба назм итмом шуд таърихи ризвонро [4, 78].

Вожаи «ризвон» моддаи таърих буда, баробар ба соли 1057 х.к/1647 мебошад. Дар ашъори шоирони аввали асри XX сохти нави давлатдории Шӯравӣ инъикос гардидааст. Ин мавзӯ, махсусан дар осори назмӣ шоир Ғуломҷони Шохсолеҳ барҷаста тасвир ёфтааст. Шоир солҳои аввали барпошавии Ҳокимияти Шӯравӣ дар кӯхистон, корномаҳои аскарони сурх ва музаффариятҳои давлати навро ҳамчун ҳодисаҳои таърихӣ ба риштаи назм кашидааст:

Он аскарони сурх, ки инҷо ситодаанд,
Ҳар сӯ назар кунӣ дари давлат кушодаанд.
Номусу нанги хеш ба душман надодаанд,
Шӯро, ки дастгир ба ҳар нотавагон шуда.
Ҳар кас кунад ба давлати Шӯро баробарӣ,
Аз роҳи кунд ақлию нодонию харӣ.
Пашша ба фил кай бизанад лофи ҳамсарӣ,
Рӯбоҳ ба шер кай кунад охир баробарӣ.
Шӯро ба даври хеш далери ҷаҳон шуда [5, 101].

Дар баробари инъикоси воқеаҳои таърихӣ авзои иҷтимоӣ ва рӯзгори мардуми одӣ низ дар осори шоирони ин давр тасвир ёфтааст. Шоир Сулаймоншоҳ Муҳаббатшоҳзода мушкilotи ҷуғрофӣ ва табиати вазнини деҳаи кӯхистон, аз ҷумла, беобиро чунин тасвир кардааст:

Аз қавс то ба ҷавзо дар орзуи обем,
Лабташнаву гулухушк, дилхун чигарқабобем.
Аз одамону хайвон, дар меҳнату азобем,
Ғайр аз наботи мисрӣ оби дигар наёбем [5, 147].

Аз мазмуни шеър маълум мешавад, ки дар ин мавзӯ ба ғайр аз наботи мисрӣ яъне барқоба дигар об мавҷуд набудааст.

Беобӣ яке аз мушкilotи асосии мардуми кӯхистон буд, ки дар ашъори шоирони дигар инъикоси худро ёфтааст. Чунончи шоир Ҷаъфар менависад:

Дорам аламе бигӯям, эй ҳамнафасон,
Беобии хоса ҳаст маро коҳиши ҷон.
Аз як падаре агар ду фарзанд бувад,
Дар мавсими обдиҳӣ шаванд душмани ҷон [5, 147].

Дар воқеъ ашъори шоирони охири асри XIX ва аввали асри XX дар Бадахшон баёнгари рӯзгори аслии мардум ва тараннумгари рӯҳияи замон мебошад.

Яке аз падидаҳои номатлуби иҷтимоӣ, ки дар ҳаёти ашхоси алоҳида ворид шуда буд, ба гирдобӣ боло яъне, бангу тарёку афюн афтодани онҳо буд. Аз касофати ин беморӣ онҳо саломатию дороии худро аз даст медоданд ва ба мушкilotи зиёд дучор мешуданд. Дар ин бора шоир ва муҳаққиқ Тилло Пулодӣ дар китоби «Шоирони халқии Бадахшон» чунин овардааст: «Боён,

давлатмандон ва рӯҳониён бо мақсади тороч намудани халқи камбағал тарёкро «шоҳи кайфиёт» гуфта, мардумро ба ин бало гирифтор мекарданд. Дар натиҷа мардум аз дасти ин «шоҳи кайфиёт» хонахароб мешуданд [5,22].

Шоир Қудрати Шугнонӣ дар ин хусус навиштааст:

Ҳаст афюн яке душмани мардум ба ҷаҳон,
Хонасӯз аст, кунад оқибатат вайронӣ.
Ман ба дастони худ оташ задаам хирмани хеш,
Вақти пирӣ шудаам раҳгуму ҳам нодоне [5, 107].

Мутаассифона, ба ин дарди ҷонсӯз ҳатто занҳоро низ фирефтаву мубтало мекарданд. Масалан, шоири охири асри асри XIX ва аввали асри XX Ғулом-ҷон Шохсолеҳ аз гаравидани маъшуқааш ба тоифаи тарёкиён ва тира шудани рӯзгори худ шиква кардааст:

Аз ҳамон рӯзе, ки бо тарёкиён омехтӣ,
Хоки оламро ба фарқу бар сари худ рехтӣ.
Кошкӣ аввал ту аз модар намеомехтӣ,
Дилрабоӣ, сарчудой аз ту шуд, аз мо нашуд [6, 85].

Кӯчидани мардум, яъне муҳочират дар тамоми давраҳои таърихӣ ҳамчун як раванди иҷтимоӣ роиҷ буд. Мардум ба хоҳири пайдо намудани зиндагии шоиставу ёфтани ризқу рӯзӣ диёри худро тарк мекарданд. Бо вучуди ин дар макони дур аз зодгоҳ на барои ҳама шароити мусоид фароҳам меояд. Шоир Қудрати Шугнонӣ, ки худ низ муддати ҳафт сол дар муҳочират буд, дар шеърӣ зерин рӯҳияи садҳо нафарони кӯчбастаро дар ғарибӣ тасвир кардааст:

Ранги сурхам дар ғарибӣ заъфарону зард шуд,
Мард агар дар ғурбат афтад, ту бидон номард шуд.
Зери пой халқи олам бар мисоли гард шуд,
Ончунон сӯзам, ки мағзу устухонам гард шуд [8, 47].

Ё ин ки шоир Мухлис менависад:

Ҳеч кас дар мулки ғурбат ғамгусори ман нашуд,
Ғайри тифли ишқ шӯҳе дар канори ман нашуд.
Фалак бозичаи пиру ҷавонам сохт дар ғурбат,
Ба ҷашми аҳли сурат нақши рӯйи надрод монам [8,8].

Шоир Мирзоибод низ ба ин мавзӯ дахл карда, чунин гуфтааст:

Зиндагонӣ шуда дар ғурбат барбод дарег,
Умр зоеъ шуда дар ғафлат бедод дарег [8,8].

Хулоса, осори назмӣи шоирон яке аз сарчашмаҳои муътамади омӯзиши таърихи ҳар давра ба ҳисоб рафта, таҳқиқи он барои муайян намудани воқеият аз манфиат ҳолӣ нест. Таҳқиқи ин мавзӯ боз аз он ҷиҳат муҳим аст, ки имрӯз насли ҷавон бояд аз зиндагии тоқатфарсои пешиниён огоҳ бошанд ва ба қадри замони Истиқлоли давлатӣ, рушди босуръати иқтисодию иҷтимоии кишвар ва рисолати созандагиву ободкори Пешвои миллат бирасанд.

АДАБИЁТ

1. Қ. Аламшоев. Шугнон//Душанбе: Ирфон, 2014. -704 с.
2. М. Ванҷӣ. Таъби Оташбор//Душанбе: Шарқи озод, 2008 - 142 с.
3. Мир Авлиёхусайн Мағмуми Дарвозӣ. Баргузидаи ашъор//Душанбе: Дониш, 1970. -131 с.
4. Маҷмуаи адабиёти Дарвоз [Матн]/Душанбе: 142 с.
5. Т. Пулодӣ. Шоирони халқии Бадахшон//Душанбе: Шарқи озод, 1999. -157 с.
6. Суханҳои ҳикматомӯзи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон [Матн]. Душанбе: Контраст, 2017. -427 с.
7. А. Фирдавсӣ. Шоҳнома//Душанбе: Шарқи озод, 1999. - 480 с.
8. А. Ҳабибов. Аз таърихи адабиёти тоҷик дар Бадахшон//Душанбе: Дониш, 1971. 193 с.

ИНЪИКОСИ ҲОДИСАҲОИ ТАЪРИХӢ ВА АВЗОИ ИҶТИМОӢИ ЗАМОН ДАР АШЪОРИ ШОИРОНИ ОХИРИ АСРИ XIX ВА АВВАЛИ АСРИ XX ДАР ВМКБ

Дар мақола инъикоси ҳодисаҳои таърихӣ ва вазъи иҷтимоии замон дар ашъори шоирони охири асри XIX ва аввали садаи XX-уми Бадахшон мавриди таҳқиқу таҳлил қарор дода шудааст. Қайд мегардад, ки эҷодиёти адибони асрҳои гузашта яке аз манбаъҳои омӯзиши таърихи ин ё он давр ба ҳисоб меравад. Таъкид мешавад, ки инъикоси мавзӯи таърих дар ашъори шоирони мавриди назари Бадахшон дар ду самт таҷассум ёфтааст. Самти якум – инъикоси рӯйдодҳои таърихӣ, самти дуюм – инъикоси симоҳои таърихӣ.

Ин самтҳо дар мисоли эҷодиёти шоироне, ба монанди Мулло Назаршои Ишқошимӣ, Муллоҷи Ванҷӣ, Мулло Хишол, Қудрати Шугнонӣ, Саид Фаррухшоҳ, Мағмуми Дарвозӣ ва ҷанде дигарон баррасӣ гардидааст. Таҳлилу баррасии ашъори шоирони давр нишон медиҳад, ки инъикоси таърих ва вазъи иҷтимоии халқи одӣ дар осори онҳо барҷаста ва воқеънигорона тасвир карда шудааст.

Калидвожаҳо: Бадахшон, шоирони Бадахшон, шеър, ҳодисаҳои таърихӣ, таърихият, шахсияти таърихӣ, инъикоси замон, вазъи иҷтимоӣ.

ОТРАЖЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ СОБЫТИЙ И СОЦИАЛЬНОГО ПОЛОЖЕНИЯ ВРЕМЕНИ В СТИХОТВОРЕНИЯХ ПОЭТОВ ГБАО КОНЦА XIX-го НАЧАЛА XX-го ВЕКОВ

В статье анализу подвергается отражение исторических событий и социального положения времени в стихотворениях поэтов Бадахшана конца XIX-го начала XX-го веков. Отмечается что творчество литераторов прошлых столетий является одним из источников

изучения истории того или иного времени. Подчеркивается, что отражение темы истории в стихотворениях рассматриваемых поэтов Бадахшана воплощается в двух направлениях. Первое направление – отражение исторических событий, второе направление – отражение исторических личностей.

Эти направления рассмотрены на примере творчества таких поэтов, как Мулла Назаршо Ишкашими, Мулла Ёра Ванджи, Мулла Хишоло, Кудрата Шугнани, Саида Фаррухшоха, Магмуна Дарвози и ряда других. Анализ стихотворений этих и других поэтов данного отрезка времени показывает, что история и социальное положение простого народа в их произведениях отражается выпукло и реалистично.

***Ключевые слова:** Бадахшан, поэты Бадахшана, стихотворение, исторические события, историчность, историческая личность, отражение времени.*

REFLECTION OF HISTORICAL EVENTS AND THE SOCIAL SITUATION OF THE TIME IN THE POEMS OF THE POETS OF BADAKHSHAN OF THE LATE XIX-EARLY XX-th CENTURIES

The article analyzes the reflection of historical events and the social situation of the time in the poems of the poets of Badakhshan of the late XIX-early XX centuries. It is noted that the work of writers of the past centuries is one of the sources of studying the history of a particular time. It is emphasized that the reflection of the theme of history in the poems of the poets of Badakhshan is embodied in two directions. The first direction is a reflection of historical events; the second direction is a reflection of historical figures.

These directions are considered on the example of the work of such poets as Mullah Nazarsho Ishkashimi, Mullah Yor Vanji, Mullah Hishol, Kudrat Shugnani, Said Farrukhshokh, Magmum Darvozi and a number of others. The analysis of the poems of these and other poets of this period shows that the history and social position of the common people in their works is reflected in a convex and realistic way.

Key words: Badakhshan, poets of Badakhshan, poem, historical events, historicity, historical personality, reflection of time.

Сведения об авторе: Пайшанбиева Давлатхотун Мухиддиновна – докторант PhD Института языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21. Тел: (+992) 501885986. Email: pdavlatkhotun@mail.ru

Information about the author: Paishanbieva Davlathotun Muhiddinovna - is a PHD student at the Rudaki Institute of Language and Literature of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 21. Телефон: (+992) 501885986 Email: pdavlatkhotun@mail.ru

УДК: 930; 37(575.3)

МОБИЛИЗАЦИЯ НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА ТАДЖИКИСТАНА В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

СОБИРОВА К. Д.,

Таджикский национальный университет

Таджикский народ горячо откликнулся на призыв Коммунистической партии и Советского правительства перестроить народное хозяйство на военный лад, производить как можно больше продукции для фронта, обеспечить армию и население продовольствием. Жители Советского Таджикистана не остались в стороне от решения сложных задач военного времени.

Одним из важнейших задач перестройки были мобилизация трудовых ресурсов, обеспечение колхозов кадрами механизаторов и специалистов. Для возмещения, убыли рабочей силы в наиболее напряженные периоды сельхозработ было разрешено привлекать на полевые работы население областей, городов и районных центров, не занятых на промышленности и на транспорте, часть служащих госучреждений, студентов и учащихся. Великая Отечественная война внесла существенные изменения в численность и состав рабочего класса, вызванные мобилизацией в ряды сражающейся армии огромного числа квалифицированных рабочих [16,62].

Трудящиеся республики, понимая всю меру ответственности по решению важнейшей задачи-всесторонней перестройки народного хозяйства и всей жизни на военный лад, вносили свои предложения об учете и использовании местных сырьевых ресурсов, о наиболее рациональном и быстром переводе каждого предприятия на выпуск военной продукции, ускоренной подготовке кадров. «Мы быстро перестроим нашу работу на военный лад, - заявили на митинге 3 июля 1941 г. жители столицы Таджикистана, - чтобы обеспечить армию Страны Советов всем необходимым для полного разгрома фашистских банд. Перед трудящимися нашей республики стоит задача - работать ещё лучше, производительнее, увеличивать выпуск продукции. Колхозное крестьянство должно собрать и сохранить богатый урожай зерна, хлопка и других сельскохозяйственных культур» [5].

Военная экономика Таджикистана создавалась с учетом отраслевой структуры, сложившейся в довоенные годы. В республике имелись необходимые предпосылки дальнейшего развития легкой, пищевой, местной и кооперативной промышленности, а также значительного увеличения добычи угля, нефти и дефицитных для военной промышленности цветных и редких металлов. Главное внимание уделялось тем производствам, продукция которых шла непосредственно для снабжения армии - хлопчатобумажному, швейному, кожевенно-обувному, консервному, маслособойному, плодоовощному и др.

Производство же различных кожтоваров увеличилось на 15-30%, фруктовых консервов – на 29%, выпуск хлопчатобумажных тканей предусматривалось увеличить в 10,5 раза [10, Л. 207].

Главной задачей и основной трудностью военной перестройки являлось обеспечение народного хозяйства рабочей силой и прежде, всего квалифицированными кадрами. Люди, пришедшие на производство в дни войны, были вынуждены не только обучаться профессии, осваивать технику, но и одновременно участвовать в разрешении многих производственных проблем, связанных с военной перестройкой [3,54].

Одной из проблем, стоящих перед партийным и общественными организациями во время перестройки промышленности на военный лад, была проблема обеспечения ее кадрами. Тысячи рабочих республики в первые месяцы войны были призваны в ряды Красной Армии или ушли добровольцами на фронт [8,14].

В связи с уходом большого числа рабочих и служащих на фронт, расширением мощностей существующих предприятий, организацией новых и размещением в республике эвакуированных заводов, здесь резко ощущался недостаток квалифицированных рабочих и инженерно - технических работников [14,246].

На призыв партии и правительства откликнулись женщины страны. Только в течение второй половины 1941 г. в промышленность пришли 500 тыс. домохозяек. Они организованно заменяли рабочие места мужей и братьев, ушедших на фронт. В этом деле приняли активное участие также женщины нашей республики.

Работу промышленных предприятий республики в 1941 г. можно разделить на два периода: довоенный и военный - период перестройки, и если сопоставить данные выполнения планов на эти периоды, то видно, что вся государственная промышленность с 1 июля до конца 1941 г. выпустила продукции в 11 раз больше, чем за первое полугодие, а в целом выпуск валовой продукции всей государственной промышленности Таджикской ССР за четыре месяца работы в условиях войны вырос на 212,2% по сравнению с соответствующим периодом 1940 г. возрос на 14%, областного и районного подчинения в 3,6 раза [4,210].

С целью расширения этих задач Президиум Верховного Совета СССР 26 июля 1941 г. издал Указ «О режиме рабочего времени», а 13 февраля 1942 г. - «О мобилизации на период военного времени трудоспособного городского населения для работы на производстве и в строительстве» [12,149].

Компартия Таджикистан и СНК Таджикской ССР в соответствии с указами провели мобилизацию необходимых резервов из числа трудоспособного городского и сельского населения. На заводы и фабрики республики пришли тысячи женщин и девушек, многие из которых никогда не работали на производстве, не имели ни опыта, ни квалификации.

В результате организационной и политико-воспитательной работы Коммунистической партии резко увеличилось количество женских кадров на

промышленных предприятиях. Так, например, в начале 1942 г. из общего количества 27 тыс. 206 рабочих республики женщины составляли 15 тыс. 725 человек, или 64,4 процента [6,48].

Таким образом, в республике был разрешен вопрос об обеспечении промышленности квалифицированными кадрами, среди которых женщины и девушки составили большинство. Своим самоотверженным трудом они создавали боевую технику, готовили обмундирование, снаряжение и продовольствие для Советской Армии.

Лозунг «Работать не только за себя, но и за товарища, ушедшего на фронт», «Все силы на разгром врага» - стали законом для каждой труженицы [7,148]. Работницы различных отраслей промышленности неустанно боролись за быстрее выполнение заказов для фронта.

С первых дней войны широкий размах получило социалистическое соревнование, охватившее все отрасли промышленности и получившее самые разнообразные формы. Оно широко развернулось между цехами, участками сменами и предприятиями. Партийные, комсомольские и профсоюзные организации большое внимание уделяли рациональному использованию оборудования, снижению себестоимости продукции и подготовке новых кадров.

12 февраля 1942 г. фрезеровщик Д. Ф. Босый (из Нижнего Тагила), сделав специальное приспособление к своему станку, выполнил сменное задание на 1480%. Он стал «тысячником», т. е. человеком, выполняющим свою норму на тысячу и более процентов. Почин Д. Ф. Босого нашел горячую поддержку со стороны женщин республики. На промышленных предприятиях Таджикистана развернулось движение тысячников. Первым последователем Босого в республике оказалась электросварщица Душанбинской артели «Электрорадиотехник» Е. Просветова выполнившая дневную норму на 100,4% [1,38].

Трудовой подвиг женщин на промышленных предприятиях Советского Таджикистана в суровые годы отечественной войны вошел героической страницей в историю борьбы всех народов СССР за дело коммунизма.

Профессор Р. А. Набиева подготовила и опубликовала ряд трудов, освещающих героический подвиг женщин Таджикистана в годы Великой Отечественной войны [7]. Положительным является то, что монографии, брошюры статьи написаны на основе ценных архивных документов и материалов периодической печати. Целая глава монографии Р. А. Набиевой «Женщины в защите и дальнейшем развитии социалистического общества» [15,218] раскрывает вклад женщин Таджикистана в разгроме фашизма.

Проблема участия женщин республики в годы Великой Отечественной войны было освещена в монографии Р. Набиевой, М. Зикриёева «Женщины Таджикистана в годы Великой Отечественной войны». В суровые дни войны, писала Р. А. Набиева, - в дни жестоких битв с немецким фашизмом, женщины Таджикистана, как и все женщины Советского Союза, не покладая рук работали на фабриках, заводах и шахтах, в колхозах и совхозах, заменяя мужей, отцов и сыновей, ушедших на фронт. Женщины показали себя

способными и энергичными работниками, они успешно осваивали новые профессии, считавшиеся ранее мужскими.

Большие задачи поставила Великая Отечественная война перед сельским хозяйством Таджикистана. Необходимо было резко увеличить производство зерновых культур, расширить посевные площади, повысить урожайность, и кроме того, освоить новые технические и продовольственные культуры.

Несмотря на огромные трудности военного времени, на уход значительной массы колхозного мужского населения в армию, на уменьшение машинного парка, колхозное крестьянство Таджикистана успешно справлялась с поставленными перед ним задачами.

Задачи военной перестройки сельского хозяйства в Таджикистане, мобилизации его ресурсов предстояло решать в исключительно трудных условиях, когда в Красную Армию была призвана наиболее трудоспособная и квалифицированная часть тружеников села. Для Красной Армии из колхозного производства было изъято большое количество тракторов, автомашин и другой техники, что значительно ослабило материально – техническую базу сельского хозяйства. За годы войны колхозами и совхозами республики Красной Армии было передано 19,3 тыс. лошадей [9,334].

Основная тяжесть сельскохозяйственных работ легла на плечи женщин, подростков и престарелых колхозников, именно они должны были в связи перестройкой увеличить производство важных видов стратегического сырья – хлопка и шелка, расширить посевы зерновых с тем, чтобы производить зерно в количестве, достаточном для снабжения населения республики собственным хлебом.

Огромную роль в сельском хозяйстве в дни войны сыграли советские женщины. Как в промышленности, в сельском хозяйстве женщины заменили своих мужей, отцов и братьев ушедших на фронт, обеспечивали бесперебойное снабжение Советской Армии и рабочих продуктами питания, а промышленность сырьем [8,21].

Колхозные кадры из женщин, воспитанные в годы довоенных пятилеток, во время войны составляли костяк, из которого формировались организаторы сельскохозяйственного производства. Среди них можно назвать председателей сельхозартелей «Кизил Юлдуз» Джиргитальского района С. Камолу, «Хаёти нав» Обигармского района В. Назарову, им. Сталина Ванджского района и других.

Женщины нашей республики, стремясь помочь быстрейшему разгрому немецко - фашистских войск, в короткий срок осваивали профессии трактористов, комбайнеров и овладели другими специальностями. Большую армию механизаторов сельского хозяйства подготовили женские курсы в Ленинабаде, Канибадаме, Регаре и Курган-Тюбе. Всего в Таджикистане за первые годы войны около 5 тыс. женщин стали механизаторами сельского хозяйства. С каждым годом увеличивалось число женщин - колхозниц. Так, если число женщин, занятых в сельском хозяйстве республики в 1941 г. было 176,728, то в 1942г. оно достигло 191.506 человек [18, л.27].

Для повышения производительности труда и укрепления трудовой дисциплины в колхозах большое значение имело постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б) (апрель 1942 г.) «О повышении для колхозников обязательного минимума трудодней». Социалистическое соревнование, начатое по инициативе рабочего класса, получило распространение и среди тружениц сельского хозяйства. Компартии Таджикистана и СНК республики в годы войны разработали условия соревнования, были учреждены переходящие знамена для победителей. Партийные и советские органы организовали расстановку сил, широко развернули массово - разъяснительную работу, направляя все усилия тружеников села на расширение посевных площадей, проведение всех полевых работ в сжатые сроки на высоком агротехническом уровне, на повышение урожайности сельскохозяйственных культур.

Развитие шелководства в годы войны имело особое стратегическое значение. Вот почему в марте 1941 г. СНК СССР и ЦК ВКП (б) приняли постановление «О мероприятиях по дальнейшему подъему шелководства». Коммунистическая партия Таджикистана призывала женщин помочь развитию шелководства в республике. На призыв партии откликнулись тысячи коммунисток и комсомолок. Женщины преодолевали большие трудности, связанные с тщательным соблюдением зоотехнического режима при выращивании коконов на 214 тонн больше, чем в 1940 г. Таджикские шелководы в 1942 г. завоевали первенство в соревновании с братским Туркменистаном [5].

За самоотверженную работу 169 передовиков шелководства были награждены Почетной Грамотой Верховного Совета Таджикской ССР и 28 специалистов - шелководов значком «Отличник Наркомата текстильной промышленности СССР», среди награжденных большинство было женщин.

Большую работу в годы войны провела Коммунистическая партия Таджикистана по подготовке сельскохозяйственных специалистов из числа женщин. Особенно внимание уделялось подготовке механизаторов. Женщины оказывали большую помощь партийным и хозяйственным органам в перестройке работы предприятий на военный лад, мобилизации и подготовке новых кадров, укреплении трудовой дисциплины, улучшении материально - бытовых условий жизни трудящихся.

Необходимо отметить, что велика была роль профессиональных союзов и в мобилизации сил трудящихся республики на отпор врагу, ряды, которых насчитывали накануне войны 80 тыс. человек. [3,79]

Главным в деятельности профсоюзов стало проведение массово - разъяснительной и воспитательной работы среди трудящихся масс. Профсоюзы проявляли постоянную заботу об улучшении условий труда и быта рабочих, проводили различные мероприятия, направленные на их материальное обеспечение. Для рабочих были выделены специальные фонды продовольствия и промтоваров. Был установлен контроль над работой столовых и магазинов.

Следует отметить, что в Таджикистане в условиях военного времени неизмеримо возросла роль женского труда на производстве, в решении хозяйственных и социально - политических задач. Уже на 1 октября 1941 г.

женщины, работавшие на промпредприятиях, составляли 51,4% по отношению к общему числу рабочих против 41% на 1 октября 1940 г. [17,205]. Особенно увеличилась занятость женщин в легкой, пищевой, текстильной, хлопкоочистительной отраслях промышленности. В легкой промышленности численность женщин, на конец 1941 г. составляла 75,7% [18, Л15].

Следует отметить, что в Таджикистане в условиях военного времени неизмеримо возросла роль женского труда на производстве, в решении хозяйственных и социально - политических задач. Уже на 1 октября 1941 г. женщины, работавшие на промпредприятиях, составляли 51,4% по отношению к общему числу рабочих против 41% на 1 октября 1940 г. [14, л. 205]. Особенно увеличилась занятость женщин в легкой, пищевой, текстильной, хлопкоочистительной отраслях промышленности. В легкой промышленности численность женщин, на конец, 1941 г составляла 75,7% [22, л.5].

Всего за годы войны в этой отрасли было подготовлено через курсовое обучение и индивидуальным путём 7 400 рабочих, более половины, которых составляли женщины [16,43]. В 1942 г. количество женщин, работавших на промышленных предприятиях республики, составило уже 15 725 человек, или 54% [13,37].

Если учесть, что кроме таджичек и узбечек на этих предприятиях работало много женщин и других национальностей, то можно сделать вывод о большой доле женского труда в промышленности.

«Женщина – таджичка, сказала инженер строитель из Сталинабада Хамро Таирова на антифашистском митинге представителей среднеазиатских народов, прошедшем 31 января 1943 г. в Ташкенте принимает самое активное участие в той напряженной работе, которая ведется в Таджикистане для усиления помощи фронту» [3]. В Таджикской ССР удельный вес женщин в народном хозяйстве в целом увеличился в годы войны с 29 до 48% [20,77].

Женщины - работницы проявляли высокую самоотверженность, боролись за выполнение плановых заданий, за выпуск дополнительной продукции, принимали активное участие в социалистическом соревновании. Профсоюзные организации промышленных предприятий оказывали всемерную помощь патриоткам в приобретении производственной квалификации.

В конце 1942 г. при ЦК компартий союзных республик, в том числе и Таджикистана, были созданы специальные женские отделы. В обкомах и горкомах партии были введены соответствующие сектора по работе среди женщин, а при райкомах партии должности инструкторов по женской работе. В 1944 г. в республике была проведена реорганизация секторов по работе среди женщин в женские отделы партийных органов. Вся их деятельность была направлена на широкое вовлечение женщин в общественное производство, на усиление политико - массовой работы среди женщин, на возрастание их трудовой активности в борьбе за выполнение военно – хозяйственных задач.

Партийные, советские и хозяйственные организации республики старались создать условия, чтобы дать возможность женщинам устроиться на

работу. В связи с этим увеличивалось число детских дошкольных учреждений, особенно ведомственных. Республиканский съезд женской молодёжи в мае 1943 г. принял обращение к женщинам республики с призывом ещё активнее включиться во все оборонно - массовые и хозяйственные мероприятия.

Лучшие работницы выдвигались на руководящие должности. На предприятиях Сталинабадской и Ленинабадской областей свыше 100 женщин работали мастерами, начальницами цехов, более 3400 – начальниками смен, бригадирами, около 200 - техниками [12,470].

Советские женщины – труженицы стойко переносили все тяготы военного времени, проявив в тяжелые годы испытаний самоотверженность, твердую выдержку, величие духа и горячую любовь к своей Родине. В промышленности республики были вовлечены также тысячи юношей и девушек. На многих предприятиях их численность достигла 50-60% всех работавших, а некоторых предприятий молодёжь составляла 70-80% рабочих [13, Л.21]. На фабрики и заводы Таджикистана пришло много мальчишек девчонок буквально со школьной скамьи, не достигнув даже 16 лет.

Постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б) «О порядке мобилизации на сельскохозяйственные работы колхозы, совхозы и МТС трудоспособного населения городов и сельских местностей» разрешало мобилизовать в наиболее напряженные периоды сельхозработ жителей городов и сельских местностей, часть служащих учащихся школ, студентов техникумов и вузов. Важное значение в условиях войны приобрела подготовка механизаторских кадров для МТС республики. Одним из первых в дни войны было принято Постановление «О ходе подготовки и использования по специальности трактористов из числа женщин и девушек (30 июня 1941 г.)», в котором был утверждён план подготовки трактористов в количестве 1340 человек, из них менее 70% женщин [22, Л.9] На специальных трёхмесячных курсах трактористов, созданных в республике, в сентябре 1941 г. обучалось 2000 женщин и девушек [8].

Изучение материала привела автора к выводу, что интеллигенция Таджикистана в период Великой Отечественной войны в полной мере проявила свою профессиональную зрелость и идейно- политическую закалку, с честью справилась с почетными и сложными задачами военного времени. В Таджикистане была успешно осуществлена мобилизация сил и средств, с большой эффективностью использованных для удовлетворения потребностей фронта.

Всенародный патриотизм тружеников тыла выразился в росте трудовой активности, в тысячах трудовых подвигах, в полной готовности отдать все силы на разгром врага. В бригаду формовщиц на заводе им. Орджоникидзе, возглавляемую Натальей Бархатовой, входило 11 девушек - М. Катушенок, М. Морозова, Н. Сиваш, Е. Олейникова и др. Они сами формовали сложные детали и сами же заливали. Ночью всей бригадой красили цистерны, которые утром отправлялись на фронт. Работали они, в так называемое «свободное

время», и на строительстве литейного цеха, и на прокладке канала для Нижне-Варзобской ГЭС [7].

Подготовка кадров и повышение их квалификации в годы войны проводились различными способами и методами: индивидуальным обучением путем прикрепления подростков и молодежи к квалифицированным мастерам; через стахановские школы; путем сдачи рабочими техминимума; через организацию обмена передовым опытом; непосредственно на производстве и др.

В дни войны особенно широкое распространение получил индивидуальный метод обучения молодых рабочих с последующей теоретической подготовкой на курсах техникума. СНК СССР 21 мая 1942г. принял постановление «Об организации индивидуального и бригадного ученичества», разрешающее принимать на предприятия подростков, достигших 14-летнего возраста, и обучать их непосредственно на производстве. Для них был установлен 6-часовой рабочий день [23, 202].

Большое внимание подготовке кадров из молодёжи уделял комсомол. При ЦК ЛКСМ Таджикистана в августе 1942 г. для улучшения руководства работой комсомольских организаций промышленных предприятий был создан отдел рабочей молодежи. При областных, городских, заводских и фабричных комитетах комсомола были организованы комиссии для руководства производственно – техническим обучением молодых рабочих.

Решение проблемы подготовки квалифицированных кадров напрямую увязывалось с проблемой подъема культурно-технического уровня рабочих. Кроме того для работавших подростков были открыты общеобразовательные школы прямо на предприятиях.

Однако необходимо отметить, что общее количество трудоспособных колхозников в республике резко сократилось. Если в 1940 г. их насчитывалось 409 тыс. человек, из них 232,3 мужчин и 176,7 тыс. женщин, то в 1943 г. их число уменьшилась до 275,2 тыс. человек. (123,2 тыс. мужчин и 152 тыс. женщин) [7]. Таким образом, общее количество трудоспособных колхозников принимавших участие в общественном производстве, составляло в 1944 г. всего лишь 67,3% по отношению к 1940 г. Среднегодовая выработка у женщин, стариков и подростков, безусловно, была значительно ниже, чем у трудоспособных мужчин, к тому же численность трудоспособных в целом в сельском хозяйстве республики сократилась весьма резко.

Центральное место в формировании массовых хозяйственных кадров в колхозах республики занимали сельские женщины. Их удельный вес в колхозах после мобилизации в армию и в промышленность мужчин значительно возрос. Если в конце 1941 г. и в 1942 г. число трудоспособных мужчин в колхозах республики были еще преобладающим, то в 1943 г. женщин-колхозниц стало почти на 50 тыс. больше.

Подготовка новых колхозных кадров осуществлялась в республике через краткосрочные курсы и школы, срок обучения в которых зависел от сложности и трудности профессии. Но главным оставалось индивидуальное

обучение в процессе работы. Например, в одной только Ленинабадской области было подготовлено 560 женщин-пахарей, сеяльщиков, поливальщиков и т. д. В районах области 395 женщин, впервые пришедших на животноводческие фермы, были обучены профессиям здесь же на фермах [17,54].

ЛИТЕРАТУРА

- 1.Зикриёев Ф. Бахри ҳаёти осоишта.-Душанбе: Ирфон, 1970.-С.38.
- 2.Искандаров Д. Ж. Роль профсоюзных организаций Таджикистана в хозяйственном и культурном строительстве//Таджикистан в годы Советской власти. - Сталинабад,1957.- С.79.
- 3.История таджикского народа. Т.VI. Новейшая история (1941-2010). -Душанбе, 2011.- С.54.
- 4.Коммунистическая партия Таджикистана в период Великой Отечественной войны. - Душанбе, 1965. -С. 209-210.
- 5.Коммунист Таджикистана. -1941. - 4 июля.
- 6.Коммунист Таджикистана. 1942, -26 декабр.
- 7.Коммунист Таджикистана. -1943 - 6 феврал.
- 8.Р. Набиева. Занони Тоҷикистони Советӣ. -Душанбе: Ирфон, 1967. -С. 48.
- 9.Р. Набиева, Ф. Зикриёев, М. Зикриёева. Тоҷикистон дар асри XX ва ибтидои асри XXI. - Душанбе: Матбуот, 2008.
- 10.Набиева Р., Зикриёева М. Женщины Таджикистана в годы Великой Отечественной войны. - Душанбе, 2010. -С.15.
- 11.Народное хозяйство СССР за 60-лет. - М.: Статистика, 1977. -С.470.
- 12.Очерки истории Коммунистической партии Таджикистана. -Душанбе, 1964. -С. 334.
- 13.ПА ЦК КП РТ. -Ф. 3. - Оп. 4. - Д616. -Л. 205.
- 14.ПА ЦК КП РТ.- Ф.3. - Оп. 4. -Д.616. -Л. 207.
- 15.Сангинов Н. Формирование и развитие рабочего класса в Таджикской ССР. - Душанбе, 1963. -С.37.
- 16.Сборник законов СССР и Указом Президиума Верховного Совета СССР 1938-1944 гг., изд. «Ведомостей Верховного Совета СССР». - М.,1945.-С.149.
- 17.Свод отчетов колхозов страны. Исторический архив. - М.,1962. -№6.- С.54-55.
- 18.Сечкина Л. П. Трудовой подвиг таджикского народа в годы Великой Отечественной войны. -Сталинабад, 1960. -С.95.
- 19.Собирова К. Д. Исследование проблемы трудовых и ратных подвигов женщин Таджикистана в годы Великой Отечественной войны профессором Р. А. Набиевой//В кн.: Вклад профессора Р. А. Набиевой в исследование актуальных проблем истории таджикского народа. - Душанбе 2018. - С. 244-249.
- 20.Собирова К. Д. Освещение положения женщин Памира в научных трудах отечественных и зарубежных исследователей//В кнг.: На пути к гендерному равенству. -Душанбе, 2020. - С. 217 - 227.
- 21.Собирова К. Д. Освещение обострения социально - политической обстановки на Западном и Восточном Памире в 70-90-е годы XIX века в научных трудах ученых// Вестник Таджикского национального университета: Серия гуманитарных наук. - 2020. -№ 9. С. 61-66.
- 22.Труд в СССР: Стат. сб. -М., 1968. -С.77.

23.ЦГА РТ. - Ф.318. -Оп. 6. -Д.19. -Л.5.

24.ЦПИ КПТ. - Ф.3. -Оп.8. -Д868. -Л.27.

МОБИЛИЗАЦИЯ НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА ТАДЖИКИСТАНА В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

В статье на основе архивных источников, раскрывается, как трудящиеся республики, понимая всю меру ответственности по решению важнейшей задачи - всесторонней перестройки народного хозяйства и всей жизни на военный лад, вносили свои предложения об учете и использовании местных сырьевых ресурсов, о наиболее рациональном и быстром переводе каждого предприятия на выпуск военной продукции, ускоренной подготовке кадров.

Ключевые слова: *перестройка, военная перестройка, народное хозяйство, фронт, рабочих республики, Советский Таджикистан.*

САФАРБАР НАМУДАНИ ХОЧАГИИ ХАЛҚИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ

Дар мақола дар асоси ҳуҷҷатҳои бойгонӣ, адабиёти илмӣ нишон дода шудааст, ки меҳнаткашонӣ ҷумҳурии мохияти муҳими ислоҳоти ҳарбии ҳоҷагиро дарк намуда, барои ҳалли яке аз вазифаҳои муҳими ислоҳот «Ба талаботи замони ҷанг мутобиқ намудани иқтисодиёти кишвар» дар пешашон вазифа гузошта буданд, ки ҳамаи соҳаҳои ҳоҷагии халқро ба талаботи замони ҷанг мутобиқ гардониди, ба ҷабҳа кумаки ҳаматарафаро ташкил карда, истеҳсоли аслиҳаи ҷангиро низ афзун гардонанд. Инчунин барои тайёр кардани кадрҳо дар корхонаҳо ҷораҳои фаврӣ андешиданд.

Калидвожаҳо: *бозсозӣ, ислоҳоти ҳарбӣ, ҳоҷагии халқ, фронт, коргарони ҷумҳурии Тоҷикистони Шӯравӣ.*

MOBILIZATION OF THE NATIONAL ECONOMY OF TAJIKISTAN DURING THE GREAT PATRIOTIC WAR

Based on archival sources, the article reveals that the working people of the republic, realizing the full measure of responsibility for solving the most important task - the comprehensive restructuring of the national economy and all life on a war footing, made their proposals on the accounting and use of local raw materials, on the most rational and rapid transfer each enterprise for the production of military products, accelerated training.

Key words: *perestroika, military restructuring, national economy, front, workers of the republic, Soviet Tajikistan.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Собирова Курбонбегим Давлатқадамовна* - доктори илмҳои таърих, профессори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тел: 931567325, E-mail: kurbonbegim.sobirova@maili.ru

Сведения об авторе: *Собирова Курбонбегим Давлатқадамовна* - доктор исторических наук, профессор Таджикского национального университета тел. 931567325. E-mail: kurbonbegim.sobirova@maili.ru

Information about the Author: *Sobirova Kurbonbegim Davlatkadamovna* – doctor of historical sciences, profession of Tajik National University Tel. 931567325, E-mail: kurbonbegim.sobirova@maili.ru

УДК 9: 631.116.7 (575.3)

МАСЪАЛАҲОИ ОМОДА НАМУДАНИ МУТАХАССИСОН БАРОИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢИ ВИЛОЯТИ КӢЛОБИ ҶШС ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ (1941-1945)

ИСУФОВ Ш. В.,

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

САЙНАКОВ С. П.,

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш

Аз рӯзҳои аввали саршавии Ҷанги Бузурги Ватанӣ соҳаи кишоварзӣ дар вилояти Кӯлоб бо мушкilotи зиёде дучор гашт. Зеро мардони қобили меҳнат ба фронт ва инчунин сафарбаркунии меҳнатии деҳқонони колхозӣ ба саноат пеш омад. Кори истеҳсолот асосан аз ҳисоби меҳнати занон, мардони нафақахӯр ва наврасон ба сомон мерасид. Албатта, мардоне, ки дар колхозҳо мемонданд, чун қоида, дар корҳои идоракунии ӯ дар пойгоҳҳои мошини тракторӣ кор мекарданд.

Ҳамин тавр, дар давоми солҳои 1941-1942 қисми зиёди директорони Пойгоҳҳои мошини тракторӣ (минбаъд ПМТ), колхозу совхозҳо, раисони ҷамоатҳои деҳоту инчунин аксарияти механизаторону агрономҳо, мутахассисони соҳаи ҷорводорӣ ва хоҷагии қишлоқи деҳот аз ҷумҳурии ба фронт сафарбар карда мешуданд.

Аз ибтидои ҷанг нақшаи нави омода намудани механизаторон барои солҳои 1941-1942 бо шумораи 1340 нафар, ки аз ин ҳисоб 70% -ро занон ташкил мекарданд, ба роҳ монда шуд [13,173]. Аз сабаби сафарбаркунӣ ба артиш, барои сохтани иншооти дифоӣ, дар соҳаи ҳарбӣ ва нақлиёт шумораи одамони қобили меҳнат дар хоҷагиҳои коллективӣ дар охири соли 1941 назар ба соли 1940 бештар аз нисф кам шуд [10,172]. Бо мақсади боз ҳам баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат соли 1941 дар ҷумҳурии 1584 нафар агроному зоотехникҳо ва дигар мутахассисон тайёр карда шуданд [18,40]. Ғайр аз ин, дар курсҳои махсуси семоҳои тракторчиён, ки моҳи сентябри соли 1941 дар ҷумҳурии ташкил ёфта буд, 2000 нафар занону духтарон таълим гирифта, ба истеҳсолот фиристода шуданд [14].

Соли 1941 дар натиҷаи тақсирот 355 нафар мутахассисони соҳаи хоҷагии қишлоқ дар ҷумҳурии ба нақша гирифта шуда буд, ки аз ин миқдор 64 нафар мутахассисон ба вилояти Кӯлоб фиристода шуданд [7].

Ҷанг ба муассисаҳои таълимии кишоварзӣ хисороти зиёд овард. Зеро, таълим ва тақмили ихтисоси кадрҳои хоҷагии қишлоқ дар Тоҷикистон аз сатҳи иқтисодӣ ва моддию техникии ҷумҳурии вобастагии зиёде дошт. Чунки омода намудани кадрҳои механизаторӣ дар Пойгоҳи мошини трактории ҷумҳурии, асосан дар мактабҳои механизатсияи хоҷагии қишлоқ ба роҳ монда мешуд. Вале ҷалби хонандагон (шунавандагон) ба ин мактабҳо дар шароити ҷанг хеле мураккаб мегузашт. Масалан, ба мактаби механизатсияи хоҷагии қишлоқи ноҳияи Шаҳринав аз вилояти Кӯлоб ба ҷойи 35 нафар 3 нафар

барои таҳсил ҳозир шуда буданд. Вобаста ба ин кадрҳои нисбатан баландхитисос (механикҳо, бригадирҳо, комбайнон) ва ронандагони трактор тайёр карда мешуданд, аз ин рӯ, баъзе аз роҳбарони пойгоҳҳои мошину тракторӣ барои дохил шудани онҳо ба ин мактабҳо монеа мешуданд [13,173]. Инчунин бисёре аз хонандагон аз сабаби шароити душвори маишӣ (норасоии синфҳо барои хониш ва манзилҳои зист, кам будани идропулӣ ва ғайра) ба мактабҳо намерафтанд ё дар давоми таҳсил онро тарк мекарданд.

ШКХ ҶШС Тоҷикистон 2 апрели соли 1941 тахти рақами 264 масъалаи «Натиҷаи омода кардани кардҳои кишоварзӣ аз рӯйи таҳассусҳои оммавӣ ва тадбирҳо барои соли 1941»-ро муҳокима намуд [8]. Дар мавриди баррасии масъалаи мазкур маълум гардид, ки нақшаи тайёр кардан ва бозомӯзии кадрҳои соҳаи кишоварзӣ соли 1940 дар сатҳи ҷумҳурӣ 66% иҷро шудааст. Сабаби иҷро нагардидани нақшаи оморасозии мутахассисони соҳаи кишоварзӣ дар курсҳои аз ҳисоби буҷаи маҳаллӣ маблағ ҷудошуда, қаноатбахш набуд. Масалан, дар ин сол иҷрои нақшаи оморасозии мутахассисони соҳаи кишоварзӣ дар курсҳои аз ҳисоби буҷаи маҳаллӣ маблағ ҷудошуда дар вилояти Кӯлоб ба 48% мерасид [8]. Соли 1941 мувофиқи нақшаи тайёр кардани мутахассисони ихтисосманди хоҷагии қишлоқ аз ҳисоби буҷети вилоятӣ ва маҳаллӣ таҳсилкунанда дар вилояти Кӯлоб 455 нафарро ташкил меод.

Бо ин мақсад, Коммисариати халқӣ оид ба замини ҶШС Тоҷикистон нақшаи омода кардани мутахассисони баландхитисоси соҳаи хоҷагии қишлоқро аз ҳисоби буҷети вилоятӣ ва маҳаллӣ таҳсилкунандаро дар вилояти Кӯлоб тасдиқ карда ба роҳ монд.

Бар зами ин, Коммисариати халқии замини ҶШС Тоҷикистон то баҳори соли 1942 нақшаи омода намудани гурӯҳи калони механизаторҳо-механикҳо, комбайнчиён, бригадирҳои бригадаҳои тракториро ба нақша гирифт [13,173].

Бо мақсади зиёд намудани теъдоди мутахассисони хоҷагии қишлоқ дар ҷумҳурӣ, мувофиқи қарори ШКХ ИҶШС ва КМ ҲК(б) аз 18 августи соли 1942 «Дар бораи дар МТС-ҳо ташкил намудани курсҳои инфиродӣ бо ихтисосҳои тракторчӣ»-ро қабул намуд [13,173]. Омода намудани механизаторон бевосита дар давраи қорҳои мавсимӣ дар саҳро ташкил карда шуд. Соли 1942 бо усули омӯзиши инфиродӣ дар Тоҷикистон бояд 1314 нафар мутахассис-тракторчиён омода карда мешуданд [17,104].

Вазъияти таъмини хоҷагии қишлоқ бо кадрҳои механизаторӣ, махсусан ронандагони трактор ва комбайнронҳо ҳамоно мураккаб боқӣ мемонд. Нақшаи омода намудани кадрҳои механизаторӣ соли 1942, аз ҷумла, ронандагони трактор 83%, саркорони бригадаҳои тракторӣ 45%, комбайнрон 63%, механикҳои ПМТ 32% ва коргарони таъмиргар 43% иҷро гардид [13, 174].

Дар маҷмӯъ, соли 1942 вилояти Кӯлоб ба муваффақиятҳои зиёде дар масъалаи оморасозӣ ва омӯзонидани кадрҳои соҳаи кишоварзӣ ноил гардид. Дар ин сол вилоят дар маҷмӯъ 1929 нафар мутахассисони касбиро омода намуд [3].

Ғайр аз ин, соли 1942 дар вилоят аз ҳисоби омӯзиши инфиродӣ 180 нафар ронандагони трактор, ки аз онҳо 40 нафараш занон, 11 нафараш комбайнрон (6 нафарашон занон), 6 нафар ёвари комбайнрон, 6 нафар ронандагон, 7 нафар слесарҳо, 7 нафар оҳангарон, 5 нафар челонгарон, ки 2 нафари онҳо занон омода карда шуданд [3]. Инчунин, 106 нафар муҳосибони колхоз, ки 52 нафари онҳо занон ва 4 нафар маъҷубони Ҷанги Бузурги Ватанӣ буданд тайёр карда шуданд [3].

Ғайр аз ин, Кумитаи ҳизбии вилояти Кӯлоб ҷавононро ба вилояти Ленинобод ва ноҳияи Шаҳринав бо мақсади омода намудани кадрҳои механизаторӣ фиристод. Соли 1942 дар мактабҳои омоданамоеи механизаторони хоҷагии қишлоқ: механизаторони ПМТ-15 нафар, механики бригадӣ – 45 нафар, комбайнрон-10 нафар ва ронандагон-13 нафар таҳсил намуданд [3].

Албатта, ин ҳама ҳанӯз хоҷагии қишлоқи вилоятро бо кадрҳо пурра таъмин намекард. Аммо эҳтиёҷи колхозҳои вилоятро ба инобат гирифта, шумораи курсҳо ва семинарҳои омӯзиширо дар вилоят зиёд карданд. Зеро, колхозҳои вилоят ба коргарони соҳибхотасос бештар ниёз доштанд. Масъалаи тарбияи кадрҳо дар ноҳияҳои Колхозобод (ҳоло ноҳияи Ҷалолуддини Балхӣ), Кӯлоб ва Қизилмазор (ҳоло ноҳияи Темурмалик) хеле хуб ба роҳ монда шуда буд.

9 январӣ соли 1943 ШКХ ИҶШС ва КМ ҲК(б) қарор «Оид ба тайёр кардани ронандагони трактор, комбайнронҳо, механикҳо ва саркорони бригадаҳои тракторӣ дар МТС ва совхозҳо»-ро қабул кард [17, 106]. КМ ҲК(б) ва Ҳукумати Шӯравӣ қариб омода кардани кадрҳои хоҷагии қишлоқро ғайриқаноатбахш ҳисобид. Инчунин қайд гардид, ки гузаронидани корҳои хоҷагии қишлоқ дар соли 1943 аз таъмини пурра ва саривақтии Пойгоҳи мошину тракторӣ ва совхозҳо аз мутахассисони баландхотасоси механизаторӣ вобастагии зиёд дорад. Барои ин ба органҳои ҳизбӣ ва ҳукуматӣ супориши мушаххас дода шуда буд, ки мактабҳо ва омӯзишгоҳҳо (курсҳо)-ро бо омӯзгорони баландхотасос таъмин намоянд.

Барои иҷроиши ин қарор 3 мартӣ соли 1943 ШКХ ҶШС Тоҷикистон ва КМ ҲК(б) Тоҷикистон қарор «Дар бораи тайёркунии кадрҳои механизаторӣ барои соли 1943 дар совхозҳо»-ро қабул кард [9, 108]. Дар қарори мазкур нақшаи тарбияи кадрҳои мошинсоз дар совхоз барои соли 1943 дар курсҳо ва дар таълими инфиродӣ 540 нафар бо тақсимоат аз рӯи ихтисосҳо тасдиқ карда шуд. Кумитаҳои иҷроияи як қатор шаҳру ноҳияҳо, аз ҷумла Кумитаҳои иҷроияи ноҳияи Данғараи вилояти Кӯлоб вазифадор шуда буданд, ки барои муайян кардани шахсоне, ки мактаб ва курсҳоро хатм кардаанд, дар совхоз камтар аз 2 сол онҳо ба кор таъмин карда шаванд. Ҳамин тариқ, муҳлати омӯзиши ронандагони тракторҳо дар курсҳо ва совхозҳо ҳамагӣ 3 моҳ муайян карда шуда буд [9,108-109].

Дар ин асос ШКХ ҶШС Тоҷикистон ва КМ ҲК(б) Тоҷикистон нақшаи омода намудани механизаторонро дар совхозҳои ҶШС Тоҷикистон барои соли 1943 тасдиқ кард. Мувофиқи ин нақша тайёр кардани ронандагони трактор ба миқдори 265 нафар, комбайнронҳо 9 нафар, ёрдамчиёни комбайн-

рон 13 нафар, механикҳо 21 нафар, саркорони бригадаҳои тракторӣ 137 нафар, ронандаҳо 32 нафар ва коргарони таъмиргар 63 нафар дар назар буд [9,109]. Таълими ронандагони трактор ва коргарони таъмиргар дар курсҳо ва инчунин дар назди совхозҳо гузаронида мешуд. Комбайнронҳо, ёрдамчиёни онҳо ва механизаторҳо дар совхозии ба номи Киров, дар Пойгоҳи мошину трактории ноҳияи Данғара омода карда мешуданд. Саркорони бригадаҳои тракторӣ дар совхозии «Ваҳш» таълим гирифта, сипас ҳамаи таълимгирандагони совхозҳо дар мактабҳои механизатории Комиссариати халқии кишоварзӣ ба таҳсил фаро гирифта мешуданд. Ронандаҳо бошанд дар совхозии ба номи Киров ва мактабҳои механизатории Комиссариати халқии кишоварзӣ омода карда мешуданд [9,109-110]. Умуман гирем, соли 1943 нақшаи омода кардани кадрҳои механизаторӣ барои хоҷагии қишлоқ дар колхозу совхозҳои ҷумҳурӣ ҳамагӣ 77% иҷро гардиду халос.

Соли 1943 ташкилоти хизбӣ ва Шӯрои ноҳияи Сарихосор бо мақсади тайёр кардани кадрҳои хоҷагии қишлоқ аз ҳисоби занҳо корҳои назаррасро ба анҷом расониданд. Дар ноҳия 91 нафар колхозчиён ва колхозчизанон курсҳои кӯтоҳмуддати сардорони бригада, говчӯшӣ ва пиллагигиро хатм намуда, аз рӯйи ихтисосҳои омӯхташон ба кор таъмин карда шуданд [11].

Дар давоми солҳои ҷанг ҳангоми ҳалли масъалаи кадрҳои оммавии деҳот мақомоти маҳаллӣ ба ҷалби занони бекор дар истехсолот таваҷҷуҳи ҳосаи ҳудро медоданд. Аксари колхозчиён ва коргарони вилоят ба фронт рафта буданд. Дар баъзе колхозҳои вилояти Кӯлоб, хусусан дар деҳаҳои атрофи шаҳр, занҳо ҳатто пеш аз ҷанг нақши басо ҳам муҳим доштанд.

Кумитаи иҷроияи Шӯрои депутатҳои халқии меҳнаткашони вилояти Кӯлоб ба кори тайёр намудани кадрҳои муҳандисию техникӣ ба ҷойи мардони ба фронт рафта, дар солҳои ҷанг ба занон диққати ҷиддӣ медод.

Ин масъала доимо дар маҷлисҳои машваратии Комичроияи вилоят мавриди муҳокима қарор мегирифт. Бояд гуфт, ки дар арафаи Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар хоҷагии халқи ҷумҳурӣ 149 ҳазор нафар коргарон мавҷуд буданд. Масалан, саҳми занҳо аз рӯйи шумораи умумии коргарон ва хизматчиён дар хоҷагии халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1941-55%, соли 1942-53,4%, соли 1944-57,4% ва соли 1945-55,3%-ро ташкил медод. Дар заводҳои пахта-тозакунии шаҳри Кӯлоб 69% ва дар заводи пахтатозакунии ноҳияи Фархор 66%-и коргаронро занҳо ташкил мекарданд [19, 270-271].

Дар солҳои ҷанг занон мардони ба фронт рафтаистодаро иваз мекарданд. Онҳо тавонистанд, ки дар як муддати кӯтоҳ касбҳои ронандаи трактор, комбайн ва ихтисосҳои дигарро азхуд кунанд [12, 24]. Ба ғайр аз ин, занон дар корҳои роҳбарикунанда низ дар солҳои ҷанг баробари мардон фаъолият мекарданд. Масалан, яке аз занҳои меҳнаткаши вилояти Кӯлоб, ки дар вазифаҳои сардори бригада, раиси колхоз, Раиси Комичроияи ноҳияи Кӯлоб, дорандаи ду ордени Ленин, ордени «Байрақи сурх», «Шараф» ва дигар мукофоти давлатӣ Гавҳар Шарифова мебошад. Вай нисбат ба оилаҳои Аскарони Сурх, маъюбони Ҷанги Бузурги Ватанӣ, бо писарони ятиму бекас бо як ҳисси ғамхорӣ беназир муносибат мекард. Хонаҳои онҳоро таъмир

мекард, ба маъюбони чанг дасти ёрӣ дароз менамуд [15, 210-211]. Дар баробари ин, зани қаҳрамон номи Оиша Сарварова, Зебо Гадоева, Тӯйдӣ Бобиева, Хуморбӣ Зарифова ва дигар занони диловару заҳматқарини вилояти Кӯлобро бояд гирифт, ки бо меҳнати шабонарӯзии худ дар ин давраи душвор барои таъмини фронт бо маводи хӯрокаю пӯшока рӯзи ғалабаро наздик мекарданд.

Теъдоди умумии коргарон ва хизматчиён дар хочагии кишлоки Тоҷикистон соли 1945 - 55,3 %-ро занҳо ташкил медоданд [19, 271]. Чунин афзоиши ғаъолнокӣ ва мақоми иҷтимоии занон чанбаҳои манфии худро доштанд. Дар солҳои чанг, дар шароити саҳт ва гуруснагӣ, ки аз ҳад зиёд кори хочагии кишлоқ мекарданд, занони коргар наметавонистанд ба оилаҳои худ таваҷҷуҳи зиёд диҳанд, ки ин ба зиндагии шахсии онҳо таъсири манфӣ мерасонд.

Дар рӯзҳои аввали чанг, Ҳукумати Шӯравӣ масъалаи тақсимои оқилонаи захираҳои меҳнатиро ба миён овард ва маҷбур шуд, ки барои таъмини аҳолии қобили меҳнат ба истеҳсолот як қатор чораҳои ғавқулода андешад, аз ҷумла ҷалби аҳолии шаҳр ба корҳои кишоварзӣ. ШКХ ИҶШС ва КМ ҲК (б) қарор «Дар бораи тартиби сафарбаркунии аҳолии қобили меҳнат шаҳрҳо ва деҳот ба корҳои кишоварзӣ дар колхозҳо, совхозҳо ва МТС-ҳо»-ро қабул кард [16, 388-389].

Мувофиқи қарор, ба Шӯрои Комиссарони халқии ҷумҳуриҳои аъзои иттиҳод, Кумитаҳои иҷроияи вилоятӣ ва ноҳиявӣ соли 1942 иҷозат дода шуд, ки дар давраҳои шадиди корҳои кишоварзӣ барои ҷалби аҳолии шаҳрنيшини бекор, инчунин шахсоне, ки дар корхонаҳои саноатӣ кор намеkunанд ба кор фиристода шаванд. Сафарбаркунии аҳолии шаҳр ба корҳои кишоварзӣ дар солҳои чанг хеле ёрии калон расонид.

Ҳукумати Шӯравӣ кӯшиш мекард, ки норасоии қувваи кориро дар соҳаи кишоварзӣ бо роҳи маҷбур кардани садҳо ҳазор нафар ба корҳои кишоварзӣ ҷуброн намояд. Бо вучуди ин, ҳамасола имкониятҳои сафарбаркунӣ кам мегардиданд. Бинобар ин, яке аз имкониятҳои ҳалли масъалаи кадрӣ дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ҷалб намудани наврасон ва кӯдакон ба корҳои кишоварзӣ ба ҳисоб мерафт. Ҳукумати ИҶШС ба мақомоти ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ ва ноҳиявӣ иҷозат дод, ки хонандагони синфҳои 7-10-и мактабҳои миёнаи нопурра ва миёнаро бо тартиби муташаққилона ба корҳои кишоварзӣ ҷалб намоянд [5]. Вобаста аз синну сол ва хусусияти кор барои онҳо аз 6 то 8 соат рӯзи корӣ муқаррар карда шуд. Бригадаҳо аз писарон ва духтарон алоҳида ташкил карда шуданд, ки ба онҳо муаллимони мактаб сарварӣ мекарданд.

Дар вилояти Кӯлоб, дар фаслҳои тобистон ва тирамоҳи соли 1941, иштироки наврасон дар корҳои кишоварзӣ васеъ паҳн шуд. Ин буд, ки мактабиёни ноҳияи Ховалинг дар давраи аз 22 июн то охири соли 1941 20758 рӯзи меҳнатӣ кор карда, ғаъолияти баланд нишон доданд [6, 283]. Тибқи маълумоти омӯрӣ соли хониши 1941-1942 300 мактаби вилоят қитъаи замини наздимақтабӣ дошт, ки аз он ҷумла 611,16 гектар заминро дар бар мегирифт ва хонандагони мактабҳои вилояти Кӯлоб тавассути кор дар заминҳои

наздиҳавлигии мактаб дар истехсолоти кишоварзӣ ба таври ғаёлона иштирок мекарданд.

Дар мактабҳо пешакӣ гурӯҳҳои алоҳида барои писарон ва духтарон ташкил карда мешуданд. Ҳар як бригада уҳдадор мешуд, ки аз 15-20 кас зиёд набошад. Сардори бригада муаллиме таъйин карда мешуд, ки ӯ ба тамоми кори бригада масъул буд ва ҳамзамон рафти ғаёлиятро назорат мекард.

Соли хониши 1943-1944 қитъаи замини наздимақтабӣ, ки дар онҳо ғалладона кошта мешуд, 547,70 гектарро ташкил медод. Ҳамон сол дар 44,32 гектар қитъаи замин картошка, пиёз, сабзӣ ва дигар намудҳои сабзавот кошта шуда буд [1,31]. Аз он ҷумла, мактаббачагони колхозии ба номи Максим Горкийи ноҳияи Ховалинг - Алиев М. 115, Азимов Х. 65, Миралии В. 51 ва Анвар Ҷ. 125 рӯзи корӣ доштанд. Хонандагон то санаи 4 сентябри соли 1942 аз 30 то 50 рӯзи меҳнат доштанд. Мактаббачагони ин колхоз баъд аз дарсҳо ба саҳро баромада, нормаи ҳаррӯзаашонро барзиёд иҷро мекарданд [2].

Ҳамин тариқ, мактабҳои миёна дар рафти иҷрои корҳои кишоварзӣ ғаёлона иштирок карданд. Аз ҷумла, дар тӯли чор соли ҷанг дар майдони колхоз тақрибан 300 ҳазор нафар хонандагон ва 9 ҳазор нафар муаллимон кору ғаёлият мекарданд, ки садҳо ҳазор рӯзи кориро ташкил мекард [10, 76]. Якҷоя бо калонсолони қобили меҳнат ҳазорҳо нафар хонандагон дар истехсолоти коллективии вилояти Кӯлоб ғаёлона ширкат варзиданд ва дар ҳалли мушкилоти норасоии кадрҳои хоҷагии қишлоқ саҳми муносиби худро гузоштанд.

Талабот ба кадрҳои хоҷагии қишлоқ соли 1944 ҳам қаноатбахш набуд. Қарори ШКХ ИҶШС №1616 аз 22 ноябри соли 1944 «Дар бораи тайёр кардани ронандагони трактор, комбайнронҳо, бригадирҳои тракторӣ, ронандаҳо ва механизаторон барои МТС ва совхозҳоро қабул кард. Мувофиқи ин қарор дар тамоми Иттиҳоди Шӯравӣ дар маҷмӯъ дар курсҳои назди ПМТ 167650 нафар ронандагони трактор тайёр карда шуданд [4], ки барои ПМТ Тоҷикистон шумораи ихтисоршудаи нақшаи тайёр кардани 2200 нафар рост меомад, ки умуман иҷро нашуд [13,175].

Омода намудани кадрҳои хоҷагии қишлоқ солҳои 1944-1945 дар Пойгоҳи мошину трактории вилояти Кӯлоб ҳам ғайриқаноатбахш буд. Масалан, Пойгоҳҳои мошину трактории манотиқи Кӯлоб, Муъминобод ва Даҳана соли 1944 омода кардан ва тақмили ихтисоси кадрҳои механизаториро пурра ба анҷом нарасонданд. Соли 1945 бошад ташкили курсҳо барои тайёр кардан ва тақмили ихтисоси ронандагони тракторҳо дар Пойгоҳи мошину трактории Кӯлоб ва Даҳана кофӣ набуд.

Барои омода кардани кадрҳои умумии колхозӣ дар шаҳри Кӯлоб барои нақшаи рушди ноҳияҳо машғулияти омӯзишӣ гузаронида нашудааст. Аз ин рӯ, сатҳи тайёр кардани кадрҳо барои соҳаи кишоварзӣ дар соли 1945 нисбат ба солҳои 1943-1944 пасттар буд. Бо ин мақсад, Кумитаи иҷроияи Шӯрои депутатҳои меҳнаткашони вилояти Кӯлоб барои соли 1945 нақшаи тарбияи кадрҳои колхозии дорои ихтисосҳои оммавиро тартиб дод, ки мувофиқи ин

нақша дар тамоми вилоят соли 1945 дар маҷмуъ 4997 нафар мутахассисони колхозии дорои ихтисосҳои оммавӣ, аз он ҷумла, мутахассисони соҳаи заминдорӣ, мудирони фермаҳои чорводорӣ, саркорон ва роҳбарони гурӯҳҳои пилапарварӣ, тоқпарварӣ, тутпарварӣ, гурӯҳҳои заминдорӣ, мутахассисони соҳаи тухмшиносони ғалла, гурӯҳҳои хошоктайёркунии хӯроки чорво, ҳисобдорони колхозӣ, саркорон ва роҳбарони гурӯҳҳои сабзавотпарварӣ, ташкилоти муборизабаранда бар алайҳи ҳашароти зараровари маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, занбӯри асалпарварӣ, алафмайдакунакҳо ва алафдаравҳо, ғӯсолабон ва говчӯшҳо, обмонҳо, плугчӣ, тухмипошҳо, подабонҳои чорвои калони шохдор, ҷӯпонҳои молҳои майда, парандапарварҳо омода мекарданд.

Ҳамин тариқ, дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ аз вилояти Кӯлоб қисми зиёди мутахассисони хоҷагии қишлоқ ба ҷабҳа сафарбар карда шуданд. Ин ҳолат иваз намудани мутахассисон, масъалаи тайёр кардан ва бозомӯзии кадрҳои хоҷагии қишлоқро ба вучуд овард. Дар шароити ҷанг, муассисаҳои таълимӣ дар курсҳои омӯзишӣ тибқи барномаи зудамалкунанда гузаронида мешуданд, ки сифати тайёр кардани кадрҳоро коҳиш меод. Пойгоҳи сусти таълимӣ ва моддӣ, набудани озмоишгоҳҳо ва устохонаҳои таълимӣ дар бисёре аз муассисаҳои таълимӣ, нарасидани кадрҳои омӯзгорӣ ва донишҷӯён, камбудии асосии тайёр кардани кадрҳои соҳаи кишоварзӣ буданд. Дар натиҷаи омӯзиши нақшаҳои тайёркунии кадрҳои хоҷагии қишлоқ дар солҳои ҷанг, маълум гардид, ки нақшаи омода кардани кадрҳои соҳаи кишоварзӣ ҳеҷ гоҳ пурра иҷро намегардид.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев М. Х. Аз таърихи мухтасари мактабҳои Шӯравӣ дар Кӯлоб. Душанбе. - 2007.
2. Азимов. Бачагони меҳнатдӯст//Болшевики Ховалинг, 5 октябри соли 1942.
3. Бойгонии давлатии таърихи наватарини Ҷумҳурии Тоҷикистон (БДТН ҶТ). Ҷ. 3. Р. 126. П.185. В. 141.
4. Постановление СНК СССР № 1616 от 22 ноября 1944 г. «О подготовке трактористов, комбайнеров, бригадиров тракторных бригад, шоферов и механиков для МТС и совхозов Наркомсовхозов»//Документы советской эпохи. Документальные комплексы. -URL: [http://sovdoc.rusarchives.ru/docs/\(санаи ворид 22.06. 2021\)](http://sovdoc.rusarchives.ru/docs/(санаи ворид 22.06. 2021)).
5. Постановление СНК СССР № 1802 от 2 июля 1941 г. «О привлечении учащихся 7-10 классов неполных средних и средних школ к сельскохозяйственным работам»//Документы советской эпохи. Документальные комплексы. -URL: [http://sovdoc.rusarchives.ru/docs/\(санаи ворид 22. 06.2021\)](http://sovdoc.rusarchives.ru/docs/(санаи ворид 22. 06.2021)).
6. Амир С. М. Ёхсу, очеркҳои илмӣ-оммавӣ. Душанбе, 2014, с.263.
7. Бойгони давлатии вилояти Хатлон дар минтақаи Кӯлоб (БДВХК). Ҷ. 7. Р. 1. П. 24. В. 121.
8. БДВХК. Ҷ. 7. Р. 1. П. 24. В. 73.
9. Из истории совхозного строительства в Таджикской ССР (1929-1970 гг.): (Сб. документов и матлов). Душанбе: Ирфон, 1989.
10. История таджикского народа. Том VI. (Новейшая история) Под общей редакцией академика Академии наук Республики Таджикистан Р. М. Масова. -Душанбе: «Империял-Групп», 2011.
11. Кадрҳои нави хоҷагии қишлоқ тайёр мекунем//Ҳақиқати Кӯлоб. № 21 (736), 9-уми майи соли 1943.

12. Масов Р. Таджикистан в годы Великой Отечественной войны (Историографический обзор) // Советский Таджикистан в Отечественной войны (1941-1945 гг.), Душанбе. - 1975.

13. Очерк истории колхозного строительства в Таджикистане (1917-1965 годы). - Душанбе: Дониш, 1968.

14. Правда. 11 сентября соли 1941.

15. Раҳмонов Ҷ., Иброҳимов И., Даминзода С. Абадзиндаҳо. Кӯлоб, 2015 (нусхаи электронӣ).

16. Сборник указов, постановлений и распоряжений. 1941-1945.

17. Сечкина Л. П. Таджикистан в годы Великой Отечественной войны 1941-1945. - Душанбе: Дониш, 1989.

18. Холҷӯраев Ҳ., Набиев А. Татбиқи сиёсати аграрии КПСС дар Тоҷикистон. - Душанбе: Ирфон, 1976.

19. Шарифов Д. Маҷмуи рисолаҳои таърихӣ ва адабӣ. - Душанбе, 2013.

МАСЪАЛАҲОИ ОМОДА НАМУДАНИ МУТАХАССИСОН БАРОИ СОҲАИ КИШОВАРЗИИ ВИЛОЯТИ КҶЛОБИ ҶШС ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ (1941-1945)

Дар мақола масъалаҳои омода намудани мутахассисон барои соҳаи хоҷагии қишлоқи вилояти Кӯлоби ҶШС Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Муаллифон шакли натиҷаҳои таълими кадрҳо, аз он ҷумла, омӯзиши онҳоро дар курсҳо ва семинарҳои ноҳиявӣ, вилоятӣ ва байниминтақавӣ, инчунин омӯзиши механизаторонро дар мактабҳои механизатсия, курсҳои пойгоҳҳои мошини тракторӣ ва натиҷаҳои ташаккули механикони оммавӣ дар замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ мухтасар мунъакис кардаанд.

Ҳамин тариқ, дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ аз вилояти Кӯлоб қисми зиёди мутахассисони хоҷагии қишлоқ ба фронт сафарбар карда шуданд. Ин ҳолат иваз намудани мутахассисон, масъалаи тайёр кардан ва бозомӯзии кадрҳои хоҷагии қишлоқро ба вучуд овард.

Инчунин муаллифон дар мақолаи худ ёдовар мегарданд, ки дар давраи ҷанги мазкур, муассисаҳои таълимӣ дар курсҳои омӯзишӣ тибқи барномаи зудамалкунанда гузаронида мешуданд, ки сифати тайёр кардани кадрҳо нисбатан коҳиш меёфт. Пойгоҳи сусти таълимӣ ва моддӣ, набудани озмоишгоҳҳо ва устохонаҳои таълимӣ дар бисёре аз муассисаҳои таълимӣ, ҳамзамон нарасидани кадрҳои соҳаи омӯзгорӣ ва донишҷӯён, камбудии асосии омода кардани кадрҳои соҳаи кишоварзӣ маҳсуб меёфтанд.

Қалибвожаҳо: *кадрҳои соҳибхтисос, тракторчӣ, даравгар, директор, колхоз, совхоз, агроном, колхозчӣ, раиси колхоз, мактаббачагон, занон.*

ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ КАДРОВ ДЛЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА КУЛЯБСКОЙ ОБЛАСТИ ТАДЖИКСКОЙ ССР В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ (1941-1945 гг.)

В статье рассматриваются вопросы подготовки кадров для работы в области сельского хозяйства Кулябской области Таджикской ССР в годы Великой Отечественной войны. Авторы освещают формы и результаты обучения кадров, включая их обучение на районных и межрайонных, региональных и межрегиональных курсах и семинарах, а также подготовка механиков в школах механизации, курсах на машинно-тракторных базах и результаты формирования массовой механизации в военное время.

Также в статье авторы упоминают, что в годы войны учебные заведения проводили курсы обучения по ускоренной программе, что снижало качество подготовки кадров. Слабая учебно-материальная база, отсутствие во многих учебных заведениях лабораторий и учебных мастерских, нехватка профессорско-преподавательского состава и студентов были основными недостатками подготовки сельскохозяйственных кадров.

Ключевые слова: *квалифицированные кадры, тракторист, комбайн, директор, кол-хоз, совхоз, агроном, колхозник, председатель колхоза, школьники, женщины.*

PROBLEMS OF TRAINING STAFF FOR AGRICULTURE OF THE KULYAB REGION OF THE TAJIK SSR DURING THE GREAT PATRIOTIC WAR (1941-1945)

The authors in the article considers the issues of training personnel for work in the field of agriculture in the Kulyab region of the Tajik SSR during the Great Patriotic War. The authors highlights the forms and results of personnel training, including their training at district and inter-district, regional and inter-regional courses and seminars, as well as the training of mechanics in mechanization schools, courses at machine and tractor bases and the results of the formation of mass mechanization in wartime.

Also in the article, the authors mentions that during the war years, educational institutions conducted courses on an accelerated program, which reduced the quality of training. A weak educational and material base, the absence of laboratories and training workshops in many educational institutions, a shortage of faculty and students were the main shortcomings in the training of agricultural personnel.

Key words: qualified personnel, tractor driver, combine, director, collective farm, state farm, agronomist, collective farmer, collective farm chairman, schoolchildren, women.

Сведения об авторах: **Исуфов Шердил Ватанович** - Кулябский государственный университет имени А. Рудаки, старший преподаватель кафедры истории таджикского народа. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова 16. Тел: (+992) 988026304, E-mail: sherdil.isufov@mail.ru.

Сайнаков Сайнак Парпишоевич - Институт истории, археологии и этнографии имени А. Дониша НАНТ, кандидат исторических наук, доцент, ведущий научный сотрудник отдела древней, средневековой и новой истории. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33; тел: (+992) 934162099, E-mail: saynakov2012@mail.ru; saynak.rushon.saynakov@mail.ru

Information about the authors: **Isufov Sherdil Vatanovich** - Kulyab State University named after A. Rudaki, Senior Lecturer at the Department of History of the Tajik People. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab city, S. Safarov street 16. Phone: (+992) 988026304, E-mail: sherdil.isufov@mail.ru.

Saynakov Saynak Parpishoevich - A. Donish Institute of History, Archeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Candidate of Historical Sciences, Leading Researcher of the Department of Ancient, Medieval and New History. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33.; тел: (+992) 934162099, Rudaki Ave. E-mail: saynakov2012@mail.ru; saynak.rushon.saynakov@mail.ru

УДК 656.8 (575.3) (09)

РУШДИ АЛОҚАИ ПОЧТА ДАР СОЛҲОИ 60-80-УМИ АСРИ XX

**АЛИМОВ Д. Х., ҚУРБОНОВ М. М.,
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав**

Анҷумани XXIV ҲКИШ ба марҳалаи нави сохтмони коммунистӣ дар мамлакатамон ибтидо гузошт. Дар директиваи анҷуман оид ба нақшаи панҷ-солаи тараққиёти хоҷагии ҳалқи ИҶШС барои солҳои 1971-1975 барномаи бузурги сохтмони иқтисодӣ, ҳалли муҳимтарин масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии тараққиёти ҷамъият муайян карда шуда буд [5,32].

Мувофиқи директиваҳо дар панҷсолаи нухум воситаи алоқаи ҷумҳурии мо ҳам хеле таракқӣ намуда буд. Ҳаҷми боркашонӣ дар солҳои 1971-1975 назар ба панҷсолаи ҳаштум 69 фоиз, ҳосилнокии меҳнат назар ба соли 1970 дар маҷмӯъ 30,6 фоиз, даромади алоқа 55 фоиз зиёд шуда, арзиши аслии хидматрасонии алоқа 8,3 фоиз арзон карда шуд. Умуман, даромади хоҷагиҳои алоқаи ҷумҳурӣ (аз рӯйи даромади тарифӣ) дар соли 1975 назар ба соли 1970 панҷ фоиз афзуд.

Барои рушди воситаҳои алоқаи ҷумҳуриамон ҳаҷми маблағгузориҳои асосии марказонидашудаи давлат дар панҷсолаи нав назар ба панҷсолаи гузашта 49 фоиз зиёд пешбинӣ карда шуда буд.

Лозим ба тазаққур аст, ки самтҳои асосии инкишофи соҳаҳои алоқаи ҷумҳурӣ дар давоми солҳои 1971-1975 чунин буданд:

Ҳаҷми хизмати алоқаи почта ва даромади ин соҳа дар панҷсола 50 фоиз зиёд гардид. Ҳамзамон ҳаҷми умумии доду гирифти почтаи ҷумҳурӣ дар соли 1975 низ ду баробар зиёд шуда, бештар аз 1,5 миллиард мактубу равонаҳои (посилкаҳо) ба воситаи почта фиристода мешудагиро ташкил менамуд. Соли 1975 сохторҳои почта қариб як миллиард сӯм нафақапулӣ ва пулҳои ба воситаи почта фиристодашударо ба соҳибонаш бурда расонданд. Бо мақсади ба аҳоли наздик кардани хизмати почта то соли 1975 кушодани 120 шуъбаи нави алоқа пешбинӣ карда шуда буд [6].

Дар солҳои панҷсолаи нав барои ба воситаи роҳҳои ҳавоӣ расонидани почта дар назди фурудгоҳҳои шаҳрҳои Душанбе ва Ленинобод шуъбаҳои почтакашонӣ, дар шаҳру ноҳияҳои Конибодом, Нов, Орҷоникидзеобод, Файзобод, Восеъ, Қумсангир инчунин дар шаҳри Хоруғ хонаи алоқа ва дар деҳаҳо 7 шуъбаи алоқа сохта шуданд. Инчунин, биноҳои як қатор шуъбаҳои алоқа аз нав сохта, барои кори муътадил ва ба таври маданӣ хизмат расондан мувофиқ қунонида шуданд.

Дар соҳаи алоқаи почтавии ҷумҳурӣ механиконикидан ва автоматӣ қунонидани чараёни истеҳсолот оид ба ҷудо кардани мактубҳо, равонаҳо, бандеролҳо ва матбуот низ инкишоф ёфт, ки ин раванд рафти ба соҳибонашон бурда расондани почтаро хеле тезонид ва ҳосилнокии меҳнатро баланд бардошт. Бар замми ин дар почтаҳои ҷумҳурӣ барои қабули мактубҳои супоришӣ автоматҳо гузошта шуданд. Барои зуд қабул кардану додани пулҳо ва нафақапулӣ дар почтаҳо бештар машинаҳои электронии системаи «Онега» истифода мешуданд.

Дар панҷсолаи солҳои 1971-1975 бо усули фототелеграфӣ дар шаҳри Душанбе ҷоп кардани рӯзномаҳои марказии «Правда», «Известия» пешбинӣ шуд, ки ин падида ба аҳолии шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон расондани рӯзномаҳои марказиро хеле тезонид.

Бо мақсади боз ҳам бештар кардани хизмати почта ба аҳолии деҳот дар давоми панҷсола 110 шуъбаи нави алоқа ифтиҳо гардида, дар мавзёҳои аҳолинишин то 10 ва аз ин зиёдтар хонавода қуттиҳои почта гузошта шуданд. Соли 1971 кори иваз кардани номарасонҳои колхозҳо бо хаткашонҳои идо-

раи почта анҷом ёфта, ба мавзеъҳои аҳолинишини шуъбаи алоқа надошта, шуъбаҳои алоқаи сайёр ё хаткашонҳо хизмат мерасониданд [3,26].

Дар давоми панҷсола дар вилоятҳои Кӯлобу Қўрғонтеппа матбуот боз ҳам бештар паҳн мегардид, ки дар ин бобат хизмати «Союзпечат»-ро махсус қайд кардан лозим аст. Мувофиқи нақшаи панҷсола дар солҳои 1971-1975 гардиши моли «Союзпечат» назар ба соли 1970-ум 43,5 Ҷоиз афзуд. Рӯзномаву маҷаллаҳо дар байни аҳоли торафт зиёдтар паҳн карда мешуданд. Агар соли 1970 ба ҳар ҳазор нафар аҳолии ҷумҳурӣ 858 нусха рӯзномаву маҷалла рост омада бошад, пас соли 1975 ба 906 нусха рост меомад. Дар як қатор шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ нақшаи обуна ба рӯзномаву маҷаллаҳо хеле муташаққилона гузашт ва дар натиҷа ба ҳар ҳазор нафар аҳоли дар шаҳрҳои Чкалов – 1133 нусха, Норак - 1145 нусха ва дигар шаҳру ноҳияҳо рӯзномаву маҷалла рост меомад. То охири панҷсола нашри якҷағҳаи паҳншавии рӯзномаву маҷаллаҳо дар ҷумҳурӣ зиёда аз 3,5 миллион нусхара ташкил менамуд [5,34].

Нуктаҳои савдои «Союзпечат» дар охири панҷсола назар басоли 1970 боз 35,8 Ҷоиз зиёд шуд. Аз ҷумла, 86 дӯкони ҳозиразамон ва 11 мағозаи махсусгардондашудаи «Союзпечат» кушода шуданд. Ҳамин тарик, шабакаи савдои чаканафурӯшии «Союзпечат» соли 1975 аз 348 дӯкони муосир ва 12 мағоза иборат буд.

Аз ҳисоби гузоштани 98 мошин барои механиконидаи кори ҳазинаҳои почта ҷорикунии системаи «Онега» меҳнати операторонро нисбатан сабук гардонид. Бо ҷорӣ шудани он зарурати дастӣ пур кардани қвитансияю реестрҳо, ҳисоб кардани маблағҳо қариб, ки аз миён рафт. Кори ҷорӣ намудани усули бо контейнерҳо кашондани почта оғоз ёфта, аз худ намудани воситаҳои механизатсия ва ташкили муассисаҳо, сеҳҳо, қитъаҳои механиконидашудаи маҷмӯи давом дода шуд [1,26].

Ҳабарнигори маҷаллаи «Занони Тоҷикистон» М. Ибронов дар мақолаи худ «Қосиди хушпаём» оид ба қору Ҷаъолияти яке аз занҳои меҳнатӣ, аз он ҷумла, чунин навишта буд: «Зулфат-ҳола ҷашми рӯз нақафида, роҳи шуъбаи алоқаро пеш гирифт. Ў дафтари худро кушода ба он ҷашм андохт. Қайдҳои худро як-як аз назар гузаронида, дар лабонаш табассум хувайдо гардид. Ў ҳар субҳ қўлбори хаткашонии худро аз рӯзномаю маҷаллаҳои навомада пур карда, сипас бо таъби болида ба роҳ мебарояд.

Зани хоксору меҳнатдӯст Зулфатбӣ Саидова тез-тез меҳмони деҳқонону механизаторон шуда, ба онҳо рӯзномаю маҷаллаҳои рӯзмарраро саривақт дастрас менамояд. Паёми хуш ба меҳнатдӯстони саҳро рӯҳияи тоза мебахшад. Сокинони деҳаи «Қаҳрамон» барои сари вақт дастрас намудани рӯзномаю маҷаллаҳои нав аз Зулфатбӣ Саидоваи хаткашон басо қаноатманд мебошанд ва доимо дар ҳаққаш суҳанони нек мегӯянд.

Аз он рӯзе, ки Зулфатбӣ Саидова ба шуъбаи алоқаи «Дараи Калот»-и колхозии «Правда»-и ноҳияи Москва ба қор омад, беш аз 17 сол гузашт. Дар ин муддат ӯ тавонист бо кори шоистааш дар байни сокинони деҳаи номбурда соҳибэҳтиром гардад» [4,5].

Мухбири дигари маҷаллаи «Занони Тоҷикистон» Мусофир Набиев оид

ба кору фаъолияти назарраси телефончидухтар чунин менигорад: «Раҷаббӣ Замбурова баъди хатми мактаби миёнаи № 2-и ноҳияи Ленинград ба шуъбаи алоқа ба кор омад. Ҳамон сол дар назди шуъбаи алоқаи ноҳия курси думоҳаи коркунони алоқа кушода шуд. Баъди хатми курс Раҷаббӣ дар назди телефони кордон Раҳмон Табаров шогирд истода, дар як муддати кӯтоҳ асрори ин ҳунарро омӯхта, сипас ба кори мустақилона гузашт.

Сарвари кордон Раҷаббӣ Замбурова на танҳо дар арсаи меҳнат, балки ҳамчун мубаллиғ низ ном баровардааст. Ӯ дар байни ҷавонони шуъбаи алоқа корҳои ташвиқотию тарғиботӣ бурда, дар самти беҳтар шудани кори шуъбаи алоқаи ноҳия мудом саҳми худро мегузорад» [7, 8].

Коркунони соҳаи алоқаи ҷумҳурӣ дар солҳои баъди ҷанг, хусусан дар давоми даҳ соли охир муваффақиятҳои барҷаста ба даст оварданд. Дар давоми солҳои **1953 - 1963** дар ҷумҳурӣ **110** муассисаи нави алоқа кушода шуд [5,52].

Соли 1963 дар ҷумҳурӣ 394 муассисаи алоқа, аз ҷумла, дар деҳот 266 почта ва **2850** куттии почта мавҷуд буд, **141** адад автомашинаи ирсоли почта низ вучуд дошт, ки масофаи ин нақлиёт ба **3776000** километр ва роҳҳои ҳавоӣ ба **10500** километр расид [12, 41].

Соли 1962 **2596, 3** бори почта кашонда шуд, коркунони алоқа ба меҳнаткашонии идораю муассисаҳо **38,5** миллион адад мактуб ва **136** миллион нусха рӯзномаю маҷалларо ба шаҳрвандон расониданд [8,41].

То санаи 1 январи соли 1984 дар муассисаҳои алоқаи кишвар 5900 нафар коргарон пурмаҳсул меҳнат мекарданд. Дар маҷмӯъ 1863 нафар коргарони соҳаи алоқаи кишвар барои гирифтани номи зарбдори меҳнати коммунистӣ сазовор гардида буданд [11,1].

Ҳаҷми мубодилаи почта аз тараққиёти воситаҳои алоқа, пешрафти иқтисодиёту маданияти Тоҷикистон гувоҳӣ медед. Соли 1986 беш аз 1,3 миллиард дона муросилот ва матбуоти даврагӣ фиристода ва ба манзил расонда шуд [10,31].

Барои расонидани почта ва рӯзномаву маҷаллаҳо поездҳои мошин ва ҳавопаймоҳо ҳамачониба истифода мешуданд. Почтаро дар ҳамаи роҳҳои дохиливилоятӣ ва байниноҳиявӣ, ғайр аз маҳалҳои роҳашон душворгузар бо нақлиёти автомобилӣ низ мекашонанд. Мошинҳои махсуси почта ҳоло дар як сол беш аз 15 миллион километр роҳро тай намуданд. Ҳаҷми бо ҳавопаймо кашондани почта аз 0,5 тоннаи соли 1924 ба 5,5 ҳазор тоннаи соли 1987 расид [9,5].

Солҳои 80-ум соҳаи алоқаи почта боз ҳам рушд ёфт, аз рӯи лоиҳаҳои ягона ва муосир дар шаҳру ноҳия ва маҳалҳои аҳолинишини дурдасти кишварамон биноҳои муассисаҳои алоқа бунёд шуданд, механикунонӣ ва автоматикунонии иҷрои корҳои қабул, коркард ва фиристодану дастрас намудани муросилот амалӣ гардид. Пойгоҳи моддию техникии соҳа хеле қавӣ шуда, ҷиҳати инкишофи алоқа, дигар соҳаҳо ба маблағгузорӣ ҷалб карда шудаанд.

Дар ин давра 30 бинои бисёррошонаи идора, шуъбаҳои алоқаи шаҳру ноҳияҳо, аз он ҷумла, дар шаҳрҳои Хучанд, Хоруғ ва ноҳияҳои Восеъ,

Файзобод, Вахдат ва ғайра бунёд гардиданд. Аз ҳисоби маблағҳои вазорату идораҳои дигар дар шаҳрҳои Турсунзода, Норақ ва инчунин ноҳияҳои Ёвон, Мастчоҳ, Чирғатол ва ғайра биноҳои нав сохта, ба истифода супорида шуданд. Соли 1990 механикунонии қорҳои соҳаи алоқа ба 80-90% фоиз расида, имконият пайдо шуд, ки сола то 150 тонна муроилот муқодила қарда шаванд [13,5].

Ҳамин тариқ, бояд қайд намуд, ки почта дар минтақаи таҳқиқшаванда бо мушкилоти зиёде рушд намуд. Аз ҷумла, набудани роҳҳои аспгузару марказгузар, инчунин тамоман вучуд надоштани роҳҳои автомобилгард ба пешравии почта монеаҳо эҷод менамуданд.

Ҳамин тавр, яке аз омилҳои мусбии хизмати почта ин ҳамроҳшавии Осиёи Миёна ба Русия буда, округи телеграфӣ-почтаи кишвари Туркистон низ дар ҳамон давра таъсис дода шуд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нахустин шӯъбаи почта дар қисми ҷанубӣ дар шаҳрҳои Қӯрғонтеппа ва Қӯлоб соли 1929 ба ғайрият оғоз намуда буд.

Хулоса, рушди хизмати почта ба инкишофи ҳамаи соҳаҳои кишвар таъсири мусбӣ расонида, барои пешрафти соҳаи алоқа низ шароити мусоид фароҳам овард.

АДАБИЁТ

1. Достӣ Шариф. Таърихи Хатлон. Очерки мухтасар. [Матн]. - Қӯлоб: Сада, 1999. - 516 с.
2. История таджикского народа 1941-2010 гг. Т. VI. - Душанбе, 2011. - 687 с.
3. Из истории культурного строительства в Таджикистане (1941-1960 гг.) // Сборник документов и материалов. Т. 2. [Текст]. - Душанбе, 1972. - 512 с.
4. Ибронов М. Қосиди хушпаём // Занони Тоҷикистон. - 1984. - №4. - С.5-6.
5. Кабилов Х. К. Развитие средств связи в Таджикской ССР: Дисс. канд. эконом. наук // Х. К. Кабилов. [Текст]. - Душанбе, 1967. - 192 с.
6. Кабилов Х. Дар хизмати аҳоли // Тоҷикистони Советӣ. - 1964. - 3 дек.
7. Набиев М. Телефонӣ // Занони Тоҷикистон. - 1984. - №4. - С.8-9.
8. Очерки истории народного хозяйства Таджикистана. [Текст]. - Душанбе: Дониш, 1967. - 550 с.
9. Попов Д. Бубин тафовути роҳ // Агитатори Тоҷикистон. - 1987. - №12. - С.5-7.
10. Саъдиев Ш. Роль средств массовой информации и пропаганды в воспитании молодежи (1976-1986 гг.). - Дисс. канд. ист. наук // Ш. Саъдиев. [Текст]. - Душанбе, 1990. - 176 с.
11. Текущий архив Министерства связи Республики Таджикистан. Связь на период независимости. [Текст]. - 2006. - Л.1, 2.
12. Шукуров М. Культурная жизнь Таджикистана в период развитого социализма. [Текст]. - Душанбе, 1980. - 277 с.
13. Ҳисоботи Раёсати алоқаи вилояти Хатлон дар соли 1990 // БДВХ дар шаҳри Бохтар. - Ф.369. - Р.1. - П.2. - В.5.

РУШДИ АЛОҚАИ ПОЧТА ДАР СОЛҲОИ 60-80-УМИ АСРИ XX

Дар мақолаи мазкур муаллифон қӯшиш намудаанд, ки оид ба рушди алоқаи почта дар солҳои 60-80-уми асри XX таҳқиқоти илмӣ гузаронанд. Аз ҷумла, муаллифон иброз менамоянд, ки дар директиваи қабулнамудаи анҷумани хизб оид ба нақшаи панҷсолаи тараққиёти хоҷагии халқи Иттиҳоди Шӯравӣ барои солҳои 1971-1975 барномаи бузурги сохтмони иқтисодӣ, ҳалли муҳимтарин масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар давраи тараққиёти ҷамъият муайян қарда шуданд. Мувофиқи ин директиваҳо дар панҷсолаи нухум воситаи алоқаи ҷумҳурии мо ҳам хеле тараққӣ намуд.

Муаллифон кайд менамоянд, ки дар соҳаи алоқаи почтаи ҷумҳурии механиконидаи ва автоматӣ кунонидаи ҷараёни истеҳсолот оид ба ҷудо кардани мактубҳо, муросилот равоноҳо, бандеролҳо ва матбуот инкишоф ёфт, ки ин рафти ба соҳибонашон бурда расондани почтаро хеле метезонид ва ҳосилнокии меҳнатро низ баланд мебардошт.

Муаллифон дар охир ба ҷунин ҳулоса омадаанд, ки инкишофи хизмати почта ба пешрафти ҳамаи соҳаҳои кишвар таъсири мусбӣ расонида, барои рушди нумуи соҳаи алоқа низ шароити мусоид фароҳам овард.

Калидвожаҳо: почта, шӯъбаҳои алоқа, мактуб, равона, бандерол, округи телеграфӣ-почтавӣ, обунашавӣ, нафақапулӣ, қвитансия, реестр.

РАЗВИТИЕ ПОЧТОВОЙ СВЯЗИ В 60-80-Е ГОДЫ XX в.

В настоящей статье авторы пытаются исследовать проблему развития почтовой связи в 60-80-е годы XX в. Авторы в том числе отмечают, что в принятой директиве съезда партии по пятилетнему плану развития народного хозяйства Советского Союза на 1971-1975 гг. была определена большая программа экономического строительства, решение важных социально-экономических вопросов в период общественного развития. Согласно данной Директиве в девятой пятилетке средства связи республики слабо развивались.

Авторы отмечают, что в отрасли почтовой связи республики процессы сортировки писем, посылок, бандеролей, газеты и журналы были механизированы и автоматизированы, и этот процесс улучшило поставки почты адресатам, и повысил производительность труда.

Авторы пришли к такому выводу, что развитие почтовой связи положительно влияло на другие отрасли в республике и стало стимулом для развития средств связи.

Ключевые слова: почта, отделение связи, письмо, посылка, бандероль, телеграфно-почтавый округ, подписка, пенсия, квитанция, реестр.

THE DEVELOPMENT OF POSTAL COMMUNICATION IN THE 60-80S OF THE TWENTIETH CENTURY

In this article, the authors try to investigate the problem of the development of postal communication in the 60-80s of the twentieth century. The authors also note that the adopted Directive of the Party Congress on the five-year plan for the development of the national economy of the Soviet Union for 1971-1975 defined a large program of economic construction, the solution of important socio-economic issues during the period of social development. According to this Directive, in the ninth five-year plan, the republic's communications facilities developed poorly.

The authors note that in the postal communication industry of the republic, the processes of sorting letters, parcels, parcels, newspapers and magazines have been mechanized and automated, and this process has improved the delivery of mail to recipients where labor productivity is increasing.

The authors came to the conclusion that the development of postal communications had a positive impact on other industries in the republic and became an incentive for the development of communications.

Key words: post office, post office, letter, parcel, parcel, telegraph-postal district, subscription, pension, receipt, register.

Сведения об авторах: *Алимов Давлатали Халилович* – доктор исторических наук, доцент, заведующий кафедрой всеобщей истории и культурологии Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава, Республика Таджикистан. Адрес: Республика Таджикистан, 735140, Хатлонская область, г. Бохтар, ул. Айни, 67, E-mail: adavlatali@mail.ru, тел. (+992) 919-36-35-44.

Курбонов Мехрубон Мирзоевич – аспирант кафедры всеобщей истории Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава, Республика Таджикистан. Адрес: Республика Таджикистан, 735140, Хатлонская область, г. Бохтар, ул. Айни, 67, тел. (+992) 918-39-28-47.

Information about the authors: *Alimov Davlatali Khalilovich* - Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of General History and Cultural Studies of the Bokhtarsky state

university of Nosira Husrava, Republic of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, 735140, Khatlon Region, Mr. Bokhtar, Ayni St., 67, e-mail: adavlatali@mail.ru, ph. (+992) 919-36-35-44.

Kurbonov Mekhrubon Mirzoyevich - is the graduate student of department of general history of the Bokhtarsky state university of Nosira Husrava, Republic of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, 735140, Khatlon Region, Mr. Bokhtar, Ayni St., 67, ph. (+992) 918-39-28-47.

УДК 7.072

МИНИАТЮРЫ РУКОПИСИ «ШАХНАМЕ» ФИРДОУСИ ИЗ СОБРАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК ТАДЖИКИСТАНА

ДОДХУДОЕВА Л., РИШАР Ф.,

Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша

Среди новых поступлений Центра рукописного наследия Национальной академии наук Таджикистана 2022 года особое внимание привлекает иллюстрированная рукопись «Шахнаме» Фирдоуси, которая значительно пострадала от времени. В ней отсутствуют начало и конец текста, колофон.

Текст манускрипта переписан великолепным среднеазиатским насталиком в четыре колонки. Поля страниц декорированы изящным золотым орнаментом. Сохранились 15 миниатюр, некоторые из которых частично утратили изображение. Однако в целом иллюстративный ряд списка отличается определенным динамизмом и красочностью представленных в нем сюжетов за счет того, что большая часть из них является батальными сценами, исполненными вместе с другими миниатюрами достаточно искусно с использованием ярких живописных эффектов.

Композиции отличаются друг от друга своим стилем и выдают манеру нескольких разных художников, некоторые из которых уступают другим в мастерстве. По всей видимости, более талантливые миниатюристы исполнили экспрессивные батальные сцены, тогда как другие ограничились изображением более статичных картин, не отличающихся ярким композиционным решением.

Атрибуция иллюстраций и дата их создания остаются главной проблемой при знакомстве с рукописью. Известно, что в XVI веке в Иране основными центрами переписки «Шахнаме» были Табриз и Шираз, затем Казвин и Хорасан [8,334-337], тогда как при Шейбанидах в Бухаре к этому производству не проявляли значительного интереса [9,215].

Узбекская элита, по мнению немецкой исследовательницы К. Рюрданц, воспринимала книжную культуру иранских народов ситуативно, поскольку она находилась в вооруженном конфликте с правителями Ирана Севефидами. К тому же к концу XVI века начался распад династии Шибанидов, которые оказались после смерти Абдуллахана перед угрозой захвата их владений Джанидами. И все же, как отмечено уже многими исследователями, различные правители (монголы, узбеки, турки) нередко обращались к поэме «Шахнаме» для легитимизации своего правления, правда, подчас корректируя текст оригинала, или же использовали его в качестве прототипа для создания

сочинений о своих подвигах, о чем свидетельствует миниатюра из рукописи Шибанидов «Фатхномаи хани» XVI века.

Эпос иранских народов, присутствовал в жизни узбекских династов прежде всего как высший, идеальный образец поэтического произведения, столь искусно и многогранно воспевающий подвиги легендарных царей и героев. Об этом свидетельствует миниатюра рукописи «Фатхномаи Хани» Муллы Мухаммада Шоди XVI века из собрания Академии наук Узбекистана. Она представляет Шибанихана, сидящего возле шатра на ковре в праздник Навруза среди нарядных придворных. Перед ним рукопись, по всей вероятности, сочинения Фирдоуси. Правитель отдает приказ Мулле Мухаммаду Шоди создать сочинение о его собственных подвигах в стиле «Шахнаме» Фирдоуси. Литератор в знак покорности и готовности выполнить наказ правителя, задумавшего создать героическую летопись в стиле эпоса иранских народов, приложил руку к сердцу [7, 83].

Как указывает К. Рюрданц, возрождение интереса к эпосу иранских народов наблюдалось в конце XVI-начале XVII веках при Джанидах. Тогда почти год (осень 1598 года - лето 1599 года) Самарканд оставался их столицей при Баки Мухаммаде после смерти своего старшего брата Дина Мухаммеда в Герате. Однако уже в июле 1599 году династ перевел свой двор в Бухару и отдал правление в Самарканде своему отцу Джани Мухаммаду, правившему там до своей смерти (1603 год).

Лист рукописи «Шахнаме» Фирдоуси. Батальная сцена.

Известно, что несколько датированных рукописей «Шахнаме» Фирдоуси были созданы в правление Джани Мухаммада и в первые дни восхождения на престол Имамкулихана в Самарканде. Насколько известно, ни один из этих списков не имел посвящения ни одному из Джанидов, что можно объяснить как отсутствием интереса у этих правителей к искусству книги, так и их особой заинтересованности в эпосе иранских народов.

В результате с 1598 года по 1611 год Самарканд стал центром по изготовлению списков «Шахнаме» Фирдоуси, которые, как видим, не были предназначены для царского дома. К этому времени относятся ряд рукописей поэмы, которые уже выявлены исследователями [9,10]. Три из них были копированы каллиграфом Адиной катиб Бухари, одна была переписана им вместе с Мир Мох ибн Мир Арабом, племянником Мир Хусайна Куланги катиба Бухари. В последнем списке, копированном двумя катибами, указана даже улица Малаканда, где, возможно, располагалась мастерская в Самарканде, и где ими была закончена рукопись 10 шабан 1008/25 февраля 1600 (ныне в Британской библиотеке). В свою очередь каллиграф Мир Мох самостоятельно копировал рукопись «Шахнаме» в сафар 1009/сентябрь 1600 (библиотека Принстонского университета, ms. Garrett 59) на вышеупомянутой улице в доме Мир Артика. Важно отметить, что все эти и другие списки «Шахнаме» Фирдоуси, созданные в Самарканде в этот период, имеют разное количество иллюстраций.

Профессор Ф. Ришар добавляет к этому списку и другие рукописи: «Футух ал-харамайн» Лари, переписанный Адиной Бухари 1 джумада 1003/11 февраля 1598 года (Душанбе, Центр рукописного наследия Национальной академии наук Таджикистана № 684), «Шахнаме» Фирдоуси, переписанную им же Адиной катибом Бухари в Самарканде 23 зул-када 1012/ 24 апреля 1604года (Кэмбридж, Bayley. Pers. 2.01). Мир Мохом б. Мир Арабом, племянником Мир Куланги ал-Бухари, в этот период были копированы такие списки: «Рашахатайн ал - хайат» в конце 1 джумада 1008/1595 года в Самарканде (Ташкент, Институт восточных рукописей № 2195), а также «Мааридж ал-набувват» мухаррам 1019/март - апрель 1610 г. (Ташкент, Институт восточных рукописей № 11028).

Закключение, к которому приходит К. Рюрданц, заслуживает особого интереса. Она указывает, что количество иллюстраций, особенно в рукописях Адины катиб Бухари, небольшое в сравнении с современными ими иранскими копиями. Помимо этого в них редко подвергается иллюстрированию историческая часть эпоса, опять же в отличие от иранских рукописей того периода. Главное внимание уделяется событиям, связанным с богатырем Рустамом и его родственниками, а также сценам с фантастическими животными.

К. Рюрданц считает, что данные рукописи в связи с этим готовились для определенной клиентуры, а интерпретация текста в них больше связана с устными, народными, прозаическими традициями, которые можно найти в поэме Фирдоуси. По ее мнению, каллиграфы из Бухары не получили в тот

период в Самарканде покровительства и не могли привлечь первоклассных художников к оформлению списков [9, 232-233].

Известно, что в XVI веке происходит приток творческих сил из Герата в Самарканд, Бухару, где они активно работали для местной элиты. Художники, которые остались в Герате, обученные хорасанскому стилю, во время оккупации города, служили также узбекской знати. Когда Хорасан был вновь сдан в 1598 году, иллюстрирование списков «Шахнаме» оставалось для мастеров кисти неким доказательством своего этнического происхождения, социального статуса, а также неким знаком принадлежности к живописной школе Хорасана 1570 года. В этом выражалась и их надежда на восстановление и возвращение лучших времен, связанных с правлением иранской династии [9, 230].

В свою очередь бухарское происхождение или образование каллиграфов, а также их решение сосредоточиться на создании в Самарканде иллюстрированных рукописей «Шахнаме» вполне могли быть связаны с надеждами получить покровительство новых правителей. В результате, не получив подобной поддержки, они готовили рукописи поэмы для местных заказчиков не столь высокого происхождения [9, 232].

Миниатюры «Шахнаме» Фирдоуси из собрания Центра письменного наследия Национальной академии наук Таджикистана имеют свои художественные особенности. Большинство сюжетов связаны с героем Рустамом, хотя нельзя утверждать, что все иллюстрации посвящены исключительно его подвигам, как в рукописях поэмы 1600-1611 г., которые выявила К. Рюрданц, поскольку список сохранился не полностью, а лишь частично.

Действие почти всех миниатюр развёртывается на лоне природы, чаще на фоне холма. Достаточно редки дворцовые сюжеты в интерьерах. По стилю, отдельным элементам костюмов композиции близки к известному иллюстративному циклу рукописи Масуда ибн Османи Кухистани «Таърихи Абулхайр», созданной в 1541 году в Самарканде (Ташкент, Институт восточных рукописей им. Бируни). Однако нам представляется, что миниатюры из Центра письменного наследия более динамичны, нежели композиции упомянутого выше списка Османи Кухистани. Они напоминают по манере исполнения иллюстрации самаркандских рукописей «Шахнаме» 1600-1611 годов, выявленных К. Рюрданц, а также сохраняют художественные особенности хорасанского стиля 1570 - годов.

В цикле миниатюр «Шахнаме» Фирдоуси Национальной академии наук Таджикистана прослеживаются отдельные аналогии иллюстрациям широко известного списка «Шахнаме», переписанного в Хиве в 1556 году, но выполненным в Самарканде Мухаммадом Мурадом Самарканди (Ташкент, Институт восточных рукописей им. Бируни). Одни исследователи считают, что композиции исполнены известным мастером на рубеже XVI-XVII веков [6, 26] или около 1616 года [9, 228]. Другие полагают, что они современны тексту [1, 175-188; 3, 53-64] или же созданы в начале XVII века [2, 24; 5, 184-192]. В любом случае между двумя иллюстративными циклами просматриваются

если не идентичные подходы к решению композиций, то определенные аналогии в лаконичном и экспрессивном характере иллюстраций.

Отдельно хотелось бы указать на ряд деталей, подмеченных лично профессором Ф. Ришаром. Так, он высказал весьма ценную мысль о том, что в качестве прототипа образу мазендеранского дива, несущего скалу с Рустамом, в списке из собрания Центра письменного наследия могло послужить изображение божества Тибета. Подобные персонажи

Рустам вызволяет Бижана из заточения. Мазандеранский див несет скалу с Рустамом.

Божество, изображенное на танке тайланда¹.

религиозного характера, запечатленные на танках(картинах-свитках на ткани), находились в обращении в Средней Азии того времени. Эта доста-

¹Иллюстрация предоставлена профессором Ф. Ришаром.

точно необычная черта, как и ряд других, свидетельствуют об оригинальности художественного решения миниатюр.

В пользу того, что иллюстрации выполнены за пределами Бухары профессором Ф. Ришаром отмечена и такая деталь, как отсутствие традиционного посвящения рукописи в надписях на архитектурных сооружениях, что было характерным отличием произведений столицы.

Нам представляется, что иллюстрации рукописи «Шахнаме» Фирдоуси из собрания Центра письменного наследия созданы в тот период, когда самаркандская живописная школа была в некотором роде далека от тематики книжной культуры придворной китабханы Бухары с ее мистическим и романтическим характером. Миниатюры из собрания Национальной академии наук Таджикистана стилистически связаны с произведениями Самарканда и выполнены, по всей вероятности, во второй половине XVI века.

Оформление рукописи, которое создавалось, возможно, рядом художников, могло растянуться на определенное время: от середины до конца XVI века. Это позволяет высказать предположение, что и до начала правления Джанидов, в XVI веке Самарканд оставался тем художественным центром, где был постоянен интерес к поэме Фирдоуси «Шахнаме». И те миниатюры 1600-1611 годов, которые к настоящему выявлены учеными, лишь являются продолжением самаркандских традиций, основанных на локальном и хорасанском живописных стилях. Возможно, выявление новых лицевых списков Самарканда этого времени позволит подтвердить выдвинутое нами предположение. В целом оригинальное оформление рукописи поэмы Фирдоуси «Шахнаме» из Центра письменного наследия Национальной академии наук Таджикистана ждет более детального и тщательного изучения как особенностей ее каллиграфического исполнения, так и иллюстративного цикла.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ашрафи М. М. Миниатюра Средней Азии XVII-XIX вв. // Очерки истории и теории культуры таджикского народа: Сб. статей. - Душанбе, 2001. - С. 175- 188.
2. Ашрафи М. М. Бехзад и развитие бухарской школы миниатюры XVI века // Отв. ред. Н. Негматов и Н. И. Пригарина. - Душанбе, 1987.
3. Долинская В. Г. Художник-миниатюрист Мухаммад Мурад Самарканди // Известия Академии наук Узбекской ССР, 1955, №9. - С. 53-64.
4. Пугаченкова Г. А. Среднеазиатские миниатюры XVI-XVIII веков в избранных образцах. - Ташкент, 1980.
5. Пугаченкова Г. А., Галеркина О. Миниатюры Средней Азии. - Москва, 1979.
6. Galerkina O. Mawarannahr book painting. - Leningrad, 1980.
7. Oriental miniatures. The collection of manuscripts of the Beruni institute of Oriental studies of the Academy of sciences of the Republic of Uzbekistan. vol 1: the 11th -17th centuries. - Tashkent, 2001.
8. Richard F. Illustrated manuscripts from Mawarannahr in the collections of France. The Cultural Legacy of Uzbekistan in World Collections. - Tashkent, 2020.
9. Ruehrdanz K. The Samarqand Shahnamas in the context of dynastic change., Shahnama Studies II: The Reception of Firdausi's Shahnama // Studies in Persian Cultural History / Ed. C. Melville and G. Van den Berg. - Leiden, 2012. - PP. 220-276.

10.Szuppe M. Shāhnāma and Other Manuscripts Calligraphed by Ādina Kāteb Bokhārī in Late 16th - Early 17th Century//Studia Litteraria Universitatis Iagellonicae. Volume in Honour of Professor Anna Krasnowolska. Special issue. -Cracoviensis, 2019-PP. 267-276.

МИНИАТЮРЫ РУКОПИСИ «ШАХНАМЕ» ФИРДОУСИ ИЗ СОБРАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК ТАДЖИКИСТАНА

Искусство оформления книг было известно с древних времен. Расцвет миниатюры наблюдается в XV-XVII веках. В этот период возник ряд школ, в том числе школа миниатюры Мавераннахра, отличающаяся своим стилем и художественным методом. Редкие и бесценные произведения этих художественных центров хранятся в музеях и библиотеках Лондона, Парижа, Нью-Йорка, Вены, Тегерана, Каира, Стамбула, а также Москвы, Санкт-Петербурга, Баку, Ташкента и Душанбе.

Иллюстрированная рукопись «Шахнаме» Фирдоуси поступила в Центр письменного наследия Национальной академии наук Таджикистана в 2022 году. В ней отсутствуют начало и конец текста, колофон. Поля страниц украшены изящным золотым орнаментом. 15 миниатюр списка отличаются друг от друга своим стилем и созданы, по всей вероятности, несколькими художниками.

Иллюстрации списка стилистически связаны с произведениями Самарканда и выполнены, по всей вероятности, во второй половине XVI века. Они представляют самаркандские живописные традиции, сохраняющие особенности локального и хорасанского стилей того времени.

Ключевые слова: Самарканд, рукопись, «Шахнаме», Фирдоуси, текст, иллюстрации, стиль, художник, живопись.

МИНЁТУРҲОИ ДАСТНАВИСИ «ШОҲНОМА» - И ФИРДАВСӢ АЗ ХАЗИНАИ АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН

Санъати минётур ва ороиши китоб аз давраҳои қадим маълум буд. Давраи авҷи санъати минётур асосан ба асрҳои XV-XVII рост меояд, ки дар инкишофи он дар ин давра як қатор мактабҳо, аз он ҷумла, мактаби Мовароуннаҳр бо сабку усули ҳоси худ пайдо шуданд. Осори нодиру бебаҳои ин мактабҳо дар осорхонаҳо ва китобхонаҳои шаҳрҳои Лондон, Париж, Ниу-Йорк, Вена, Техрон, Коҳира, Истамбул ва инчунин Санкт-Петербург, Москва, Тошкент, Боку, Душанбе маҳфузанд.

Дастнависи мусаввари «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ соли 2022 вориди Маркази мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон гардид. Дар он ибтидо ва охири матн колофон нест. Канори саҳифаҳо бо нақшу нигори заррин оро дода шудаанд. Инчунин 15 миниатюраи рӯйхат бо услуби худ аз ҳамдигар фарқ мекунанд ва ба эҳтимоли зиёд аз ҷониби якчанд рассомон тасвир шудаанд.

Тасвирҳои рӯйхат аз ҷиҳати услубӣ ба осори Самарқанд алоқаманд буда, эҳтимолан дар нимаи дууми асри XVI сохта шуда бошанд. Онҳо анъанаҳои наққошии Самарқандро муаррифӣ намуда, вижагиҳои услубҳои наққошии маҳаллӣ ва Хуросони он замонаро ҳифз кардаанд.

Калидвожаҳо: Самарқанд, дастнавис, Шоҳнома, Фирдавсӣ, матн, тасвирҳо, услуб, рассом, наққошӣ.

**MINIATURES OF MANUSCRIPT «SHAHNAMEH» BY FIRDAWSI FROM
THE TAJIKISTAN NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES LARISA DODKHUOEVA,
FRANCIS RICHARD**

The art of miniature and book design has been known since ancient times. The heyday of the miniature is observed in the XV-XVII centuries. A number of schools emerged during this period, including the Maverannahr miniature school, distinguished by its style and artistic method. Rare and priceless works of these schools are in museums and libraries in London, Paris, New York, Vienna, Tehran, Cairo, Istanbul, as well as Moscow, St. Petersburg, Baku, Tashkent and Dushanbe.

The illustrated manuscript of Firdawsi «s «Shahnameh» became part of collection of the Center for Written Heritage of the Tajikistan National Academy of Sciences in 2022. It lacks the beginning and end of the text, the colophon. Its margins are decorated with elegant gold ornaments. 15 miniatures of this manuscript differ from each other in their style and perhaps were made by several artists.

The illustrations are stylistically related to the works of Samarqand and were probably made in the second half of the 16th century. They represent the Samarqand painting traditions, preserving the features of the local and Khorasan painting styles of this time.

Key words: *Samarqand, manuscript, Shahnameh, Firdawsi, text, illustrations, style, artist, painting.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Додхудоева Лариса - мудири шуъбаи мардумшиносии Институти таърих, бостоншиносӣ, мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Тел: (+992) 918-61-95-84. E-mail: lorasdodo@rambler.ru*

Ришар Франсис - *академики фаҳрии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Порис, Фаронса. E-mail: richardfrancis0@gmail.com*

Information about the authors: *Dodkhudoeva Larisa - Head of Ethnographic department, A. Donish Institute of history, archaeology, ethnography, Tajikistan National Academy of Sciences. Telefon: (+992) 918 61 95 84. E-mail: lorasdodo@rambler.ru*

Francis Richards - *Honorary Member of the Tajikistan National Academy of Sciences, Paris, France. E-mail: richardfrancis0@gmail.com.*

УДК 902. 6 (575.3)

**АРХИВНЫЕ ДОКУМЕНТЫ ЭКСПЕДИЦИЙ В ЗАРАФШАН XX-XXI
ВЕКОВ (МАТЕРИАЛЫ ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО АРХИВА НАНТ**

БАКИЕВА М. К.,

Институт истории, археологии и этнографии им А. Дониша

В Таджикистане в XX-XXI веках были организованы специальные экспедиции для сбора полевых исследований и музейных коллекций в различные регионы Таджикистана, в том числе и в Зарафшан. На основе данных А. К. Писарчик [8,54-112] и материалов этнографического архива можно составить историю полевых работ в данном районе, которые обрели системный характер в 20-х годах XX века, а после 1958 г., как показывают данные, проводились почти каждый год в разнообразном формате: в виде экспедиций, индивидуальных поездок для сбора этнологической информации или же приобретения коллекций. В настоящее время в архиве Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана сохранились не все их документы. Однако и эти

материалы представляют собой большую ценность и являются важной базой данных по экономической, социальной и культурной жизни Зарафшана.

Полевые этнографические документы этнографического архива Института истории, археологии и этнографии им А. Дониша Национальной Академии наук Таджикистана относятся исключительно к XX-XXI векам. Они неразрывно связаны с конкретным временем, местом и обществом, что делает их уникальными. По этой причине сегодня этнографические документы приобрели особую значимость и в качестве исторических свидетельств. Они зафиксировали различные территории и их культуры, которые постоянно находятся в процессе изменения и никогда не будут такими, как прежде. Многие архивные документы позволяют изучить институт семьи, ее быт и культуру, эволюцию традиционных ремесел, модели поведения различных этнических групп, их ритуалы, обычаи, социализацию в таджикское общество и многое другое.

Первые материалы этнографического архива по данной проблеме относятся к 1908 г. Это коллекция фотографий из личного фонда известного ученого академика, директора Таджикского филиала Академии наук СССР Е. Н. Павловского (Ед. хр. № 1) [4,27-34]. Все его экспедиционные снимки, можно разделить на несколько групп. Прежде всего, это фиксация топографических особенностей местности в различных регионах Таджикистана, затем следуют снимки политических преобразований, различного рода портреты и архитектурные виды, а также фотографии бытовой тематики. Среди них сохранились данные по костюму, резьбе по дереву, архитектурному декору. Например, на одном из снимков представлен мастер, который занимается резьбой деревянной колонны (№1-32). В других фотографиях с изображением казиев (№1-38), фокусника (№1-27), сапожников (№1-34), проповедника на базаре, окруженного людьми разных сословий (№1-29) и других запечатлены особенности традиционного мужского костюма таджиков начала XX века. В целом, экспедиционные фотодокументы академика Е. Н. Павловского являются важным историческим источником состояния таджикского общества после присоединения Средней Азии к России [4,33].

Важный вклад в изучение народного искусства Верховьев Зарафшана внес выдающийся этнограф М. С. Андреев [3,45-200]. Среди архивных документов в его личном фонде сохранились, например, материалы его первой экспедиции в зарафшаг в 1921 г., когда была образована Комиссия по изучению племенного состава России (с 1922г. СССР). Под эгидой данной организации ученым была проведена регноскопировка в Самаркандской области «для создания этнографической карты Туркестана» [1,121-140]. Помимо дневниковых записей в архиве сохранились и фотографии, сделанные М. С. Андреевым в Самаркандском, Каттакурганском, Джизакском и Ходжентском уездах (1921-1922 гг.), а также в Матче и Ягнобе (1924 г.). Именно в последнюю поездку им были обнаружены шедевры Зарафшанской школы

резьбы по дереву: Искодарский михраб и колонна из Курута. (Ед. хр. 18,30, 52,58, фотоколлекции №1, 2).

Другая поездка в Верховья Зарафшана, которые М. С. Андреев называл «Беловежской пущей», состоялась в 1927 г. и проводилась в формате «Общества для изучения Таджикистана и иранских народов за его пределами». В личном фонде М. С. Андреева сохранились и другие документы, собранные им в Ягнобе, Матче, в период полевых работ 1927-28 гг. которые он вел совместно с Е. М. Пещеревой, Н. В. Русиновой, Н. В. Мещеряковой. Им также были самостоятельно проведены экспедиции в различных регионах Верхнего Зарафшана, где были собраны материалы, касающиеся языка, жилища, утвари, орудий труда. (Ед. хр. 14, 17, 27, 28, 29, 45, 46, 52, 58, 70, 71, 100, 101). К ним относятся: записи М. С. Андреева и (Е. М. Пещеревой?), сделанные в Ягнобе в деха Хшартоб, 15, 16 июля 1924 г. (Ед. хр. №52), этнографические записи, сделанные в Матче 30 июля, 6, 8 сентября 1924 г. вместе с копиями вось-ми эстампажей (38x22,5 см), надписей на камнях на таджикском языке (арабская графика) из деха Есиз 30 июля 1924 г., Сурхкат 6 сентября 1924 г., Обурдон 8 сентября 1924 г. и Палдорак. (Ед. хр. №95). Сохранились сведения этнографического характера, записанные М. С. Андреевым в деха Думзон и Анзоб 18 июня 1925 г., Ягнобе 13 июля 1925 г. (Ед. хр. 100) 7 мая, 12 октября 1927 г. (Ед. хр. №17, № 46), в деха Хшартоб 14-16 июня 1925 г., 7, 23 июня 1927 г., 6-9, 20, 23, 27 июля, 1, 6, 9 августа, 5 января 1928 г. (Ед. хр. 270).

В архиве также имеются машинописная версия дневников полевых работ М. С. Андреева в Ягнобе (Ед. хр. 28), его рукописные дневниковые записи в Ягнобе 1927-1928 гг. (Ед. хр. № 57, Ед. хр. 101), полевой отчет по этнолингвистической поездке в Ягноб через Шахризьябский район в долину Шинка и среднее течение реки Зарафшан (деха Маргузар с 5-ю зарисовками жилища, очагов 3, 4, 10, 12, 28, 29 июля, 1 августа 1934 г.) (Ед. хр. №62).

С середины XX века этнографы Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Академии наук Таджикистана начали вести активные полевые работы в Зарафшане. Так, в 1958 г. в состав этнографической экспедиции вошли М. Р. Рахимов (начальник экспедиции), А. С. Давыдов, М. А. Хамиджанова, З. А. Широкова, С. Дадабаева, А. Буриев, Б. Ганиев (Ед. хр. 39). Это была одна из самых плодотворных акций по изучению быта и этнографии Верхнего Зарафшана. Исследователи посетили деха Сангистон, Пакшиф, Рогиф, Табуш, Мадрушкат, Ярм и Пастигав, Зосун, Рарз, Ревомутк, Рог. Палдорак, Худгифи Боло.

В этнографическом архиве сохранились дневники участников этой экспедиции: таджикском языке М. Рахимова, А. С. Давыдова, М. А. Хамиджановой, (Ед. хр. 258), А. Буриева, Б. Ганиева, на русском языке З. А. Широковой и С. Дадабаевой (Ед. хр. 259, 260, 261, 264, Ед. хр. 265). Фотографированием занималась З. А. Широкова, благодаря которой была составлена фотоколлекция №39, состоящая из 325 снимков. В настоящее время она насчитывает только 265 снимков.

В 1959 г. экспедиция в составе М. А. Хамиджановой (начальник отряда), А. С. Давыдова, К. Кадырова, А. Р. Мардоновой, З. А. Широковой, С. Дадабаевой, Б. Ганиева собирала материалы, касающиеся различных поселений, жилища, одежды, сельского хозяйства, ремесел, домашних промыслов, антропологического типа жителей и т.д. Они посетили деха Магиян, Гезани Боло, Гезани Поён, Рашнаи Поён, Киёкли, Панджруд, Пасруд, Фароб, Шинг (Ед. хр. №42).

В 1960 г. был сформирован отряд в составе М. Р. Рахимова (начальник отряда), А. С. Давыдова, Р. Кадырова, А. Р. Мардоновой, З. А. Широковой, А. М. Хамиджановой, Г. И. Ишанкулова который проводил полевые работы в деха Анзоб, Такфон, Ремон, Шурмашк, Пормин, Джиджик, Саратог, Нарват, Хайронбенд, Канте, Пинён, Урметан, Пасруд, Маргузор, Дар-дар, Зеробод, Зиндакон, Габируд, Махшеват (Ед. хр. №57). Фотографом экспедиции была Л. И. Соловьева, иногда ей помогал проводить съемку М. Р. Рахимов. Их снимки вошли в фотоколлекцию № 57, которая состоит из 479 отпечатков.

В 1961 г. была вновь проведена экспедиция в Зарафшан, с посещением других его регионов. Отряд в составе М.Р. Рахимова (начальник отряда), А. С. Давыдова, Р. Кадырова, А. Р. Мардоновой, З. А. Широковой, А. М. Хамиджановой, Г. И. Ишанкулова, вновь вела полевые работы в деха Сартак, Панджруд, Мазори Шариф, Ёри, Никнот, Зимтут. (Ед. хр. №58). Съемки вели З. А. Широкова и Л. И. Соловьева, А. С. Давыдов, которые составили фотоколлекцию № 58 из 319 снимков.

В 1962 г. А. С. Давыдов (начальник отряда), Б. Бахттоваршоева, Г. И. Ишанкулов, М. А. Хамиджанова провели изыскательские работы в село Урметан, Рарз и Сангистон (Ед. хр. № 66). Из 65 снимков фотоколлекции № 62 сохранилось только 28 фотографий, которые подготовил лично А. С. Давыдов. В этом же году А. К. Писарчик совершила индивидуальную поездку в Самарканд, для сбора материалов для альбома «Народное прикладное искусство таджиков» [7].

В 1962 г. была проведена Матчинская этнографическая экспедиция под руководством А. М. Хамиджановой, фотографом которой был М. С. Андреев (Ед. хр. № 66). Сохранилась фотоколлекция экспедиции №66, состоящая из 493 снимков, большая часть которых отражает новый быт матчинцев.

В 1963 Г. Х. Ишанкулов, М. А. Хамиджанова (начальник отряда), а в 1964 Г. Х. Ишанкулов, М. А. Хамиджанова (начальник отряда), З. А. Широкова провели исследования в Новоматчинском районе (Ед. хр. №77). Большая часть снимков этой экспедиции фотоколлекции № 79 посвящена повседневной истории населения.

В 1965, 1966 г. А. С. Давыдов, З. А. Широкова, М. А. Хамиджанова вели этнографические исследования в Верхнем Зарафшане. Фотоколлекция №81 1965 г. состоит из 393 снимков, которые были сделаны в Пенджикенте, деха Колхозчиён, Шинг, Зосун, Шамтуч, Джиджик, Гусар, Мадм, Маргидар. Фотоколлекция №83 включает 206 фотографий, которые отражают быт и

ремесла деха Вору, Газза, Гузари Бод, Сор, Урметан, Дашти кози, Патруд, Анзоб, Искодар, Дарг, Пинён, Такфон, Чоре, Мингдона, Шинг, Ёри, Хушекат, Дарг.

В 1966 г. была организована Ягнобская этнографическая экспедиция. Подготовленная во время экспедиции фотоколлекция № 82 из 282 отпечатков, отражает быт и ремесла населения деха Думзой, Бидев, Кули Дахана, Кули Боло, Семич, Кансе, Питеп, Пекон, Хшартоб, были сделаны во время данной поездки.

В 1971, 1972 гг. М. А. Хамиджанова проводила свои изыскания в местах переселения ягнобцев и матчинцев. В 1971 г. она совершила поездку вместе с А. С. Давыдовым. Фотограф Кильягаров подготовил фотоколлекцию из 93 снимков, в котором отражен быт переселенцев на новом месте. Под руководством А. М. Хамиджановой в 1974 году была вновь проведена Матчинская этнографическая экспедиция, которая была сфокусирована на изучении быта переселенцев (матчинцев и ягнобцев) на новом месте. Этнографы посетили Зафарабад, Кажровуд, Зуманд. Фотоколлекция № 100, состоящая в настоящее время из 88 снимков, отражает в основном новый быт переселенцев.

В 1975, 1976, 1979 годах М. А. Хамиджанова продолжала проводить полевые работы в местах переселения ягнобцев и матчинцев. Под ее руководством экспедиция в 1977 году посетила Ягноб. В фотоколлекции № 106 главное внимание сосредоточено на передаче повседневной жизни населения, его хозяйства.

В 1980 году была создана Зарафшанская этнографическая экспедиция в составе начальника отряда М. А. Хамиджановой, филолога Мухаммадиева, З. А. Широковой, Н. Э. Тошматова, М. С. Шовалиевой. Ее участниками были собраны материалы в г. Пенджикенте, деха Шинг, Ёри, Колхозчиён Саратог Айнинского р-на, Махалла Яси, Яккатол в г. Ура-Тюбе (Истаравшан) (Ед. хр. 107). Сохранилось несколько снимков коллекции № 107, сделанные З. А. Широковой и Н. В. Русиновой в г. Пенджикенте и дехаи Ёри, которые отражают ремесленное производство таджиков этого региона.

С 1981 по 1985 годам состоялись экспедиции под руководством М. А. Хамиджановой в Верхний Зарафшан, о чем сообщает А. К. Писарчик [12]. К сожалению, материалов по этим полевым работам не сохранилось в архиве.

Помимо отдельных дневников, отчетов таджикских этнографов XX-XXI в., фотоколлекций, которые сопровождали их тексты, в архиве сохранилось несколько работ А. С. Давыдова, которые непосредственно касаются ремесла таджиков Верхнего Зарафшана. (Ед. хр. 15). Но они не были опубликованы. Судя по тексту его документов, он основывался исключительно на полевых материалах и блистательно отразил собранные сведения в своей работе, которая так и не была опубликована. Первый очерк включает в себя разделы: ткачество, кожевенное и кузнечное дело, гончарство, деревообработка. Последняя, достаточно объемная часть, посвящена охоте. Только часть этих материалов была опубликована им впоследствии [2, 92-97].

В годы независимости были проведены несколько полевых исследований и в Верховьях Зарафшана. Они призваны были восполнить, хотя бы частично, имеющуюся базу данных новыми материалами, которые могли бы показать преемственность или напротив - исчезновение отдельных характерных черт ремесленного производства Верхнего Зарафшана, быта и занятий местного населения.

Практически все собранные этнологами материалы были ими опубликованы.

В 2014 году этнологи Л. Н. Додхудоева, З. Юсуфбекова, М. Шовалиева, Н. Васитова вели свои изыскания в городе Пенджикент, джамоатах Магиан (деха Пули гирдоб, Обилой, Обиборик), Шинге) (деха Шинг, Рашнаи Поён, Пасруд, Маргузор, Нофин) и Фароб [9,10]. В 2019 году во время полевых исследований члены экспедиции Л. Додхудоева, З. Юсуфбекова, М. Шовалиева, Т. Ашурмадова провели полевые работы в г. Пенджикенте, джамоатах Саразм, Вору, Лоик Шерали, Рудаки, Шурча, Чинор, Хурми [5,6].

Важным источником для исследователей остаются классические публикации выдающихся советских этнографов М. С. Андреева, А. К. Писарчик, Д. С. Давыдова, З. А. Широковой, М. А. Хамиджановой, Е. Пещеревой, Ишанкулова, М. Рахимова и многих других, которые проводили свои полевые исследования в Зарафшане. Однако следует учесть, что во всех этих их фундаментальных изданиях изложена только часть полевых материалов по теме исследования. Поэтому архивные материалы Зарафшанских экспедиций XX-XXI веков из собрания Национальной академии наук Таджикистана способны служить достоверными дополнительными сведениями в процессе изучения этнической, социальной, культурной и экономической жизни этого древнего региона.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев М. С. Некоторые результаты этнографической экспедиции в Самаркандскую область в 1921 г./Изд. Турк. Отдела Русск. Географ. Общ-ва-т. XVII. -Ташкент, 1925. -140 с.
2. Воспоминания об этой экспедиции см. Шовалиева М. С. Ученый педагог и наставник//М. А. Хамиджанова 80 лет/Ред. Л. Додхудоева. -Душанбе, 2008. -24 с.
3. Давыдов А. С. Некоторые представления таджиков, связанные с животным миром// Этнография Таджикистана. 1985. - 97с.
4. Додхудоева Л., Ашурмадова Т. Мастера дехаи Вору/Ред Н. К. Убайдулло, консул. С. Бобомуллоева. - Душанбе, 2022. -191 с.
5. Додхудоева Л. Н. Народное искусство Верховий Зарафшана/Ред. Н. К. Убайдулло, консультант С. Бобомуллоев. -Душанбе, 2020.
6. Додхудоева Л. Научное наследие А. А. Семенова и М. С. Андреева (архивные документы)-Душанбе, 2013. -266 с.
7. Додхудоева Л. Н. Социальные и этнокультурные реалии таджикского общества в экспедиционных материалах академика Е. Н. Павловского. Сб. материалов научной конференции «Вклад академика Е. Н. Павловского в становление науки Таджикистана. - Душанбе, 2019. -С. 27-34.
8. ИИАЭ НАНТ. ед. хр. 39.
9. Писарчик А. К. Народное прикладное искусство таджиков/Отв. Ред Н. Н. Ершов. Худ. Х. А. Жаба, Ю. П. Гремячинская. -Душанбе, 1987. - 46 с.

10.Писарчик А. К. Этнографическая наука в Таджикистане (1920-1990 гг.). Подгот. текста к печ. Н. Бабаева. -Душанбе, 2002. -172 с.

11.Ремесленное производство Таджикистана (по материалам полевых исследований 2013-2017гг.)/Ред. Л. Н. Додхудоева. Авторы - составители: Л. Додхудоева, З. Юсуфбекова, М. Шовалиева. -Душанбе, 2019.-192с.

21.Таджикистан. Верховья Зеравшана. Полевые этнографические исследования 2014 г// Общ. Ред Р. М. Масов, Ред. Л. Додхудоева. Авторы - составители: Л. Додхудоева, З. Юсуфбекова, М. Шовалиева. -Душанбе, 2017. -198 с.

АРХИВНЫЕ ДОКУМЕНТЫ ЭКСПЕДИЦИЙ В ЗАРАФШАН XX-XXI ВЕКОВ (МАТЕРИАЛЫ ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО АРХИВА НАНТ)

Данная статья представляет историю этнографических экспедиций в Зарафшан, которые были организованы для сбора полевых исследований и музейных коллекций в различных регионах Таджикистана, в том числе и в Зарафшан. На основе архивных данных, хранящихся в этнографическом архиве Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана можно заключить, что полевые работы обрели системный характер в 20-х годах XX века, а после 1958 г., как свидетельствуют документы, проводились почти каждый год в разнообразном формате: в виде экспедиций, индивидуальных поездок для сбора этнологической информации или же приобретения коллекций. В настоящее время в архиве сохранились не все документы. Однако и эти материалы представляют собой большую ценность и являются важной базой данных по экономической, социальной и культурной жизни Зарафшана.

В годы независимости были проведены несколько полевых исследований и в Верховьях Зарафшана. Они призваны были восполнить, хотя бы частично, имеющуюся базу данных новыми материалами, которые могли бы показать преемственность или напротив - исчезновение отдельных характерных черт ремесленного производства Верхнего Зарафшана, быта и занятий местного населения.

Ключевые слова: *Зарафшан, архив, экспедиция, документ, фотография, этнография, полевые работы, дневник, коллекция.*

АСНОДИ БОЙГОНИИ ЭКСПЕДИТСИЯҲОИ ВОДИИ ЗАРАФШОНИ АСРҲОИ XX-XXI (МАВОДИ БОЙГОНИИ АМИТ)

Дар ин мақола таърихи экспедитсияҳои этнографӣ ба водии Зарафшон дар асрҳои XX-XXI, ки барои ҷамъоварӣ намудани пажӯҳишҳои саҳроӣ ва коллексияи осорхонавӣ дар манотиқи мухталифи Тоҷикистон, аз ҷумла, дар водии Зарафшон ташкил шуда буданд, оварда шудааст. Дар асоси маълумоти бойгонӣ, ки дар бойгонии шӯъбаи мардумшиносии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ маҳфузанд ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки қорҳои саҳроӣ дар солҳои 20-уми садаи XX хусусияти системавӣ пайдо карда, пас аз соли 1958, тавре, ки ҳуҷҷатҳо нишон медиҳанд, қариб ҳар сол дар шаклиҳои мухталиф гузаронида мешуданд. Дар шакли экспедитсияҳо, сафарҳои инфиродӣ барои ҷамъовариҳои иттилоотӣ этнологӣ ё хариди коллексияҳо. Ҳоло дар бойгонӣ на ҳамаи ҳуҷҷатҳо маҳфузанд. Вале ин мавод аҳамияти калон доранд ва дар бораи ҳаёти иқтисодӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии мардуми водии Зарафшон маҳзани басо ҳам муҳим мебошанд.

Дар солҳои истиқлол дар болооби водии Зарафшон як қатор таҳқиқоти саҳроӣ гузаронида шуд. Онҳо даъват карда мешуданд, ки базаи мавҷударо бо маводи навро, ки метавонистанд давомнокиро ва ё баръакс, аз байн рафтани баъзе ҳислатҳои хусусиятҳои истеҳсолоти хунаремандии Зарафшони Боло, ҳаёт ва ғайрииниҳо аҳолии маҳаллиро нишон диҳанд, ақаллан қисман пур кунанд.

Калидвожаҳо: *Зарафшон, бойгонӣ, экспедитсия, ҳуҷҷат, аксбардорӣ, этнография, қорҳои саҳроӣ, рӯзнома, маҷмуа.*

ARCHIVAL DOCUMENTS OF THE ZARAFSHAN EXPEDITIONS IN THE XX-XXI CENTURIES (MATERIALS OF THE ETHNOGRAPHIC ARCHIVE OF THE TNAS)

This article presents history of special expeditions organized in 20th -21 th to collect field research and museum collections in various regions of Tajikistan, including Zarafshan. Based on the research of A.K. Pisarchik and the materials of the ethnographic archive in A. Donish Institute of History, Archaeology, Ethnography, Tajikistan National Academy of Sciences one can make a history of field work in this area, which acquired a systemic character in the 20s of the XX century, and after 1958 they were held almost every year in a variety of formats: in the form of expeditions, individual trips to collect ethnological information, or the acquisition of collections. Currently, not all documents have been preserved in the archive. However, these materials are of great value and are an important database of economic, social and cultural life of Zarafshan.

During the years of independence, several field studies were carried out in the Upper Zarafshan. They were called upon to fill, at least partially, the existing database with new materials that could show the continuity or, on the contrary, the disappearance of certain characteristic features of the Upper Zarafshan handicraft production, the life and activities of the local population.

Key words: *Zarafshan, archive, expedition, document, photography, ethnography, field work, diary, collection.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бокиева Мадина Қурбоновна - доктор (PhD) шӯбаи мардумшиносии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Тел: (+992) 93-5533059.

Information about the author: *Bakieva Madina Qurbonovna*-Dr. (PhD) Ahmad Donish Institute of history archaeology and ethnography National Academy of Sciences of Tajikistan. Tel: (+992) 93-5533059.

УДК 91 (575)

АҲАММИЯТИ «МАСОЛИК ВА МАМОЛИК»-И ИБНИ ХУРДОДБЕҲ ДАР ТАҲҚИҚИ ҶУҒРОФИЁИ ТАЪРИХИИ ДАВЛАТИ ТОҲИРИЁН

Сафарзода Н. Ш.,

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш

Аҳамияти осори ҷуғрофиёӣ дар таҳқиқ ва тасвири илмии ҳаёти иҷтимоӣ – иқтисодии сарзаминҳои мухталиф аз қабл таваҷҷуҳи донишмандонро ба худ ҷалб кардааст. Дар иртибот ба ҳамин муҳаққиқони ғарбӣ дар самти шиносӣ ва таҳқиқи осори ҷуғрофиёии асри миёнагии шарқ талоши зиёде кардаанд.

«Масолик ва мамолик» асари ҷуғрофиёии марбут ба нимаи аввали садаи сеуми ҳиҷрӣ ва мутааллиқ ба қалами Ибни Хурдодбех мебошад. Асар ба забони арабӣ нигошта шуда, яке аз нахустин осори ҷуғрофиёии давраи исломӣ аст ва муддати тӯлонӣ чун яке аз сарчашмаҳои аслии осори илмии донишмандони соҳаи ҷуғрофиё ва ҷуғрофияи таърихӣ хидмат кардааст.

Асари Ибни Хурдодбех бори нахуст дар шакли комил соли 1889 аз ҷониби дониш-манди ҳолландӣ Михаёл Ян де Гук (1836-1909) дар қатори дигар осори ҷуғрофиёии муътабари асрҳои миёна ба забони фаронсавӣ тарҷума ва нашри интиқодӣ шудааст [1, 1-8]. Дигар донишмандон, аз

ҷумла В. В. Бартолд [2,1-4] ва И. Ю. Крачковский [3] дар бораи «Масолик ва мамолик»-и Ибни Хурдодбех маълумоти мухтасар додаанд. Ҳамчунин, соли 1986 матни комили «Масолик ва мамолик»-и Ибни Хурдодбехро бо пешгуфтори таҳқиқӣ ва дорои маълумоти арзишманд Институти шарқшиносии Академияи илмҳои ҶШС Озарбойҷон ба нашр расонидааст [4].

Нусхае, ки мо дар навиштани мақола истифода кардем, тарҷумаи форсии китоб аст, ки донишманди эронӣ Саъид Хокранд соли 1371 ҳиҷрӣ/1993 мелодӣ дар асоси чопи фаронсавии Андре Микел нашр кардааст ва он дар ганҷинаи дастхатҳои Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон таҳти рақами 150 маҳфуз аст [5].

Ибни Хурдодбех масъулияти раёсати девони барид (почта)-и вилояти Ҷиболро ба уҳда дошта, бад-ин сабаб муваффақ ба ҷамъоварии иттилооти муфид ва арзандае дар тавсифи ҷуғрофиёии Замин, бахшҳои гуногуни он, роҳҳои тиҷорӣ ва ғайра шудааст. Ҳарчанд, ки дар ҷанд ҷойи асар маълумоти воқеӣ бо афсонаҳо дарҳам омехта шудаанд, бо вучуди ин ҷуғрофиёнависони баъдӣ ба ин китоб ҳамчун манбаи муҳим муроҷиат мекардаанд [3, 147–150].

Хурдодбех – бобои Убайдуллоҳ бо ташвиқи хонадони маъруфи тоҷикони Балх – Бармакиён, ба эҳтимоли қавӣ бо даъвати Яҳё ибни Холид [9, 839] мусулмон шудааст. Ба қавли Ян Де Гье, ин рӯйдод, яъне дар исломро пазируфтани Хурдодбех нақш доштани аъзои хонадони Бармакиён нишонаи манзилати Хурдодбех мебошад [1, 6].

Абдуллоҳ – падари Убайдуллоҳ ба ҳайси мансабдори ҳарбӣ дар соли 201 ҳ.к. / 816-817 м. вилоятдори Табаристон буд ва бахшхое аз вилояти Дайламро фатҳ ва замимаи қаламрави хилофати Аббосӣ кард. Ӯ навоҳии кӯхистонии Табаристонро, ки паноҳгоҳи бисёре аз муҳолифони хилофати Аббосӣ буд, фатҳ намуд ва Шаҳриёр писари Шарвинро, ки дар он ҳудуд муқоимат мекард, аз он ҷо берун ронд. Абдуллоҳ ҳамчунин Моziёри писари Қоранро назди Маъмун фиристод ва Абулайло – шоҳи Дайламро асир кард [10, 7].

Агар ҳаводисеро, ки ҳузури фаёли Абдуллоҳ – падари Ибни Хурдодбехро дар вилоёти Табаристон ва Дайлам собит мекунанд, ба назар гирем, назари донишманди маъруф Н. В. Пигулевскаяро, ки хонадони Ибни Хурдодбехро аз бузургони эронии Табаристон медонад, таъйид намудан мумкин аст [11, 143].

Ибни Надим осори зеро ба Ибни Хурдодбех нисбат медиҳад: «Китобу-т-табиҳ»; «Китобу адабу-с-самоъ»; «Китобу ҷамҳарату ансоби-л-фурс вал-навофил»; «Китобу-л-лавҳ ва-л-малоҳӣ»; «Китобу-л-шароб»; «Китобу-л-анво»; «Китобу-н-нудамо ва-л-чуласо»; «Китобу-л-масолик ва-л-мамолик» [6, 245].

Аз эҳтимол дур нест, ки феҳристи номбаршудаи осори Ибни Хурдодбех ноқис бошад. Зеро Масъудӣ ба асари муҳимми таърихӣ вай,

ки ҳовии иттилооти муҳимме дар бораи таърихи ақвоми ғайриараб ва подшоҳони онҳо будааст, ишора мекунад [1, 11], ҳол он ки дар «Фехрист»-и Ибни Надим зикре аз он мавҷуд нест.

Ба ҳар сурат, Ибни Хурдодбех дар миёни аҳли илм аз ибтидо асосан ҳамчун чуғрофиёдон ва муаллифи «Масолик ва мамолик» шинохта шуда, осори вай дар соҳаҳои дигар аҳамияти дуюмдараҷа касб кардааст.

Китоби «Масолик ва мамолик» ба донишҳои чуғрофӣ ихтисос дорад. Бинобар назаре, Ибни Хурдодбех асари хешро пас аз иқоматаш дар канори Дачла дар Сомаро ва байни солҳои 230–234 ҳиҷрӣ/844–848 мелодӣ нигоштааст [15, 31]. Баъзе муҳаққиқони дигар замони таълифи асарро соли 232 х./847 м. ё худуди он доништаанд [6, 9; 7, 9; 8, 350; 16, 14].

Ба назар мерасад муаллиф асари худро дар ду навбат нигошта ва дар навбати дувум тағйироте низ дар он ворид кардааст. Асар нахустин бор дар соли 231 ҳиҷрӣ / 845-846 мелодӣ ва сипас дар соли 272 ҳиҷрӣ/885 мелодӣ тадвин шудааст [9, 579].

Ба андешаи баъзе аз муҳаққиқон бо вучуди асолати асар он дар шакли мухтасар ба дасти наслҳои баъдӣ расида [15, 32] ва он ҳам дучори тағйироте шудааст [11, 143].

«Масолик ва мамолик» ба эҳтимоли қавӣ нахустин асар бо унвони умумии «Масолик ва мамолик» аст [9, 579]. Ба қавли Н. В. Пигулевская муаллифи он нахустин фардест, ки дар соҳаи чуғрофиёи иқтисодӣ маводи арзишманде гирдоварӣ ва китобе таълиф кардааст [11, 143], ки то замони мо боқӣ мондааст. Тамоюли иқтисодӣ доштани асар баёнгари он аст, ки Ибни Хурдодбех муаллифи эронитабори «Масолик ва мамолик» аз мактаби эронӣ дар чуғрофиёнигорӣ пайравӣ намудааст. Зеро чуғрофиёнигорони пайрави мактаби эронӣ ба масоили марбут ба хироч ва маҳсулоту маъданҳои сарзаминҳо аҳамияти ҷиддӣ медоданд. Сониян, муаллиф ба сабаби он ки мансаби ҳукуматӣ дошт, на танҳо бо роҳҳои мамолики исломӣ, аз ҷумла Ироқ, Хуросон, Ҷибол, Табаристон ва ғайра ошно буд, балки ниёзи ҷиддӣ ба доштани иттилооти ҷамаҷониба аз вазъи иқтисодии ин сарзаминҳо доштааст.

Маълумоти Ибни Хурдодбех дар хусуси тақсмоти маъмурии Хуросон бештар аз ҳама мавриди таваҷҷуҳи мо қарор гирифт. Ў дар баҳши «Ҳабари Машрик» чунин матлаберо зикр мекунад: «Пас аз Машрик оғоз кунем, ки рубъи мамлакат аст ва аз Хуросон, ки тахти ҳокимияти испаҳбад Бозусбон ва ҷаҳор марзбон қарор дорад, ки ҳар марзбон дар рубъи Хуросон мустақар аст. Як рубъи Хуросон аз он марзбони Марви Шохҷон ва аъмоли он ва як рубъ аз он марзбони Балху Тахористон ва рубъи дигар аз он марзбони Ҳироту Бушанҷ ва Бодғису Сичистон мебошад. Ва дигар рубъ аз он марзбони Мовароуннаҳр аст» [5, 23].

Дар поварақиҳои саҳифаи зикршудаи китоб тавсифи мухтасари чуғрофиёи ҳар кадом аз бахшҳои Хуросон оварда шуда, баъзе ахбори марбут ба маҳсулоти асосии ҳар сарзамин низ зикр шудааст.

Тавре мебинем, Ибни Хурдодбех Мовароуннахрро чун бахше аз Хуросон зикр мекунад. Таксимоти маъмурӣ - худудие, ки Ибни Хурдодбех овардааст, ба қавли муҳақ-қиқон ҳамон таксимоти маъмурии замони Сосониён аст, ки айнан ба Хилофат гузаштааст [4, 31]. Яъне ҳар музофот ба кура (вилоят) – тассуч (ноҳия) – русток (шаҳристон) – қаря (деҳа) таксим мешуд. Ба ин тариқ, аз ахбори овардаи Ибни Хурдодбех таксимоти маъмурӣ-худудии Хуросон аз давраҳои охири мавҷудияти давлати Сосониён то замони муаллиф, яъне то замони Тоҳириён маълуму равшан мегардад.

Дар масъалаи бахше аз Хуросон будани Мовароуннахр ба андешаи мо наметавонад шубҳае ҷой дошта бошад. Зеро аз ахбори тамоми сарчашмаҳои муътабари таърихӣ аён аст, ки ин замон Мовароуннахрро Сомониён ҳамчун волиёни зердасти Тоҳириён дар ихтиёр доштанд.

Пас аз зикри мухтасар аз таксимоти маъмурии Хуросон Ибни Хурдодбех роҳҳои бузургро аз Бағдод то охирин марзҳои Хуросон дар шимол ва шарқ, ки аз қаламрави давлати Тоҳириён убур мекарданд, ба қалам додааст. Дар зимни он ҳамчунин шаҳру навоҳиеро, ки дар имтидоди ин роҳ ва худуд қарор доштанд, мухтасаран тавсиф намудааст. Аз тавсифи ӯ масири Роҳи бузурги Абрешим дар ин давра бисёр хуб тасвир мешавад. Ин роҳ аз Бағдод ба самти шарқ аз шаҳрҳои бузурге чун Динавар, Исфакон, Ҳамадон, Қазвин, Домғон (Қумис) ва Нишопур убур карда, дар Марв ба ду шоха – ҷануб ва шимол ҷудо мешуд. Бахши шимолии роҳ ба самти Мовароуннахр рафта, аз тариқи Бухоро, Самарқанд, Уструшана ва Ҷоч ба Туркистон ва аз он ҷо ба Чин мерафт. Бахши ҷанубии роҳ низ ба ду қисм ҷудо шуда, яке аз тариқи Марврӯд ба Ҳирот, Систон, Ғазна ва аз он ҷо ба Синду Ҳинд ва дигаре аз тариқи Балху Тахористон то болооби рӯди Омӯ ба марзҳои Қошғару Хутан мерасид [5, 23-31].

Дар тавсифи ин роҳ ва шаҳру вилоятҳои дар масири он қарордошта муаллифони осори ҷуғрофиёӣ пас аз Ибни Хурдодбех аз асари ӯ баҳраи фаровоне бурдаанд. Аз ҷумла, Ибни Ҳавқал – соҳиби «Сурату-л-арз» дар тадвини асари худ аз «Масолик ва мамолик» истифода карда [8, 350; 29], Мақдисӣ (Муқаддасӣ), ки асари бисёр арзишманде дар ҷуғрофиё ба номи «Аҳсану-т-тақосим фӣ маърифати-л-ақолим» гирдоварӣ кардааст, Ибни Хурдодбехро аз пешвоёни дониши ҷуғрофиё мешуморад [12, 101].

Наздикии Ибни Хурдодбех ба хилофати Аббосӣ ин имконро муҳайё сохта буд, ки вай аз бойгонии ҳукумати истифода кунад [12, 531]. Ба ҳамин сабаб ҷуғрофиёнависони пас аз ӯ ба навиштаҳои ҳамчун асноди муътамад истинод кардаанд.

Аз рӯи сабки нигориш Ибни Хурдодбех дар таълифи асараш илова бар пайравӣ аз мактаби эронӣ эътироф мекунад, ки дар баёни худуди ақолим ва роҳҳо аз навиштаҳои донишманди юнонӣ Клавдий Птолемей (Батламиус, солҳои зиндагӣ 100-170) истифода намудааст. Ба ҳамин сабаб нуфуз ва таъсири мактаби юнонӣ дар ҷуғрофиёнигори исломӣ аз

ҳамон ибтидо ҳамзамон бо нуфуз ва таъсири мактаби эронӣ вучуд доштааст.

Ибни Хурдодбех дар умум тавсифи Замин ва чигунагии сохтори он, қибла ва хирочи ҳар сарзамин ва таҳаввули хироч дар гузашта ва ҳол, подшоҳони замин ва алқоби онҳо, роҳҳо, манзилгоҳҳо, тақсимооти сарзаминҳо, ақвом ва наҷодҳо, ҷазираҳо ва обҳо, шигифтиҳои замин ва иттилооти таърихи мавриди таваҷҷуҳ қарор дода, дар фарқ аз баъзе ҷуғрофиёнигори дигар, аз ҷумла Ибни Возеҳ (Яъқубӣ) – соҳиби «ал-Булдон» фосилаҳоро на бо манзил ё рӯз, балки бо мил, муайян кардааст, ки аз ин назар дақиқтар аз «ал-Булдон» ва дигар осори ҷуғрофиёии назири он аст.

Дигар иттилои муҳим дар бораи давлати Тоҳириён, ки аз маълумоти Ибни Хурдодбех дар «Масолик ва мамолик» дастраси мо мешавад, феҳристи шаҳру вилоёте мебошад, ки ба Абдуллоҳ ибни Тоҳир (828-844) хироч супоридаанд. Ин маълумот аз он ҷиҳат бисёр муҳим аст, ки тавассути он марзҳои давлати Тоҳириён дар давраи Абдуллоҳ ибни Тоҳир бисёр равшан муайян мешаванд.

Ибни Хурдодбех вилоятҳои тобеи давлати Тоҳириёнро аз ғарб ба шарқ батартиб ном бурда, ҳаҷми хирочи ҳар кадоми онҳоро мушаххасан зикр мекунад ва дар хотимаи матлаби ҳеш чунин мегӯяд: «Маҷмуи хирочи Хуросон ва он ҷӣ барои Абулаббос Абдуллоҳ ибни Тоҳир аз кураҳо ва бахшҳои марбута гирдоварӣ шуд, иборат аз чихилу ҷаҳор миллиону ҳаштсаду чихилу шаш ҳазор дирҳам ва аз ҷаҳорпоён барои саворӣ сездаръас ва аз ғӯсфандон ду ҳазор ғӯсфанд ва аз усарои ғуз ду ҳазор тан ба арзиши шашсад ҳазор дирҳам ва аз карбосҳои кандаҷӣ ҳазору сад ҳаштоду ҳафт пирӯҳан ва аз варақҳои оҳан ҳазору сесад қитъаҳои дунимай буд» [5, 34].

Маълумоти муҳими дигари Ибни Хурдодбех, ки ба давлати Тоҳириён ва дар маҷмуъ тамоми Хуросони Бузург тааллуқ мегирад, зикри лақабҳои шохони вилояту сарзаминҳои ҷудогонаи Хуросон мебошад, ки чун мавзӯи ҷудогона дар «Масолик ва мамолик» зикр шудааст. Батафсил зикри матлаби Ибни Хурдодбехро дар ин маврид зарур намешуморем ва бо овардани алқоби баъзе ҳокимони вилоятҳои алоҳида иктифо мекунем. Бад-ин тариқ, подшоҳи Суғд «Фирӯз», подшоҳи Фарғона «Ихшид», подшоҳи Хоразм «Хусрави Хоразм», подшоҳи Хуттал «Хатлоншоҳ» ва гуфта мешавад, ки Шери Хатлон», подшоҳи Бухоро «Бухорохудо», подшоҳи Усрушана «Афшин», подшоҳи Самарқанд «Тархон», подшоҳи Ҳирот ва Пушанг ва БодҒис «Барозон», подшоҳи Бутам Зуннаънаъа, подшоҳи Нишопур «Кунор», подшоҳи Марв «Моҳуя», подшоҳи Зобулистон «Фирӯз», подшоҳи Кобул «Кобулшоҳ» будаанд [5, 34-35; 20, 3-7].

Дар маҷмуъ, «Масолик ва мамолик»-и Ибни Хурдодбех барои омӯзиши таърих ва ҷуғрофиёи таърихӣ Хуросони Бузург дар асрҳои IX-X бисёр манбаи муътамаду арзишманд аст. Хусусан, истифодаи муаллифи

асар аз бойғониҳои ҳукумати арзиши иттилооти онро дар бораи ҷуғрофиёи инсонӣ, иқтисодӣ ва дар маҷмӯъ таърихӣ бисёр баланд месозад. Чун асар дар замони ҳукумати Тоҳириён навишта шудааст, иттилооти онро метавон дар таҳқиқ ва баррасии таърихи давлати Тоҳириён ба сифати сарчашмаи дасти аввал истифода кард.

АДАБИЁТ

1. Bibliotheca geographorum arabicorum. Ed. M.-J. de Goeje. T. 1-8. Lugduni Batavorum, 1870-1894.
2. Бартольд В. В. Работы по исторической географии и истории Ирана//Соч. Т. 7. М., Наука, 1971. -661 с.; Бартольд В. В. Общие работы по истории Средней Азии//Соч. Т. 2. Ч. 1. М., ИВЛ, 1963. -1024 с.
3. Крачковский И. Ю. Избранные сочинения, том 4, Арабская географическая литература. М., 1957. -928 с.
4. Ибн Хордадбех. Книга путей и стран/Перевод с арабского, комментарии, исследование, указатели и карты Наиля Велихановой. -Баку: «Элм», 1986. -428 с.
5. Ибни Хурдодбех. Масолик ва-л-мамолик.Тарҷумаи Саъид Хокранд. Техрон 1371. – 224 с.
6. Ибни Надим. «ал-Феҳрист». Тарҷума ва таҳқиқи Муҳаммад Ризо Тачаддуд. «Амири Кабир», чопи севум, 1366 ҳ.ш., с. 245.
7. Одом Митз. Тамаддуни исломӣ дар қарни ҷаҳоруми ҳиҷрӣ. Ҷилди дуввум. Тарҷумаи Алиризо Заковатии Қароғузлу. «Амири Кабир», 1362 ҳ. ш., с. 9.
8. Забехуллоҳ Сафо. «Тарихи адабиёт дар Эрон» ҷилди аввал. «Ибни Сино», чопи севум, 1347 ҳ.ш. с. 349–350.
9. The Encyclopedia of Islam. Vol. 4. Edited by: Lewis, Menage, Pellat, Schacht, E. j. Brill, Leiden, 1986, P. 839.
10. Табарӣ, Муҳаммадибни Ҷарир. Таъриху-р-русул валмулук. Дар 8 китоб. Душанбе. 2014.
11. Пигулевская Н. В. «Таърихи Эрон аз даврони бостон то поёни садаи ҳаҷдахуми мелодӣ». Тарҷумаи Карими Кишоварз. «Паём», чопи ҷаҳорум, 1354 ҳ. ш., с. 143.
12. Муқаддасӣ, Муҳаммад ибни Аҳмад. Аҳсану-т-тақосим фӣ маърифати-л-ақолим. Тарҷумаи Алинакии Мунзавӣ. Техрон, 1361 ҳ.ш.
13. Абулҳасан Алӣ ибни Хусайни Масъудӣ. Муруҷу-з-заҳаб ва маъодину-л-ҷавҳар. Ҷилди дуввум. Тарҷумаи Абулқосими Поянда. Бунгоҳи тарҷума ва нашри китоб. Чопи дуввум, 1356 ҳ. ш., с. 617 бабаъд.
14. А. Деҳхудо. Луғатнома, ҷилди дуввум, ҷопхонаи «Маҷлис», 1325 ҳ. ш., саҳ. 304.
15. Нафис Аҳмад. Хадамоти мусулмонон ба ҷуғрофиё. Тарҷумаи Ҳасан Лоҳутӣ. Бунёди пажӯҳишҳои оистони Қудси Разавӣ. Маҷҳад, 1367 ҳ. ш., с. 31.
16. Борун Кородуву. Мутафаккирони исломӣ. Ҷилди дувум. Тарҷумаи Аҳмад Ором. Дафтари нашри фарҳанги исломӣ, 1359 ҳ.ш., саҳ. 14.
17. Амиршоҳӣ Нурмуҳаммад. Давлатдорӣи тоҷикон дар асрҳои IX-XIV. Душанбе, 1998. -1008 с.
18. А. Акбарӣ. Таърихи ҳукумати Тоҳириён аз оғоз то анҷом. Маҷҳад, 1384 ҳ. 400 с.
19. К. Э. Босворт. Мусулманские династии. М.: Наука, 1971. – 324 с.
20. Ҳ. Камол. Ҳокимони Хуросон дар аҳди охирин шоҳони Сосонӣ ва замони ҳулафои рошидин//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. №3/3. Душанбе, 2017. С. 3-7.
21. История таджикского народа. Т. II. Эпоха формирования таджикского народа. Под редакцией академика Н. Негматова. Душанбе, 1999. -790 с.
22. Яъқубӣ Аҳмад ибни Абӣқуб ибни Возеҳ. Ал-Булдон. Тарҷумаи доктор Муҳаммад Иброҳими Ояӣ. Техрон, 1343 ҳ.ш. –220 с.

23. Ёкути Ҳамави. Муъчаму-л-булдон. Тарҷумаи Алии Сақии Разави. Техрон, 1380.

24. Истаҳри, Абуисҳоқ Иброҳим. Масолик ва мамолик. Тарҷумаи Муҳаммад ибни Асад ибни Абдуллоҳи Тустарӣ. Бо эҳтимоми Эраҷи Афшор. Техрон, 1373 х. ш.

25. Ибни Ҳавқал. Сурату-л-арз. (Сафарномаи Ибни Ҳавқал. Эрон дар «Сурату-ларз»). Тарҷума ва тавзеъи доктор Ҷаъфари Шиъор. Техрон, 1366 х. ш.

26. Наршахӣ, Абӯбакр Муҳаммад ибни Ҷаъфар. Таърихи Бухоро. Таҳияи Ғ. Ғоибов ва Н. Амиршоҳӣ. Душанбе, 2012. – 736 с.

27. Ибни Асир. Ал-Комил фи-т-таърих. Дар 13 ҷилд. Баргاردони Ҳамид Ризо Ожир. Техрон: Асотир, 1382. Ҷ. 7-9.

28. Муҳаммад ибни Ҳасан ибни Исфандиёр. Таърихи Табаристон. Ба тасҳеҳи Аббос Иқбол. Ба эҳтимоми Муҳаммад Рамазонӣ Техрон: Асотир, 1389.

АҲАМИЯТИ «МАСОЛИК ВАЛ МАМОЛИК»-И ИБНИ ХУРДОДБЕҲ ДАР ТАҲҚИҚИ ҶУҒРОФИЁИ ТАЪРИХИ ДАВЛАТИ ТОҲИРИЁН

«Масолик ва мамолик»-и Ибни Хурдодбех яке аз нахустин асарҳои ҷуғрофиёи донишмандони мусулмон аст, ки то имрӯз ба мо расидааст. Муаллифи асар (тақрибан. 820-912) ба ҳайси ходими давлатии Хилофати Аббосӣ (сохиббариди вилояти Ҷибол) рисолаи худро бо таъя ба манобеи муътамад навиштааст. Асар фарогири маълумоти муҳим дар бораи тавсифи ҷуғрофиёи Замин, мамлакатҳо ва вилоятҳои онҳо, роҳҳо, масофаи миёни шаҳру рустоҳо, ҳаҷми хирочи хар сарзамин ва ҳоказо мебошад.

Муаллиф бо баррасии ахбори «Масолик ва мамолик» ва қисми онҳо бо дигар сарчашмаҳои муътабари таърихӣ кӯшиш намудааст, ки аҳамияти асари мазкурро дар тавсифи ҷуғрофиёи вилоятҳои давлати Тоҳириён (Хуросони Бузург) бо дарназардошти омилҳои замони ва сиёсӣ мушаххас намояд.

Калидвожаҳо: Тоҳириён, Хуросон, кура (ноҳия), роҳҳои қорвонгузар, ҷуғрофиё, вилоят, Мовароуннаҳр, Систон, Ҷибол, Кермон, хилофат, марзҳои давлатӣ, хироч.

ЗНАЧЕНИЕ «МАСАЛИК ВАЛЬ МАМАЛИК» (КНИГА ПУТЕЙ И СТРАН) ИБН ХОРДАДБЕХА В ИССЛЕДОВАНИИ ИСТОРИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ ГОСУДАРСТВА ТАХИРИДОВ

«Масалик валь мамалик» Ибн Хордадбеҳа является одним из первых географических трудов мусульманских ученых дошедших до наших дней. Автор труда (ок. 820-912), работав в качестве государственного служащего (руководителем почтовой службы Джибальской провинции) Аббасидского халифата сочинял свой труд на основе достоверных источников. В нем есть важные сведения о географическом описании Земли, странах и их областях, дорогах, расстояниях между городами и селами, размерах налогов каждой области и т. д.

Автор статьи, рассматривая сведения «Масалик и мамалик» и сравнивая их с другими достоверными историческими источниками, старался установить значение этого труда в исследовании исторической географии государства Тахиридов (Великого Хорасана) с учетом исторических и политических факторов.

Ключевые слова: Тахириды, Хорасан, кура (район), караванные пути, территория, география, провинция, Мавераннахр, Систан, Джибаль, Керман, халифат, государственные границы, харадж.

THE IMPORTANCE OF «MASALIK VAL MAMALIK» (BOOK OF ROADS AND KINGDOMS) BY IBN KHORDADBEH IN THE STUDY OF THE HISTORICAL GEOGRAPHY OF THE TAHIRIDS STATE

«Masalik va mamalik» by Ibn Khordadbeh is one of the first geographical works of Muslim scientists that have survived to this day. The author of the work (c. 820–912), while working as a public servant (head of the postal service of the Jibal province) of the Abbasid

Caliphate, composed his work on the basis of reliable sources. It contains important information about the geographical description of the Earth, countries and their regions, roads, distances between cities and villages, taxes for each region, etc.

The author of the article, considering the data of «Masalik and mamalik» and comparing them with other reliable historical sources, tried to establish the significance of this work in the study of the historical geography of the Tahirids state (Great Khorasan), taking into account time and political factors.

Key words: state, Khorasan, kura (district), caravan routes, territory, geography, province, Maverannahr, Sistan, Jibal, Kerman, caliphate, state borders, kharaj.

Сведения об авторе: Сафарзода Некруз Шоди – кандидат исторических наук, научный сотрудник отдела древней, средневековой и новой истории Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Ак. Раджабовых, 7. Тел.: (+992) 985880810. E-mail: nekruz_tj@mail.ru.

Information about the author: Safarzoda Nekruz Shodi – Candidate of Historical Sciences, Researcher of the Department of Ancient, Medieval and Modern History of the Institute of History, Archeology and Ethnography named after A. Donish NACT. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Ak. Rajabovs, 7. Mobile phone: (+992) 985880810. E-mail: nekruz_tj@mail.ru

УДК 4

ИСТОРИКО - ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТЕРМИНА «ЦИВИЛИЗАЦИЯ»

САИДАСАНОВ Ю., АЗИЗМАМАДОВА М.,
Хорогский государственный университета имени М. Назаршоева

Одним из основных вопросов исторической науки является выявление вклада того или иного народа, нации, общества в развитие человечества. Исходя из этой задачи, историки пытаются исследовать историю цивилизаций и народов избегая при этом субъективной оценки роли отдельных народов в мировой истории. В этом контексте особое внимание следует уделять правильному использованию термина «цивилизация», под которым мы подразумеваем прежде всего высшую точку культурного развития определенного общества. В исследовании цивилизаций, задача историка состоит в изучении процессов мировой истории, с выявлением движущей силы прогресса человечества [13,4].

Одним из центров мировой цивилизации является регион Средняя Азия, в фундаментальном исследовании которого большая заслуга принадлежит академикам Б. Г. Гафурову [2,56] и Е. Э. Бертельс, [1,67] которые в своих трудах, дали глубокий анализ развития этого региона. В широком плане анализ цивилизации на примере Саманидской империи рассматривается в исследовании иранского ученого исследователя Мухаммадризо Ноджи «Исламская цивилизация на территории Саманидов» [6,78] Особое место в исследовании цивилизации Востока, занимает коллективный труд таджикских ученых, отражающий развитие древних цивилизаций [4,7].

Также, широкое освещение получило исследование данного термина со стороны представителей западной школы философии истории, которые и

положили начало философским рассуждениям истории цивилизаций [14,15,16].

Термин «цивилизация» прежде всего отражает уровень общественного, материального и духовного развития определенной группы народов или общественно-экономической формации. Однако практика показывает, что данный термин не всегда употребляется в исследованиях по прямому его значению. Учитывая расплывчатость и двоякость термина «цивилизация», часто оно применяется в неправильной форме и не отражает его значение или даже противоречит понятию «цивилизации».

При неправильном применении, слово «цивилизация» теряет свой смысл и нарушает логическое построение текста, поскольку оно не соответствует истине. Особенно часто такой казус встречается в исторической науке, когда некоторые посредством злоупотребления этим термином, приукрашивают историю прошлого или выдают варварские нашествия за цивилизации.

От значения и смысла слово цивилизации следует, что это определённая ступень развития материальной и духовной культуры в результате которого общества поднимается на более высокий по отношению с варварским обществом, стадию развития. Неуместное и неправильное использование данного термина не всегда заметно при поверхностном чтении текста и не знание подлинной истории указанного народа и периода, которую называют цивилизацией.

При более детальном исследовании и проведении сравнительного анализа и знание истинного значения этого слова, выясняется, что наше представление об указанной «цивилизации» не совпадает с реальным значением данного термина. Возникает субъективный вопрос: - Как с одним и тем же словом один связывает одно представление, а другой иное представление?

Ответов несколько: либо у разных субъектов разное представление о цивилизации, либо происходит субъективное искажение и искусственное превращение примитивного общества в цивилизацию.

Поэтому неправильное употребление термина «цивилизация» носит субъективный характер, не отражающий значение данного термина. Согласно общепринятому в науке понятию, «цивилизация» выражает смысл передового общества и обозначает достижение более высшего уровня культурного развития по сравнению с примитивными обществами. Использование термина «цивилизация» требует соблюдения не только смысла данного термина, но и его значения, поскольку как отмечал Фрегге, каждое понятие имеет не только смысл, но и значение, отражающее истинный смысл и назначение информации [11,89].

Впервые понятие «цивилизации» было использовано в XVIII веке, со стороны французских философов-просветителей, которые под этим термином обозначили общество, основанного на начале разума и справедливости.

В свою очередь русский ученый Н. Я. Данилевский утверждал, что в рамках теории общей типологии культуры и «цивилизации», история мира состоит из истории отдельных «цивилизаций», общество которых имеет

собственную культуру развития.

В своей концепции «цивилизации» О. Шпенглер указывает на то, что оно отражает стадию развития культуры определенного общества. В качестве признаков цивилизации он отмечает развитую индустрию и технологию, деградацию искусства, высокий уровень урбанизации и падение культуры.

Под термином «цивилизации» также имеют ввиду новые формы морали, образования, религии, философии, технологии, искусства, материального благополучия и т.д. При этом изменения в этих элементах происходит одновременно, что приводит к общему изменению уровня исторического развития [12,178].

В XIX веке впервые немецкие мыслители провели черту различия между термином «цивилизация» от других форм определения прогресса. Они выделили такие признаки цивилизации как развитие техники, технологии, материальных факторов, ценности общества, его идеалы а также высшие художественные, интеллектуальные и моральные качества общества [12,134].

В антропологии, некоторые ученые под термином «цивилизации» понимают развитую культуру общества, когда городские общества, относились к цивилизациям, а кочевнические формы хозяйства не признавались в качестве элемента цивилизации. Но в одном все сходятся называя культуру частью цивилизации.

По нашему мнению цивилизацией является общество с единым культурно-территориальным пространством, которое превосходит параллельно существующие культуры по уровню своего развития и является эталоном и ориентиром развития для других более отсталых народов. Наиболее приемлемым вариантом оценки цивилизации по нашему мнению является научные изобретения и труды ученых результаты исследования, которых привели к прогрессу в развитии всего человечества.

В реальности мы встречаемся с неправильным и неуместным толкованием понятия цивилизации, когда на уровне эмоций, субъективных мыслей и ложных представлений искажается истинное значение данного термина.

Исходя из данного тезиса, можно прийти к выводу о том что использование эмоции и представления в науке неприемлемо, поскольку он превращают исследование в художественный жанр, когда человека не интересует истинное значение слов и логика мыслей, а интересом его суждения становится красота языка и сюжет, охватывающий его чувства [11,36].

В таком случае слово «цивилизация», теряет своё значение и используется для красноречия и многословности текста, не выражая истинное значение. Наука же требует от исследователя переходить от представления и смысла к истинному значению термина «цивилизация». Искажая значение термина «цивилизация», некоторые авторы включают примитивные общества к группе цивилизационных народов или выдают их за отдельные цивилизации.

Как отмечал по этому поводу Тойнби, цивилизация и примитивное общество являются разными формами и их сравнение подобно тому, как

сравнивать слона с кроликом. Примитивные общества малочисленны и обладают сравнительно короткой жизнью. К тому же эти общества в отличие от цивилизаций не имеют прогрессивных достижений, которые бы способствовали развитию человечества.

Жизнь же цивилизаций, является более продолжительной и они занимают обширные территории, на котором живет большое количество населения.

Распространяясь, цивилизованные общества, объединяют и ассимилируют новые народы и обществ собственного вида, но чаще всего примитивных обществ [9,90].

В этой связи, нужно отметить и регион Центральной Азии, как некую цивилизацию, которая по мнению некоторых ученых складывалась с постепенным слиянием разных культур народов этого региона [5,56].

Примером идеального выделения цивилизации могут быть древние греки, древний Египет, древний Китай, которые построили развитое общество и оставили богатое культурное наследство и определили ход развития человечества. Определенный вклад в развитие мировой культуры внесли персоязычные народы, которых также можно отнести к цивилизациям [7,90].

Однако некоторые исследователи объединяют эти народы с арабами в одну арабо-персидскую цивилизацию называя это термином «исламская» цивилизация. Это, по нашему мнению ошибочно, поскольку это два разных народа и вклад персов явно превосходит арабов в культурной истории мира.

Тойнби по этому поводу отмечает, что «персидско-арийская цивилизация на Востоке имеет особый статус, который нельзя скрыть завесами религии, поскольку именно данная цивилизация положила начало цивилизационному развитию Востока, не считая Египет, который исходит от Египетской цивилизации» [9,156].

Также несмотря на многолетние войны друг с другом, определённый вклад в мировую культуру внесли народы Европы [10,67]. С учетом их вклада в мировую культуру за последние 1000 лет, уместно объединить эти народы в одну общую западную цивилизацию. При этом не стоит приуменьшить вклад субцивилизаций - отдельных народов Европы таких как итальянцев, немцев, англосаксов и т. д.

Ошибочным в плане логики является использование термина «цивилизация» по отношению к народам, которые отрицательно влияли на ход мировой истории. Так, например, нашествия гуннов на Рим, нашествия монголов, нашествия кочевников привели к уничтожению цивилизаций и использовать по отношению к ним термин «цивилизации» не отражает истинную роль этих народов в мировой истории.

Обсудив тему статьи стоит отметить то, что разработанные теории о развитии цивилизаций в целом отражают вклад восточной цивилизации в становление мировой науки и культуры, но вместе с тем эти теории не могут составить структурно-функциональную и методологическую целостность

перехода от теории к науке о развитии цивилизаций. Изучение истории цивилизаций (назовем это термином «Цивилология», «Тамаддуншиносй») в рамках отдельной науки не дублировала бы историческую науку, а составило бы фундаментальную основу исторической науки.

Исходя из изложенного материала, можно сделать вывод о том, что анализ развития прошлых цивилизаций с выявлением их политического, экономического и культурно-цивилизационного устройства остается актуальным в современной науке.

Цивилизации в различных этапах своей истории внесли огромный вклад в развитие всего человечества и исчезали под влиянием войн и катаклизмов, приводивших к исчезновению одних и рождению новых цивилизаций.

Поэтому современным исследователям необходимо выявить культурную общность народов, которые на определенном этапе истории внесли вклад в прогресс и развитие мирового общества, не допуская при этом смешивания отрицательных и положительных факторов в использование термина «цивилизация».

ЛИТЕРАТУРА

- 1.Бертельс Е. Э. Избранные труды: история литературы и культуры Ирана. -М.: Наука, 1988. - 560 с.
- 2.Гафуров Б. Г. История таджикского народа в кратком изложении. – М., 1949.
- 3.Избранные труды: история персидско-таджикской литературы. М.: ИВЛ, 1960. - 557 с.
- 4.История таджикского народа, 1-6 тома. -Душанбе, 2011.
- 5.Камолова Г. Н. Освещение истории государства Саманидов в периодической печати Таджикистана в конце XX - начале XXI вв. Специальность 07.00.09 – историография, источниковедение и методы исторического исследования Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук д.и.н., профессор Пирумшоев Х. П. Душанбе – 2020.- 167 с.
- 6.Ноджи Мухаммадризо. Культура и цивилизация ислама на территории Саманидов. - Тегеран, 1386; Перевод на кириллицу. Культура и цивилизация ислама на территории Саманидов. Перевод Л. Бойматов. Редактор С. Муллоджанов. -Душанбе, 2011.
- 7.О причинах возвышения и падения Саманидов//Избранные труды. -М.,1982.
- 8.Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. -Москва: Наука, 1972
- 9.Тойнби Арнольд Джозеф, Постижение истории (сборник)/Тойнби А. Дж. Пер. с англ/Сост. Огурцов А. П.; Вступ. Ст. Уколовой В.- 389 с.
- 10.Жан Фавье, Столетняя война, Royallib.ru Режим доступа: 29 января 2022 года. -357 с.
- 11.Фреге Г. Смысл и значение.- [http\krugosvet.ru](http://krugosvet.ru).
- 12.Хантингтон С. Столкновение цивилизаций, М.: «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
- 13.Уваров П. Ю. Историк обязан знать сослагательное наклонение//Беседа Наталия Лескова. Фотограф Андрей Луфт. Информация предоставлена Информационным агентством «Научная Россия». Некоммерческое партнерство «Международное партнерство распространения научных знаний». «Научная Россия». Москва, 2012-2022. -www.ivg.ruРежим доступа: 20 августа 2022 года.
- 14.Emile Durkheim and Marcel Mauss, «Note on the Notion of Civilization», Social Research, 38 (1971), 808-813.
- 15.Carroll Quigley, The Evolution of Civilizations: An Introduction to Historical Analysis (New York: Macmillan, 1961); Rushton Coulborn, The Origin of Civilized Societies (Princeton: Princeton University Press, 1959).

ИСТОРИКО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТЕРМИНА «ЦИВИЛИЗАЦИЯ»

В статье авторы рассматривают вопрос использования термина «цивилизация» и его значение. На конкретном примере авторы показывают злоупотребление данным термином и его неправильное применение по отношению к псевдоцивилизациям.

Выявлено, что неверная трактовка термина получила отражение в некоторых научных трудах, что искажает истинное значение термина «цивилизация».

Научное значение данного термина «цивилизация» привело к его актуализации, что в свою очередь способствовало росту его употребления за рамками его истинного значения.

Ключевые слова: *термин, цивилизация, страна, народ, Азия, значение, смысл.*

THE HISTORICAL AND LINGWISTIC ANALISE THE TERM OF «CIVILISATION»

On the example of the term of civilization, author reflect in letter modern meaning of this term. In the article author note that wrong interpretation of the term was reflected and developed in scientific works, and its distort and misrepresent the real meaning of word civilization.

At article the author note that scientific significance of the term conditioned its general actualization, which found expression in the growth of the frequency of its using outside of specialized texts.

The word often appears in combination with adjectives of different semantics, mainly determining the degree of significance of the civilization.

Key words: *term, civilization, country, people, Asia, signifcation, mining.*

ТАҲЛИЛИ ТАЪРИХӢ ВА ЗАБОНИИ ИСТИЛОҲИ «ТАМАДДУН»

Дар мақола муаллифон истифодаи мухталифи мафҳуми «тамаддун»-ро ба муҳокима мегузоранд. Муаллифони мавод дар асоси далел ва мисолҳо сӯйистифода аз ин мафҳумро бараъло нишон дода, муайян намудаанд, ки дар баъзе таҳқиқот истифодаи нодурусти ин мафҳум мушоҳида мешавад. Бинобар ҳамин фаҳмондани ин истилоҳ, маънои он ва мазмунӣ аслии он мубрама маҳсуб мешавад.

Калидвожаҳо: *истилоҳ, тамаддун, мамлакат, халқ, Осиё, маъно, мазмун.*

Маълумот дар бораи муаллифон: Саидасанов Юсуф – омӯзгори кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, ш. Хоруғ, кӯчаи Ленин 23, хонаи 8. Телефон: 50-191-08-67, usuf.62@mail.ru.

Азизмамадова Мавлуда – ассистенти кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Телефон: 93-407-45-88.

Сведения об авторах: Сайдасанов Юсуф – преподаватель истории Таджикистана Хорогского государственного университета, стипендиат ИХШ им. Б. Искандарова, ул. 23, к. 8, тел. 50-191-08-67, usuf.62@mail.ru

Азизмамадова Мавлуда - профессор истории Таджикистана Хорогского государственного университета, тел. 93-407-45-8

Information about the authors: Saidasanov Yusuf – teacher of Tajik history in Khorog State University, Lenin st. 23,f.8,tel. 50-191-08-67, usuf. 62@mail.ru/**Azizmamadova Mavluda** - teacher of Tajik history in Khorog State University, mel. 93-407-45-88.

УДК 9 (575. 3)

БУНЁДИ МАНЗИЛИ ЗИСТ ВА ТАРЗИ РӢЗГОРДОРИИ СОКИНОНИ НОӢИЯИ ДАНҒАРА (ТО СОЛҲОИ 50-УМИ АСРИ XX)

САЛИМЗОДА Ф. Ф.,

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш

Хонасозӣ дар омӯхтани таърихи мардумшиносӣ нақши муҳимро бозӣ мекунад. Махсусан манзилсозии деҳот, ки алҳол намунаҳои қадимтари он то ба замони мо омада расидаанд, дар бораи тарзи зисту зиндагии мардум ба мо маълумоти зиёд дода метавонад. Дар рафти омӯзиши манзилсозии мардуми ноҳияи Данғара ба мо маълум гардид, ки гурӯҳҳои этникие, ки дар ноҳия истиқомат мекунанд: қалӯғҳо [15, 84] ва лақайҳо, ҳаёти нимкӯчӣ гузаронида, онҳо то охири солҳои 50-уми асри XX бо истифода аз чӯб, қамиш ва пӯсти ҳайвонот дар каппаву заминканҳо (қалӯғҳо) ва дар юртаю хонаҳои қамолӣ (лақайҳо) умр ба сар бурдаанд.

Тоҷикон аз давраҳои қадимтарин барои сохтани манзил чунин масолеҳи бинокорию аз қабилӣ хок, санг, хишти хом ва пухтаро бештар ба кор мебарданд [10, 115], ки он то замони мо мавриди истифода қарор дошта, ҳангоми сохтани манзили истиқоматӣ мардуми ноҳияи Данғара ба таври васеъ аз онҳо истифода менамоянд.

Хонасозӣ шугли асосии мардуми Данғара буда, он аз «Маданияти Ҳисор» сарчашма мегирад [22, 2; 7, 36-38]. Мувофиқи гуфтаи муаррих Музаффар Азизов: дар ёдгории деҳаи Булёни Поён боқимондаҳои хонаҳои бузургҳаҷми фарши гачӣ доштаи ин одамон ҳамагӣ дар чуқурии 25-30 см кашф шудаанд [11, 4].

Тавре ки мавсуф қайд кардааст: дар деҳаи Кангуртут ва Булёни Поён бостоншиносон хонаҳои қадимаро дарёфтаанд, ки онҳо ба «Маданияти Ҳисор» хос буда, дар мавзеи Булёни Поён ба ҳазораи IV пеш аз милод ва Кангуртут ба асрҳои V пеш аз милод тааллуқ доранд. Андозаи хонаҳо дар мавзеи Кангуртут гуногун буда, 18х6,7; 10,6х4,6; 5х4 метр ва ғайраро ташкил дода, аксарияташон аз манзилҳои якхучрагӣ, духучрагӣ ва бисёрхучрагӣ иборат буданд [13, 16].

Хонасозии мардуми камбизоати тоҷик дар ибтидои асри XX аз мардумони турктабор ба кулӣ фарқ мекард.

Ба андешаи муаррих Раҳматшо Маҳмадшоев барои тоҷикон, ки аз замонҳои қадим, ки аслан бо киштикори замин сару кор доштанд, намуди хоси манзил, ки аз масолеҳи дастрас бо шаҳрҳои гуногуни меъморӣ вобаста бо шароитҳои табиӣ – иқлимӣ ва фарҳанги миллии эъмор гаштаанд, хос мебошад [10, 116].

Дар ибтидои асри XX тоҷикони ноҳия асосан дар доманаи кӯҳҳо, ҳамворихои наздикӯҳӣ, ки чашмаҳои обҳои мусаффо доштанд ва дар атрофии соҳилҳои дарёҳои Вахшу Оби Тоҳир зиндагӣ карда, барои сохтани манзил аз хок, лой, похса, қамиш, камол, пахол, гули лух, коҳ, алаф, гач, хокистар, санг, чӯби дарахту навдаҳои он ва аз хишти хому пухта ба таври васеъ истифода мебуданд.

Тавре, ки адиб Умари Шерхон дар китоби худ «Данғара» қайд кардааст дар ҷойҳои гуногуни ҳудуди ноҳияи Данғара ҳанӯз осори танӯрҳои хиштпазаки давраи антиқа мавҷуд аст [17, 38]. Аз деҳаҳои қадимаи Паркамҷӣ, Хушманзар, Пушинг ва шаҳраки Данғара осори хумдонҳои хиштпазӣ ва биноҳои аз хишти пухта сохташуда чун марқади Мавлоно Тоҷиддин ва Мавлоно Обиддин [4], марқади «Шаҳиди Сари қалъа» ва ғайра то ба замони мо омада расидаанд, ки аз омода кардан ва инчунин истифода гаштани хишти пухта дар қисматҳои мухталифи ноҳия дарак медиҳанд. Ҳамзамон, барои ороиш додани дохили бино дар марқади «Шаҳиди Сари қалъа», аз сафолакҳои пухтаи ҳарранга оҳардодашуда истифода бурдаанд, ки шояд онро дар маҳалли сохтмон омода карда бошанд.

Иморатҳои аз хишти пухта сохташудаи аҳди қадим алҳол дар марзи ноҳия нисбатан кам ёфт шудааст, лекин он биноҳое, ки пайдо гаштаанд аз санъати баланди биносозии мардуми диёр гувоҳӣ медиҳанд.

Дар қисматҳои наздикӯҳӣ сохтмони хонаро аз таҳкурсии оғоз менамуданд, ки дар ин кор бештар сангро истифода мебуданд. Устоҳои хунареманд сангро бо маҳорати касбӣ болои ҳам чида, сипас байнашро бо лой пур мекарданд. Ин кор ҳанӯз дар аҳди қадим дар байни мардуми кӯҳистон маълум буд, ки намунаи онҳо аз деҳаҳои Хушманзар (собиқ Кангуртут) [11, 4], Пушинг, Хушдилон (собиқ Торбулоқ) [6,50] ва ғайра ҳангоми кӯшишҳои бостоншиносӣ ёфт шудаанд. Деҳаҳое, ки дар ҳамворихо ҷой доштанд, хонаҳояш бе таҳкурсии сохта мешуданд. Аммо онҳо хонаро дар ҷойи нисбатан баландтари маҳал месохтанд, то ки ҳангоми борону барф оби кӯча ба хона надарояд.

Дар маҳалҳое, ки теппаҳои хурд – хурди начандон баланд вучуд дошт, дар сари ҳар теппача бе истифодаи таҳкурсии хона месохтанд, ки дар натиҷа деҳаро шаклаш дигаргун мегашт. Чунин сохти деҳаҳо ҳоло низ арзи вучуд дорад (деҳаҳои Дурахшон, Оламафрӯз, Осмондара ва ҳоказо).

Аксари хонаҳое, ки алҳол дар ноҳияи мазкур мавриди истифода қарор доранд, баъди солҳои 50-уми асри XX сохта шудаанд. Хонаҳое, ки то он давра мардуми тоҷиктабор зиндагӣ мекарданд ҳоло нисбатан кам ба чашм мерасанд. Ҳангоми пурсишҳои майдонӣ сокини аз ҳама куҳансоли ноҳия, бошандаи маҳаллаи № 8, қисмати боло Чунайд Ҷалилов соли таваллудаш 1920 (102-сола), ба мо чунин гуфт: то солҳои 50-ум дар деҳаҳое, ки оби доимӣ набуд, хонаҳоро асосан аз лой ва дар фасли баҳор аз оби борон истифода бурда месохтанд. Хонаҳои истиқоматии деҳқонон он солҳо асосан аз ду ҳуҷра иборат буд. Яке барои хоби умумӣ ва дигар ҳамчун меҳмонхона истифода мешуд, ки дар он ҷо меҳмонҳоро ба хузур мепазируфтанд.

Дар шафати хонаҳои истиқоматӣ анборхона ва дегдонхона-чакдон сохта мешуд. Анборхона аз ду қабат иборат буд. Қабати якум паст (тахмин 1-1,3 м.) ва аз ду қисм иборат буд, ки онро «почаҳои анбор» мегуфтанд. Онро аслан барои он месохтанд, ки қисмати боло бенаму «хушк» бошад. Аммо он барои нигоҳдошти анҷому асбоби рӯзгор низ истифода мегашт. Қисмати болоро «баландак» меномиданд, дар он якчанд кулӣ, ки дар бисёр ноҳияҳои кӯҳистон: аз ҷумла дар водии Қаротегин онро «хамба» [16,79] меноманд, барои нигоҳдошти орд, гандум, ҷав, арзан ва дигар донагӣҳо истифода мешуд. Инчунин, дар ин гуна анборҳо барои зимистонгузаронӣ: пиёз, хушкмева, алафҳои гуногуни доругӣ, хушбӯйкунандаҳои ғизохоро дар «равоқҳо» [16,79] (аз ҳар гуна ҷӯбу навдаҳои шулаш сохта мешуд) ва тарбузу харбузаро болои фарши он нигоҳ медоштанд. Дар зерқисмати анборхона барои нигоҳ доштани асбобҳои рӯзгор аз қабилӣ юғу испор [12,216-217], белу каланд, шоҳаю дос ва ҳоказо, инчунин барои гурбаю сағи хона ҷой мегузоштанд, то ки яке онро муҳофизат намояду дигаре сағи мушу калламушҳоро зиёдшавӣ намонад. Биноҳоро асосан аз поҳса месохтанд».

Баръакси водии Қаротегину Дарвоз, ки дар баъзе мавзеоҳо «мурдахок ва пучхок доранд» [16,21], хоки ҳама қисматҳои ноҳияи Данғара барои хонасозӣ мувофиқ аст. Бинобар ин, лойхонаро гирдогирди сохтмон гирифта, заминро аввал нарм карда об мезаданд, баъд лойро бо аспу барзагов сум зада, аз лойхона берун бароварда тагурӯ мекарданд ва сипас боз онро бо пойҳояшон сум мезаданд. Лойро дам дода, қайиш мегардонданд. Барои он, ки лой хуб сум хӯрад, аз рӯйи гуфтаи Ҷалилов Ҷунайди 102-сола: «хатто лойсумзанҳо дар пушташон тобасангеро гирифта, баъд лойро сум мезаданд. Баъди қайиш гардондани лой онро болои ҳам мечиданд. Деворро рост наҷида, тағи онро паҳн 60-90 сантиметр ва болояшро то 40 см борик эъмор мекарданд. Аз қурум, кулӯҳ ва поҳса [20,118] низ барои сохтани оғили мол ва девори гирди ҳавлӣ истифода мекарданд,

Бо фарқияти қисмати боло аз поёни девор болои даруни хона аз фарши хона дар андоза фарқ мекард. Баландии девор ҳар гуна буд. Баъзеҳо барои он, ки хона дар зимистон тез гарм шавад, онро паст (тахмин 1,8 – 2 метр) ва баъзеҳо, барои он ки дуд тезтар аз хона барояд, онро баландтар месохтанд. Девори ҷунин хонаҳо ба заминҷунбӣ тобовар буда, муддати мадид хизмат мекард. Деворгарон (деворзанҳо, лойгарон) ба боқувватию бавардошти девор аҳаммияти зиёд медоданд. Хатто баъзан ҳокро маҳсусан, аз хоки «суда» (майда)-и қадим роҳ мегирифтанд, ки баъди қоқ шудан девор ба мисли санг сахт мегашт.

Ғулаҷӯб барои сохтмони хона аз ҳама масолеҳи гаронарзиши сохтмонӣ ба ҳисоб мерафт. Чунки ҷангали дарахтони ҷӯбдиханда нисбатан кам буду онро аз ҷойҳои дур ба воситаи хару асп меоварданд. Бинобар ин, агар мабодо оила ҷойи истиқоматашро иваз мекард, ҷӯбҳои хонаашро қанда, бо худ мебард ва дар сохтани манзили нав онҳоро истифода мекард.

Ареали сохтани ҷунин хонаҳо берун аз Тоҷикистон то ба Қазқоз рафта буд. Таърихнависи қазқозӣ Т. А. Чиковани дар асараш, «Классификация и

генезис закавказского жилища» қайд мекунад: «Дар маркази хонаҳои бомашон ҳамвор зери равзана оташдон ҷой дода шуда буд. Аз сабаби паст будани арши хона дуд аз хучраҳо тавассути дудбаро суғ кашада мешуд. Бинобар ин, барои кашаи хуби ҳаво боми ҷунин хонаҳоро баланд месохтанд» [19,67]. Ҷуноне, ки дар қайди Ҷиковани мебинем, манзили истиқомати қифқозиҳо низ ба хонаҳои тоҷикони ноҳияи Данғара ва дигар минтақаҳои Тоҷикистони ҷанубӣ, ки аз давраҳои пеш аз Инқилоби Октябр то солҳои 50-уми асри XX истифода мекарданд, монанд будааст.

Сохтани оташдон дар даруни хона дар водии Зарафшон низ он солҳо дида мешуд, ки онро «оштон» меномиданд [8, 33].

Бо қарори Ҷумитаи Марказии иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1932 ноҳияи Данғара ташкил гардид [21, 224]. Ибтидо аз он солҳо мардуми зиёдеро аз деҳаҳои кӯҳсор ба ҳамвориҳо барои азхудкунии заминҳои навқорам муҳоҷир карданд [5, 617]. Мардум ҷӯби болои хонаҳоро қанда, ба ҷойҳои нави истиқоматиашон оварданд. Баъди ин ҷордевориҳои хонаҳои вайронқардашуда дар деҳаҳои пешинаи кӯҳсор даҳсолаҳо зери барфу борон беосеб истода буданд.

Хонаҳои дар ҳамвориҳо сохтаи мардум аз пешинаашон қам фарқ мекард. Дарозии хонаи умумӣ бо қараш қариб як буд, аммо меҳмонхона нисбатан қараш қориқу дарозияш зиёдтар. Хонаҳои ҳама мардум якхела набуданд. Аз мардуми қамбизоат нисбатан тангу паст буд. Ҷӯбу тахта дар қисмати қиёи ноҳия қамқин буд. Бинобар ин, қӯшиш менамуданд, ки онро қамтар истифода намоёнд. Дар қисёр маҳалҳо аз фарқи болои хона як қави дарози қифс аз қӯлақӯб қартофта, ба ду тараф нишеб қамолро қифс қида [16, 35], танҳо – танҳо қӯб (қаса) ва аз болои он шох қартофта, дар қисмати марказии болои қом қарои дудқарой ва рӯшноӣ «равзана» [12, 214] мемонданд. Боми ҷунин хонаҳо «яқтарафа» ё «дупорса» буда, аз 30 то 60 см «ниқас» қароварда мешуд. Бо ҷунин қомҳо он солҳо хонаҳои мардуми водии Қаротегину Дарвоз низ сохта мешуданд, ки мо онро дар қитоби «Тоҷикони Қаротегин ва Дарвоз» қузи 3 зери тақрири Н. А. Қисляков ва А. Қ. Қисарқик мебинем [16, 35]. Болои қом хок қартофта онро сум қада, сипас бо қохқил андова мекарданд. Хонаҳои оилаҳои серқарзанд қалону пақноияш қасеъ буд, дар ҷунин хонаҳо тақи рав як ё ду сугун мезаданд. Ҷунин тарзи хонасозӣ дар қайни тоҷикони баъзе ноҳияҳои Тоҷикистон ва шимоли Афғонистон низ бештар ба қашм мерасад [10, 119].

Баъди пӯшондани болои қом дарун ва беруни сатҳи деворҳо низ бо қохқил андова мекарданд. Тобистон андоваи болои қом хушқ шуда, тарқишҳо пайдо мекард. Қарои он ки қом нақақад, қариб ҳар сол болои онро аз нав андова қарда, фарқ аз мардуми Қаротегину Дарвоз, ки дар ҷунин ҳолат болои қом мевақиҳо хушқ қарда, қӯдақонро иҷозати қозӣ қардан меоданд [16, 35], дар ноҳияи Данғара бошад ба болои қом намақ мепошиданд. Болои қом сол аз сол қифстар меқашт, ки аз он хона дар қасли зимистон қарму дар қасли тобистон салқин мешуд.

Мувофиқи гуфтаҳои куҳансолон пояи камолро, ки дар доманаи кӯҳ ва адирҳои ноҳия зиёда мерӯйид, барои пӯшондани болои боми хонаю оғилхонаҳо ва инчунин бештар барои бастанӣ шиғи гирди ҳавлӣ ва танай коҳдону ҳели мол истифода мебуданд.

Дар аксарияти деҳаҳои доманакӯҳӣ (Ҷартеппа, Ёҳсу, Пушинг ва ғайра) структураи хок «реғзамин» [16,35] буда, намиро тез аз худ меғузаронад. Барои наҷакидан дар ин минтақаҳо болои бомро «чаптара» мепошонданд. Болои бом аз байн сутун ва рав зада, дастак мефартофтанд. Аз болои дастакҳо шох (навдаи бед, шулаш ва ғайра) фартофта, болои онро аз камишу алафи хардумка ва килку қиёқ чаптара сохта, ба ду тараф «обҷакак», ё «обғалт» [9, 441] мекарданд. Чунин хонаҳоро мардум хонаи «чаптарағӣ» (**расми 1**) меномиданд. Баъзеҳо «хорпуштак» низ меғуфтанд. Чунин усули бомпоши байни мардуми минтақаҳои Қаротегин ва Дарвоз низ маъмул буд [16,37]. Хонаҳои чаптарағӣ аз болои «бонг» (бом) равзана надоштанд. Ба ҷойи он дар танай девор барои дудбароӣ ва рӯшноӣ мӯрӣ мемонданд, ки дуд ба тезӣ намебаромад.

Расми 1. Боми чаптарағӣ деҳаи Ёҳсу.

Расми 2. Доҳили масҷид, асри XIX, деҳаи Ғичовак.

Мувофиқи гуфтаи сокини деҳаи Хуррамшаҳр Шамсуллоев Холмаҳмади 100-сола (соли тав. 1920): дари хонаро аслан аз тахта бо андозаи 1,6 м. баландӣ ва тахмин 60 см паҳноӣ «дари пастаки яктабақа» яклухт сохта, барои во кардани дар аз поён ва болои як тарафи он ҷӯби танай дарро каме бароварда гирда мекарданд. Як тарафи боло ва поёни чорҷӯбаи дарро сӯроҳӣ карда, сипас ҷойи баромадаи дарро чун фона ба сӯроҳӣ (лона) ҷо мекарданд. Чунин усул дар гузашта барои ноҳияҳои кӯҳистон низ хос буд, аз ҷумла, дар китоби М. С. Андреев «Тоҷикони водии Хуф» [9, 442] ва «Тоҷикони водии Қаротегин ва Дарвоз» зери таҳрири Н. А. Кисляков [16, 79], ки онро «калиғу» ва «килғул» ном гирифтаанд, оварда шудааст.

Ареали бомҳои чаптарағӣ то ба даштҳои Украина расида буд, ки мо онро аз оинаи нилгуну дигар расонаҳои хабарӣ борҳо мушоҳида намудаем.

Дар маркази хонаи умумӣ ва баъзан дар меҳмонхонаҳо низ ҷуқурии махсус кофта, барои сандалӣ гузоштан ҷағдон месохтанд. Дар қисмати даруни хона барои нигоҳдошти пойафзолҳо попошиҳо ҷойи махсус: «пойғаҳи хона» (пойғаҳи дар) [8, 452], ё ҷойи «чорукмонӣ» мемонданд. Аслан ҷойи

чорук-монӣ дар назди дари хона ҷойгир буда, тахмин бо андозаи 1,3 м x 1,3 м буд. Он нисбат аз фарши хона пасттар ва фарши хона нисбати он суфачеро мемонд.

Фарши хонаро низ бо коҳгил андоба намуда, мувофиқи хабари додаи Холмаҳмад Шамсуллоев (деҳаи Хуррамзамин, с. т. 1922) бо оби «гули хайрӣ» санг мезаданд ва болояшро бо бўрӯ мепӯшонданд. Дар танаҳои девор барои нигоҳ доштани ҷароғ, табаку коса ва дигар ашёҳои хона, ки ҳаррӯза дар истифода буданд, «тоқчаҳо» [12, 214-216] месохтанд. Дар ҳар хучра барои дар рӯз ба дохили хона равшанӣ даромадан мӯрӣ мемонданд. Мӯриҳо бо ду қабат сони сафед ва намад, ё порчаи гилем парда дошт, ки шабона ва дар рӯзҳои хунук онро мекашиданд.

Дар хонаҳои серкӯдак сандалиро дар маркази хучраи умумӣ сохта, аҳли хонадон гирдогирди он меҳобиданд. Дар баъзе аз хонаҳо сандалӣ наздик ба ҷойи «чорукмонӣ» [10, 123] сохта шуда, аҳли хонадон яктарафа аз қисмати боло нисбати сандалӣ хоб мекарданд.

Ҷиҳози хона дар оилаи миёнаҳол аз гилем, намади якранга, як ё ду сандуқ, якчанд пӯстаки тозакардашуда ва кӯрпаю кӯрпача иборат буд. Аслан рахти хоби кӯдакон аз пӯстак ва калонсолон аз кӯрпаю кӯрпача ва тағсарӣ иборат буд. Ҷомаю пӯшоки боло дар аксари хонаҳо шабона тағи сари кӯдакони хона, ё аз тағи тағсарӣ гузошта мешуд. Кӯрпаю кӯрпачаро аз пахтаи ғӯза (пахтаи лалмӣ) пур мекарданд. Барои ин ҳар оила дар назди замини гандумаш баъзан ғӯза мекориданд.

Дар ҳар хонадон як деги ҷӯяний ё мисӣ барои пухтани хӯрок, офтобаи мисӣ барои ҷойҷӯшонӣ, якчанд офтобаи сафолӣ ё мисӣ барои дастобгирӣ ва таҳорат кардан, ҷаҳдег барои кашидани дӯғ, хурмаҳои гуногуни сафолӣ барои нигоҳ доштани равшан, маска ва дӯғу ҷақа, табаку коса, кафлесу қошукҳои ҷӯбӣ, ҷойнику пиёла, чинӣ барои хӯрдани хӯроки ҳаррӯза, дастоз (барои орд кардани гандум ва дигар донагӣҳо), тағораи мисӣ ё сафолӣ барои шустушӯии либос, тобаи сангӣ (барои пухтани нони тобагӣ), як ё ду ҷароғ, фонуи хатмӣ буд. Дар баъзе хонаҳои зиёӣён самовори русӣ низ дида мешуд, ки барои ҷӯшондани ҷой истифода мегафт. Хонаҳои мардуми камбизоат нисбатан одӣ ва ҷиҳози хона низ дар дохилашон камтар буд.

Тавре, ки хангоми пурсишҳои саҳроӣ сокини ноҳияи мазкур Бӯриев Эшонқули 96-сола иброз дошт, дар фасли зимистон барои гарм кардани хона дар ҷағдон ҳезум алов мекарданд. Дуд тавассути мӯрии тори хона ё мӯрии танаи хона ба берун мебаромад. Дар хонаҳои паст кашиши дуд нисбати хонаҳои баланд сузтар буд, бинобар ин, оилаҳои миёнаҳол кӯшиш мекарданд, ки хонаҳоро нисбатан баландтар созанд [19, 67]. Дар рӯзҳои ниҳоят сард баъди пурра сӯختани оташ дудбароро бо сарпӯши ҷӯбин ё пӯстаку намад аз болои бом маҳкам мекарданд ва болои ҷағдон сандали аз ҷӯб сохташударо, ки шакли мудаввар ё чоркунча дошт, гузошта, аз болои сандалӣ кӯрпаҳои калон, гилеми худбофт ва ё ҷакмани аз пашм бофташударо мепартофтанд. Аҳли хонавода ва меҳмонҳо пойҳояшонро ба тағи кӯрпа дароз карда гарм мешуданд ва гирди сандалӣ суҳбатҳо меоростанд. Дар

гирди сандалӣ момоҳо ва модарони хона чалак ресида, кӯдакон ва дигар аъзоёни оила ғӯза чигит мекарданд. Ин корҳои хочагидорию дар оилаҳо асосан дар фасли зимистон иҷро мекарданд. Онҳо шаби дарози зимистонро кӯтоҳ карда, бо ҳам суҳбатҳо меоростанд.

Сандалӣ, на ин ки мардумро аз хунукӣ эмин нигоҳ медошт, балки гирифтוריшавии одамонро аз чандин бемориву тарбодҳои гуногун пешгирӣ намуда, дар сикхатии онҳо нақши муҳим мебозид.

Пеши баъзе хонаҳо дахлез [12, 214] доштанд, ки дар як кунҷи он ташноб (ҷойи обҳои истифодашуда ҳангоми ғусл намудан) сохта, тор ва гирди онро бо ягон ҷӯб, тобасанг ё матое чашмнорас мегардонданд.

Даруни манзили истиқоматӣ дар фасли зимистон дуд гирифта сиёҳ мегашт. Дар арафаи иди Наврӯз даруни хонаҳо аз тарафи соҳибхоназанҳо тоза карда шуда, баръакси мардуми кӯхистони Помир, ки «ба хона орд пош медиҳанд» [2, 97], бо сафедхок сафед мекарданд. Сафедхок бӯи дударо гирифта, хона озода мегашт.

Оғилхонаҳо дар пушти манзили истиқоматӣ сохта шуда, дар назди он аз шиғи камолӣ ё химчаи шулаш хели моли майда сохта мешуд. Чорвои майда дар даруни чунин ҳелҳо сар дода мешуд, чорвои калон бошад, дар меҳҳо бо бандҳо баста мешуданд. Зимистон чорворо дар оғилхонаҳо ё ҳандакҳо (землянкаҳо) нигоҳ медоштанд. Деҳаҳое, ки дар доманаи кӯҳҳо ҷойгир шуда буданд аз ғорҳо (калфҳо) низ барои нигоҳдошти чорво ва хӯроки он истифода мекарданд. Дар болои боми ҳамвори оғилхонаҳо ва хонаҳои истиқоматие, ки аз боло равшана надоштанд «шолаи» коҳдарза «тал» (чида) мешуд, ки ин дар байни тоҷикони Афғонистон низ дида мешавад [3, 223; 10, 123].

Соҳибхоназанҳо ва дигар аҳли оила (духтарон ва писарони калон) на танҳо чорвои калонро, балки бузу ғӯсфандонро низ медӯшиданд. Аз шири ғӯсфанд «айрон» (як намуд нӯшокӣ ба мисли дӯғ, ки аз шири нопухта дар саноч тайёр карда мешавад) ва курут омода намуда, шири бузро барои макондани кӯдакони хурдсол истифода мебарданд.

Дар баъзе деҳаҳои кӯҳсор, ки рельефи маҳал ноҳамвор буд, хонаҳои истиқоматӣ аз ҳама боло сохта шуда, аз он пастрар дигар иншоот сохта мешуд (деҳаҳои Талхоб, Кӯли Сӯфиён, Ёхсу, Мундоқ ва ғайра). Болои боми коҳдону анборхонаҳо, ки аз рӯйи ҳавлӣ пастрар қарор доштанд, дар фасли тобистон ҳамчун суфа истифода гашта, дар он мардум шабҳо хоб мерафтанд.

Дар деҳаҳои калон қисмате аз сарватмандон хонаҳои нисбатан калони айвондор доштанд (Пушинг, Ғичовак, Алиҷон, Ёхсу). Яке аз хучраҳо - ошхонаро дар фасли зимистон бо чунин тарз гарм мекарданд: дар шафати хонаи истиқоматӣ дегдонхона сохта шуда, таги хона истифода аз тобасангҳо дудбаро сохта мешуд. Дудбароҳо мисли ҷӯйборҳои обгузар дар таги хона қачу килеб сохта шуда, аввал дарун, сипас болояшро бо тобасанг эъмор намуда, бо гил андова мекарданд. Як тарафи сӯроҳӣ ба дегдон пайваст гашта, тарафи дигараш тавассути дохили танай девор ба болои хона бароварда мешуд. Вақте, ки дар дегдон аловро дармегиронданд, дуди гарм тавассути

дудбароҳо ба берун баромада, сипас фарши хонаро чарх зада, онро гарм мекард. Дар фасли тобистон сӯрохии дудбаро аз даруни дегдон маҳкам карда шуда, зимистон онро мекушоданд. Чунин усул қулай ва бедуд буд, аммо сохтмони он на ба ҳама дастрас буд. Бо чунин усул баъзе масҷидҳои деҳаҳои калон низ гарм карда мешуд [18, 40; 10, 120]. Ареали чунин усули гармкунӣ то ба Чину Куриё расида², дар он мамлакатҳо мардум то ҳол инро истифода мебаранд. Ин усули гармидиҳӣ аз замонҳои қадим, ҳангоми гарм кардани ҳаммомхонаҳо истифода мегашт, ки намунаи он дар деҳаи Рахшонзамин аз тарафи муаррих Бозор Муроди Меросбар ёфт гаштааст.

Биноҳои истифодаи умум: масҷидҳое, ки то ба замони мо омада расидаанду 200 - 300 сол муқаддам сохта шудаанд, то ҳоло дар деҳаҳои Кӯли Сӯфиён, Пушинг, Ғичовак арзи вуҷуд доранд. Ҳангоми тармими ин масҷидҳо тибқи гуфти сокинони ин деҳаҳо муайян гашт, ки пойдевори онҳо аз сангу хишти пухта буда, болои он ғулаҷӯбҳо гузошта шуда, сипас аз болои ғулаҷӯб девор аз поҳса сохта шудааст. Тағи девор паҳн буда, он то ба боло расидан нисбатан борик мешавад. Баландии қисмати даруни девор 3,5 – 4 метр буда, паҳноии дохили биноҳо аз 6 то 10 метр ва дарозияшон 12 –14 метрро ташкил медиҳанд. Яке аз чунин иншоот дар деҳаи Ғичовак (расми 2, дар боло) мавҷуд аст, ки мувофиқи нақли ҳолдонҳо масҷид 200 сол муқаддам сохта шудааст. Дар байни бино якчанд сутунҳо бо усули «унгуртак» ва «шикаста» наққошӣ карда ҷой дорад, ки айнан чунин сутуну болиштакхоро мо дар деҳаи Шкеви ноҳияи Дарвоз, масҷиди ҷомеи Қалъаи Хумб ва деҳаҳои Ҷавонӣ, Элок ва Роғуни собиқ ноҳияи Обигарм воমেҳӯрем [15, 96-100]. Масоҳати байни сутунҳо аз 2,5 то 3 метрро ташкил дода, болои сутунҳо бо шакли чамъ (+) болиштакҳои гулкорикардашуда гузошта шуда, сипас болои болиштакҳо ба чор тараф рав ва болои равҳо дастакҳо гузошта шудааст. Болои дастакхоро бо тахтаи яклухт «васса» зада, аз болои васса бўрё, сипас қамиш ва хок рехта, коҳгил (андова) кардаанд. Аз рӯи гуфти мардумшиноси маъруф М. С. Андреев соли 1929 чунин бомҳо аз Қафқоз то Туркистони Шарқӣ паҳн гашта буд [16,115].

Нависандаи тоҷик Барот Саид, ки дар деҳаи Билисуфи ноҳияи Данғараи вилояти Хатлон таваллуд шудааст, дар романи таърихнаш: «Дуд аз осмони Билисуф» воқеаҳои солҳои 30-юми асри гузаштаро дар ноҳия ба қалам дода, айнан чунин масҷидро дар деҳаи Пехо ёд кардааст. Мавсуф менависад: «Масҷиди деҳаи Пехо дар маркази деҳа бино ёфта буд. Дар дохили он дусад-дусад панҷоҳ нафар одам бемалол нишаставу суҳбат карда метавонистанд. Бари масҷид пешайвони хеле кушоду зебӯе дошт. Пешайвон нисбати дохили масҷид васеътар буд. Баробари ин, дар шафати масҷид анҷомхонаи хеле калоне сохта буданд» [1,192].

Ҳангоми суҳбат бо сокинони куҳансоли деҳаи Ғичовак онҳо низ ба мо чунин гуфтанд: «хокро баъди рехтан ба болои боми чунин масҷидҳо бо пой ва чархакҳои маҳсули аз ғулаҷӯби вазнин сохташуда ё санги мудаввари

² Аз рӯи мушоҳидаҳои филмҳои бадии истеҳсоли ин мамлакатҳо.

ҳамвор (чунин сангҳо дар Осорхонаи таърихии ноҳия дида мешавад) сум зада, саҳт мекардаанд. Ҳар сол барои дар фасли зимистон наҷакидан тариқи ҳашар боми масҷидҳоро андова мекарданд, ки дар натиҷа болои бом баланд шуда, дар фасли зимистон дохили биноро гарм ва дар тамузи тобистон онро салқин нигоҳ медошт».

Ареали чунин биноҳо қисмати зиёди Осиёи Миёна ва Афғонистонро фаро гирифта буд. Ин гуфтаҳо қарор гирифта артиши Россия Трусов, ки асри XIX аз Осиёи Миёна ва қисми шимоли Афғонистон дидан кардааст, тасдиқ мекунад. Ӯ гуфтааст: «Биноҳои шимоли Афғонистон айнан ба биноҳои Туркистонамон монанд мебошанд, яъне аз деворҳои лойиборат буда, аз хишти хом ё поҳса сохта шудаанд ва бомҳои ҳамвор дошта, бо коҳил андова карда шудаанд» [23, 128; 10, 19].

Тори боми чунин биноҳо ба ду тараф моил буда, ҳангоми бориши борон об ба ду тараф мешорад. Дар қисмати шарқии биноҳои масҷид чиллаҳонаҳо мавқеъ доштанд. Чиллаҳонаҳо ба мисли таҳонаҳо ба андозаи наҷандон қалон сохта шуда, аз қисмати даруни бино «дари паҳлак» [9, 442] меоманд. Чунин чиллаҳона то ҳол дар масҷиди қуҳнаи деҳаи Қӯли Сӯфиён арзи вуҷуд дорад.

Дар баъзе деҳаҳои қадима (намунааш то ҳоло дар болотари деҳаи Хушманзар ҷой дорад) масҷидҳо бо усули паязанӣ сохта шудаанд. Ҳангоми сафар қардан мо мушоҳида намудем, ки бо чунин усул ақсаран биноҳои истиқоматӣ дар қисмати шимоли Тоҷикистон ва дар қисме аз вилоятҳои Ўзбекистон низ сохта мешаванд.

«Дар деҳаи Моғиёни водии Зарафшон ҳанӯз аз давраҳои қадим барои аз заминҷунбӣ эмин нигоҳ доштани иморат чунин тарзи сохтмонро, ки «синҷе-вол» меноманд, истифода мекунанд [8, 31]. Инчунин қайд мешавад, ки ҳангоми сохтани бинои дуошёна ошёнаи аввалро ҳатман бо чунин усул, яъне паязанӣ месозанд.

Ҳангоми сохтани бино бо усули «паязанӣ», аввал ҷойи сохтмонро муайян ва ҳамвор намуда, сипас аз санг таҳқурсии наҷандон баланд месозанд. Баъди сохтани таҳқурсӣ ба болои он ғулаҷӯҳо бо ҳамдигар васл намуда, барои сутунҳо дар онҳо истифода аз парма сӯроҳӣ тайёр мекунанд. Сутунҳоро аз Ғулаҷӯҳои дарахтони маҳаллӣ, ки андозаи ғафсиашон аз паҳноии хишт майда аст, гирифта, масофаи байни онҳо аз 60 то 80 см монда, ба сӯроҳиҳо маҳкам мекунанд. Баъди сутунҳоро задан болои онҳо бо рағ васл қарда, байни сутунҳоро бо хиштиҳои андозааш майда ё поҳсаю лой пур қарда, бо коҳил андова мекунанд. Болои арш ғулаҷӯҳои ғафсро ҳамчун дастак гузошта, бо тахта «васса» [12, 214] мезананд. Болои васса «бӯрё» [14, 96-97] паҳн намуда, то 30 см хокро ҳамвор ва сум мезананд. Аслан чунин биноҳо торашон ҳамвор буда, аз чор тараф булулҳои обпарто доранд. Чунин биноҳо хеле пурбардошт буда, дар ҳолати вазидани шамол ва заминҷунбиҳои саҳт низ осеб намебинанд. Болои боми чунин хонаҳо, ки ҳамвор ҳастанд, дар фасли тобистон барои хоб рафта истифода мебаранд.

Аз иморатҳои дигар, ки ба дин вобастаанд, дар бисёр деҳаҳо ин ҷойҳои муқаддас - мазорҳо мебошанд. Дар баъзе мазорҳо ягон дарахти азим (бештар

дарахти туг деҳаи Хуррамзамин), боғ (челонзори Сангтӯда) ё қабри орифери (мисол: дар деҳаҳои Корез, Себистон, Шаршари Муллоамон, Шаршари Пушинг) ҷойи муқаддас мешуморанд, ки инро мо дар ҳамаи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мушоҳида менамоем [15, 113]. Болои қабри баъзе орифон аз хишти пухта бино эъмор гаштааст (мисол: марқадҳои Мавлоно Точиддин ва Мавлоно Обиддин дар деҳаҳои Корез, Хоча Шақиқи Балхӣ ва дар деҳаҳои Себистон, Мулло Амон дар Шаршар ва ғайра), ки гарчанде бо ҳам монанд набошанд ҳам, аммо бо сохти худ аз биноҳои истифодаи умум ва шахрвандӣ ба кулӣ фарқ мекунанд.

Дар ибтидои солҳои солҳои 30-юм аввалин совхоз дар Осиёи Миёна – совхоз «Данғара» ташкил шуда, ба водии Данғара мардуми рустабор ва тоторҳо омаданд.

Баъди анҷоми Ҷанги Бузурги Ватании солҳои 1941-1945 намоёндогони бисёр миллатҳои мухталифи Иттиҳоди Шӯравӣ: арманӣ, лезгӣ, осетин, белорус, украин, яҳудиҳо ва немису полякҳо (охириҳо баъдтар: баъди асир афтодану муҳлати ҳабсро адо намудан бадарға шуда буданд) омаданд. Аксари ин мардум дар ягон маслаке ҳунарманд буданд, ки баъдҳо таъсири худро дар манзилсозии мардуми ноҳия расонданд.

Тибқи нақли сокинони ноҳия Шамсуллоев Холмахмад (соли тав. 1922), Чамилов Ҷалил (соли тав. 1920) ва марҳум Бӯриев Эшонкул (соли тав. 1918) то солҳои 40-уми асри гузашта биноҳои тирезадор нисбатан камтар буданд. Баъзеҳо ҳангоми аз ҷанг баргаштан аз кучое пораи шишаеро дастрас ва бо худ оварда, дар мӯриҳои хона онро бе чорчӯба васл намуданд.

Баъд аз анҷоми Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар биноҳои мактабу беморхонаҳо ва идораҳои давлатӣ тиреза часпонда, хонаҳоро бо оҳак сафед ва дар фасли зимистон аз бухориҳо (печкаҳо)-и оҳанину тунукагӣ гарм карданро мавриди истифода қарор доданд. Даре нагузашта тиреза ва бухориҳои тунукагию оҳанӣ дар баъзе хонаҳои мардум низ пайдо шуданд. Дар шаҳраки Данғара кӯчаҳои нав (кӯчаи Советӣ) бо хонаҳои пасти тирезадор ва бомҳои тунукагӣ пайдо гашт, ки дар онҳо мардуми маҳаллӣ ва ғайримаҳаллӣ истиқомат мекарданд.

АДАБИЁТ

1. Барот Саид. «Дуд аз осмони Билисуф», қисми IV. - Душанбе, «Ҳумо», 2005, 316 с.
2. Бобринский А. А. Горцы верховьев Пянджа (Ваханцы и Ишкашимцы). Очерки быта по путевым заметкам. - Москва, 1908, 150 с.
3. Бурхониддинхони Кушкеӣ. Роҳномаи Қатаған ва Бадахшон. -Кобул, 1302. 324 с.
4. Ғолиб Ғоибов, «Мазорҳои Мавлоно Точиддин ва Шақиқи Балхӣ дар ноҳияи Данғара». -Душанбе: «Амри илм», 1998.
5. Ғолиб Ғоибов, «Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз». –Душанбе: «Дониш». -2006, 905 с.
6. Давлатхоча Довудӣ, Осори бостонии деҳаи Хушдилони ноҳияи Данғара. -Душанбе: «Мероси ниёгон», №23, -2021, 145 с.
7. Коробкова Г. Ф., Ранов В. А., 1968; Бобочон Ғафуров. «Точикон». -Душанбе: «Нашриёти муосир», 2020. - 975 с.

8. Лариса Додхудоёева, Зинатмо Юсуфбекова, Мӯмина Шовалиева. «Таджикистан Верховья Зеравшана», полевые этнографические исследования 2014. – Душанбе: «Дониш», 197 стр.
9. М. С. Андреев, Таджики долины Хуф\Под ред. Э. Кочомкуловой - Вып. I - II Переизд. Б.: ООО «Джем Кей Джи», 2020. – 794 с.
10. Р. Махмадшоев, Таджики Афганистана в новое время. – Душанбе: «Дониш», 2001. - 181 с.
11. Музаффар Азизов. Андешаҳо дар сароғози ниёгон. «Мероси ниёгон», №21, 2019, 145 с.
12. Муминова С. Б. Калимаю истилоҳоти ифодакунандаи мафҳуми хонаю хавлӣ ва масолеҳи сохтмон дар лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон. Ахбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, № 1 (262), 2021, 297 с.
13. Назруллои Абдулвахоб, Умари Шерхон, «Эҳёи Кангурт», Душанбе: «Эр-граф», 230 сах.
14. Раҳимов Дилшод, Касбу ҳунароҳои анъанавии тоҷикон. - Душанбе, 2014, 151 с.
15. Раҳмоил Сафаров, Қарлугҳо дар роҳи худшиносӣ, - Душанбе, 2017, 242 с.
16. Тоҷикони Қаротегин ва Дарвоз, ҷузъи 2, дар зери таҳрири Н. А. Кисляков ва А. К. Писарчик. – Душанбе: «Дониш», 1970. 226 с.
17. Умари Шерхон. «Данғара». – Душанбе: «Шарқи озода», 2005. - 735 с.
18. Ҳамида Амин. Тава - хона (тоба - хона)//Фулклур. - Кобул, 1354. -№6.
19. Чиковани Т. А., Классификация и генезис закавказского жилища со ступенчатого – венцеобразном покрытие, - Москва, «Наука». – 1971. 216. с.
20. Ҷӯраев Ғ. Забони ман – ҷаҳони ман. - Душанбе: «Эр-граф», 2016. - 160 с.
21. Энциклопедияи Советии Тоҷик. Қисми 2, Душанбе, 1980, 638 с.
22. Юсуфшо Якубов. «Данғара маркази тамаддуни қадимаи Бохтар», рӯзномаи «Чум-хурият», 16 март соли 2010.
23. Центральный государственный военно – исторический архив СССР – ЦГВИА. Фонды: 400, 445, 1396, 56046.

СОХТАНИ МАНЗИЛИ ЗИСТ ВА ТАРЗИ РӯЗГОРДОРИИ СОКИНОНИ НОҲИЯИ ДАНҒАРА (ТО СОЛҲОИ 50- УМИ АСРИ XX)

Ноҳияи Данғара яке аз ноҳияҳои калонтарини вилояти Хатлон буда, дар он зиёда аз 170 ҳазор нафар аҳоли истиқомат менамоянд, ки 83 Ҷамоаи деҳаҳо тоҷикон ташкил медиҳанд. Гарчанде нишонаҳои аз ҳама қадимаи манзилсозӣ дар Тоҷикистон (маданияти Ҳисор, деҳаи Булғи Поён) дар марзи ноҳияи Данғара ёфт гашта бошад ҳам, аммо таърихи манзилсозӣ дар ноҳия бо таври бояду шояд омӯхта шудааст.

Дар мақолаи мазкур перомони рӯзгордорӣ ва манзилсозии мардуми ноҳияи Данғара то солҳои 50–уми асри XX суҳан рафта, дар он хусусиятҳои хоси манзилсозӣ ва рӯзгордорӣ дар байни мардуми тоҷиктабори ноҳияи нишон дода шудааст. Инчунин дар бораи истифодабарии масолеҳҳои сохтмонӣ дар байни мардуми тоҷиктабор оид ба манзилсозӣ ва фарқи он бо дигар гурӯҳҳои этникие, ки дар ноҳия истиқомат мекунанд нишон дода шуда, андоза, тарзу усули сохтани манзили истиқоматӣ бо тоҷикони Қаротегини Дарвоз, Помир, Ўзбекистон ва Шимоли Афғонистон муқоиса карда шудааст. Ҳамзамон баҳри равшанӣ андохтан кӯшиш ба харҷ дода шуда, аз суҳбатҳои саҳроӣ, рӯ ба рӯ бо қуҳансолони ноҳия, ки бевосита онҳо дар сохтани чунин манзилҳо иштирок дошта, дар он он солҳо умр ба сар бурдаанд, иқтибосҳо оварда шудааст.

Калидвожаҳо: тоҷик, Данғара, манзил, хона, лой, хишт, ҷӯб, масолеҳ, сохтмон, рӯзгор, равшана, мӯри, дар, тиреза.

СТРОИТЕЛЬСТВО ЖИЛИЩА И БЫТА ЖИТЕЛЕЙ ДАНГАРИНСКОГО РАЙОНА (ДО 50 ГОДОВ XX - ГО СТОЛЕТИЯ)

Дангаринский район является, одним из крупнейших районов Хатлонской области. В нем проживают около 170 тысяч человек, из которых 83 % составляют таджики. Хотя в территории района найдены следы самого древнего жилища (Гиссарская культура, село Булёни поён) в Таджикистане, но история жилищ в районе недостаточно изучено.

В данной статье речь идёт о быте и строительстве жилища среди народов данного района в период до пятидесятих годов XX - го века. В нем показана специфика строительства жилья и быта жителей Дангаринского района.

Кроме того в статье показано как и какие строительные материалы используют таджики при строительстве жилья и чем он отличается от этнических групп проживающих в Дангаре. В статье объем и стиль строительства жилья в Дангаринском районе сравнено с жилищем таджиков Каратегина, Дарвоза, Узбекистана и северного Афганистана.

Проведены полевые опросы среди старожиллов района, которые жили в те годы и непосредственно участвовали при строительства таких жилищ и приведены примеры.

Ключевые слова: *Таджики, Дангара, жилище, дом, быт, глина, кирпич, дерево, материал, стройка, рузан, окошко, дверь, окна.*

CONSTRUCTION OF HOUSING AND LIVING CONDITIONS AMONG TAJIKS OF DANGARA DISTRICT

Dangara district is one of the largest districts of Khatlon region. About 170 thousand people live in it, of which 83% are Tajiks. Although traces of the most ancient dwelling (Hissor culture, village Bulyoni poyon) in Tajikistan were found in the territory of the district, the history of dwelling in the district has not been sufficiently studied.

This article deals with the life and construction of dwellings among the peoples of this region in the period up to the fifties of the 20th century. It shows the specifics of the construction of housing and life of the Tajik people in the Dangara region.

In addition, the article shows how and what building materials Tajiks use in the construction of housing and how it differs from the ethnic groups living in Dangara. In the article, the volume and style of housing construction in the Dangara region is compared with the housing of the Tajiks of Karategin, Darvoz, Uzbekistan and northern Afghanistan. Field surveys were conducted among the old-timers of the district who lived in those years and were directly involved in the construction of such dwellings, and examples were given from their lips.

Key words: Tajiks, Dangara, dwelling, house, life, clay, brick, wood, material, building, ruzan, window, door, windows.

Сведения об авторе: **Фатхиддин Салимзода** - заведующий кафедрой регионального управления и экономической географии Дангаринского государственного университета, соискатель отдела этнографии Института истории, археологии и этнографии им. Ахмада Дониша. Телефон: (+992) 93-529-77-37.

Information about the author: **Fathiddin Salimzoda** - Head of the Department of Regional Management and Economic Geography of Dangara State University, applicant for the Department of Ethnography of the Institute of History, Archeology and Ethnography named after A. Ahmad Donish. Phone: (+992) 93-529-77-37.

УДК 671.1 (757.3)

РУШДИ ҲУНАРИ ЗАРГАРӢ БО ТЕХНОЛОГИЯИ МУОСИР ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ ВА САҲМИ ОН ДАР ОРОИШОТИ БОНУВОН

МИРЗОМУДИНОВ С. Ҳ.,

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш

Заргарӣ яке аз санъатҳои қадимаи ороишию амалии тоҷикон ба шумор меравад. Аз бозёфтҳои бостоншиносон маълум мегардад, ки аввалин намунаҳои маснуоти заргарӣ ба давраи неолит (асри биринҷӣ) тааллуқ доранд. Маснуоти заргарӣ дар он замонҳо ҳамчун фетиш – ашёи дорои қувваи сеҳромез буда, вазифаи муҳофизро иҷро мекарданд [5, 171].

Санъати заргарӣ, ҳунари истеҳсоли маснуоти бадеӣ (зару зевар, асбобу ашёи рӯзгор, либосу силсилаи ҷангӣ) аз филизот (тилло, нукра, мис, биринҷӣ, оҳан), сангҳои гаронбаҳову арзонбаҳо (лаъл, ёқут, фирӯза, зумуррад, лочувард, кахрабо, булӯри кӯҳӣ, ҷамаст, ақиқ) ва моддаҳои органикӣ (устухони фил, садаф, марворид ва ғайра). Заргарӣ қадимтарин ва машҳуртарин навъи санъати ороишию амалии тоҷикон аст. Санъати заргарии Эрони сосонӣ ба маснуоти нукрагӣ (кӯзаҳо, табакҳои зарробӣ, зарфҳои зебо ва тасвири лаҳзаҳои шикор ва ҷанги ҳайвоноти ваҳшӣ) дар ҷаҳон шуҳрат ёфтааст [3, 383].

Ҷавоҳироти суннатии тоҷикӣ, ки дар асри XIX – сеяки якуми асри XX он ба таври васеъ паҳн шуда буд, ҳамчун зевари ороишии бонувони тоҷик дорои шаклҳои мухталиф буда, бо усулҳои гуногуни техникӣ ва ороишӣ сохта шудаанд, ки дар ҳаёти рӯзмарраи бонувони тоҷик имрӯз низ бештар ба кор бурда мешаванд [10,15].

Аксарияти ороишоти либоси бонувон ин маҳсулоти заргарӣ ба шумор мерафт. Бештар онро дар либоси арӯсӣ, ороишоти даст, гардан, болои қафаси сина ва ҳоказо истифода мебаранд [8,98]. Умуман ҳамаи ин сарчашмаҳои ороишот ва фарҳангӣ - суннатии тоҷикон аз истеъдоди асил ва меҳнатдӯстии онҳо гувоҳӣ медиҳад [1, 113].

Яке аз омилҳои густариши ҳунари заргарӣ дар замони Истиқлол бо ибтикори Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон эълон гардидани соли 2018 «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ» ва инчунин такроран эълон гардидани солҳои 2019-2020 «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ» тавонистааст, ки дар рушди ҳунароҳои мардумӣ, аз он ҷумла, заргарӣ ва инчунин озод гардонидани заргарон аз супоридани андоз аз арзиши изофа шавқ ва завқи ҳунармандонро боз ҳам бештар менамояд.

Бояд қайд кард, ки имрӯзҳо маҳз бо шарофати Истиқлоли давлатӣ тамоми ҳунармандони халқӣ, алаҳхусус заргарон аз ҷониби Ҳукумати кишвар ҳамаҷониба дастгирӣ ёфта истодаанд [7, 258].

Ин иқдомҳои начибонаи Роҳбари давлати тоҷикон Эмомалӣ Раҳмон тавонистааст, ки дар ғўшаву канори минтақаҳои кишвар аз ҷумла, дар бозорҳои маҳаллии ноҳияҳои қисмати ҷанубии водии Вахш дӯконҳои заргарӣ ташкил карда шудаанд, ки боиси густариши ҳунариҳои мардумӣ дар минтақа гардад.

Ҳамзамон устоҳои заргар дар баробари сохтани маҳсулоти фармоишии мизочон, инчунин намудҳои мухталифи маҳсулоти қадимаро низ омода карда ба фурӯш мегузоранд, ки ин гуна омил метавонад, ки дар минбаъда низ нақшу нигори қадимаи заргарии тоҷиконро ҳифз намояд.

Дар рафти баргузории таҳқиқоти илмӣ-саҳроӣ дар минтақаҳои қисмати ҷанубии водии Вахш ба мо маълум гардид, ки дар замони истиқлол бештар ҷавонон ба ин гуна ҳунариҳои мардумӣ шавқу рағбати зиёд дошта, ҳамзамон дар назди устоҳои заргар ҳунари омӯхта, барои густариш ва пешбурди рӯзгори худ мустақилона ба таври пайваста кӯшиш ба харҷ медиҳанд.

Дар ин замина, бо ҷандин нафар устоҳои заргари ҷавон вохӯрӣ гузаронида ва ҳамзамон маводи зарурӣ дастрас гардонида шуд. Ҷунонҷӣ, яке аз ҳунармандони ҷавони соҳаи мазкур Шамсиддинов Илҳомуддин,³ ки муддати 12 сол аст, ки бо ин касби нозуки заргарӣ машғул аст, дар баробари дигар ҷавонони минтақаи худ тавонистааст, ки бо оморасозии маҳсулоти заргарӣ рӯзгорашро пеш барад.

Яке аз омилҳои дигари густариши маҳсулоти заргарӣ дар минтақаҳои дурдасти кишвар ин боиси бедор шудани рағбати ҷавонон ва ҳамзамон бештар гаштани теъдоди дӯконҳои заргарӣ маҳсуб меёбад. Омили дигари равангӣ ҳунари заргарӣ ороиши нақшу нигори заргарӣ ва сифатнокии маҳсулот маҳсуб меёбад.

Дар замони муосир ва пешрафти технологияи ҷадид ва истеҳсоли ашёҳои коркарди заргарӣ тавонистааст, ки кори заргаронро дучанд осон гардонад. Заргарӣ ҳунари хело ҳам мушкул буда, аз устои заргар бештар тавваҷҷуҳи махсусро тақозо менамояд.

Дар ин самт ҳунарманд Абдуқаҳҳор Палвонов⁴, ки дӯкони заргарии ҳудро дар ҳудуди бозори марказии ноҳияи Ҷалолуддини Балхӣ (собиқ Колхозобод) боз кардааст, зимни суҳбат ба мо аз ҷумла, чунин қайд намуд: «заргарон барои осонии кори худ аз технологияҳои муосири барқӣ васеъ истифода мекунанд, ки он айни замон он мушкулоти кори заргаронро хеле осон кардааст. Масалан гирем, онҳо метавонанд, ки дар давоми як рӯз ду ё се гарданбанд омода намоянд.

Дар баробари истифодабарии технологияи муосир, инчунин барои истеҳсоли маҳсулот ва ороиши он бо мақсади ҷалби таваҷҷуҳи харидорони

³ Шамсиддинов Илҳомуддин Лукмонович - соли таваллудаш 9-уми декабри соли 1994, истиқоматкунандаи кӯчаи Умари Хайём, Ҷамоати шаҳраки Панҷи ноҳияи Панҷ (санаи вохӯрӣ 4.12.2022).

⁴ Палвонов Абдуқаҳҳор Абдулвоҳидович - соли таваллудаш 19-уми июни 1986, истиқоматкунандаи деҳаи Маданияти шаҳри Бохтар (собиқ шаҳри Қўрғонтеппа), (санаи вохӯрӣ 31. 01. 2022).

эҳтимолӣ диққати махсус дода мешавад. Асаб ва чашми устоҳои заргар нисбат ба кори дастон бештар хаста мегарданд. Барои қувват бахшидани аъзои мазкур заргар он аз хӯрокҳои серғизо (таомҳои бо гӯшт тайёршуда ва мевачоту сабзавот) бештар истифода мебаранд».

Яке аз маҳсулоти коркарди технологияи муосир дар самти ҳунари заргарӣ ин қолабҳои гуногун бо нақшу нигори яккарата буда, он аслан барои омодаسازیи ангуштарин истифода бурда мешавад. Ҳамин тариқ, устоҳои заргари ноҳияҳои қисмати ҷанубии водии Вахш барои омода кардани ангуштарин бештар аз қолабҳои мухталиф истифода мебаранд. Устоҳои заргар ин гуна қолабҳоро аз шаҳри Душанбе пайдо мекунанд. Тавре, ки дар дӯконҳои устоҳои заргари ноҳияи Панҷ мушоҳида намудем, онҳо барои омодаسازیи ангуштаринҳо аксар вақт аз қолабҳои гуногуннақш низ истифода мебаранд.

Аз замони қадим маҳсулоти гуногуни ангуштарин барои бонувон як навъ ороишоти маъмулӣ ба шумор мерафт. Инчунин ҳалқаҳои ангуштарин дар ангуштҳо низ як намуди маъмулии ҷавохирот маҳсуб меёфтанд. Чун қоидаи қабулшуда ангуштарин дар ангуштони хурди ҳарду ангуштони дастон андохта мешуданд [2, 55].

Метавон тарзи омода сохтани маҳсулоти заргаронро ба ду қисм тақсим намуд, якум қисми омода сохтани маҳсулот, дуюм қисми ороишоти маҳсулот. Агар тарзи омода намудани гарданбанди нуқрагии заргариро бо асбобҳои технологияи муосири заргарӣ ба назар гирем, масалан аввал 11 гр нуқраро дар асбоби тигл андохта, сипас онро об намуда 3 ё 5 дақиқа дар асбоби маҳсули барқӣ тоб медиҳанд, ки монанди сим дароз шуда, сипас онро гирдшакл мекунанд, боз онро дубора гарм карда баъд аз он дар қуттии шам меандозанд. Як тарафи сими омодашударо мисли сӯзан тез карда ба асбоби симкашакл гузошта, яъне аз хонаи (андозаи) 120 ба хонаи (андозаи) 80 мегузaronанд. Бо асбоби барқӣ, ки онро парма (дрел) мегӯянд монанд ба чашмашакл (пружиншакл) гардонида, аз аввал то охир якуним шакли давр дода, кӯтоҳ мекунанд.

Сипас, ҳар як ҳалқаҷаҳои буридашударо ба якдигар пайваست карда, онҳоро дар асбоби васл андохта, ҳамвор мекунанд. Гарданбанди нимтайёро аз дастгоҳи васл гирифта, сипас онро тавассути сӯяни (сӯҳони) маҳсули заргарӣ ҳарду тарафашро ҳамвортар карда, аз ду тарафи он қулфу калид, (заргарон пластинка ё замок мегӯянд) мечаспонанд.

Баҳши дуюм ин омодаسازیи ороишоти гарданбанд мебошад, ки гарданбанди сохташударо дар зарфи хурди ниржавек, кидар даруни он 200 гр об мавҷуд буда медароранд, сипас дар болои гарданбанди ғудохташуда 20 гр ҷавҳар омехта карда мешавад, ки онҳоро ба муддати аз 2 то 3 дақиқа мечӯшонанд. Сипас, гарданбандро аз дохили об гирифта, онро бо чӯткаи (щетка) маҳсули сими заргарӣ тарафҳояшонро тоза мекунанд.

Яке аз роҳҳои дигари ороиш ва ҷило додани маҳсулоти заргарӣ дар минтақаҳои водии Вахш бо тариқи технологияи муосир, андохтани ашӯи омодашуда дар зарфи шишагӣ, ки дар он кислота аз дараҷаи 18 то 20 % буда,

ба муддати аз 5 то 10 дақиқа нигоҳ дошта мешавад, ки баъдан онро аз дохили зарфи кислотадор гирифта, дар дастгоҳи махсуси электронӣ, ки онро глатофка ном мебаранд гузошта, ба муҳлати 15 ё 20 дақиқа нигоҳ медоранд, ки ин дастгоҳ метавонад ашёи ғудохташударо равшан ё ҷилдор гардонад.

Ҳамин тариқ, бояд қайд намуд, ки дар назди заргарон асбобҳои гуногуншакл ва гуногунҳаҷми технологиро зиёд дидан мумкин аст. Асбобҳое, ки заргарон дар мавриди истехсоли маҳсулот бештар истифода мебаранд иборатанд аз:

1. **туфангча** – ки он мисли ҳарфи «Г» сохта шудааст, ки аз даруни он оташ баромада, барои об кардан ё гарм кардани ашё истифода карда мешавад.

2. **бармашка** – барои тоза кардани ҳама гуна намуди маҳсулоти тайёркардаи заргарӣ истифода бурда мешавад.

3. **ригл** – дар тамоми намуди маҳсулоти қачшудаи заргарӣ васеъ истифода бурда мешавад.

4. **зажим** – бо ин асбоб гӯшвору чалаҳои шикасташуда ва кандашударо бо якдигар пайваст менамоянд.

5. **кругла-гупсӣ** – анбуршакл буда, тамоми маҳсулоти заргариро бо он медоранд.

6. **қайчӣ** – асбоби хурдтар буда, барои буридани тилло ва нукра истифода бурда мешавад.

7. **болғачаи резинӣ** – дар тамоми маҳсулоти қачгашта истифода бурда мешавад.

Асбобҳое, ки бо номҳои мухталиф зикр гардидаанд, дар байни устоҳои заргар низ бо ҳамин номҳои тоҷикӣ ва русӣ хеле ҳам маъмуланд.

Устоҳои заргар дар ноҳияҳои қисмати ҷанубии водии Вахш дар баробари сохтани маҳсулоти заргарӣ худ аксаран бо қорҳои таъмири ашёҳои шикасташудаи маҳсулоти ороишотии бонувон машғул мебошанд. Дар ҳар як бозори маркази ноҳияҳои водӣ як ё ду дӯкони заргарӣ қору ғайолият карда истодаанд. Ноғуфта намонад, ки дар ноҳияи Носири Хусрав (собиқ Бешкент) дӯконҳои заргарӣ мавҷуд набуда, баъзе аз занҳои ҷирадасти ноҳияи мазкур бо омода сохтани маҳсулоти шикасташудаи ороишотии бонувон машғул гаштаанд, ки ин гуна омилҳо боиси боз ҳам густариш ва арзоншавии маҳсулоти ороишоти заргарӣ дар минтақаи мазкур мегардад.

Тавре, ки дар рафти таҳқиқот ва мушоҳидаҳо дар дӯконҳои заргарии ноҳияҳои мухталифи қисмати ҷанубии водии Вахш маълум гардид, ки бонувони хонашин бештар аз маҳсулоти омодакардашудаи устоҳои заргар, маҳсулоти гарданбанд, гӯшвор ва ангуштарин инчунин аз намудҳои қолия, силсилагӯшворҳо, уқё ва ғайраҳои дигар харидорӣ мекунанд.

Ҳамин тариқ, барои занон ё арӯсон зевари пешовез аз нукра сохта шуда ва он бо нақшу нигори милли оро дода шудааст, ки шаклаш аслан сегӯша ё чоргӯша мебошад [6,18]. Ин гуна маҳсулоти ороишӣ дар заргарон нисбатан камтар дида мешаванд. Маҳсулоти омодашудаи заргарон нисбати дӯконҳои ҷавохиротфурӯшӣ бо нархи арзон ба савдо гузошта мешаванд.

Барои устоҳои заргар аксар вақт занону духтарон маҳсулоти хом ё шикасташудаи нукра ва тилло оварда, мувофиқ ба хоҳиши худ ва нақшу нигори ашёҳои ороишии заргарӣ фармоиш медиҳанд. Духтарони деҳоти хонашин бештар бо ин равиш пеш аз тӯи арӯсӣ кардан маҳсулоти ороишии худро ҷамъоварӣ мекунанд.

Аксар бонувони минтақаҳои дурдасти қисмати ҷанубии водии Вахш аз маҳсулоти ороишотии муҳраҳои гуногунранг ва мухталифшакл истифода мебаранд, ки ин гуна ороишоти муҳраҳои сангинро бештар дар бонувони солхӯрда мушоҳида кардан мумкин аст, ки онҳо аз намудҳои муҳраҳои марворид, қаланфурак, ҷашмӣ ва ҳоказо бештар истифода мебаранд.

Айни замон, яке аз омилҳои нисбатан камтар ба ҷашм расидани маҳсулоти ороишии тилло ё нукра дар бонувони солхӯрдаи минтақаҳои дурдасти қисмати ҷанубии водии Вахш бухрони молиявӣ ва надоштани маблағи зарурӣ барои харидории он ба шумор меравад.

Мардуми тоҷик аз қадимулайём ба ороишот ва зебу зиннати тиллову нукра ва дигар маҳсулоти ороишӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир мекарданд. Далели ин гуфтаҳо яке аз анъанаи мардумӣ, ки то ҳол боқӣ мондааст ва боз ҳам мондагору аст, ин сӯроҳ кардани гӯшҳои духтарчаҳои хурдсол маҳсуб меёбад, ки ин гуна анъанаро занҳои маҳсуси калонсол, бо касби гӯшсӯроҳкунӣ машхур гашта буданд, анҷом медоданд ва дар айни замон низ онро идома медиҳанд.

Тавре, ки зани соҳибтаҷриба Хосият Мирзоева⁵ дар ин бора қайд намуд: «дар солҳои пеш духтарчаҳоро дар мавриди 40 – рӯзагӣ, 6 – моҳагӣ ё дар синни яксолагиашон гӯшҳояшонро бо сӯзан (аввал онро бо маҳлули тиббӣ антисептикӣ тоза мекунанд) сӯроҳ карда, сипас ришта мегузарониданд. Риштаи гузоштаро дар як рӯз ду ё се маротиба барои начаспидани ришта дар гӯши сӯроҳкардашуда, равшан ё вазелин карда, онро тоб медиҳанд, ки ин амал ба муҳлати як ё ду ҳафта давом мекард. Яке аз сабабҳои дар хурдӣ сӯроҳ кардани тифлакони навзод, ин мулоим будани гӯшҳои онҳо медонистанд.

Падару модаре, ки имконияти зиёди молиявӣ доштанд, барои духтарчаҳои худ пас аз гирифтани ришта аз гӯш барои саломат нигоҳ доштани гӯшҳои духтаронашон гӯшвораҳои қиматбаҳои тилло ва ё нукрагин харидорӣ карда ва онҳоро аз даврони хурдсолӣ ба истифодаи гӯшвора одат менамуданд».

Дар баробари бонувон, мардон ва ҷавонони минтақаҳои водӣ бештар аз ангуштарини нукрагии «Нике» ва навиштаҷоти арабӣ дошта ва ғайра истифода менамоянд. Ҳамин тариқ, ба устоҳои заргар маҳсулоти гуногун аз тилло ё нукраи сифатнок оварда барои худ маҳсули ороишии ангуштарин ва баъзе аз ҷавонон дастмона ва гарданбанд бо нақшу нигори интиҳобкардаи худ фармоиш медиҳанд.

⁵ Мирзоева Хосият Абдучабборовна - соли таваллудаш 23-юми июни соли 1950, истикоматкунандаи Ҷамоати деҳоти Панҷи ноҳияи Чайхун (собиқ Қумсангир), (санаи вохӯрӣ 3.03.2022).

Мардони тоҷики минтақаҳои қисмати ҷанубии водии Вахш ангуштарини аз тилло омодашударо на он қадар истифода мебаранд, ки бештар аз маҳсулоти нукрагин истифода мекунанд. Истифодаи маҳсулоти ороишии тилловори ба занҳо марбут доништа ва истифодаи онро барои худ гуноҳ мешуморанд.

Ангуштаринҳои нукрагинро бонувони тоҷик ҳамчун ороиши асосӣ истифода мебарданд. Тибқи ақидае, бояд ҳар як зани мусулмон дорои якто ангуштарини нукрагин бошад, ки гӯё он нишонаи «ҳалоли дасти занон» маҳсуб меёфтааст [9,57]. Аз замонҳои қадим барои занон ба дастонашон гузоштани ангуштарин дар ҳадде вочиб қарор дошт, ки дасти бе ангуштарини зан нопок ба шумор мерафт [4,184].

Ба ақидаи устои заргар Абдуқаҳҳор Палвонов баъзе аз мардум маҳсулоти заргариро аз қабилӣ гарданбанд, дастмона ва ангуштаринро барои табобати бемориҳои асаб, дил ва гулӯдard низ истифода мебаранд.

Аз гуфтаҳои мазкур бармеояд, ки ҳунароҳои мардумӣ, аз он ҷумла заргарӣ дар замони Истиқлол дар минтақаҳои дурдасти кишварамон дар ҳоли рушду раванқ қарор доранд. Ҷавонон ба ин гуна ҳунари заҳматталаб рӯй овардаанд, ки ин боиси густариш ва зиёд гардидани устоҳои заргар дар минтақаҳо ва инчунин афзун гардидани маҳсулоти ороиши заргарӣ ба шумор меравад. Ҳамин тариқ, саҳми дастгоҳҳои хурди технологияи ҷадид дар рушди соҳаи заргарӣ дар минтақаҳои дурдаст айни замон саҳми бештар доранд. Аз ҷониби дигар маҳсулоти заргарӣ барои ороишоти бонувони тоҷик маводи аввалӣ-линдрарча ба шумор меравад.

Яке аз роҳҳои густариш ва бедор гаштани шавқу завқӣ мардум нисбати маҳсулоти заргарӣ ин дар ноҳияҳои дурдасти кишвар ба роҳ мондани ярмаркаҳои ҳунароҳои мардумӣ, пеш аз он эълони рӯзҳои баргузории ярмарка дар ҷойҳои ҷамъиятӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, мақомоти дахлдори ҳар як ноҳияро зарур аст, ки ҷиҳати ҳарчи бештар баланд бардоштани шавқу завқӣ мардум дар самти рушди ҳунароҳои мардумӣ, аз он ҷумла, боз ҳам бештар гаштани номгӯи маҳсулоти заргарӣ дар минтақа мусоидат намојанд.

АДАБИЁТ

1. Абдулатипов Р. Г. Мой таджикский народ: Научно-популярное издание/Р. Г. Абдулатипов. Москва. – Душанбе; (Б. А. народов России) 2013. – 272 с.
2. Ашрафи М. М. Средневековый костюм таджиков XII-XVII в. (по данным миниатюры)/ Душанбе: Шарқи озод. 2002 – 64 с.
3. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик: Ҷилди 2. Н – Я/Сармуҳаррир Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ. Раиси Шӯро Фарҳод Раҳимӣ /Душанбе: «Эр-граф», 2017, - 760 с.
4. Ершов Н. Н. Таджики Каратегина и Дарваза. Вып. 2./Дар зери таҳрири Н. А. Кисляков ва К. Писарчик/Н. Н. Ершов. Душанбе: Дониш. 1970. – 311 с.
5. Мероси фарҳанги ғайримоддӣ дар Тоҷикистон/Мураттиб: Д. Раҳимов; муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: ЭР-граф, 2017. – 280 с.
6. Маърифат И. Зебу зиннати арӯсони Ҳисор/Душанбе: Каримҷон Қодирӣ. 2006. – 39 с.

7.Одинаев А. Р. Истиқлолият ва фарҳанги милли/Зери назари Ятимов С. С. Душанбе: Нашри Файз. 2019. – 376 с.

8.Сухариева О. А. История среднеазиатского костюма. Самарканд (2 половина XIX – начало XX в)/Москва: Наука. 1982. – 139 с.

9.Фарҳанги ғайримоддии халқи тоҷик: натиҷаҳои экспедицсияҳои мардумшиносӣ ва санъатшиносии кормандони ПИТФИ аз ноҳияҳои минтақаи Бохтари вилояти Хатлон. Шумораи 5/ мураттиб, муаллифи пешгуфтор ва хулоса Д. Раҳимов; зери назари Ш. Комилзода. – Душанбе; Аржанг, 2018. – 240 с.

10.Чвырь Л. А. Таджикские ювелирные украшения. (Материалы к историко – культурному районированию Таджикистана)/Москва: Наука, 1977. – 125 с.

РУШДИ ҲУНАРИ ЗАРГАРӢ БО ТЕХНОЛОГИЯИ МУОСИР ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ ВА САҲМИ ОН ДАР ОРОИШОТИ БОНУВОН

Санъати заргарӣ, ҳамчун ҳунари истеҳсоли маснуоти бадеӣ, филизот, сангҳои арзонбаҳову гаронбаҳо ва моддаҳои органикӣ ба шумор меравад. Санъати волои заргарӣ аз замонҳои Эрони сосонӣ дар ҷаҳон шухрат пайдо кардааст.

Дар мақолаи мазкур перомунӣ фаъолияти заргарони минтақаҳои қисмати ҷанубии водии Вахш дар самти густариш ва санъати ороишӣ бо технологияи ҷадид сухан меравад. Дар қисмати ҷанубии водӣ устоҳои халқии санъати ороиши амалӣ маҳорати худро ба ҷавонони оянда ба мерос мегуздоранд. Чуноне, ки дар тӯли садсолаҳо ҳунармандони халқӣ, беҳтарин намудҳои санъати ороишоти заргарӣ барои зебогии занон офаридаанд.

Инчунин саҳми беназири Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар рушди дӯконҳои заргарӣ ва ҳамзамон ташвиқи устоҳои заргар дар тамоми минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла, дар минтақаҳои қисмати ҷанубии водии Вахш муҳтасар зикр гаштааст.

Саҳми заргарон дар ороишоти бонувон ва истеҳсоли маҳсулот дар минтақаҳои дурдасти кишвар, инчунин пешрафти технологияи муосир дар рушди ҳунари заргарӣ инъикоси худро ёфтааст.

Заргарони минтақаҳои қисмати ҷанубии водии Вахш дар баробари омодасозии маҳсулоти худ ақсаран ба корҳои таъмири ашёҳои шикасташудаи маҳсулоти заргарӣ низ машғул мебошанд.

Калидвожаҳо: *технология, заргарӣ, ороишот, занон, ҳунарҳои мардумӣ, устоҳо, анъана.*

РАЗВИТИЕ ЮВЕЛИРНОЕ ИСКУССТВА В ТАДЖИКИСТАНЕ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Ювелирное искусство рассматривается как искусство изготовления художественных изделий из металлов, драгоценных и драгоценных камней и органических веществ. Высокое ювелирное искусство известно в мире со времени Сасанидского Ирана.

В данной статье рассказывается о деятельности ювелиров южной части Вахшской долины в направлении развития и практического искусства таджикского украшения. В южной части долины народные мастера декоративно-прикладного искусства передают свое мастерство будущей молодежи. На протяжении веков народные умельцы создавали лучшие виды украшений для женской красоты.

И также отмечен уникальный вклад Основоположника национального мира и единства, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона в развитие ювелирных мастерских и популяризацию и поощрение ювелиров во всех регионах Республики Таджикистан, в том числе в южной части Вахшской долины.

Вклад ювелиров в женские украшения и производство изделий в отдаленных районах страны, а также прогресс современных технологий нашли свое отражение в развитии ювелирного искусства.

Ювелиры южной части Вахшской долины, наряду с подготовкой изделий, часто занимаются ремонтом сломанных украшений.

Ключевые слова: *техника, ювелир, украшения, женщины, народные промыслы, мастера, традиция.*

DEVELOPMENT OF JEWELRY ART WITH MODERN TECHNOLOGIES IN THE YEARS OF INDEPENDENCE

Jewelry art is considered as the art of making artistic products from metals, precious and precious stones and organic substances. High jewelry art has been known in the world since the times of Sasanian Iran.

This article describes the activities of jewelers in the southern part of the Vakhsh valley in the direction of the development and practical art of Tajik jewelry. In the southern part of the valley, folk masters of arts and crafts pass on their skills to future youth. For centuries, craftsmen have created the best types of jewelry for female beauty.

The unique contribution of the founder of national peace and unity, the great leader of the nation, respected Emomali Rahmon, to the development of jewelry workshops and the promotion and encouragement of jewelers in all regions of the Republic of Tajikistan, including the southern part of the Vakhsh Valley, was also noted.

The contribution of jewelers to women's jewelry and the production of products in remote areas of the country, as well as the progress of modern technology, were reflected in the development of jewelry.

Jewelers in the southern part of the Vakhsh valley, along with preparation of products, often repair broken jewelry.

Key words: *technique, jeweler, decorations, women, folk crafts, masters, tradition.*

Сведения об авторе: Мирзомудинов Сайфулло Хафизович - докторант 3 курса Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ. Тел.: (992) 93-159-84-22; E – mail: mirzosai744@gmail.com.

Information about the author: Mirzomudinov Saifullo Hafizovich - 3 rd year doctor (PhD) student of the Institute of history, Archeology and Ethnography named after A. Donish National Academy of Sciences of Tajikistan. Phone: (992) 93-159-84-22; E – mail; mirzosai744@gmail.com.

БА ТАВАҚҚУҶИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Муаррих» нашрияти илмӣ-назариявии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон буда, маводи соҳаи илмҳои таърихро дар бар мегирад ва тибқи «Қонун дар бораи матбуот ва воситаҳои ахбори омма» ба нашр омода мешавад.

ҲАДАФҲОИ МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ ТАҚРИЗШАВАНДАИ «МУАРРИХ»

-инъикоси саривактии натиҷаҳои фаъолияти тадқиқотии олимони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин олимони мамолики хориҷии наздику дур, аз рӯи соҳаҳои зерини илм: таърихшиносӣ, бостоншиносӣ, мардумшиносӣ, сиккашиносӣ, таърихи илм ва техника, таърихи муносибатҳои байналмиллалӣ ва сиёсати хориҷӣ, таърихи санъат, фарҳанг, фалсафа.

-инкишофи ҳамкориҳои байналхалқӣ дар соҳаҳои таърихшиносӣ, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ;

-ба муҳаққиқон фароҳам сохтани имкони наشري натиҷаҳои ҷустуҷӯҳои илмӣ;

-инъикоси масоили мубрам ва самтҳои ояндадори илмҳои таърихшиносӣ;

-ҷустуҷӯи донишҳои нав барои рушди иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он;

-тарғиби дастовардҳои фаъолияти илмӣ тадқиқотии олимони институт, ҳамчунин олимони донишгоҳҳои дигар ва муассисаҳои соҳаи илму маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

ШАРТҲОИ НАШРИ МАҚОЛА ДАР МАҶАЛЛАИ «МУАРРИХ»

-ҳайати таҳририяти маҷалла мақолаҳои илмӣ, тақризҳо, тавзеҳҳои илмӣ қаблан дар нашрияҳои ҷопию электронӣ нашрнашударо барои баррасию нашр қабул мекунад, ки ғояҳои илмӣ, натиҷаҳои дастовардҳои тадқиқоти бунёдии назариро амалиро оид ба соҳаҳои дониш дар илми таърихшиносӣ дар бар гиранд;

-қарор дар бораи нашр ё радди нашр дар асоси муҳиммият, навоарӣ ва аҳаммияти илмӣ маводи пешниҳодгардида қабул карда мешавад;

-муаллифон (ҳаммуаллифон) масъулияти саҳеҳии иттилооти илмӣ пешниҳодгардида ва ҳамаи маълумотеро, ки мақола, тавзеҳ ва тақризҳо дар бар мегиранд, ба зиммадоранд;

-ҳамаи маводи ба идораи маҷалла ворид гардида ҳатман дар сомонаи *antiplagiat.ru* мавриди тафтиш қарор мегиранд, сипас ҳайати таҳрир муаллифон (ҳаммуаллифон)-ро дар бораи натиҷаи арзёбии дастнавис ва ба тақризи минбаъда қабул шудани мавод ё радди пешниҳоди он ба тақриз огоҳ мекунад;

-ҳамаи мақола, тавзеҳ ва тақризҳои ба идора омада дар сурати ҷавоби мусбат баъди тафтиш дар сомонаи *antiplagiat.ru* ба мақсади арзёбии онҳо аз ҷониби мутахассисони пешбари соҳаҳои дахлдори илм ба тақризи дохилӣ ирсол мегарданд;

-мақолаҳои ба тақризи дохилӣ пешкашшуда бояд пурра тибқи талаботе, ки дар сомонаи маҷалла: <http://istorik.tarena.tj> зикр гардидаанд, таҳия карда шаванд;

-агар дар тақриз оид ба ислоҳу тақмили мақола тавсияҳо пешниҳод шуда бошанд, ба муаллиф эроду мулоҳизаҳои муқарриз (бе сабти ному насаби ӯ) барои тақмилу ислоҳи мавод ирсол мешавад;

-муаллиф маводи такмилдодаро ба идораи маҷалла мефиристад ва идора онро якҷоя бо ҷавоби муаллиф тибқи ҳар моддаи эродҳо ба тақризи тақрорӣ мефиристад;

-ҳайати таҳририя ба таҳрири мақола бидуни тағйир додани муҳтавои илмӣ он ҳақ дорад. Хатоҳои имлоӣ ва услубиро мусахҳах бидуни мувофиқа бо муаллиф (ҳаммуаллифон) ислоҳ мекунад. Дар мавридҳои зарурӣ ислоҳҳо бо муаллиф (ҳаммуаллифон) мувофиқа карда мешаванд;

-нусхаи барои такмил ба муаллиф (ҳаммуаллифон) фиристода бояд дар муҳлати муқарраргардида, баъди ворид сохтани ислоҳу тағйирот дар намудҳои электронӣ ва ҷопӣ бояд ба идора баргардонда шавад;

-мақолаҳои, ки ба ҷоп қабул нашудаанд, ба муаллиф (ҳаммуаллифон) баргардонда намешаванд. Дар мавриди радди ҷопи мавод идораи маҷалла ба муаллиф (ҳаммуаллифон) раддияи асоснок ирсол мекунад;

-тибқи дархости шӯроҳои коршиносии ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон идораи маҷалла ба онҳо тақризхоро пешниҳод мекунад.

**ТАЛАБОТ БА ТАҲИЯИ МАҚОЛАҲО
(ТАВЗЕҲҲО, ТАҚРИЗҲО), КИ БА МАҶАЛЛАИ ИЛМӢЮ НАЗАРИЯВИИ
«МУАРРИХ» -И ИНСТИТУТИ ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ ВА
МАРДУМШИНОСИИ БА НОМИ АҲМАДИ ДОНИШИ АКАДЕМИЯИ
МИЛЛИИ ИЛМӢОИ ТОҶИКИСТОН БАРОИ ҶОП
ИРСОЛ МЕГАРДАНД:**

1. Барои ҷойгир кардан дар маҷалла мақола, тақриз ва тавзеҳҳои илмӣ тибқи ихтисосҳои илмӣ 5.6.1. Таърихи дохилӣ; 5.6.2. Таърихи умумӣ; 5.6.3. Археология; 5.6.4. Этнология, антропология ва этнография; 5.6.5. Таърихшиносӣ, маънавияшunosӣ ва услуҳои таҳқиқоти таърихӣ; 5.6.6. Таърихи илм ва технология; 5.6.7. Таърихи муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсати хориҷӣ; 5.6.8. Ҳуҷҷатшиносӣ, ҳуҷҷатгузорӣ, бойгониишunosӣ (фарҳангшиносӣ), ки қаблан дар ҳеҷ ҷой ҷоп нашудаанд, қабул мегарданд.

2. Муаллифон ба идораи маҷалла хатман бояд ҳуҷҷатҳои зеринро пешниҳод кунанд:

-матни мақола ба забонҳои русӣ ва англисӣ (ба таври имконият бо тарҷумаи русӣ) ё забони тоҷикӣ, ки дар мактуби рохнамо бо имзои ректор (ноиб ректор) ё роҳбари муассиса ва ё ин ки ташкилот ба шакли ҷопии он муаллиф (ҳаммуаллифон) имзо гузоштаанд;

-тақризи доктор ё номзади илм, ки онро мудири шуъбаи кадрҳои ҷойи кори муқарриз муҳр ва имзо гузоштааст;

-маълумотнома аз ҷойи таҳсил (барои аспирантҳою магистрантҳо);

-шакли ҷопии ҳуҷҷатҳо ба идора ба суроғаи зерин ирсол мешавад: 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33, Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, бинои асосӣ, ошёнаи 1, ҳуҷраи 21, телефон: (+992) 221-37-42.

-шакли электронии мақоларо ба почтаи электронии www.istorik.tarena.tj

ирсол намоед. Телефон барои маълумот: (+992 37) 221-37-42; суроғаи сомонии маҷалла: www.istorik.tarena.tj

ТИБҚИ ТАЛАБОТИ КОА НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН МАҚОЛА БОЯД УНСУРҲОИ ЗЕРИНРО ДАР БАР ГИРАД:

-индекси УДК (дар аввали мақола дар шакли сатри алоҳида, дар тарафи чап гузошта мешавад);

-индекси ББК (дар аввали мақола дар шакли сатри алоҳида, дар тарафи чап гузошта мешавад);

-ному насаби пурраи муаллиф (ҳаммуаллифон) ба забонҳои русию англисӣ ё тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;

-унвони илмӣ, дараҷаи илмии муаллиф (ҳаммуаллифон), ном ва рамзи ихтисоси илмӣ (тибқи номгӯй), ки тадқиқот тибқи он сурат мегирад, ба забонҳои русию англисӣ ё тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;

-аспирантон, унвонҷӯён, омӯзгорон, докторантҳо номи муассисаи илмиро (магистрантҳо-самти тайёриро) ба забонҳои русию англисӣ ё тоҷикию русию англисӣ зикр мекунанд;

-зикри мансаб, ҷойи кор, шахру мамлакат ба забонҳои русию англисӣ ё тоҷикию русию англисӣ;

-e-mail ва телефони робитавии муаллиф ва ё ҳаммуаллифон барои тамос;

-номи мақола бо забонҳои тоҷикию русию англисӣ бо ҳарфҳои калон, ҳуруфи Times New Roman 14 ё Times New Roman Tj 14, тароз дар марказ);

-фишурда ба забонҳои русӣ ва англисӣ ҳуруфи Times New Roman 14, аз 100 то 250 вожа бо сабти мақсаду вазифаи таҳқиқ, баёни мухтасари кор ва хулосаҳои асосие, ки навоари илмии корро дар бар мегирад;

-калидвожаҳо ба забонҳои русию англисӣ оварда мешаванд, 5-7 калима ё ибора, ки ду ё се вожаро дарбар мегирад; ҳуруфи Times New Roman 14, тарҳаш-курсив, тароз дар бар, вожаҳо ё ибораҳои калидӣ бо вергул аз ҳам ҷудо карда мешаванд);

-мақола ҳатман бояд номгӯии адабиёти истифодашударо бо зикри танҳо сарчашмаҳои иқтибосгардида дар бар гирад. Рӯйхати адабиёт дар охири мақола бо назардошти саҳифаи умумии сарчашмаи истифодашуда навишта мешавад. Ҳангоми навиштани рӯйхати мазкур тартиби ҳуруфи алифбо ва талаботи ГОСТ бояд ҳатман риоя карда шаванд;

-иқтибосҳо дар қавсайни квадратӣ бо қайди рақами адабиёт мутобиқи рӯйхати сарчашмаҳо ва саҳифаи он бояд ишора шаванд, масалан: [5, 25] ё [5,25; 6,77];

Матни мақолаи пешниҳодшаванда нусхаи ниҳой маҳсуб шуда, бояд пурра аз назари таҳрир гузаронида шавад ва аз ғалат орей (тоза) бошад.

Мақолаҳое, ки ба идораи маҷалла бо нақзи талаботи мазкур ирсол мегарданд, мавриди баррасӣ қарор намегиранд.

Масъулияти салоҳият, бозътимодии асноди муҳтавои мақолот ба зиммаи муаллифон ва муқарризон вогузор карда мешавад.

Идораи маҷалла

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

«Историк» - научно-теоретический журнал Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана публикующий материалы серии исторических наук, издаётся согласно закону Республики Таджикистан «О печати и средствах массовой информации».

ЦЕЛЬЮ И ЗАДАЧАМИ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКОГО ЖУРНАЛА «ИСТОРИК» ЯВЛЯЮТСЯ:

- оперативное освещение результатов исследовательской деятельности учёных Республики Таджикистан, а также учёных стран ближнего и дальнего зарубежья по следующим отраслям науки: история, историография, археология, этнография, антропология, источниковедение, нумизматика, история культуры, история литературы, история философии и история религии;

- развитие международного сотрудничества в сфере истории, археологии и этнографии;

- предоставление возможности исследователям публиковать результаты научных изысканий;

- освещение актуальных проблем и перспективных направлений исторических наук;

- поиск новых знаний для духовного и социального развития населения Республики Таджикистан в целом и её регионов;

- пропаганда достижений научно-исследовательской деятельности учёных Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана, а также исследователей других ВУЗов и учреждений образования и науки Республики Таджикистан.

УСЛОВИЯ ПУБЛИКАЦИИ СТАТЕЙ В ЖУРНАЛЕ «ИСТОРИК»:

- редакционная коллегия журнала принимает для рассмотрения и публикации ранее не опубликованные в печатных и электронных изданиях научные статьи, рецензии, научные обзоры, отзывы, содержащие научные идеи, результаты и достижения фундаментальных теоретических и прикладных исследований по следующим отраслям исторической науки: история, историография, археология, этнография, антропология, источниковедение, нумизматика, история культуры, история литературы, история философии и история религии;

- решение о публикации или об отказе в публикации принимается на основе актуальности, новизны и научной значимости представленных материалов;

- авторы (соавторы) несут всю полноту ответственности за достоверность представляемой научной информации и всех данных, содержащихся в статьях, отзывах, обзорах и рецензиях;

- все представленные в редакцию журнала материалы в обязательном порядке проходят проверку на сайте *antiplagiat.ru*, после чего редколлегия извещает авторов (соавторов) о результатах оценки рукописи и сообщает о приёме материала к дальнейшему рецензированию или об отказе от рецензирования;

- поступившие в редакцию статьи, отзывы, обзоры и рецензии в случае положительного ответа после проверки на сайте *antiplagiat.ru* направляются на

внутреннее рецензирование с целью их экспертной оценки ведущими специалистами в соответствующей отрасли науки;

- статьи, допущенные к внутреннему рецензированию, должны быть оформлены в полном соответствии с требованиями, предъявляемыми к публикациям, которые размещены на сайте журнала: <http://istorik.tarena.tj>

- если в рецензии содержатся рекомендации по исправлению или доработке статьи, автору направляются замечания и предложения рецензента (без указания сведений о нём) для доработки и исправления материала;

- доработанный материал представляется автором в редакцию журнала и направляется на повторное рецензирование вместе с ответом автора по каждому пункту замечаний;

- редколлегия имеет право на редактирование статей без изменения её научного содержания. Орфографические и стилистические ошибки исправляются корректором без согласования с автором (авторами). При необходимости правка согласуется с автором (авторами);

- вариант статьи, направленный автору (авторам) на доработку, должен быть возвращён в редакцию в оговоренный срок с внесёнными исправлениями и изменениями в электронном и распечатанном виде;

- статьи, не принятые к опубликованию, автору (авторам) не возвращаются. В случае отказа от публикации материала редакция направляет автору (авторам) мотивированный отказ;

- редакция предоставляет рецензии по запросу экспертным советам ВАК при Президенте РФ.

ТРЕБОВАНИЯ

К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ (ОБЗОРОВ, ОТЗЫВОВ, РЕЦЕНЗИЙ), ПРИСЫЛАЕМЫХ ДЛЯ ПУБЛИКАЦИИ В НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ «ИСТОРИК» ИНСТИТУТА ИСТОРИИ, АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ ИМ. А. ДОНИША НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК ТАДЖИКИСТАНА

Для размещения в журнале принимаются ранее нигде не опубликованные научные статьи, обзоры, рецензии, отзывы, соответствующие научным специальностям: 5.6.1. Отечественная история; 5.6.2. Всеобщая история; 5.6.3. Археология; 5.6.4. Этнология, антропология и этнография; 5.6.5. Историография, источниковедение и методы исторического исследования; 5.6.6. История науки и техники; 5.6.7. История международных отношений и внешней политики.

Авторы в обязательном порядке предоставляют в редакцию следующие документы:

- текст статьи на русском или английском (по возможности с переводом на русский язык), или таджикском языке с обязательной подписью автора (авторов) на печатном варианте статьи;

- рецензию доктора или кандидата наук, заверенную в отделе кадров по месту его работы;

- справку с места учёбы (для аспирантов и магистрантов).

Печатные варианты документов направляются в редакцию по адресу: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33, Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана, главный корпус, 1-этаж, кабинет 21. Электронные версии по адресу

электронной почты: **istorik.tarena.tj**. Телефон для справок: (+992 37) 221-37-42;
адрес сайта журнала: **www.istorik.tarena.tj**

**В СООТВЕТСТВИИ С ТРЕБОВАНИЯМИ ВАК ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РТ,
СТАТЬЯ ДОЛЖНА СОДЕРЖАТЬ:**

- индекс УДК (размещается в начале статьи отдельной строкой слева);
 - индекс ББК (размещается в начале статьи отдельной строкой слева);
 - фамилию, имя, отчество автора (авторов) полностью на русском и английском или таджикском, русском и английском языках;
 - учёную степень, учёное звание автора (авторов), наименование и шифр научной специальности (согласно номенклатуре), по которой ведётся исследование, на русском и английском или таджикском, русском и английском языках;
 - аспиранты, соискатели, преподаватели, докторанты указывают кафедру и учебное заведение (магистранты-направление подготовки) на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках;
 - указание на должность, место работы, город, страну на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках;
 - e-mail и телефона автора или соавторов для связи;
 - название статьи на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках (заглавными буквами, шрифт Times New Roman 14 или Times New Roman tj 14, выравнивание по центру);
 - аннотация на русском и английском языках (шрифт TNR 14, выравнивание по ширине, от 100 до 250 слов с указанием цели и задач исследования, краткого хода работы и основных выводов, содержащих научную новизну);
 - ключевые слова на русском и английском языках (5-7 слов или словосочетаний из двух или трёх слов, через запятую, шрифт TNR 14, начертание - курсив, выравнивание по ширине);
 - статья в обязательном порядке должна содержать список использованной литературы с указанием только цитируемых работ. Список литературы приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника. Список использованной литературы оформляется в алфавитном порядке в соответствии с ГОСТ.
 - ссылки даются в скобках, в которых указывается номер использованного источника согласно списку использованной литературы, а затем цитируемая страница.
- Статьи принимаются в течение года. Редакция оставляет за собой право отбора материала, а также право сокращения публикуемой статьи.
- Текст, присылаемой рукописи является окончательным и должен быть тщательно выверен и исправлен. Статьи, направляемые в редакцию с нарушением вышеперечисленных требований, к рассмотрению не принимаются. За компетентность и содержание публикуемых материалов несут полную ответственность авторы и рецензенты.

Редакция журнала

МУАРРИХ - маҷаллаи илмӣ-назариявӣ

Муассис: Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии
ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Ақидаи ҳайати таҳририя метавонад ба нуқтаи назари муаллифони мақолаҳо мувофиқ
наояд. Барои мазмунӣ мавод ва маълумоти саҳеҳ муаллифон масъуланд. Истинод ба
сарчашма, муаллиф ва шумора хатмист.

Мусахҳеҳ: **Манзура ҲАСАНОВА**
Котиби масъул: **Абдумавлон ОДИНАЗОДА**
Мухаррири техникӣ: **Мухбирҷон КЕНЦАЕВ**
Саҳифабанд ва ороишгар: **Тӯрахӯҷаи ТОҲИРЗОДА**

Ба матбаа 15.12.2022 сол тахвил шуд. Ба чопаш 26.12.2022 имзо шуд.
Андозаи 70x100^{1/8}. Коғази офсетӣ. Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 12.
Адади нашр 100 нусха. Супориши № 49

ҶДММ матбааи «Ганчи хирад»
734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел: 227-71-01

ПОЧТОВЫЙ ИНДЕКС: 77771

ИСТОРИК- научно-теоретический журнал

Учредитель: Институт истории, археологии и этнографии
им. Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана

Мнение редакционной коллегии может не совпадать с точкой зрения авторов публикаций.
Ответственность за содержание публикаций и достоверность фактов несут авторы. При полной
или частичной перепечатке или воспроизведения любым способом ссылка на источник
обязательна.

Корректор: **Манзура ҲАСАНОВА**
Ответственный секретарь: **Абдумавлон ОДИНАЗОДА**
Технический редактор: **Мухбирджон КЕНДЖАЕВ**
Дизайн и верстка: **Турахуджаи ТОХИРЗОДА**

Сдано в типографию 15.12. 2022 г. Подписано в печать 26.12.2022 г.
Формат 70x100^{1/8}.Офсетная бумага. Офсетная печать. Печатный лист 11.
Тираж 100 экземпляров. Заказ № 49

Отпечатано в типографии ООО «Ганчи хирад»
734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21. Тел: 227-71-01